

ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಸಪ್ತಮ ಕುಸುಮ

ಜಯದೇವನ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ

ಮತ್ತು

ಕೇದಾರಭಟ್ಟನ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ

ಅನುವಾದಕ

ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ, ಎಂ.ಎ.,

ನಿವೃತ್ತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಅಲಂಕಾರ ವಿಭಾಗ
ಸರ್ಕಾರಿ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು.

ಪ್ರಕಾಶಕ

ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂ. ಮಲ್ಲಣ್ಣ, ಎಂ.ಎ.,

ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ,
೪೦೫ ೧ನೇ ಕ್ರಾಸ್, ವಿದ್ಯಾನಗರ, ಮೈಸೂರು.

ಮತ್ತು

ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ ಸನ್ಮಾನ ಸಮಿತಿ
ಸರ್ಕಾರಿ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು. ೨೪

ಚಂದ್ರಾರೋಹ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ . ಅನುವಾದಕ . ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ

ಪ್ರತಿಗಳು - ೧೦೦೦

ಮುದ್ರಣ - ೨೦೦೨

ಸ್ಥಾಪಕ :- ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು.

ಮೌಲ್ಯ - ೭೫ ರೂ

ಮುಖ ಪುಟದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ -

ಚಂದ್ರಾರೋಹ: - ಚಂದ್ರನ ಬೆಳದಿಂಗಳು, ಕಾವ್ಯಮೆಂಬ ಬಾನಿಗೆ ಅಲಂಕಾರವೇ ಬೆಳದಿಂಗಳು.

ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ: - ವೃತ್ತಗಳೆಂಬ ರತ್ನಗಳ ಆಗರ (ಸಾಗರ)

ಚಂದ್ರೋದಯಕೆ ಉಕ್ಕುವ ಸಾಗರದ ಮುತ್ತಗಳೇ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಅದರ ಅಲೆಗಳ ಮೇಲೆ
ತೇಲುತ್ತಿರುವವು ಅಕ್ಷರಗಣ ಮತ್ತು ಮಾತ್ರಾಗಣಗಳು

ಕಲ್ಪನೆ - ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ

ವಿನ್ಯಾಸ - ವಿದ್ವಾನ್ ಎನ್. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಭಟ್

ವಿದ್ವಾನ್ ಎನ್. ಆರ್. ಮುರಳೀಧರ

ಗ್ರಾಫಿಕ್ಸ್ - ಶ್ರೀ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟ್ಸ್, ಮೈಸೂರು.

ಮುದ್ರಣ

ಶ್ರೀ ನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟ್ಸ್, ಹೊಸ ಸಯ್ಯಾಜಿರಾವ್ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು.

ಮುನ್ನುಡಿ

ವಿದ್ಯಾನ್ ಎಚ್.ವಿ. ನಾಗರಾಜರಾವ್

ಗಣಿ|| ಉಪನಿರ್ದೇಶಕರು, ಜಿ.ಎಸ್.ಎಸ್.ಆರ್.ಎಸ್.ಎ

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ, ಮೈಸೂರು.

ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯ ಸೌಧದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಮಜಲು. ರಸ, ಧ್ವನಿ, ಅಲಂಕಾರ, ಔಚಿತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳು ನಿಶ್ಚಿತರೂಪವನ್ನು ಅಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಗಣನೀಯ ಅಲಂಕಾರಿಕರಲ್ಲ ಆಗ 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಪರಮ ತತ್ತ್ವವೆಂದೂ, ಆನಂದವರ್ಧನನನ್ನು ಪರಮಾಚಾರ್ಯನೆಂದೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸತ್ಯ. ಆದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೆಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಪರಿಷ್ಕಾರದಿಂದ ಖಚಿತ ರೂಪವನ್ನೂ, ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಈ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತರಾಗಿ ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತರು ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿರುವ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ನವೀನನ್ಯಾಯ, ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ ಮತ್ತು ಅದ್ವೈತ ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿದ್ದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವೂ, ಕವಿತಾರಚನೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಅವರ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಅವರ ಕುವಲಯಾನಂದ, ಚಿತ್ರಮೀಮಾಂಸಾ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿವಾರ್ತಿಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಗ್ರಂಥರತ್ನಗಳೂ ಲೋಕವಿಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ.

ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ವೀಂಕಟಪತಿಯನ ಆಗಾತಿಯಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಕುವಲಯಾನಂದವು ಕುವಲಯಕ್ಕೆ (ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ) ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಜಯದೇವನ ಚಂದ್ರಾಲೋಕದ ಸ್ತೂರ್ತಿಯಿಂದ ಉದಿಸಿದ ಈ ಗ್ರಂಥ ಎಲ್ಲ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತರ ಕುವಲಯಾನಂದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದು ಜಯದೇವನ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ. ಅದರ ಐದನೆಯ ಮಯೂಖ (ಅಧ್ಯಾಯ)ದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಸೋದಾಹರಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಯ್ಯದೀಕ್ಷಿತರು ಕುವಲಯಾನಂದದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಎಲ್ಲ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದ್ದಾಗ ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ—

ಉಪಮಾ ಯತ್ರ ಸಾದೃಶ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀರುಲ್ಲ ಸತಿ ದ್ವಯೋಃ|

ಹೃದಯೇ ಖೇಲತೋರುಚ್ಚೈಶ್ಚ ನೃಂಗೀಶ್ಚ ನಯೋರಿವ ||

ಎಂದು ಚಂದ್ರಾಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಉತ್ತರಾರ್ಥವನ್ನು ದೀಕ್ಷಿತರು—

ಹಂಸೀವ ಕೃಷ್ಣ ತೇ ಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ಗುಣಂ ಗಾಮವಗಾಹತೇ

ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಅವಾಂತರ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುವಾಗ ಹೊಸ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕುವಲಯಾನಂದದ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವೃಥಕ್ಕರಿಸಿ "ಚಂದ್ರಾಲೋಕ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಕಲಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಇದು ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೋದಾಹರಣವಾಗಿ ಕಲಿಸುವುದರಿಂದ ಜನಪ್ರಿಯವೂ ಆಗಿದೆ.

ಭಂದಸ್ಸು ವೇದದ ಅರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪಾಣಿನಿಯ ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸು ಎಂದರೆ ವೇದವೇ. ಇದು ಭಂದಶ್ವಾಸ್ಯದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಂದಶ್ವಾಸ್ಯದ ಪ್ರವರ್ತಕ ಬಿಂಗಳ. ಇವನ ಭಂದಸ್ವೂತ್ರಗಳು ಮುಂದಿನ ಭಂದಶ್ವಾಸ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಮೂಲ. ವೇದದಲ್ಲಿದ್ದ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಭ್, ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವೇ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಲೌಕಿಕ ಅಭಿಜಾತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಆದುವು. ಅಕ್ಷರಗಳ ಗಣನೆಯಿಂದ ಆಗುವ ಅಕ್ಷರ ಭಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಾತ್ರಾಗಣನೆಯಿಂದ ಆಗುವ ಆರ್ಯಾಭಂದಸ್ಸು ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಕಾಳಿದಾಸಾದಿ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯ—ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧದ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಕ್ಷರ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವ ಸಮವೃತ್ತ, (ಒಂದು-ಮೂರು, ಎರಡು-ನಾಲ್ಕು) ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಾದಗಳ ಸಮಾನತೆಯಿಂದ ಅರ್ಧಸಮವೃತ್ತ, ಅಂಥ ಸಮಾನತೆಯಿಲ್ಲದ ವಿಷಮವೃತ್ತ ಎಂಬ ಮೂರು ಭೇದಗಳಿವೆ. ಸಂಭವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ವೃತ್ತಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಲಗ್ನಾಧಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರವ್ಯತ್ವವು (ಎಂದರೆ ಕೇಳಲು ಹಿತವಾಗಿರುವ ಗುಣವು) ಯಾವುಗಳಲ್ಲಿವೆಯೋ ಅವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕವಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥ ವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಭಂದಶ್ವಾಸ್ಯಕಾರರು ಲಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬಿಂಗಳನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬೇರೆಡೆ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಅದರ ಬದಲು ಲಕ್ಷಣವೇ ಲಕ್ಷ್ಯವೂ ಆದರೆ ಸ್ವರಾಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಕೇದಾರಭಟ್ಟನ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯೋಗಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವೃತ್ತಗಳಿಗೂ ಲಕ್ಷಣವೇ ಲಕ್ಷ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. "ಮೋ ಮೋ ಗೋ ಗೋ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ" ಎಂದರೆ ಎರಡು ಮಗುಣಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡು ಗುರುಗಳು ಬರುವ ಎಂಟಕ್ಷರದ ವೃತ್ತ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವೇ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇದರಿಂದ ಕೇದಾರಭಟ್ಟನ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಕೃತಜ್ಞರಿಗೆ ಬಹೂಪಕಾರಿ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಲೇಜನಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ದುಡಿದು ನೂರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಾರ್ಥಕ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಿ, ವಿಶ್ರಾಂತರಾದ ಮೇಲೂ ಶಾರದೆಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪನಗಳಿಂದ ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಿರುವ ಪೂಜ್ಯರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ದಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪಂಡಿತರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಸಹೃದಯರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರೊಡನೆ ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಹಲವಾರು ಹೊಸ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲರೊಡನೆಯೂ ಶ್ರೀತಿ-ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಈ ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಕಾಂಡರು ನಮಗೆಲ್ಲ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಆಗಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಗಳು ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವರು ಅರ್ಪಿಸಿರುವುದು ಅವರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಪಾತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗಲ್ಲರಿಗೂ ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ.

ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಬಗೆಗೆ ಈಚೆಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯ. ಭಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಹಾಕಿ ಮುಕ್ತಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭಂದೋ ಮುಕ್ತವಾಗಿ

ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಅನೇಕರು ರಚಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಿಂದ ಬಂದ ಈ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ದೇಶಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಈಗ ಬೇರೂರಿದೆ. ದೇವಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ, ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಪದ್ಯಗಳೇ ರಚಿತವಾಗುತ್ತಿವೆ. ಭಂದಸ್ಸು ಅನಾವಶ್ಯಕವಾದ ಪಾದ ಶೃಂಖಲೆ ಆಗಬಾರದು ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ಹಲವರು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ವಾದ ಮಾಡುವವರು ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದಾಗುವ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ಭಂದಸ್ಸು ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಲಯದಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು, ಅಥವಾ ಗೇಯಗುಣವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಾ ತದ್ಯಾ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಇಷ್ಟ ಬಂದಂತೆ ಪದ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರೆ ಅದನ್ನು ಹಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗದ್ಯವನ್ನೇ ತುಂಡುತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಜೋಡಿಸಿಟ್ಟಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಪದ್ಯ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ನಿಯತವಾದ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವಿರುವ ಪಾದಗಳು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ (expectancy)ಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿ ಆ ಪದಗಳು ನೆನಪಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಭಂದೋ ಮುಕ್ತವಾದ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೌಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ವೇದಗಳು ಸಹಸ್ರಾರು ವರ್ಷ ಲಿಖಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬರಲು ಇದು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ.

ಭಂದೋನುಗುಣವಾಗಿ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಹೊಂದುವ ಪದಗಳನ್ನೇ ಹುಡುಕಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಾಗ ರಸ-ಭಾವಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಕುಂಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಾಳಿದಾಸಾದಿಗಳು ಭಂದೋಬದ್ಧ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದರೂ ಅದು ರಸಸೌಂದರ್ಯವಾಗಿ ವಿಶ್ವವಂದ್ಯವಾಗಿಲ್ಲವೆ ? ಭಂದೋಮುಕ್ತವಾಗಿ ಇಂದು ಬರೆಯುತ್ತಿರುವವರ ಪದ್ಯಗಳು ಮೇಘದೂತ, ಗಂಗಾಲಹರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ರಸಭರಿತವಾಗಿವೆಯೇ ? ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಯಾವ ಕವಿಯಲ್ಲಿದ್ದೆಯೋ, ಅವನಿಗೆ ಭಂದಸ್ಸು ಒಂದು ವರ. ತೊಡಕಲ್ಲ, ಅಡ್ಡಿಯಲ್ಲ, ತೊಂದರೆಯಲ್ಲ. ವೃತ್ತರತ್ನಕರವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಾವ್ಯ-ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಯಗಳ ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸ್ವಯಂ ಪದ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲೂ ನಿಪುಣರಾಗಬಹುದು.

ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಕ್ಷರವಿರುವ 'ಶ್ರೀ'ಎಂಬ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ, ಒಂದುಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ 'ಅಪವಾಹ' ಎಂಬ ವೃತ್ತದವರೆಗೆ ಕೇದಾರನ ನಿರೂಪಣೆ ಹರಿದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ದಂಡಕಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತಾರದ ಭಾಗ ಗಣಿತಕ್ರಮದಲ್ಲಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಜ್ಞಾನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತ ರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರು ಮಹೋಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಪೂಜ್ಯ ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರಿಗೆ ನನ್ನ ಪ್ರಣಾಮ ಪೂರ್ವಕ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಒಂದು ಸಾಹಸ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ಸಾಹಸವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಪ್ರಾ. ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವರೂ ಅಭಿನಂದನೀಯರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಲಾಭಾನ್ವಿತರಾಗಲೆಂದು ಅಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇಂತು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾದ ವಿಠಲಯ
ಎಚ್.ವಿ. ನಾಗರಾಜರಾವ್

ಸನ್ಯಾಸಿ

ವಿದ್ವಾನ್ ಡಾ. ಟಿ.ವಿ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಎಂ.ಎ.ಒ.ಎಸ್.ಡಿ.,

ಹಿರಿಯ ಸಹಾಯಕ ಸಂಶೋಧಕ

ಶ್ರಾಚ್ಯ ವಿದ್ಯಾಸಂಶೋಧನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಲೋಕೋತ್ತರವರ್ಗಾನಾಪಿಪುಣವಾದ ಕವಿಕರ್ಮವಾದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಶೋಭೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವವೇ ಅಲಂಕಾರಗಳು. ಸಹೃದಯರನ್ನು ಮುದಗೊಳಿಸುವಂತಹ ಚತುರಮಯವಾದ ಶಬ್ದಜಾಲ ಹಾಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ನೀಡುವ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತವಾದ ಅರ್ಥಸೌಷ್ಠವ ಕಾವ್ಯದ ಶೋಭೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಕಾವ್ಯಗಳೇ ಚತುರಮತಿಗಳಾದ ಸಹೃದಯ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ನೀಡುವಂತಹವು. ಹೀಗಾಗಿ ಸಹೃದಯ ರಸಿಕರು ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿನೋದಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಾಲಯಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯವು ಶಬ್ದಾರ್ಥಯುಗಲ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಅಲಂಕಾರಯುತವಾಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಹಾಗೂ ಭಂದೋಬದ್ಧ ವಾದಾಗಲೇ ಸಹೃದಯ ರಂಜನೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಸರ್ವ ವಿಧಿತ. ಶಬ್ದಗಳು ಲಲಿತವಾದ ಮಧುರವಾದ ವರ್ಣಜಾಲಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಅರ್ಥವು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಸಂಘಟಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಉಪಮಾನ, ರೂಪಕ, ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದ ವಿಷಯ.

ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಮಹನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಜಗನ್ನಾಥನವರೆಗೆ ಇವುಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ವಿಶದವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಇವರಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಭರತಮುನಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತನಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯವು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಸಂತಸವನ್ನು ನೀಡಲಾರದು ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವಿ ಅಲಂಕಾರಿಕರ ಸ್ಥಾನುಭವದ ನುಡಿ. ಹೀಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಜಯದೇವನೂ ಒಬ್ಬನು. ಜಯದೇವನ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವು ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥ. ಸುಲಭವೂ ಲಲಿತವೂ ಆಗಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಜಯದೇವನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಾಲೋಕವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಚಂದ್ರನ ಆಲೋಕ — ಬೆಳದಿಂಗಳು ಬಿಸಿಲಿನ ತಾವದಿಂದ ತಪ್ಪರಾದ ಜನರಿಗೆ ಶೀತಲತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಆನಂದವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಈ ಚಂದ್ರಾಲೋಕವೆಂಬ ಕೃತಿಯು ನಿಶಿತಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ನಿರ್ವಿಣ್ಣರಾದವರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಜಯದೇವನು ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಾಕಾರರಂತೆ ತಾನೂ ಸಹ ಕಾವ್ಯದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಮಯೂಖದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಲಲಿತವೂ ಸುಲಭವೂ ಆದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಲಕ್ಷಣಭಾಗವಾದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಉದಾಹರಣ

ಭಾಗ. ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಹಾಗೂ ಲಕ್ಷಣ ಶ್ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಅಲಂಕಾರ ಭಾಗವಂತೂ ಸಂಸ್ಕೃತಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಾದವರಿಗೆ ಬೇಕೇ ಬೇಕಾಗಿದೆ ಅದರಲ್ಲೂ ಅಲಂಕಾರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಎಲ್ಲರೂ ಇದನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವರು. ಒಟ್ಟು ಒಂದುನೂರು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಯು ದೀಕ್ಷಿತರ ಕುವಲಯಾನಂದವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಚಂದ್ರಾಲೋಕದ ಅಲಂಕಾರಭಾಗವು ಆಗಮಪ್ರವರ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆ ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾಲೋಕದಂತೆಯೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಭಂಡ್ಯನ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಪುಟ್ಟದಾದ ಧಂದೋಗ್ರಂಥವೆಂದರೆ ಕೇದಾರಭಟ್ಟನ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ. ಲಘು - ಗುರು - ಗಣಗಳು - ಮಾತ್ರಾ ಛಂದಸ್ಸು - ಮರ್ಛಾ - ಛಂದಸ್ಸು ಸಮ - ಅರ್ಧಸಮ - ವಿಷಮ ವೃತ್ತಗಳು - ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರವಂಚಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ತೆರದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾಗಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವ ಕೃತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ. ಇದರ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ವೃತ್ತಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ವಾಕ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಆಗುವುದು. ಇಂತಹ ಅದ್ಭುತ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದು. ಇದೂ ಸಹ ಆಗಮ ಪ್ರವರ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಭಾಗದ ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷ.

ಈ ಎರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವವರು ವಿರಳ. ಈ ಹಿಂದೆ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈಗ ಆ ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮನಗಂಡ ಕೆಲವು ಸಹೃದಯಾಸಕ್ತರು ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಮಾಡಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ತೊಡಗಿರುವುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಶ್ಲಾಘನೀಯ ಕೆಲಸ. ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದೆರಡು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ನನಗೆ ಹೆಮ್ಮೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಈ ಎರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿರುವವರು ನನ್ನ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರು. ಇವರು ಅಲಂಕಾರ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯ - ಪ್ರತಿಭೆಯುಳ್ಳವರು. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಅಪಾರ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವವರು. ಬಿಎಸ್‌ಸಿ ಪದವೀಧರರು. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತವರು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದು ಈಗ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಿವೃತ್ತರಾದರೂ ಇವರ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿ ನಿಂತಿಲ್ಲ. ಕುವಲಯಾನಂದ, ರಸಗಂಗಾಧರದಂತಹ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಮುದ್ರಣವಾಗಬೇಕಿದೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರತಿಭಾನ್ವಿತ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳಿಗೆ

ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಮಹದುವಶಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಗಳಿಗೆ ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಟೀಕೆ—ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ, ಬೊಕ್ಕದಾಗಿ, ಸರಳವಾಗಿ, ಸುಲಭವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇರುವುದು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾದುದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸುಮಾರು 35 ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪಾಠ ಮಾಡಿದ ಅನುಭವವಿರುವ ಕಾರಣ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಹೊಸದಾಗಿ ಅಲಂಕಾರ ಭಂಡಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವಂತಹವರಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸುಲಭವಾಗಿ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕಾರರ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಕೃತಿಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ನಿಜಕ್ಕೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಪರೂಪದ ಕೃತಿ. ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತಹ ವಿದ್ವಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರು ಅಭಿನಂದನಾರ್ಹರು ಹಾಗೂ ಅಭಿವಂದನಾರ್ಹರು. ನನಗೆ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲು ನನಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದು. ಅವರಿಂದ ಇಂತಹ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಗಳು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬರಲೆಂದು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆ. ನನ್ನ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂಪದಾದಿ ಸಕಲ ಸನ್ಮಂಗಳಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಸಲಹಲಿ ಎಂದು ಬೇಡುವೆ.

ಈ ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಕೃತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದಂತವರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಶೈವಾಗಮ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಆಗಮ ಪ್ರವೀಣ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಮ್. ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರು. ಇವರು ನನ್ನ ಆತ್ಮೀಯ ಸ್ನೇಹಿತರು, ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಓದಿದವರು ನಾವಿಬ್ಬರು. ಆ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮೀಯತೆ — ಪ್ರೀತಿ ನೆಲೆಸಿವೆ. ನಾವಿಬ್ಬರು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದ ಊರಿನವರು ಎನ್ನುವುದೂ ವಿಶೇಷ. ಶ್ರೀಯುತ ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರು ಶೈವಾಗಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ತಲಸ್ಪರ್ಶಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಶೈವಾಗಮಸಾರ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಿ ಉಪಯುಕ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತರುವ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡಿ ಮುದ್ರಿಸಿರುವುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೂ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೂ ಮಹದುವಶಕಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಶ್ರೀಯುತ ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರೂ ಸಹ ಅಭಿನಂದನಾರ್ಹರು, ಇವರಿಂದ ಅನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುವೆ. ಭಗವಂತನು ಇವರಿಗೆ ಸಕಲ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ನೀಡಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆ.

ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಂದ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಸನ್ಮದಿಯನ್ನು ಬರೆಯಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೀಯುತ ಮಲ್ಲಣ್ಣನವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃದಯಭರಿತವಾದ ನಮನಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆ. ನನ್ನ ಗುರುಗಳ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ನನಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರೇ ನೀಡಿರುವ ಜ್ಞಾನದ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಜನತೆಗೆ ನೀಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಗುರುವಿನ ಪದತಲದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಟಿ.ವಿ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ

ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ವಿದ್ವಾನ್. ಡಾ|| ಕೆ.ಎಲ್. ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಜೋಯ್ಸ್

ಎಂ.ಎ., ಪಿ.ಎಚ್.ಡಿ

ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಅಲಂಕಾರ ವಿಭಾಗ, ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು.

ಜೀವನದ ಧೈಯ ಧೋರಣೆ ಹಾಗೂ ಸರಣಿ ಬದಲಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ದಿನೇ ದಿನೇ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಹೊಸನೀರು ಬಂದು ಹಳನೀರು ಕೊಚ್ಚಿ ಹೋಯಿತೆಂಬ ಗಾದೆಯಂತೆ 'ಹಳತು'ವಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಮೂಲೆ ಪಾಲಾಗಿವೆಯೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ ಭಾರತೀಯರ ನರನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒತ್ತಪೋತ ವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡ ಹಾಗೂ ಮಾನವನಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಐತಿಹ್ಯವನ್ನು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಈ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಮುಪ್ಪು ಮರಣಗಳ ಹಾವಳಿಯಿರಲಾರದು. ಮಹಾ ವ್ಯವಸ್ಥದಂತೆ ಒಂದೆಡೆ ಮುಖ್ಯಾಯಿತನಿರುವ ವೇಳೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಬೇರುಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ನೆಲೆಯನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವಿರಳತೆಗಳ ತವರಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮುಳಗಿಯೇ ಹೋಯಿತೆಂಬ ಆತಂಕ ಬಂದೊದಗಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಗರ್ಭದಿಂದ ಮತ್ತೆ ನೂರ್ಮಡಿಯಾಗಿ ಚಿಗುರಿ ಅಜರಾಮರವಾದ ತನ್ನತನವನ್ನು ತೋರದೆ ಬಿಡವು.

ಈಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದೇನು ? ಆಧುನಿಕ ಜೀವನ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾರೋಟ ದಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಜನಸ್ತೋಮ ನಮ್ಮದಿಯ ನೆಲೆಗಾಗದೆ ಬಸವಳಿದು ಹಿನ್ನೋಟದಿಂದೊಮ್ಮೆ ನೋಡಲಾರಂಭಿಸಿದೆ ! ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಇತಿಹಾಸ ಕಾವ್ಯಗಳತ್ತ ಅಕ್ಕರೆಯ ನೋಟವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಸರಿಸಿವಿಲ್ಲ. ಭಾರತೀಯ ಋಷಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನ್ವೇಷಿಸಿ ಹೊರತಂದ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೌತುಕ ತಲೆ ಎತ್ತದಿಲ್ಲ. ಆ ಕೌತುಕ ಹೊಸ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮೈತಳೆದುಬಂದಾಗ ಅದರಲ್ಲೊಂದು ನವೀನತೆಯ ಮೆರಗು. ನಿತ್ಯನೂತನವಾದ ಭಾರತೀಯರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಮುಖದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲವಾದರೂ ಹೊಸತಿನ ಗೀಳಿನಲ್ಲಿ ಮೈಮರೆವ ಜನತೆಗೆ ಅದು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಪ್ರಕೃತ ಇಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೇತ್ರ ಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವದಂತೆ ಕೆಲವಾರು ಹೊಸ ಮಾರ್ಪಾಟುಗಳೊಡನೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕುತ್ತಿದೆ. 'ಆತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಡು ಸಂಸ್ಕೃತ' ಎಂಬ ಘೋಷದೊಂದಿಗೆ ಮನೆ ಮನೆಗೂ ಬಂದು ತಲುಪುವ ಸನ್ನಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆಮೇರಿಕಾ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್, ಜರ್ಮನಿಯಂತಹ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಆಯುರ್ವೇದ, ಯೋಗ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಆರ್ಷವಿದ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯ ಅಲೆ ತಲೆದೋರಿದೆ. ಹೊಸ ಮಾದರಿಯ ಇಂದಿನ ಈ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ರಮ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ

ಹೊರಬಂದವರಿಗೆ ಒಮ್ಮೆ ಸಲ್ಲದ ವಸ್ತುವಾಗಬಹುದಾದರೂ ಅದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುದೀರ್ಘಕಾಲ ಗುರುಮುಖೇನ ವಿದ್ಯಾದ್ವಯನ ಮಾಡುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ದುರ್ಭರ ಇಂತಹ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಯತ್ನಿಂಚಿತ್ತಾದರೂ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಜನಗಳ ಅಭಿರುಚಿ ಉಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಸುಲಭೋಪಾಯಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸಲೇಬೇಕು. ಅದರ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಂತರ ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯ ಅವಯವವಾದ ಅಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲಗ್ರಂಥದ ಕನ್ನಡ ಭಾವಾನುವಾದ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರು ಸ್ವತಃ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿಯೂ ಸುದೀರ್ಘಕಾಲದ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದವರು. ಶ್ರೀಯುತರು ಕನ್ನಡ ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲೂ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಣತಿಯುಳ್ಳವರು. ಅವರ ದೀರ್ಘಕಾಲದ ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನಗಳ ಫಲಿತವನ್ನು ಅವರ ಬರಹದಲ್ಲಿ ಸಹೃದಯರು ಮನಗಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸರಳವೂ, ಸುಂದರವೂ ಆದ ಭಾಷೆ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಬರಹ ವಿಧಾನವು ಅನುಯಾಸಕವಾಗಿ ವಿಷಯ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದರೂ ಶ್ರೀಯುತರು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಬುದ್ಧಿಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಎಟಕುವಂತೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಾರಳನ್ನು ತರುವುದರಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವರ ಬರಹ ಇಂದಿನ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯಕ್ಕೂ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ.

ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಮಗದ ಅನುವಾದ ಗ್ರಂಥದ ಕೊಡತೆಯನ್ನು ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಗೆಹರಿಸಬಹುದೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿದೆ. ಸಾಹಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಗಳೂ, ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿದ್ಯಾಂಸರೂ ಸಹ ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತಮ್ಮ ತುಂಬು ಹೃದಯದ ಸ್ವಾಗತವನ್ನು ನೀಡುವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲದ ಇನ್ನೂ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದೇ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಗೊಂಡು ಕನ್ನಡಿಗರ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಿರಿಯು ಗೋಚರಿಸುವಂತೆ ಶ್ರೀಯುತರಿಂದ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಹಾರ್ದಿಕವಾಗಿ ಬಯಸುವ

ತಮ್ಮ ವಿಶ್ವಾಸಿ

ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಜೋಯಿಸ್

ಶುಭ ಹಾರೈಕೆ

ವಿದ್ವಾನ್. ಕೆ.ಎಸ್. ವೆಂಕಟಾಚಾರಿ ಎಂ.ಎ. ಬಿ.ಎಡ್.

ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರು, ಸರ್ಕಾರಿ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜು, ಮೈಸೂರು

"ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ" ದವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ಕೃತಿಗಳಾದ "ಚಂದ್ರಾಲೋಕ" ಹಾಗೂ "ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ" ವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತುತ್ಯಕೃತ್ಯ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಂಥಹ ಅನುವಾದಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವನ್ನು ಆದ್ಯತೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾಂಸರೂ, ಬೋಧನಾನುಭವಿಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯನವರಂಥವರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಇಂಥ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ವಿದ್ಯಾಂಸರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಗೌರವಿಸುವ ಹಾಗೂ ಅವರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಕರು ಕೈಗೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ನ್ಯಾಯ ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಳ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೂಲಗ್ರಂಥದ ಸಾರವನ್ನು ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸಾರಸ್ವತ ವರ್ಗವು ಸವಿಯಲಿ, ಹಾಗೂ ಸಹೃದಯ ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಂದ ಇಂಥ ಕೃತಿಗಳು ಹೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತಿರಲಿ. ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನವು ಇಂಥಹ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿ ಎಂದು ನಾನು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

ಇಂತಿ

ಕೆ.ಎಸ್. ವೆಂಕಟಾಚಾರಿ

*****

ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು

ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಅನಿವಾರ್ಯ. ಒಂದೆಕಾರಣ ಅಥವಾ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ಚಿಂತಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಕಾರಣ ಕೈಗಳ ವರದಹಸ್ತ ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಇದೆ ಎಂಬುದು ಧರ್ಮವಂತರ ನಂಬಿಕೆ. ಏನೇ ಇರಲಿ, ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯ ಆಗಬೇಕಾದರೆ ಹಲವು ಕೈಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿವೆ ಎಂದರೆ ಅಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಬಯಕೆ ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯಗ್ರಂಥಗಳ ಅಭಾವವೇ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ಕಾರಣಗಳು ಇದ್ದಾಗ್ಲೂ ನೈಜವಾದ ಸತ್ಕಾರ್ಯ ಆಗುವುದರಲ್ಲಿ ದೈವದ ಕೃಪಾದೃಷ್ಟಿ ಇದೆ. ಅಥವಾ ಇರಲೇ ಬೇಕೆಂಬುದು ಅನುಭಾವಿಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮದಿ.

ಪ್ರಕೃತ ಚಂದ್ರಾಲೋಕ ಮತ್ತು ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಆಗಮ ಪ್ರವರ ತರಗತಿಯ ಪಠ್ಯಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಇವೆರಡರ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಮೇತ ಮುದ್ರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ

ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಪೂಜ್ಯ ವಿದ್ಯಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯರವರನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ಅವರು ಒಬ್ಬ ಒಂದೇ ತಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯತ್ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅನುಭವದಿಂದ ಸರಳ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯನಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಶ್ರೀಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಲೋಕ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಅವರಿಗೆ ನಾನು ಚಿರಋಣಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಸುವರ್ಣ ಕುಸುಮಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾನ್ ಎಚ್.ವಿ. ನಾಗರಾಜರಾವರವರು ಮುನ್ನುಡಿ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೂಲಾಗ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನೀಡಿದ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಯೋಗಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆದ ವಿದ್ಯಾನ್ ಡಾ|| ಕೆ.ಎಲ್. ಶಂಕರನಾರಾಯಣಜೊಯ್ಯರವರಿಗೆ ಅನೇಕ ನಮನಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಆತ್ಮೀಯ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ವೇದ, ಅಲಂಕಾರ-ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತರಾದ ವಿದ್ಯಾನ್ ಡಾ|| ಟಿ.ವಿ. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಹಿರಿಯ ಸಂಶೋಧಕರು ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಸಂಶೋಧನಾಲಯ ಮೈಸೂರು ಇವರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಗ್ರಂಥದ ಸೂಗಸನ್ನು ತಮ್ಮ "ಸನ್ನಿಡಿ"ಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಅನಂತ ನಮನಗಳು, ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಭಾಗದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾದ ವಿದ್ಯಾನ್ ಕೆ.ಎಸ್. ವೆಂಕಟಪರಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ "ಶುಭ ಪಾಠ್ಯಕ್ಕೆ"ಯನ್ನು ನೀಡಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹರಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶನದವರ ಪರಮಾಗಿ ಹಾರ್ಡಿಕ ನಮನಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳಲು ನಮ್ಮ ಶ್ರೀಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪ್ರಕಾಶನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯಾನ್ ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಯ್ಯ ಸನ್ಮಾನ ಸಮಿತಿಯು ಸಹಕಾರ ನೀಡಿ ಆದಷ್ಟು ಬೇಗ ಮುದ್ರಣ ಮಾಡಿಸಲು ಪ್ರೇರಕವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥ ಇಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ದೋಷಮುಕ್ತವಾಗಿ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳಲು ಎಲೆ ಮರಣಾಯಂತೆ ಅಚ್ಚಿನ ಕರಡನ್ನು ತಿದ್ದಿದ ನಮ್ಮ ಕಾಲೇಜಿನ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಆತ್ಮೀಯರಾದ ವಿದ್ಯಾನ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿಯವರನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ, ಇವರಿಗೆ ಅನಂತ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಂಥ ಆದಷ್ಟು ಬೇಗ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಣ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀನಂದಿಕೇಶ್ವರ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟ್ಸ್ ಮಾಲಿಕರಾದ ಶ್ರೀ ಜ್ಞಾನಶಂಕರರವರಿಗೂ ಅವರ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೂ ಅನೇಕ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿದ್ಯಾಧ್ವನಿ ವಿಧೇಯ
ಎಂ. ಮಲ್ಲಗೃಹ,
ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಚಂದ್ರಾಲೋಕದ ಪರಿವಿಡಿ

1.	ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ನುಡಿ	01
2	ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕ	04
3.	ಉಪಮಾಲಂಕಾರ: (ಅ)	06
4.	(೧) ಲುಪ್ತೋಮಾಲಂಕಾರ: (ಆ)	07
5.	1) ವಾಚಕ ಲುಪ್ತಾ 2) ಧರ್ಮ ಲುಪ್ತಾ 3) ಧರ್ಮವಾಚಕ ಲುಪ್ತಾ	08
6.	4) ವಾಚಕೋಪಮೇಯ ಲುಪ್ತಾ 5) ಉಪಮಾನ ಲುಪ್ತಾ	09
7.	6) ವಾಚಕೋಪಮಾನ ಲುಪ್ತಾ, 7) ಧರ್ಮೋಪಮಾನ ಲುಪ್ತಾ,	10
	8) ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕ ಲುಪ್ತಾ	
	೨) ಅನನ್ಯಾಲಂಕಾರ:	
8.	೩. ಉಪಮೇಯೋಪಮಾಲಂಕಾರ:	11
9	೪. ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ: 1, 2 ಭೇದಗಳು	12
	3, 4, 5, ಭೇದಗಳು	13-14
10	೫- ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ:	15
	1) ಅನುಭಯಾಭೇದರೂಪಕಂ 2) ನ್ಯೂನಾಭೇದರೂಪಕಂ	16
	3) ಅಧಿಕಾಭೇದ ರೂಪಕಂ 4) ಅನುಭಯತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಂ	
11.	5) ನ್ಯೂನತಾದ್ರೂಪ್ಯ ರೂಪಕಂ 6) ಅಧಿಕತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಂ	17
	೬. ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರ:	
12.	೭- ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರ: 1, 2 ಭೇದಗಳು-	18
13.	೮, ೯, ೧೦- ಸ್ತುತಿ - ಭ್ರಾಂತಿ - ಸಂದೇಹಾಲಂಕಾರ:	19-20
14	೧೧. ಅಪಹ್ನುಪಾಲಂಕಾರ:	20
15.	1. ಶುದ್ಧಾವಹ್ನುತಿ: 2. ಹೇತ್ವಪಹ್ನುತಿ:	21
16.	3. ಪರ್ಯುಕ್ತಾವಹ್ನುತಿ: 4. ಭ್ರಾಂತಾವಹ್ನುತಿ:	22
17.	5. ಭೇಕಾವಹ್ನುತಿ: 6. ಕೈತವಾವಹ್ನುತಿ:	23-24
18.	೧೨- ಉತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ಭೇದಾಃ)	24
19.	1. ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ 2. ಹೇತುತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ-	25-26
	3) ಸಿದ್ಧವಿಷಯಹೇತುತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ 4) ಅಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಹೇತುತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ	
20	5. ಫಲೋತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ- (ಅ) ಸಿದ್ಧವಿಷಯ (ಆ) ಅಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಫಲೋತ್ಪತ್ತೇಕ್ಷಾ	25-27

21.	೧೩- ಅತಿಶಯೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:	27
22.	1) ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: 2) ಸಾಪೇಕ್ಷವಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:	28
23.	3) ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: 4) ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:	29
24.	5) ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: 6) ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: 7) ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:	30
	8) ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:	31
25.	೧೪- ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	32
26.	1) ಹಿತಾಹಿತವೃತ್ತಿ ತುಲ್ಯರೂಪತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ	33
	2) ಉತ್ಪ್ರಸಂಗಸಮೀಕರಣರೂಪ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ	
27.	೧೫- ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ: ೧೬- ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	34
28.	1) ಪದಾವೃತ್ತಿದೀಪಕಂ 2) ಅರ್ಥಾವೃತ್ತಿದೀಪಕಂ	35
	3) ಉಭಯಾವೃತ್ತಿದೀಪಕಂ	
29.	೧೬- ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ:	36
30.	೧೯- ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	37
	1) ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೃತ್ತಿ ನಿದರ್ಶನಾ 2) ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿ ನಿದರ್ಶನಾ	
31.	3) ಸದರ್ಥ ಬೋಧನಾರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ	38
32.	4) ಅಸದರ್ಥಬೋಧನಾರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ ೨೦. ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ:	37
33.	೨೧- ಸಹೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ: ೨೨ - ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	40
	1) ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ಹೇಯಸ್ಯರೂಪ ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:	
34.	2) ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ರಮ್ಯಸ್ಯರೂಪ ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ: ೨೩- ಸಮಾಸೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:	41
35.	೨೪- ಪರಿಕರಾಲಂಕಾರ: ೨೫- ಪರಿಕರಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ:	42
36.	೨೬- ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	43
37.	1) ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಗೋಚರಶ್ಲೇಷ: 2) ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರಶ್ಲೇಷ:	44
	3) ಉಭಯಗೋಚರಶ್ಲೇಷ: -	
38.	೨೭- ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾಲಂಕಾರ: ೨೮- ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ:	45
39.	೨೯- ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)	
	1) ಗಮ್ಯಸ್ಯ ರೂಪಾಂತರವರ್ಣನರೂಪಂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ	46
41.	2) ವ್ಯಾಜೇನ ಇಷ್ಟಸಾಧನರೂಪಂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ	47
	೩೦- ವ್ಯಾಜಪ್ರಸ್ತುತೃಲಂಕಾರ:	

41. ೧) ನಿಂದಾವ್ಯಾಜೇನ ಸ್ತುತಿರೂಪಾವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ: 2) ಸ್ತುತಿವ್ಯಾಜೇನ ನಿಂದಾರೂಪಾವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ: ೫೫
೩೧- ವ್ಯಾಜನಿಂದಾಲಂಕಾರ:
42. ೩೨- ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:) (1) ಸ್ವಯಂ ಉಕ್ತಸ್ಯವ ವಿಚಾರಣಾತ್- 49
ಪ್ರತಿಷೇಧರೂಪ: ಆಕ್ಷೇಪ:
43. 2) ನಿಷೇಧಾಭಾಸರೂಪ: ಆಕ್ಷೇಪ: (3) ತಿರೋಹಿತ ನಿಷೇಧವ್ಯಕ್ತವಿಧಿರೂಪ: 50
ಆಕ್ಷೇಪ:
44. ೩೩- ವಿರೋಧಾಭಾಸಾಲಂಕಾರ: ೩೪- ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:) 51
45. 1) ಕಾರಣವಿನಾ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ 2) ಹೇತುವ್ಯಕ್ತಲೋಪಿ 52
ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ
46. 3) ಪ್ರತಿಬಂಧಕಸತ್ತ್ವೇಪಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ
4) ಅಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ 53
47. 5) ವಿರುದ್ಧಾತ್ ಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ 54
೬) ಕಾರ್ಯಾತ್ ಕಾರಣೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ
48. ೩೫- ವಿಶೇಷೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ: ೩೬- ಅಸಂಭವಾಲಂಕಾರ: 55
49. ೩೭- ಅಸಂಗತ್ಯಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:) (1) ಕಾರ್ಯಹೇತೋಃ 56
ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ:
50. 2) ಏಕತ್ರ ಕರಣೇಯಸ್ಯ ಅನ್ಯತ್ರ ಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ:
3) ಅನ್ಯತ್ ಚಿಕೀರ್ಷೋಃ ತದ್ವಿರುದ್ಧಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ: 57
51. ೩೮- ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)
1) ಅನನುರೂಪ ಘಟನಾರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: 58
2) ವಿರೂಪಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ:
52. 3) ಇಷ್ಟಾರ್ಥೋದ್ಯಮಾತ್ ಅನಿಷ್ಟಾಮಾಪ್ತರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: 59
೩೯- ಸಮಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:) 1) ಅನುರೂಪ ವರ್ಣನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ:
53. 2) ಕಾರಣಸಾರುಪ್ಯ ವರ್ಣನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ: 3) ಅಕ್ಷೇಶೇನ — 60
ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿವರ್ಣನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ:
54. ೪೦ - ಚಿತ್ರಾಲಂಕಾರ: ೪೧ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ: 61
1) ಆಧಾರಾತ್ ಆಧೇಯಾಧಿಕವರ್ಣನರೂಪ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ:
55. 2) ಆಧೇಯಾತ್ ಆಧಾರಾಧಿಕ ವರ್ಣನರೂಪ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ: 62
೪೨. ಅರ್ಪಾಲಂಕಾರ:

56.	೪೩ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಲಂಕಾರ: ೪೪ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)	63
	1, 2, 3, ಭೇದಗಳು	64
57.	೪೫ - ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ) 1) ತಥಾಕಾರಿಣಿ ಅತಥಾಕಾರಿತ ಕ್ರಿಯಾ	65
58.	2) ಸೌಕರ್ಯನಿಭದ್ವಾರ್ಥ ವಿರೋಧಿಕ್ರಿಯಾ	66
59.	೪೬ - ಕಾರಣಮಾಲಾಲಂಕಾರ: 1) ಉತ್ತರೋತ್ತರಕಾರಣಭೂತ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ	67
	ಸಂದರ್ಭ: 2) ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಕಾರಣಭೂತ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಸಂದರ್ಭ:	
60.	೪೭ - ವಿಕಾವಲ್ಪಲಂಕಾರ: 1) ಉತ್ತರೋತ್ತರಸ್ಯ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವಿಶೇಷಣತ್ವಂ	68
61.	೪೮ - ಮಾಲಾದೀಪಕಾಲಂಕಾರ: ೪೯- ಸಾರಾಲಂಕಾರ:	69
62.	೫೦-ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ: ೫೧-ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ:(ತದ್ವೇದಾಃ)	70
	1) ಏಕಸ್ಯ ಅನೇಕಾಶ್ರಯರೂಪ: ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ:	
63.	2) ಅನೇಕಸ್ಯ ಏಕಾಶ್ರಯರೂಪ: ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ:	71
	೫೨ - ಪರಿವೃತ್ತಲಂಕಾರ:(ತದ್ವೇದಾಃ)	
64.	1) ಸ್ವಲ್ಪವ್ಯಯೇನ ಅಧಿಕ ಸ್ವೀಕರಣರೂಪ: ಪರಿವೃತ್ತಲಂಕಾರ:	72
	೫೩ - ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ:	
65.	೫೪ - ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರ: ೫೫ ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)	73
66.	1) ಅವಿರುದ್ಧ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭರೂಪ: ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ:	74
	2) ಅಹಂ ಪೂರ್ವಿಕಾವತಾಂ ವಿಕಾನ್ಯಯರೂಪ: ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ:	
	೫೬ - ಕಾರಕದೀಪಕಾಲಂಕಾರ:	
67.	೫೭ - ಸಮಾದ್ಯಲಂಕಾರ:	75
68.	೫೮ - ಪ್ರತ್ಯನೀಕಾಲಂಕಾರ: ೫೯- ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ಯಲಂಕಾರ:	76
69.	೬೦ - ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರ: ೬೧- ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸ: (ತದ್ವೇದಾಃ)	77
70.	1) ಸಾಮಾನ್ಯೇನ ವಿಶೇಷ ಸಮರ್ಥನರೂಪ: 2) ವಿಶೇಷೇಣ	78
	ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಮರ್ಥನರೂಪ: ೬೨. ವಿಕಸ್ಪದಾಲಂಕಾರ:	
71.	೬೩- ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಲಂಕಾರ:	79
72.	೬೪ - ಸಂಭವನಾಲಂಕಾರ: ೬೫-ಮಿಥ್ಯಾದ್ವಂದ್ವಿತ್ಯಲಂಕಾರ:	80
73.	೬೬- ಲಲಿತಾಲಂಕಾರ: ೬೭- ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)	81
74.	1) ಯತ್ನಂ ವಿನಾ ಈಶ್ವಿತಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪ: ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ:	82
	2) ವಾಂಛಿತಾರ್ಥಾತ್ ಅಧಿಕಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ:	
	3) ಉಪಾಯಾರ್ಥಯತ್ನಾತ್ ಫಲಸಿದ್ಧಿರೂಪ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ:	
75.	೬೮ - ವಿಜಾದನಾಲಂಕಾರ: ೬೯- ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)	83

76.	1) ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೋತ್ತತ್ತಿವರ್ಗನರೂಪಃ 2) ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯಸ್ಯ ದೋಷೋತ್ತತ್ತಿವರ್ಗನರೂಪಃ 3) ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಸ್ಯ ದೋಷೋತ್ತತ್ತಿವರ್ಗನರೂಪಃ	84
77.	4) ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೋತ್ತತ್ತಿವರ್ಗನರೂಪಃ	85
78.	೭೦- ಅಮಚ್ಛಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ) 1) ಅನ್ಯಗುಣೇನ ಅನ್ಯಗುಣಾಭಾವಃ 2) ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ಅನ್ಯದೋಷಾಭಾವಃ	86
79.	೭೧ - ಅನುಚ್ಛಾಲಂಕಾರಃ ೭೨ - ಲೇಶಾಲಂಕಾರಃ	
80.	೭೩- ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರಃ	87
81.	೭೪ - ರತ್ನಾವಲಂಬಂಕಾರಃ ೭೫ - ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರಃ	88
82.	೭೬ - ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ) 1, 2, ಭೇದಗಳು	89
83.	೭೭ - ಅತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರಃ ೭೮- ಅನುಗುಣಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)	90
84.	೭೯- ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)	91
85.	೮೦ - ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರಃ	92
86.	೮೧, ೮೨ - ಉನ್ನೀಲಿತಾಲಂಕಾರಃ ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರಃ ೮೩- ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)	93
87.	೮೪-ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕಾರಃ ೮೫- ಒಹಿತಾಲಂಕಾರಃ	95
88.	೮೬ -ವ್ಯಾಜೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	96
89.	೮೭-ಗೂಢೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ ೮೮- ವಿವೃತೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	97
90.	೮೯- ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ ೯೦ - ಲೋಕೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	98
91.	೯೧ - ಭೇಕೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ ೯೨ - ವಕ್ರೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	99
92.	೯೩- ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	100
93.	೯೪ - ಭಾವಿತಾಲಂಕಾರಃ ೯೫ - ಉದಾತ್ತಾಲಂಕಾರಃ	101
94.	೯೬- ಅತ್ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ ೯೭- ನಿರುಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ	102
95.	೯೮ - ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಧಾಲಂಕಾರಃ ೯೯- ವಿಧ್ವಂಸಾಲಂಕಾರಃ	103
96.	೧೦೦ - ಹೇತ್ವಾಲಂಕಾರಃ	104
97.	ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಾಃ	105
98.	ಭೇಕಾನುಪ್ರಾಸಃ	106
99.	ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸಃ - ರಾಟಾನುಪ್ರಾಸಃ	107
100.	ಯಮಕಾಲಂಕಾರಃ - ಮುಕ್ತಾಯ ವಾಕ್ಯಂ	108

ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರದ ಪರಿವಿಡಿ

1.	ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ:	109
2.	ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯ:	110
3.	ದ್ವಿತೀಯೋಧ್ಯಾಯ:	116
4.	೧ - ಆರ್ಯಾ ಪ್ರಕರಣಂ - 1) ಆರ್ಯಾ ವೃತ್ತದಲಕ್ಷಣ	116
5.	2) ಪಠ್ಯಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣಂ 3) ವಿಪುಲಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣಂ	117
6.	4) ಚಪಲಾರ್ಯಾ	118
7.	5) ಮುಖಚಪಲಾರ್ಯಾ 6) ಜಘನಚಪಲಾರ್ಯಾ	119
8.	೨ - ಗೀತಿ ಪ್ರಕರಣಂ - 1) ಗೀತಿ: 2) ಉಪ ಗೀತಿ:	120
9.	3) ಉದ್ಗೀತಿ: 4) ಆರ್ಯಾ ಗೀತಿ:	121
10.	೩ - ವೈತಾಲೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್ -	122
	1) ವೈತಾಲೀಯ ಲಕ್ಷಣಂ 2) ಔಪಚ್ಛಂದಸಿಕ ಲಕ್ಷಣಂ	
11.	3) ಆಪಾತಲಿಕಾ ಲಕ್ಷಣಂ 4) ದಕ್ಷಿಣಾಂತಿಕಾ ಲಕ್ಷಣಂ	123
	5) ಉದೀಚ್ಯವೃತ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಂ	
12.	6) ಪ್ರಾಚ್ಯವೃತ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಂ 7) ಪ್ರವೃತ್ತಕ ಲಕ್ಷಣಂ 8) ಅಪರಾಂತಿಕ ಲಕ್ಷಣಂ	124
13.	9) ಚಾರುಹಾಸಿನಿ ಲಕ್ಷಣಂ	125
14.	೪ - ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಪ್ರಕರಣಮ್ -	125
	1) ವಕ್ತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ 2) ಪಠ್ಯಾವಕ್ತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ	
	3) ವಿಪರೀತಪಠ್ಯಾವಕ್ತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ	
15.	4) ಚಪಲಾವಕ್ತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ 5) ಯುಗ್ಮವಿಪುಲಾ ಲಕ್ಷಣಂ	126
	6) ವಿಪುಲಾ ಲಕ್ಷಣಂ 7) ಭಾದ್ರಿಪುಲ 8) ರವಿಪುಲಾ 9) ನವಿಪುಲಾ	
16.	10) ತವಿಪುಲಾ ಲಕ್ಷಣಂ	127
	೫ - ಸಮಮಾತ್ರಾಪ್ರಕರಣಂ - 1) ಅಚಲಧೃತಿ ಲಕ್ಷಣಂ	
	2) ಮಾತ್ರಾಸಮಕ ಲಕ್ಷಣಂ 3) ವಿಶ್ಲೋಕ ಲಕ್ಷಣಂ	
17.	4) ವಾನವಾಸಿಕಾ ಲಕ್ಷಣಂ 5) ಚಿತ್ರಾ ಲಕ್ಷಣಂ 6) ಉಪಚಿತ್ರಾ ಲಕ್ಷಣಂ	128
	7) ಪಾದಾರುಲಕ ಲಕ್ಷಣಂ	
18.	ಗುರು-ಲಘೋಃ ಸಂಖ್ಯಾ ನಿಯಮ:	129
19.	೬) ದ್ವಿಪಾತ್ಮಕರಣಂ - 1) ಶಿಯಾ 2) ಮಿಂಜಾ	130

20. 3) ಅನಂಗಕ್ರೀಡಾ 4) ಅತಿರುಚಿರಾ 131
21. ತೃತೀಯೋಧ್ಯಾಯಃ — (ವರ್ಣಭಂಡಸ್) 132
 ೧) ಉಕ್ತಾಯಾಮ್ — 1) ಶ್ರೀ ವೃತ್ತ
 ೨) ಅತ್ಯುಕ್ತಾಯಾಮ್ — 1) ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ
 ೨) ಮಧ್ಯಾಯಾಮ್ — 1) ನಾರೀ ವೃತ್ತ 2) ಮೃಗೀ ವೃತ್ತ 3) ಕೇರಾ ವೃತ್ತ
 ೪) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮ್ — 1) ಕನ್ಯಾ ವೃತ್ತ 2) ವೀಡಾ ವೃತ್ತ
 22. 3) ಲಾಸೀವೃತ್ತ 4) ಸುಮುಖೀ ವೃತ್ತ 5) ಸುಮತಿ ವೃತ್ತ 6) ಸಮೃದ್ಧಿ ವೃತ್ತ 133
 ೨೩. ೫) ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮ್ — 1) ಪಂಕ್ತಿ ವೃತ್ತ 2) ಪ್ರೀತಿ ವೃತ್ತ 134
 3) ಸತೀ ವೃತ್ತ 4) ಮಂದಾ ವೃತ್ತ
 ೬) ಗಾಯತ್ರಾಮ್ — 1) ತನುಮಧ್ಯಾ ವೃತ್ತ 2) ಶಶಿವದನಾ ವೃತ್ತ
 3) ಸಾವಿತ್ರೀ ವೃತ್ತ
 24. 4) ನದೀ ವೃತ್ತ 5) ಮುಕುಲ ವೃತ್ತ 6) ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ 135
 7) ರಮಣೀ ವೃತ್ತ 8) ವಸುಮತೀ ವೃತ್ತ
 ೭) ಉಷ್ಣಿಹಿ — 1) ಮಾದಲೇಖಾ ವೃತ್ತ 2) ಕುಮಾರಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ
 25. 3) ಮಧುಮತೀ ವೃತ್ತ 4) ಹಂಸಮಾಲಾ ವೃತ್ತ 136
 ೮) ಅನುಪ್ಪುಭಿ — 1) ಚಿತ್ರಪದಾ ವೃತ್ತ 2) ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ ವೃತ್ತ
 3) ಮಾರಾವಕ ವೃತ್ತ
 26. 1) ಹಂಸರುತ ವೃತ್ತ 2) ನಾಗರಕ ವೃತ್ತ 3) ನಾರಾಚಿಕಾ ವೃತ್ತ 137
 4) ಸಮಾನಿಕಾ ವೃತ್ತ 5) ಪ್ರಮಾಣಿಕಾ ವೃತ್ತ 6) ವಿತಾನ ವೃತ್ತ
 ೯) ಭೃಹತ್ಯಾಮ್ — 1) ಹಲಮುಖೀ ವೃತ್ತ
 27. 2) ಭುಜಗಶಿಶುಭೃತಾ ವೃತ್ತ 138
 ೧೦) ಪಂಕ್ತಿ — 1) ಶುದ್ಧವಿರಾಟ್ ವೃತ್ತ
 2) ಪೂರ್ವ ವೃತ್ತ 3) ಮಯೂರಸಾರಿಣೀ ವೃತ್ತ
 4) ರುಕ್ಮವತೀ ವೃತ್ತ 5) ಮತ್ಸ್ಯಾ ವೃತ್ತ 6) ಮನೋರಮಾ ವೃತ್ತ
 28. 7) ಮೇಘವಿತಾನ ವೃತ್ತ 8) ಮಣಿರಾಗ ವೃತ್ತ 139
 9) ಚಂಪಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ 10) ತ್ವರಿತಗತಿ ವೃತ್ತ
 ೧೧) ತ್ರಿಪ್ಪುಭಿ — 1) ಉಪಸ್ಥಿತಾ ವೃತ್ತ 2) ಏಕರೂಪ ವೃತ್ತ
 3) ಇಂದ್ರವಜ್ರಾ ವೃತ್ತ

29.	4) ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರಾ ವೃತ್ತ 5) ಉಪಜಾತಿ ವೃತ್ತ 6) ಸುಮುಖೀ ವೃತ್ತ 7) ದೋಧಕ ವೃತ್ತ	140
30.	8) ಶಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ 9) ವಾತೋರ್ಮಿ ವೃತ್ತ 10) ಭ್ರಮರವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ 11) ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ 12) ರಥೋದ್ಧತಾ ವೃತ್ತ 13) ಸ್ವಾಗತಾ ವೃತ್ತ	141
31.	14) ಪೃಥ್ವೀ (ವೃತ್ತಾ) ವೃತ್ತ 15) ಸುಭದ್ರಿಕಾ (ಚಂದ್ರಿಕಾ) ವೃತ್ತ 16) ವೈತಿಹಾ ವೃತ್ತ 17) ಮೌಕ್ತಿಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ 18) ಉಪಸ್ಥಿತ ವೃತ್ತ	142
32.	೧೨) ಜಗತ್ಕಾಮ್ — 1) ಚಂದ್ರವರ್ತೃವೃತ್ತ 2) ವಂಶಸ್ಥ ವೃತ್ತ 3) ಇಂದ್ರವಂಶಾ ವೃತ್ತ 4) ತೋಟಕ ವೃತ್ತ 5) ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ ವೃತ್ತ 6) ಪುಟ ವೃತ್ತ	143
33.	7) ಪ್ರಮುದಿತವದನಾ ವೃತ್ತ 8) ಕುಸುಮವಿಚಿತ್ರಾ ವೃತ್ತ 9) ಉಜ್ವಲಾವೃತ್ತ 10) ವೈಶ್ವದೇವೀ ವೃತ್ತ 11) ಜಲಧರಮಾಲಾ ವೃತ್ತ 12) ನವಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ	144
34.	13) ಪ್ರಭಾ ವೃತ್ತ 14) ಮಾಲತೀ ವೃತ್ತ 15) ತಾಮರಸ ವೃತ್ತ 16) ಜಲೋದ್ಧತಗತಿ ವೃತ್ತ 17) ಭುಗಂಜಪ್ರಯಾತ ವೃತ್ತ	145
35.	18) ಸ್ವಗ್ನಿಗೇ ವೃತ್ತ 19) ಪ್ರಿಯಂವದಾ ವೃತ್ತ 20) ಮಣಿಮಾಲಾ ವೃತ್ತ 21) ಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ 22) ಪ್ರಮಿತಾಕ್ಷರಾ ವೃತ್ತ ೧೩) ಅತಿಜಗತ್ಕಾಮ್ — 1) ಕ್ಷಮಾ ವೃತ್ತ	146
36.	2) ಪ್ರಹರ್ಷಿಗೇ ವೃತ್ತ 3) ರುಚಿರಾ ವೃತ್ತ 4) ಮತ್ತಮಯೂರ ವೃತ್ತ 5) ಚಂಚರೀಕಾವಲೀ ವೃತ್ತ 6) ಮಂಜುಭಾಷಿಗೇ ವೃತ್ತ	147
37.	7) ಚಂದ್ರಿಕಾ ವೃತ್ತ ೧೪) ಶಕ್ತರ್ಯಾಮ್ — 1) ಅಸಂಬಾಧಾ ವೃತ್ತ 2) ಅಪರಾಜಿತಾ ವೃತ್ತ 3) ಪ್ರಹರಣಕಲಿಕಾ ವೃತ್ತ 4) ವಸಂತತಿಲಕಾ ವೃತ್ತ	148
38.	5) ಸಿಂಹೋನ್ನತಾ ವೃತ್ತ 6) ಇಂದುವದನಾ ವೃತ್ತ 7) ಅಲೋಲಾ ವೃತ್ತ ೧೫) ಅತಿಶಕ್ತರ್ಯಾಮ್ — 1) ಶಶಿಕರಾ ವೃತ್ತ 2) ಸೃಗ್ ವೃತ್ತ	149
39.	3) ಮಣಿಗಣಕರಣಾ ವೃತ್ತ 4) ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ 5) ಪ್ರಪದ್ರಕ ವೃತ್ತ 6) ಅತಿರೇಖಾ ವೃತ್ತ	150
40.	7) ಚಂದ್ರಲೇಖಾ ವೃತ್ತ ೧೬) ಅಪ್ಪಿ — 1) ಋಷಭಗಜವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ 2) ಬಾಣಿನೀ ವೃತ್ತ ೧೭) ಅತ್ಯಪ್ಪಿ — 1) ಶಿಖರಿಗೇ ವೃತ್ತ	151

41.	2) ಪೃಥ್ವೀ ವೃತ್ತ 3) ಚಂಶಪತ್ರಪತಿತ ವೃತ್ತ 4) ಹರಿಣೀ ವೃತ್ತ 5) ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾ ವೃತ್ತ	152
42.	6) ಕುಟಕ ವೃತ್ತ 7) ಕೋಕಿಲಕ ವೃತ್ತ ೧೮) ಧೃತೌ — 1) ಕಸುಮಿತಲತಾವೇಲ್ಲಿತಾ ವೃತ್ತ	153
43.	2) ಹರನರ್ತಕ ವೃತ್ತ 3) ಸಿಂಹವಿಕ್ರೇಡಿತ ವೃತ್ತ ೧೯) ಅತಿಧೃತೌ — 1) ಮೇಘವಿಸ್ಫೂರ್ಜಿತಾ ವೃತ್ತ 2) ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೇಡಿತ ವೃತ್ತ	154
44.	೨೦) ಕೃತೌ — 1) ಮತ್ತೇಭವಿಕ್ರೇಡಿತ ವೃತ್ತ 2) ಸುವದನಾ ವೃತ್ತ 3) ವೃತ್ತ ವೃತ್ತ 4) ಪ್ರಮದಾನನ ವೃತ್ತ	155
45.	೨೧) ಪ್ರಕೃತೌ — 1) ಸೃಗ್ಧರಾ ವೃತ್ತ 2) ಮತ್ತವಿಲಾಸಿನೀ ವೃತ್ತ ೨೨) ಆಕೃತೌ — 1) ಪ್ರಭದ್ರಕ ವೃತ್ತ ೨೩) ವಿಕೃತೌ — 1) ಅಶ್ವಲಲಿತ ವೃತ್ತ	156
46.	2) ಮತ್ತಾಕ್ರೇಡಾ ವೃತ್ತ 3) ಮಯೂರಗತಿ ವೃತ್ತ ೨೪) ಸಂಕೃತೌ — 1) ತನ್ವೀ ವೃತ್ತ	157
47.	೨೫) ಅತಿಕೃತೌ — 1) ಕ್ರೌಂಚಪದಾ ವೃತ್ತ ೨೬) ಉತ್ಕೃತೌ — 1) ಭುಜಂಗವಿಜೃಂಭಿತ ವೃತ್ತ 2) ಅಪವಾಹ ವೃತ್ತ	158
48.	೨೭) ಅಥ ದಂಡಕಾ — 1) ಚಂಡವೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾತ ದಂಡಕ 2) ಇತರದಂಡಕ ಪ್ರಕಾರಗಳು	159
49.	3) ಪ್ರಚಿತಕ ದಂಡಕ 4) ಈ ದಂಡಕದ ಇತರ ಭೇದಗಳು 5) ಇದರ ಇತರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳು	160
50.	ಚತುರ್ಭೋಧಾಯಃ — ಅರ್ಧ ಸಮವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ 1) ಉಪಚಿತ್ರ 2) ದ್ರುತಮಧ್ಯಾ 3) ವೇಗವತೀ	161
51.	4) ಭದ್ರವಿರಾಟ್ 5) ಕೇತುಮತೀ 6) ಲಲಿತಾ	162
52.	7) ಆಖ್ಯಾತಕೀ 8) ವಿಪರೀತಪೂರ್ವಾ 9) ಹರಿಣಪ್ಪುತಾ	163
53.	10) ಅಪರವಕ್ರ 11) ಪುಷ್ಪಿತ್ಯಾಗ್ರಾ 12) ಅಪರವಕ್ರ, ವೈತಾಲೀಯ, ಪುಷ್ಪಿತ್ಯಾಗ್ರಾ, ಔಪಚ್ಛಂದಸಿಕ ಇವುಗಳ ಅಭಿನ್ನತೆ ಅ) ವೈತಾಲೀಯ —	164
54.	ಆ) ಔಪಚ್ಛಂದಸಿಕ 13) ಯವಮತೀ	165

55.	ಪಂಚಮೋಹಧ್ಯಾಯಃ — (ವಿಷಮವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ) (ಪದಚತುರ್ದ್ಯೋಪಕರಣ)	166
	1) ಪದಚತುರ್ದ್ಯೋಪಕರಣ 2) ಅಪೀಡ	
56.	3) ಕಲಿಕಾ 4) ಲವಲೀ	167
57.	5) ಅಮೃತಧಾರಾ	168
58.	ಉದ್ಗತಾ ಪ್ರಕರಣ —	169
	1) ಉದ್ಗತಾ ವೃತ್ತ 2) ಸಾರಭಕ ವೃತ್ತ	
59.	3) ಲಲಿತ	170
60.	೧) ಉಚ್ಛ್ರಿತ ಪ್ರಚುಟತ ಪ್ರಕರಣ	171
	1) ಉಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರಚುಟತ 2) ಪ್ರವರ್ಧಮಾನ	
61.	3) ಶುದ್ಧವಿರಾಡಾರ್ಪಣ	172
62.	೧) ಗಾಢಾ	173
	ಪಶ್ಚೋಹಧ್ಯಾಯ — ಪಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು	173-175
	೧) ಪ್ರಸ್ತಾರವಿಧಿ	
63.	೨) ನಷ್ಟವೃತ್ತವಿಧಿ	175
64.	೩) ಉದ್ವಿಷ್ಟಪಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ	176
65.	ಏಕ — ದ್ವಾದ್ವಿಗುರುಲಘುಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ	177
66.	೫) ವೃತ್ತ ಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ	178
67.	ಪ್ರಸ್ತಾರ ಭೂಮಿಮಾನವಿಧಿ	179
68.	ಮುಕ್ತಾಯ ವಾಕ್ಯ	180

ಪಾರಂಭಿಕ ನುಡಿ

ಭಗವಂತನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇವನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಮತ್ತು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ಎರಡರ ಬಲದಿಂದ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಭಾವನೆಗಳನ್ನೂ ಮಾತಿನ ಮುಖಾಂತರ, ಕರ - ಚರಣಾದಿಗಳ ಅಭಿನಯದ ಮುಖಾಂತರ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಬಲ್ಲ. ಇವನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಬೆಳೆದಂತೆಲ್ಲ ವಾಕ್ ಶಕ್ತಿ, ಭಾಷೆ, ಭಾಷಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬೆಳೆದವು. ತನ್ನ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರತೆಯನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಇವನ್ನು ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿಸಬಲ್ಲ.

ಭರತಖಂಡದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದರೆ ವೇದಾದಿಗಳು. ಇವು ಋಷಿಗಳ ಆತ್ಮಾನುಭವದಿಂದ ಹೊರಬಂದವು. ಅಂತೆಯೇ ಇವು ಅಪೌರುಷೇಯವೆನಿಸಿವೆ. ಪೌರುಷೇಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಈ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರೇರಕವಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸೌಂದರ್ಯೋಪಾಸಕನಾದ ಕವಿಯು, ರೋಕದಲ್ಲಿ ತಾನು ಕಂಡು ಅನುಭವಿಸಿದ ತನ್ನೆಲ್ಲ ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿನ ಸೌಂದರ್ಯಗಳ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಹೃದಯನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ತಾನು ಕಾವ್ಯಾನಂದಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಕವಿಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಪೂರ್ಣವಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, ಚಿಂತಿಸಿ, ಪರಿಶೀಲನೆಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಗಮವಾಯಿತು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕನೆಂದರೆ ಭರತಮುನಿ. ಇವನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಮೊದಲ ಗ್ರಂಥ. ಇದಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಇದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಕೃತಿಗಳು ಇನ್ನೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ದೊರೆತಿರುವವುಗಳ ಪೈಕಿ ಈ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಅದಿಮ ಗ್ರಂಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಭರತನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಅಲಂಕಾರ, ದೋಷ, ರಸಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಇವನು ಕೇವಲ ಯಮಕ (ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ), ಉಪಮಾ, ರೂಪಕ, ದೀಪಕ, (ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಸರಿಸುವನು. ಇವನ ಅನಂತರ ಭಾಮಹ, ದಂಡಿ, ವಾಮನ, ರುದ್ರಟ, ಉದ್ಯಟ, ಮಮ್ಮಟ, ವಿಶ್ವನಾಥ, ಅಪ್ಪಯ್ಯದೀಕ್ಷಿತ, ಜಯದೇವ, ಜಗನ್ನಾಥ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಅಲಂಕಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಜಯದೇವನು 'ಚಂದ್ರರೋಕ' ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಇದರ ಐದನೆಯ ಮಯೂಖದಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವನು. ಅನಂತರದ ಅಪ್ಪಯ್ಯದೀಕ್ಷಿತನು (ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. 15-16ನೇ ಶತಮಾನ) ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ, ರುಯ್ಯಕನ ಅಲಂಕಾರಸರ್ವಸ್ವ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಸಂಬಂಧಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಕುವಲಯಾನಂದ'ವೆಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರು ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ,

ರೂಪದಾದಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೂಪದಾದ್ಯಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದುನೂರು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಈ ಕಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ದೀಕ್ಷಿತರ ಬರೆದಿರುವ (ಕೆಲವೆಡೆ ಬರೆದಿರುವ, ಕೆಲವೆಡೆ ಬರೆಯದೇ ಇರುವ) ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿ, ಕೇವಲ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಇದಕ್ಕೆ 'ಚಂದ್ರಾರೋಹ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ಇಟ್ಟು 1952ರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಪುರಿಯ ವಾವಿಳ್ಳರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಸನ್ಸ್‌ರವರು ಮುದ್ರಣ ಮಾಡಿಸಿರುವರು. ಈ ಗ್ರಂಥವೇ ಸದ್ಯೆ: ಎಲ್ಲ ಆಗಮಗಳ ಪ್ರವರ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಾಹಿತ್ಯಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಈ ಗ್ರಂಥವು ದೊರೆಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೂಲಕಾರಿಕೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದ ಅನುವಾದ, ಲಕ್ಷಣಸಮನ್ವಯ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ .

ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳೇ ಶರೀರ, ರಸವೇ ಆತ್ಮ ಎಂಬುದು ಆಲಂಕಾರಿಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕೆಲವು ಆಲಂಕಾರಿಕರು 'ವಾಕ್ಯಂ ಕಾವ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು 'ಶಬ್ದಃ ಕಾವ್ಯಂ' ಎಂದಿರುವರು. ಮತ್ತೆ ಹಲವರು 'ಶಬ್ದಾರ್ಥೌ ಕಾವ್ಯಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವುಂಟು! ಇದನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸ ಮಹಾಕವಿಯು ವಾಗಾರ್ಥವಿವಸಂಪ್ಯಕ್ತೌ..... ಎಂಬ ತನ್ನ ಮಂಗಳ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದವೇ ಆಗಲಿ, ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೊರತಾದ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪದದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾಯಿತೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅರ್ಥ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಇರಬೇಕೆಂದೇನೂ ಆಲ್ಲ, ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳೂ ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಈ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ನೀಡುವುದೇ 'ಆಲಂಕಾರ'. ಆಲಂಕಾರಾರ್ಹವಾದ ಅಂದರೆ ಆಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಯೂ ಸಹ ಈ ಆಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಪರಿಪೋಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ರಸಾದಿಧರ್ಮಗಳೆಂದೂ, ಆಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಶಬ್ದಾರ್ಥಧರ್ಮಗಳೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಆಲಂಕಾರಗಳನ್ನು 'ಅಂಗ' ಅಂದರೆ 'ಪೋಷಕ' ಎಂದೂ, ರಸಾದಿಯನ್ನು 'ಅಂಗೀ' ಎಂದರೆ 'ಪೋಷ್ಯ' ಅಥವಾ 'ಮುಖ್ಯ' ವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿನ 'ಅಭಿಧಾ' ಎಂಬ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ 'ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ' ಪ್ರತೀತಿಯೂ, 'ವ್ಯಂಜನಾ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ 'ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ' ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾದ್ಯರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಅಭಿಧೆಯಿಂದಲೂ ತೋರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜನೆಯಿಂದಲೂ ತೋರುತ್ತವೆ. ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಹೆಚ್ಚು ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ' ಅಥವಾ 'ಉತ್ತಮ' ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಲಂಕಾರ ಎಂದರೆ 'ಆಭರಣ, ಶೋಭಾಧಾಯಕ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಚಮತ್ಕಾರಜನಕ' ಎಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಹೂದ, ಕಂಕಣ, ಕುಂಡಲಾದಿಗಳು ಶರೀರದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಆಭರಣ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ, ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ

ಮುಖಾಂತರ ಅಥವಾ ಅರ್ಥದ ಮುಖಾಂತರ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಶಬ್ದನಿಷ್ಠವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವೆನಿಸಿದರೆ, ಅರ್ಥನಿಷ್ಠವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪರಿವೃತ್ತಿ ಸಾಧ್ಯ. ಅಂದರೆ ಶಬ್ದಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸದಿರುವುದು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವಾದರೆ ಶಬ್ದಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸುವುದು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ - ಇದೇ ಇವುಗಳ ಪ್ರಮುಖ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ.

'ಅಲಂ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಚಮತ್ಕಾರಜನಕ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆಯಾಗಿ 'ಅಲಂಕಾರ' ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ, 'ಅಲಂಕಾರ' ಪದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ

1. ಅಲಂಕರೋತಿ ಕಾವ್ಯಶರೀರಂ ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ (ಕರ್ತರಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ) - 'ಯಾವುದು ಕಾವ್ಯ ಶರೀರವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ಅಲಂಕಾರ'.
2. ಅಲಂಕರೋತಿ ಕಾವ್ಯಶರೀರಂ ಅನೇನ (ಕರಣೇನ) ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ (ಕರಣವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ) - 'ಯಾವ ಸಾಧನದ ಮುಖಾಂತರ ಕಾವ್ಯ ಶರೀರವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಅದು ಅಲಂಕಾರ'.
3. ಅಲಂಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ (ಕರ್ಮವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ) - 'ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರ ಎನಿಸುತ್ತದೆ'.
4. ಅಲಂಕರಣಂ ಅಥವಾ ಅಲಂಕೃತಿಃ ಅಲಂಕಾರಃ (ಭಾಷವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ) - ಅಲಂಕರಿಸುವಿಕೆ ಅಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಅಲಂಕಾರವೆನಿಸುವಂತೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಯೂ, ಸಮಗ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ಸಹ 'ಅಲಂಕಾರ' ಪದ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ - ಎಂಬುದು ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಚಂದ್ರೋಕದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲಾಗುವುದು.

ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ಒಂದು ಶಿಷ್ಟಾಚಾರ. ಅಪ್ರೇ ಅಲ್ಲ, ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಗ್ರಂಥದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಂಥದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಮಂಗಳವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ಶುಭಕರ.

ಅಂತೆಯೇ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗಲಾದಿನಿ, ಮಂಗಲಮಧ್ಯಾನಿ, ಮಂಗಲಾಂತಾನಿ ವಿಹಿತಾನಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪ್ರಥಂತೇ ವೀರಪುರುಷಾಕ್ಷಾಯುಷ್ಮತ್ಪುರುಷಾಣಿ ಚ ಭವಂತಿ ಅಧ್ಯೇತಾರಶ್ಚ ಪ್ರವಕ್ತಾರೋ ಭವಂತಿ'.

ಮಂಗಳಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ದೇವತೆಯು 1. ಇಪ್ಪದೇವತೆ 2. ಉಚಿತದೇವತೆ ಮತ್ತು 3. ಉಚಿತೇಪ್ಪದೇವತೆಯೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಕಾಲಿದಾಸನಿಗೆ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರರು ಇಪ್ಪದೇವತೆಗಳು. ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಉಚಿತದೇವತೆ. ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆ ಸರಸ್ವತಿ ಅಥವಾ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ ಉಚಿತೇಪ್ಪದೇವತೆ. ಅಂತೆಯೇ ಮಂಗಳದಲ್ಲಿ ಸಹ 1. ಅಶೀರ್ವಾದಾತ್ಮಕ 2. ನಮಸ್ಕಾರಾತ್ಮಕ 3. ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶಾತ್ಮಕ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ಅಪ್ರಯೋಗ್ಯತನು ತನ್ನ ಕುಲಯಾನಂದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ತನ್ನ ಇಪ್ಪದೇವತೆಗಳಾದ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವನು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲ ಶ್ಲೋಕವಾದ 'ಅಮರೀಕಬರೀಭಾರ ...' ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಅಶೀರ್ವಾದಾತ್ಮಕ ಮಂಗಳವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ, ಎರಡನೆಯದಾದ 'ಪರಸ್ಪರತಚ್ಚಂಪತ್ ...' ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರರ ನಮಸ್ಕಾರಾತ್ಮಕ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶಾತ್ಮಕ ಮಂಗಳಕ್ಕೆ ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಕುಮಾರ ಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಹಿಮಾಲಯದ ವರ್ಣನೆಯ ರೂಪವಾದ - 'ಅಸ್ತುತ್ವರಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ದೇವತಾತ್ಮಾ' - ಎಂಬ ಪದ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆ.

ಗ್ರಂಥಾರಂಭಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

1. ಅಧಿಕಾರಿ 2. ವಿಷಯ 3. ಸಂಬಂಧ 4. ಪ್ರಯೋಜನ ಇವೇ ಆ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯ.

1 ಅಧಿಕಾರಿ : ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡದೇ ಇರುವ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡತೊಡಗಿದವನೇ ಅಧಿಕಾರಿ.

2 ವಿಷಯ : ಇದೀಗ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡತೊಡಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವೇ ವಿಷಯ.

3 ಸಂಬಂಧ : ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಷಯವು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರತಿಪಾದಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ - ಪ್ರತಿಪಾದಕಭಾವ ಸಂಬಂಧ.

4 ಪ್ರಯೋಜನ : ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ನಮಗೆ ಒದಗುವ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪರಿಚ್ಛಾನವೇ ಪ್ರಯೋಜನ.

ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕ:

ಅಮರೀಕಬರೀಭಾರಭ್ರಮರೀಮುಖರೀಕೃತಮ್ |

ದೂರೀಕರೋತು ದುರಿತಂ ಗೌರೀಚರಣಪಂಕಜಮ್ || ೧ ||

ಗೌರೀದೇವಿಯ ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಆ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಕೇಶಪಾಶದಲ್ಲಿನ ಹೂಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಭ್ರಮರಗಳ ಝಂಕಾರವು

ಗೌರಿಯ ಪಾದಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದ್ವಿನಿಗೈಯುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಗೌರೀದೇವಿಯ ಪಾದಕಮಲವು ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ದುರಿತಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಲಿ.

ಪರಸ್ಪರತಪಸ್ಸಂಪತ್ಯಲಾಯಿತಪರಸ್ಪರೌ |

ಪ್ರಪಂಚಮಾತಾಪಿತರೌ ಪ್ರಾಂಚೌ ಜಾಯಾಪತೀ ಸ್ತುಮಃ || ೨ ||

ಪರಮೇಶ್ವರನ ತಪಸ್ಸೆಂಬ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರೆತವಳು ಪಾರ್ವತಿ; ಹಾಗೆಯೇ ಪಾರ್ವತಿಯ ತಪಸ್ಸೆಂಬ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರೆತವನು ಪರಮೇಶ್ವರ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ತಪಸ್ಸೆಂಬ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರೆತಿರುವ, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ತಾಯಿತಂದೆಯರೂ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಪಾರ್ವತಿ ಪರಮೇಶ್ವರರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಅಲಂಕಾರೇಷು ಬಾಲಾನಾಮವಗಾಹನಸಿದ್ಧಯೇ |

ಲಲಿತಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತೇಪಾಂ ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಸಂಗ್ರಹಃ || ೩ ||

'ಅಧೀತಪರ್ವಶಾಸ್ತ್ರತ್ರೇ ಸತಿ ಅನಧೀತ-ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರತ್ಸಂ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಬಾಲತ್ವಂ'. ಇತರ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ್ದರೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡತೊಡಗಿದವನೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಾಲಕ ಎನಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿರುವ ಅಧ್ಯೇತ್ಯಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪರಿಚ್ಛಾನವಾಗಲೆಂಬ ಪರಮ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದ, ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸರಳವಾದ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

೧. ಉಪಮಾಲಂಕಾರಃ

ಉಪಮಾ - ಎಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯ. ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಮೇಯ, ಉಪಮಾನ, ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವಾಚಕಶಬ್ದ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅವಯವಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಯಾವುದನ್ನು ವರ್ಗಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದು ಉಪಮೇಯ. 'ಉಪಮಾತುಂ ಯೋಗ್ಯಂ ಉಪಮೇಯಂ'. ಉಪಮೇಯದ ಅತಿಶಯತೆಗಾಗಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೋಲಿಕೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಉಪಮಾನ. 'ಉಪಮೀಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಉಪಮಾನಂ'. ಈ ಉಪಮೇಯ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿರುವ ಅಂಶವೇ 'ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್'. ಈ ರೀತಿಯ ಸಾಧಾರ್ಮ್ಯ ಅಥವಾ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ವಾಚಕಶಬ್ದ. ಮರುತ್ತ ಉಪಮಾನವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಅಧಿಕಗುಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಉಪಮೇಯವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ನ್ಯೂನಗುಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಆದರೂ ವರ್ಗನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ

ಉಪಮಾನ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೋಲಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉಪಮಾನಂ ಅಧಿಕಗುಣಕಂ, ಉಪಮೇಯಂ ಸ್ವೂನಗುಣಕಂ. ಉಪಮೇಯಕ್ಕೆ ವರ್ಣ, ಪ್ರಸ್ತುತ, ಪ್ರಕೃತ, ವಿಷಯ ಇವು ಪರ್ಮಾಯ ಪದಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ - ಅವರ್ಣ, ಅಪ್ರಸ್ತುತ, ಅಪ್ರಕೃತ, ವಿಷಯೀ ಇವು ಪರ್ಮಾಯಪದಗಳು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯವು ಅಲಂಕಾರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಲಕ್ಷ್ಯವಾಕ್ಯವು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದರೆ ಉದಾಹರಣೆ ಎಂದೇ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಲಕ್ಷಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಧೇಯಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಸಹ 'ಕವಿಸಮಯ'ವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಕಾವ್ಯಶೋಭೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಅಲಂಕಾರ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ: (ಅ)

ಉಪಮಾ ಯತ್ರ ಸಾದೃಶ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀರುಲ್ಲಸತಿ ದ್ವಯೋಃ |

ಹಂಸೀವ ಕೃಷ್ಣ ತೇ ಕೀರ್ತಿಃ ಸೃಗಂಗಾಮವಗಾಹತೇ || ೧ || .

ಲಕ್ಷಣ : ದ್ವಯೋಃ = ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಯೋಃ ಯತ್ರ = ಯತ್ರ ಕಾವ್ಯೇ ಸಾದೃಶ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ : = ಸುಂದರಂ ಸಾದೃಶ್ಯಂ, ಉಲ್ಲಸತಿ (ಚೇತ್) = ಸೃಷ್ಟಂ ಪ್ರಕಾಶತೇ ಚೇತ್ (ತತ್ರ) ಉಪಮಾ ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ |

ಉಪಮಾನ ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯಗಳಿಗೆ ಸುಂದರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಅದು ಉಪಮಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಹೇ ಕೃಷ್ಣ ತೇ ಕೀರ್ತಿಃ ಹಂಸೀ ಇವ ಸೃಗಂಗಾಂ ಅವಗಾಹತೇ 'ಎಲೈ ಕೃಷ್ಣನೇ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು ಸೃಗಂಗಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ತೇಲಾಡುತ್ತಿದೆ. (ಈಜಾಡುತ್ತಿದೆ)'.

ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಂಸೀ-ಉಪಮಾನ, ಕೀರ್ತಿಃ-ಉಪಮೇಯ, ಸೃಗಂಗಾಮವಗಾಹನಂ-ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್, ಇವ ವಾಚಕ ಶಬ್ದ. ಹೀಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅಥವಾ ಅವಯವಗಳು ಶಬ್ದದ ದ್ವಾರಾ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಪೂರ್ಣೋಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೃಗಂಗಾಮವಗಾಹನ ಎಂಬಲ್ಲಿ - ಹಂಸವೇನೋ ಆ ಗಂಗಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಈಜಾಡುತ್ತಿದೆ ಯೆಂಬುದು ಸೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಭಾವನಾಮವಾದ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯು ಈಜಾಡುವುದೆಂದರೆ ಹೇಗೆ ? ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಕೃಷ್ಣನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಾನರೂಪವಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಿರುವರೆಂದು ತುತ್ತರ್ದ.

ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದಲೂ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವು ವರ್ಗಿತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ -

ಗುಣದೋಷೌ ಬುದೋ ಗೃಹ್ಣನ್ನಿದುಕ್ತೇಡಾವಿವೇಶ್ವರಃ |

ಶಿರಸಾಶ್ನಾಘಿತೇ ಪೂರ್ವಂ ಪರಂ ಕಂಠೇ ನಿಯಚ್ಛತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ-ಚಂದ್ರ, ದೋಷ-ವಿಷ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯ ವಿರುತ್ತದೆ. 'ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವ' ವೆಂದರೆ - ವಸ್ತುತಃ ಭಿನ್ನಯೋರಪಿ ಉಪಮಾನೋ ಪಮೇಯಧರ್ಮಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಸಾದೃಶ್ಯಾದಭಿನ್ನಯೋಃ ಪೃಥಗುಪಾದಾನಂ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವಃ 'ಉಪಮಾನದ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಉಪಮೇಯದ ಧರ್ಮಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಅವೆರಡರಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದಾದ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪದದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದೇ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವ'. ಪ್ರಕೃತ ಗುಣ-ಚಂದ್ರರಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರತೆ, ದೋಷ-ವಿಷಗಳಲ್ಲಿ ನೀಲತ್ವರೂಪಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವವಿದೆ.

೧. ಉಪ್ಪೋಪಮಾಲಂಕಾರ : (ಅ)

ಇದು ಉಪಮಾಲಂಕಾರದ ಭೇದವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನಾಲ್ಕು ಅವಯವಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು, ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಅವಯವಗಳು ಶಬ್ದದ ಮುಖಾಂತರ ಅನುಕ್ರಮಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪ್ಪೋಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಣೋಪಮಾನಧರ್ಮಾಣಾಮುಪಮಾವಾಚಕಸ್ಯ ಚ |

ವಿಕದ್ವಿತ್ಯನುಪಾದಾನ್ಯಭಿನ್ನಾ ಉಪ್ಪೋಪಮಾಪ್ತಧಾ || ೨ ||

'ಉಪ್ಪಾಃ ಅವಯವಾಃ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ಉಪ್ಪಾವಯವಾ / ಉಪ್ಪಾವಯವಾ ಚ ಅಸೌ ಉಪಮಾ ಚ ಉಪ್ಪೋಪಮಾ'. ವರ್ಣ (ಉಪಮೇಯ), ಉಪಮಾನ, ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಉಪಮಾವಾಚಕ-ಈ ನಾಲ್ಕರ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು, ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಅವಯವಗಳು ಶಬ್ದದ್ವಾರಾ ಅನುಕ್ರಮಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪ್ಪೋಪಮಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ವರ್ಣಂ ಚ ಉಪಮಾನಂ ಚ ಧರ್ಮಶ್ಚ ವರ್ಣೋಪಮಾನಧರ್ಮಾಃ, ತೇಷಾಂ ಉಪಮಾಯಾಃ ವಾಚಕಸ್ಯ ಚ ಮಧ್ಯೇ, ವಿಕಸ್ಯ, ದ್ವಯೋಃ, ತ್ರಯಾಣಾಂ ಶಾ ಅನುಪಾದಾನೇನ ಯಾ ಭವತಿ ಉಪ್ಪೋಪಮಾ, ಸಾ ಅಪ್ತಧಾ ಭಿನ್ನಾ |

1. ವಾಚಕಉಪ್ಪಾ
2. ಧರ್ಮಉಪ್ಪಾ
3. ಧರ್ಮವಾಚಕಉಪ್ಪಾ
4. ವಾಚಕೋಪಮೇಯಉಪ್ಪಾ
5. ಉಪಮಾನಉಪ್ಪಾ
6. ವಾಚಕೋಪಮಾನಉಪ್ಪಾ
7. ಧರ್ಮೋಪಮಾನಉಪ್ಪಾ
8. ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಉಪ್ಪಾ - ಎಂಬವೇ ಆ ಎಂಟು ಭೇದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ

ಉದಾಹರಣೆ -

ತದಿದ್ಗೌರೀಂದುತುಲ್ಯಾಸ್ತಾ ಕರ್ಪೂರಂತೀ ದೃಶೋರ್ಮಮ ।

ಕಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಮರವಧೂಯಂತೀ ತನ್ವೀ ರಹೋ ಮಯಾ || ೩ ||

ಯತ್ತಯಾ ಮೇಲನಂ ತತ್ರ ರಾಭೋ ಮೇ ಯಶ್ಚ ತದ್ರತೇಃ ।

ತದೇತತ್ಕಾಕತಾಲೀಯಮವಿತರ್ಕಿತಸಂಭವಂ || ೪ ||

1. ತದಿದ್ಗೌರೀ 2. ಇಂದುತುಲ್ಯಾಸ್ತಾ 3. ಮಮ ದೃಶೋಃ ಕರ್ಪೂರಂತೀ

4. ಕಾಂತ್ಯಾಸ್ಮರವಧೂಯಂತೀ ತನ್ವೀ ಮಯಾ ರಹಃ ದೃಷ್ಟಾ

1. ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಗೌರವರ್ಣವುಳ್ಳವಳೂ 2. ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳೂ 3. ನನ್ನ ನೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಕರ್ಪೂರದಂತೆ ತಂಪನ್ನು ನೀಡತಕ್ಕವಳೂ 4. ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ತಾನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ಮರಪತ್ನೀ (ರತಿ) ಎಂದು ತನ್ನನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವಳೂ ಆದ ತರುಣಿಯು ನನ್ನಿಂದ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಳು. 'ತತ್ರ ತಯಾ (ಸಹ) ಯತ್ಮೇಲನಂ (ಜಾತಂ), ಚ, ಮೇ ಯಃ ತದ್ರತೇಃ ರಾಭಃ (ಅಭವತ್)' (೩) ತದೇತತ್, ಅವಿತರ್ಕಿತಸಂಭವಂ ಕಾಕತಾಲೀಯಂ (ಅಭವತ್).

ಆ ಏಕಾಂತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಭೇಟಿಯಾಗುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಅವಳೊಡನೆ ನನಗೆ ರತಿಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇವು ನಾನು ಊಹಿಸದೇ ಇದ್ದ ಕಾಕತಾಲೀಯವೇ ಆಯಿತು.

'ತದಿದ್ಗೌರೀ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳ ಸಮನ್ವಯ, ಹಾಗೂ 'ಯತ್ತಯಾ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳ ಸಮನ್ವಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ

೧. ವಾಚಕಲುಪ್ತಾ : 'ತದಿದ್ಗೌರೀ ತನ್ವೀ ರಹಃ ಮಯಾ ದೃಷ್ಟಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದಿದಿವ ಗೌರೀ ತದಿದ್ಗೌರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಉಪಮಾನಾನಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೈಃ, ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತದಿತ್ - ಉಪಮಾನ, ತನ್ವೀ - ಉಪಮೇಯ, ಗೌರೀ - ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್, ಇವ ವಾಚಕಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚಕಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರ.

೨. ಧರ್ಮಲುಪ್ತಾ : 'ಇಂದು ತುಲ್ಯಾಸ್ತಾ ತನ್ವೀ ಮಯಾ ದೃಷ್ಟಾ' ಇಲ್ಲಿ 'ಇಂದುನಾ ತುಲ್ಯಃ ಆಸ್ಯಂ ಯಶ್ಚಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದು ಉಪಮಾನ, ಆಸ್ಯಂ - ಉಪಮೇಯ, ತುಲ್ಯಂ - ವಾಚಕಶಬ್ದ, 'ಕಾಂತ್ಯಾ = ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ' ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮಪ್ಪ ಅನುಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಧರ್ಮಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರ. ಈ ರೋಪಪ್ಪ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ವಾದರು, ಶಾಸ್ತ್ರಕೃತವಲ್ಲ.

೩. ಧರ್ಮವಾಚಕಲುಪ್ತಾ : 'ಮಮ ದೃಶೋಃ ಕರ್ಪೂರಂತೀ ತನ್ವೀ ದೃಷ್ಟಾ' ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಪೂರಂತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಪೂರಂ ಇವ ಆಚರಂತೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಕರ್ಪೂರಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ

ಆಚಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕೈಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಪೂರ-ಉಪಮಾನ, ತನ್ನೀ-ಉಪಮೇಯ, ಆಚರಣ - ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್ ಇವ - ವಾಚಕ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್ ಮತ್ತು ವಾಚಕಶಬ್ದಗಳು ಅನುಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮವಾಚಕಉಪ್ರೋಪಮಾಲಂಕಾರ.

೪. ವಾಚಕೋಪಮೇಯಲುಪ್ತಾ : 'ಕಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಮರವಧೂಯಂತೀ ತನ್ನೀ ದೃಷ್ಟಾ' ಇಲ್ಲಿ (ಆತ್ಮಾನಂ) ಸ್ಮರವಧೂಂ ಇವ ಆಚರಂತೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಆಚಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕೈಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಸ್ಮರವಧೂಯಂತೀ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರವಧೂಃ ಉಪಮಾನ, ಅಧ್ಯಾಹಾರಗೊಳ್ಳುವ 'ಆತ್ಮಾ' ಉಪಮೇಯ, ಕಾಂತ್ಯಾ-ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್, ಇವ - ವಾಚಕ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಹಾಗೂ ಉಪಮೇಯವು ಶಬ್ದದ್ವಾರಾ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ವಾಚಕೋಪಮೇಯಲುಪ್ರೋಪಮಾಲಂಕಾರ. ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಮುನ್ನ ವಿಚಾರಣೆಯವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ - ಕಾಕತಾಲೀಯಂ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೀಗೆ ನೋಡಬಹುದು.

1. ಕಾಕಾಗಮನಮಿವ ತಾಲಪತನಮಿವ ಕಾಕತಾಲಂ,
2. ಕಾಕತಾಲಮಿವ ಕಾಕತಾಲೀಯಂ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಗ್ರಹ 'ಸಮಾಸಾರ್ಥೋಪಮಾ' ಎನಿಸಿದರೆ ಎರಡನೆಯ ವಿಗ್ರಹ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಪಮಾ' ಎನಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಪಮಾದಲ್ಲಿ, ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಈ 'ಛ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಈಯ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಕತಾಲೀಯಂ ಆಗಿದೆ. 'ಯತ್ ತಯಾ ಮೇಲನಂ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ, 'ಕಾಕತಾಲಂ' ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ. ಅಂದರೆ - 'ವಿಕಾಂತಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹೋಗುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ಆ ತನ್ನಿಯ ಇರುವಿಕೆ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ; ಕಾಗೆಯ ಆಗಮನ, ಅದೇ ಮೇಲೆಗೆ ತಾಲಪಲದ ಬೀಳುವಿಕೆ ಇದು ಉಪಮಾನ. 'ಅವಿತರ್ಕತಸಂಭವಂ' ಎಂಬುದು ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್. 'ಇವ - ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿದೆ. ಇದು ಸಮಾಸಾರ್ಥೋಪಮಾದ ವಿವರಣೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಪಮಾದಲ್ಲಿ 'ಮೇ ತದ್ರತೀ ಶಾಭಃ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ; ಅಂದರೆ - 'ಆ ತನ್ನಿಯೊಡನೆ ನನಗೆ ಉಂಟಾದ ರತಿ ಶಾಭಃ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ. ಕಾಕತಾಲೀಯಂ - ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕಾಗೆಯು ಹೇಗೆ ತಾಲಪಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿತೋ', ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ. ಇದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿದೆ. 'ಅವಿತರ್ಕತಸಂಭವಂ' ಎಂಬುದು ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್. 'ಇವ' ವಾಚಕಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಈಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ವಾಚಕಶಬ್ದವಿದ್ದಂತಾಯ್ತು.

೫. ಉಪಮಾನಲುಪ್ತಾ : ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಪಮಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ - 'ರಹೋದರ್ಶನಕ್ಷುಭತಪ್ಯದಯಾ ತನ್ನೀ ಸ್ತೇನ ಉಪಮುಕ್ತಾ' - ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ, 'ಈಯ್' ವಾಚಕ ಶಬ್ದ (ಇವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು) 'ಅವಿತರ್ಕತಸಂಭವಂ' ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್, ಅಂದರೆ -

'ಕಾಕತಾಲಫಲೋಚ್ಛೇದನಃ' ಎಂಬ ಉಪಮಾನವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ, ಶಬ್ದತಃ ಅನುಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಮಾನಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರ.

೬. ವಾಚಕೋಪಮಾನಲುಪ್ತಾ : ಸಮಾಸಾರ್ಥೋಪಮಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ತತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟ ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಸಮಾಗಮಃ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ. 'ಕಾಕತಾಲಸಮಾಗಮಃ' ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ. ಇವ - ವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಈ ಉಪಮಾನ ಮತ್ತು ವಾಚಕಗಳಿರಡೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಅವಿತರ್ಕಿತಸಂಭವಂ' ಇದು ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನಗಳು ಶಬ್ದತಃ ಅನುಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಕೋಪಮಾನಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರ.
೭. ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತಾ : 'ಉಪಮಾನಲುಪ್ತ - ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋಪಮಾದಲ್ಲಿ' 'ಅವಿತರ್ಕಿತಸಂಭವಂ' ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ, 'ಅಭವತ್ ಕಿಂ ಬ್ರವೀಮಿ ತೇ' ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, ಆಗ ಧರ್ಮಲುಪ್ತವೂ ಆಗಿ ಧರ್ಮೋಪಮಾನಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.
೮. ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತಾ : ವಾಚಕೋಪಮಾನಲುಪ್ತ - ಸಮಾಸಾರ್ಥೋಪಮಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ಅವಿತರ್ಕಿತಸಂಭವಂ' ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಅಭವತ್ ಕಿಂ ಬ್ರವೀಮಿ ತೇ' ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ಧರ್ಮಲುಪ್ತವೂ ಸಂಭವಿಸಿ ಧರ್ಮೋಪಮಾನವಾಚಕಲುಪ್ತೋಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

೨. ಅನನ್ಯಮಾಲಂಕಾರ:

'(ಸ್ಪಷ್ಟ ಸ್ವೇನ ಸಾಧರ್ಮ್ಯಂ) ನ ಅನ್ವೇತಿ ಇತಿ ಅನನ್ಯಯಃ'. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉಪಮಾನತ್ವ ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಈ ಅಲಂಕಾರದ ತತ್ತ್ವ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ತನಗೆ ತಾನೇ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರದಾಗಿ 'ಅನನ್ಯಯ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥ. ಹೀಗೆ ವರ್ಗಿಸುವುದರ ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ, 'ತನ್ನನ್ನು ಹೊರತು, ತನಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯತ್ವಂ ಯದೇಕಶ್ಚೈವ ವಸ್ತುನಃ |

ಇಂದುರಿಂದುರಿವ ಶ್ರೀಮಾನಿತ್ಯಾದೌ ತದನನ್ಯಯಃ || ೫ ||

'ಎಕಶ್ಚೈವ ವಸ್ತುನಃ ಯತ್, ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯತ್ವಂ, (ಃ) (ತತ್) ಅನನ್ಯಯಃ' (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ). ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉಪಮಾನತ್ವ ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯತ್ವವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಅನನ್ಯಮಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಇಂದುಃ ಇಂದುರಿವ ಶ್ರೀಮಾನ್' 'ಚಂದ್ರನು ಚಂದ್ರನಂತೆಯೇ ಕಾಂತಿಮಂತ' ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಇಂದು ಪದವು ಉಪಮೇಯ, ಎರಡನೆಯ ಇಂದು ಪದವು ಉಪಮಾನ.

ಇವ ವಾಚಕ ಶಬ್ದ, ಶ್ರೀಮತ್ತ್ವ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮ್. ಇಂದುವಿಗೇ ಉಪಮಾನತ್ವ - ಉಪಮೇಯತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನನ್ಯಾಲಂಕಾರ. ಇದರ ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ, ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಚಂದ್ರನೇ ಸಮಾನ, ಇವನಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ (ದ್ವಿತೀಯ ಸದೃಶವಸ್ತು ವ್ಯವಚ್ಛೇದಕತ್ವಂ) ಎಂಬುದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದರೆ.

ಗಗನಂ ಗಗನಾಕಾರಂ ಸಾಗರಃ ಸಾಗರೋಪಮಃ |

ರಾಮರಾವಣಯೋರ್ಯುದ್ಧಂ ರಾಮರಾವಣಯೋರಿವ ||

ವೈಶಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಗನಕ್ಕೆ ಗಗನವೇ ಸಮಾನ, ಗಾಂಭೀರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸಾಗರವೇ ಸಮಾನ ಭಯಂಕರತೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮರಾವಣರ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ರಾಮರಾವಣರ ಯುದ್ಧವೇ ಸದೃಶ.

೩. ಉಪಮೇಯೋಪಮಾಲಂಕಾರಃ

ಅನನ್ಯಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉಪಮೇಯತ್ವಮತ್ತು ಉಪಮಾನತ್ವವನ್ನು ವರ್ಗಿಸುವುದು ತತ್ತ್ವವಾದರೆ, ಈ ಉಪಮೇಯೋಪಮಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ, ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿ ಉಪಮೇಯತ್ವ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನತ್ವಗಳನ್ನು ವರ್ಗಿಸುವುದು ತತ್ತ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಅಂದರೆ ಮೊದಲ ವಾಕ್ಯದ ಉಪಮೇಯವು ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಾಗಿಯೂ, ಮೊದಲ ವಾಕ್ಯದ ಉಪಮಾನವು ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮೇಯವಾಗಿಯೂ ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನನ್ಯಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಸದೃಶವಸ್ತುವ್ಯವಚ್ಛೇದಕತ್ವ ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವವಾದರೆ, ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸದೃಶವಸ್ತುವ್ಯವಚ್ಛೇದಕತ್ವ, ಅಂದರೆ, ಈ ಎರಡೂ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳೇ ಸಮಾನವೇ ಹೊರತು, ಮೂರನೆಯ ವಸ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಮೇಯೇನ ಉಪಮೇಯತೇ ಇತಿ ಉಪಮೇಯೋಪಮಾ.

ಪರ್ಯಾಯೇಣ ದ್ವಯೋಸ್ತಚ್ಛೇದುಪಮೇಯೋಪಮಾ ಮತಾ |

ಧರ್ಮೋಽರ್ಥ ಇವ ಪೂರ್ಣಾಶ್ರೀರಥೋ ಧರ್ಮ ಇವ ತ್ವಯಿ || ೬ ||

ದ್ವಯೋಃ (ವಸ್ತುನೋಃ) ಪರ್ಯಾಯೇಣ, ತತ್-ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯತ್ವಂ (ವರ್ಗಿತಂ ಸ್ಯಾತ್) ಚೇತ್, (ಸಾ) ಉಪಮೇಯೋಪಮಾ ಇತಿ ಮತಾ |

'ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಉಪಮಾನತ್ವ ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯತ್ವವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಉಪಮೇಯೋಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಇದು ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ವರ್ಣನೆ. 'ಹೇ ರಾಜನ್, ತ್ವಯಿ ಧರ್ಮಃ, ಅರ್ಥಃ ಇವ ಪೂರ್ಣಾಶ್ರೀಃ ಅರ್ಥಃ ಧರ್ಮಃ ಇವ ಪೂರ್ಣಾಶ್ರೀಃ' - ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವು ಅರ್ಥದಂತೆಯೂ, ಅರ್ಥವು ಧರ್ಮದಂತೆಯೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವು ಉಪಮೇಯವಾದರೆ, ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಉಪಮಾನತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವು ಮೊದಲ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮೇಯತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣ ಸಮನ್ವಯ. ಈ ಅರ್ಥ-ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಈ ಧರ್ಮ-ಅರ್ಥಗಳೇ ಸಮ; ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ತೃತೀಯ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ತತ್ತ್ವ.

೪. ಪ್ರತಿಪಾಲಕಾರ: (ತದ್ಭೇದಾಃ)

ವರ್ಣನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಉಪಮೇಯವಷ್ಟೆ! ಆದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಉಪಮಾನವನ್ನೇ ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪರಂಪರೆಗೆ ಇದು ಪ್ರತೀಕೋಮ-ಪ್ರತೀಕೂಲ-ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತಿಪಾಲಕಾರವೆನಿಸಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ಈ ಅಲಂಕಾರದ ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವ.

ಮೊದಲನೆಯ ಭೇದ

ಪ್ರತಿಪಮುಪಮಾನಸ್ಯೋಪಮೇಯತ್ಯಪ್ರಕಲ್ಪನಂ |

ತೃಲ್ನೋಚನಸಮಂ ಪದ್ಮಂ ತೃದ್ಯಕ್ತಸದ್ಯಶೋ ವಿಧುಃ || ೭ ||

ಉಪಮಾನಸ್ಯ ಉಪಮೇಯತ್ಯಪ್ರಕಲ್ಪನಂ ಪ್ರತಿಪಂ - ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ. 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಪ್ರತಿಪಾಲಕಾರ'. ಈ ರೀತಿಯ ಕಲ್ಪನೆ ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇದೂ ಸಹ ಒಂದು ರೀತಿಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಮತ್ಕಾರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಒಬ್ಬ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. '(ಹೇ ಸುಂದರಿ) ಪದ್ಮಂ ತೃಲ್ನೋಚನಸಮಂ, ವಿಧುಃ ತೃದ್ಯಕ್ತಸದ್ಯಶಃ' - 'ಎಲೈ ಸುಂದರಿ ! ಪದ್ಮವು ನಿನ್ನ ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ, ಚಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವನು'. ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತುತಃ ವರ್ಣನೀಯ ವಸ್ತುವೆಂದರೆ ನಾಯಕಿಯ ನೇತ್ರ ಮತ್ತು ಮುಖ. ಆದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಪದ್ಮ - ಚಂದ್ರರನ್ನು ಮೊದಲು ನಿವೇಶಮಾಡಿ 'ಪದ್ಮವು ನಿನ್ನ ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ, ಚಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಸಮಾನ' ಎಂದು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರತಿಪಾಲಕಾರವಾಯ್ತು.

ಎರಡನೆಯ ಭೇದ

ಉಪಮಾನವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯಕ್ಕೆ ಅದರ ಮುಖಾಂತರ ತಿರುಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಭೇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಭೇದ.

ಅನ್ಯೋಪಮೇಯಲಾಭೇನ ವರ್ಣ್ಯಸ್ಯಾನಾದರಶ್ಚ ತತ್ |

ಅಲಂ ಗರ್ವೇಣ ತೇ ವಕ್ತ್ರ ಕಾಂತ್ಯಾ ಚಂದ್ರೋಽಪಿ ತಾದೃಶಃ || ೮ ||

ಅನ್ಯೋಪಮೇಯಲಾಭೇನ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನ - ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದು, ತಾನು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯವು ಬೇರೆ ಉಪಮಾನಾದಿಗಳೊಡನೆ ತನ್ನ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಸಹಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯಕ್ಕೆ ಆ ಉಪಮೇಯ ರೂಪವಾಗಿ ಪಡೆದ ಉಪಮಾನದಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ (ವರ್ಣ್ಯ, ಅನಾದರಃ = ತಿರಸ್ಕಾರಃ)

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ವಕ್ತ್ರ ತೇ ಗರ್ವೇಣ ಅಲಂ, (ಯತಃ) ಕಾಂತ್ಯಾ ಚಂದ್ರಃ ಅಪಿ ತಾದೃಶಃ (ವರ್ತತೇ)'. ಎಲೈ ಮುಖವೇ ನೀನು ಗರ್ವಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಕು (ಬೇಡ); ಏಕೆಂದರೆ, ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ಕೂಡ ಅಂತಹ ಕಾಂತಿಮಂತನೇ ಆಗಿರುವನು'. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಗರ್ವಪಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯಕ್ಕೆ 'ನಿನ್ನ ಕಾಂತಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಈ ಚಂದ್ರನೂ ಇರುವನು' ಎಂದು ಈ ಉಪಮೇಯದಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ.

ಮೂರನೆಯ ಭೇದ

ಈ ಭೇದದಲ್ಲಿ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯುವುದುಂಟು. ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಉಪಮೇಯರೂಪವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾದರೆ, ಇದು ಎರಡನೆಯ ಭೇದಕ್ಕಿಂತ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾಗಿದ್ದು, ಮೂರನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಉಪಮೇಯಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರ.

ವರ್ಣ್ಯೋಪಮೇಯಲಾಭೇನ ತಥಾನ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯನಾದರಃ |

ಕಃ ಕ್ರೌರ್ಯದರ್ಪಸ್ಯೇ ಮೃತ್ಯೋ ತೃತ್ತಲ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಃ || ೯ ||

ವರ್ಣ್ಯವನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿಯೇ ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಅದರ ಮುಖಾಂತರ (ಅನ್ಯಸ್ಯ)- ಉಪಮೇಯವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರದ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅವರ್ಣ್ಯವು, ತಾನು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಬೇರೊಂದರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರ- ಈ ಭೇದದ ಚಮತ್ಕಾರವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಹೇ ಮೃತ್ಯೋ ! ತೇ ಕ್ರೌರ್ಯದರ್ಪಃ ಕಃ? (ತೀದೃಶಃ - ಅತ್ಯಂತಂ ಅಲ್ಪಃ) (ಯತಃ)- (ಕ್ರೌರ್ಯೇ ವಿಷಯೇ) ಸ್ತ್ರಿಯಃ ತೃತ್ತಲ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಹಿ. 'ಎಲೈ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯೇ ! ನಿನ್ನ ಕ್ರೌರ್ಯಗುಣದ

ದರ್ಶ ಎಷ್ಟರದು? (ಅದು ಕೇವಲ ಅಲ್ಪ ಏಕೆಂದರೆ) ಕೌರವ ಗುಣದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಸಮಾನರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಇರುವರು, ಇಲ್ಲಿ 'ಮೃತ್ಯು' ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನ ಇದನ್ನು ಉಪಮೇಯವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. 'ಸ್ತ್ರೀ' ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾವೇ ಆಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ವರ್ಣಾವನ್ನಾಗಿಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಅದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ (ಉಪಮೇಯವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುವ ಉಪಮಾನಕ್ಕೆ) ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭೇದ

ವರ್ಣದ ಉತ್ಕರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ್ಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಹಜ. ಆದರೆ ಈ ಅವರ್ಣಾವೇ ಈ ವರ್ಣದೊಡನೆ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸರ್ವಥಾ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದು - ವರ್ಣಸುವು ದಾದರೆ ಅದು ಈ ಹಿಂದಿನ ಭೇದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭೇದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಣೇನಾನ್ಯಸ್ಯೋಪಮಾಯಾ ಅನಿಷ್ಟತ್ರಿವಚಶ್ಚ ತತ್ |

ಮುಧಾಪವಾದೋ ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷಿ ತೃನ್ಮುಖಾಭಂ ಕಿಲಾಂಬುಜಂ || ೧೦ ||

ವರ್ಣದೊಂದಿಗೆ (ಅನ್ಯಸ್ಯ) ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಮಾತ್ಯ (ಸಾದೃಶ್ಯ) ವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ (ಉಪಮಾಯಾ: ಅನಿಷ್ಟತ್ರಿವಚ: - ವೃಥಾವಾಗಿ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಿಕೆ) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ, ಅದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಎಲೆ ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷಿಯೇ! (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಕಮಲವು ನಿನ್ನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ - ಎಂಬ ಮಾತು ಕೇವಲ ಸುಳ್ಳಾದ ಅಪವಾದ'. ಅಂದರೆ, ನಿನ್ನ ಮುಖದ ಕಾಂತಿಯೇ ಬೇರೆ. ಕಮಲದ ಕಾಂತಿಯೇ ಬೇರೆ. ನಿನ್ನ ಮುಖದ ಕಾಂತಿ ಕಮಲದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಮೀರಿಸಿದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಮಲವು ನಿನ್ನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ' ಎಂಬ ಮಾತು ಕೇವಲ ವೃಥಾ - ಎಂದು ಅವರ್ಣದ ಸಾದೃಶ್ಯದ ಅನಿಷ್ಟತ್ವಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ.

ಐದನೆಯ ಭೇದ

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮೇಯವೇ ಉಪಮಾನದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಉಪಮಾನವೇ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ - ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಐದನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಭೇದಗಳ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವೇ ಆದ ಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳ ಭೇದವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತೀಪಮುಪಮಾನಸ್ಯ ಕೈಮರ್ಥ್ಯಮಪಿ ಮನ್ಯತೇ |

ದೃಷ್ಟಂ ಚೇದ್ವದನಂ ತಸ್ಯಾಃ ಕಿಂ ಪದ್ಮೇನ ಕಿಮಿಂದುನಾ || ೧೧ ||

ಉಪಮಾನವು ಯಾತಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕು ? (ಉಪಮೇಯವೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಗು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿರುವಾಗ) ಎಂದು ಉಪಮಾನದ ವೃಥಾತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಅದು ಐದನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ತಸ್ಯಾಃ (ತಸ್ಯಾಃ) ಪದಸಂ ದೃಷ್ಟಂ ಚೇತ್, ಪದ್ಯೇನ ಕಿಂ? ಇಂದುನಾ ಚ ಕಿಂ?' ನಾಯಿಕೆಯ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ, (ಅದರಿಂದಲೇ ಅನಂದವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ) ಪದ್ಮವಾದರೂ ಏಕೆ ಬೇಕು? ಚಂದ್ರನಾದರೂ ಏಕೆ ಬೇಕು? ಇವುಗಳಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವೇ ಇಲ್ಲ)' ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪಮಾನಗಳ (ಕಿಮರ್ಥಸ್ಯ ಭಾವಃ - ಕೈಮರ್ಥ್ಯಂ) ವ್ಯರ್ಥತೆಯನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಐದನೆಯ ಪ್ರತೀಪಾಲಂಕಾರ.

೫. ರೂಪಕಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)

'ರೂಪಯತಿ = ರೂಪವತ್ ಕರೋತಿ = ರೂಪಯುಕ್ತಂ ಕರೋತಿ = ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಯೋಃ ಅಭೇದಾರೋಪೇಣ ಏಕತಾಂ ನಯತಿ ಇತಿ ರೂಪಕಂ'. ಉಪಮೇಯವನ್ನು ಉಪಮಾನದ ಅಭೇದರೂಪದಿಂದ ವರ್ಗಿಸುವುದು ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ. ಅಥವಾ ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ಅಭೇದವನ್ನು ವರ್ಗಿಸುವುದು ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕಾರವಿದ್ದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಭೇದಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕಾರ. ಈ ಅಭೇದವಾದರೂ ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೂಲವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭೇದವನ್ನು 'ಆರೋಪ' ಎಂದೂ ಸಹ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನ ಅಭೇದದ ಆರೋಪವೇ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ. ಈ ಆರೋಪ ವೆಂದರೆ - 'ವಿಷಯವಿಷಯಿಣೋಃ ಭೇದೇನ ಉಪನ್ಯಾಸಃ ಆರೋಪಃ', ಉಪಮೇಯ ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ಪದದಿಂದ ಹೇಳುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಮುಖಂ ಕಮಲಂ'. ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಖ' ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನ ಕಮಲದ ಅಭೇದಾರೋಪವಿದೆ. ಈ ರೂಪಕವು ಅಭೇದರೂಪಕ. ತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಭೇದ' ಎಂದರೆ ಭೇದಾಸಹಿಷ್ಣುಃ ಅಭೇದಃ - ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಭೇದವನ್ನು ಸಹಿಸದೇ ಇರುವ ಅಭೇದವು 'ಅಭೇದಃ'; 'ಭೇದಸಹಿಷ್ಣುಃ ಅಭೇದಃ ತಾದ್ರೂಪ್ಯಂ' ಭೇದವನ್ನು ಸಹಿಸುವ ಅಭೇದವು ತಾದ್ರೂಪ್ಯ. ಈ ಎರಡೂ ಭೇದಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಧಿಕ - ನ್ಯೂನ - ಅನುಭಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಒಟ್ಟು ರೂಪಕವು ಆರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷಯಭೇದತಾದ್ರೂಪ್ಯರಂಜನಂ ವಿಷಯಸ್ಯ ಯತ್ |

ರೂಪಕಂ ತತ್ ತ್ರಿಧಾಧಿಕ್ಯನ್ಯೂನತ್ವಾನುಭಯೋಕ್ತಿಭಿಃ || ೧೨ ||

ವಿಷಯ = ಉಪಮೇಯ, ವಿಷಯೀ = ಉಪಮಾನ. 'ವಿಷಯಸ್ಯ ವಿಷಯಭೇದತಾದ್ರೂಪ್ಯ ರಂಜನಂ ಯತ್ (ತತ್) ರೂಪಕಂ' ವಿಷಯಿಣಃ ಅಭೇದೇನ ತಾದ್ರೂಪ್ಯೇಣ ಚ ರಂಜನಂ' ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ಅಭೇದವರ್ಗನೆ, ಅಥವಾ ತಾದ್ರೂಪ್ಯದ ವರ್ಗನೆ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸಹ ಪುನಃ ಅಭೇದ. ನ್ಯೂನ, ಅನುಭಯ-ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೂರು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 1. ಅಧಿಕಾಭೇದರೂಪಕ 2. ನ್ಯೂನಾಭೇದ ರೂಪಕ 3. ಅನುಭಯಾಭೇದರೂಪಕ 4. ಅಧಿಕತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕ 5. ನ್ಯೂನತಾದ್ರೂಪ್ಯ ರೂಪಕ 6. ಅನುಭಯತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕ- ಎಂದು ಒಟ್ಟು ಆರು ವಿಧ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಯನ್ನು ಮೊದಲು ಅನುಭಯ, ಒಳಿಕೆ ನ್ಯೂನ - ಅಧಿಕ - ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

೧. ಅನುಭಯಾಭೇದರೂಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

'ಅಯಂ ಹಿ ಧೂರ್ಜಟಃ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಯೇನ ದಗ್ಧಾಃ ಪುರುಃ ಕ್ಷಣಾತ್' |

'ಯಾವ ಈತನಿಂದ (ಹಿಂದೆ) ತ್ರಿಪುರಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟವೋ, ಆ ಧೂರ್ಜಟಯೇ ಇವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ'. (ಅಯಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಧೂರ್ಜಟಃ - ಇವನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪರಮೇಶ್ವರ) ಇದು ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ವರ್ಗನೆ. ಈ ರಾಜನು ಈ ರಾಜಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಿಗಾಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿರುವನು. ಇವನೇ ಹಿಂದಿನ ಈಶ್ವರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುರ ರಾಕ್ಷಸರ ಪಟ್ಟಿಗಾಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಹಾಕಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರದಾಹಕೃತ್ಯಧರ್ಮ ಈರ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧಿಕೃತ ಅಥವಾ ನ್ಯೂನತ್ವವಿರದೆ ಅನುಭಯತ್ವ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರಾಜ - ಈಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಅಭೇದವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅನುಭಯಾಭೇದರೂಪಕಾಲಂಕಾರವಾಯಿತು.

೨. ನ್ಯೂನಾಭೇದರೂಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

'ಅಯಮಾಸ್ತೇ ವಿನಾ ಶಂಭುಸ್ತಾರ್ತೀಯೀಕಂ ವಿಲೋಚನಂ' || ೧೩ ||

ಮೂರನೆಯ ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇವನು ಶಿವನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಇವನು ಮೂರನೇ ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಈಶ್ವರನು). ಈಶ್ವರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣ್ಯಮಾನ ಈ ರಾಜನಿಗೆ ಫಾಲನೇತ್ರತ್ವವಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಈ ರಾಜಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಫಾಲನೇತ್ರತ್ವವಿಲ್ಲ. ಫಾಲನೇತ್ರತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತ್ವ. ಅಯಂ ಶಂಭುಃ ಆಸ್ತೇ - ಎಂದುದರಿಂದ ಅಭೇದ; ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಾಭೇದರೂಪಕಾಲಂಕಾರ.

೩. ಅಧಿಕಾಭೇದರೂಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

ಶಂಭುರ್ವಿಶ್ವಮವತ್ಯದ್ಯ ಸ್ತೀಕೃತ್ಯ ಸಮದೃಷ್ಟಿತಾಂ |

'ಈಗ ಸಮದೃಷ್ಟಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಈ ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಾನೆ'. ಈ ರಾಜಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೇದಭಾವವಿಲ್ಲದ ಸಮಾನ (ಸಮ) ದೃಷ್ಟಿತ್ವವೆಂಬುದು, ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯ ವಿಷಮದೃಷ್ಟಿತ್ವವು ಶಿವಾವಸ್ಥೆಗಿಂತ ಅಧಿಕವಲ್ಲದ್ದು. ಅಯಂ ಶಂಭುಃ - ಎಂದುದರಿಂದ ಅಭೇದ; ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾಭೇದರೂಪಕಾಲಂಕಾರ. ಶಿವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷಮದೃಷ್ಟಿತ್ವ = ತರತಮಭಾವತ್ವವಿತ್ತು; ಆದರೆ, ಈ ರಾಜಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಮಾನತ್ವ ದೃಷ್ಟಿಯಿದೆ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕತ್ವ.

೪. ಅನುಭಯತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

ಅಸ್ಯ ಮುಖೇಂದುನಾ ಲಬ್ಧೇ ನೇತ್ರಾನಂದೇ ಕಿಮಿಂದುನಾ? || ೧೪ ||

'ಈ ನಾಯಕಿಯ ಮುಖಚಂದ್ರನಿಂದಲೇ ನೇತ್ರಾನಂದವುಂಟಾಗುವಾಗ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಎನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ' ಇದು ನಾಯಕಿಯ ಮುಖದ ವರ್ಗನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖೇಂದುವೇ

ಬೇರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರನೇ ಬೇರೆ. ಆದರೂ ಮುಖೇಂದು - ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಮೇಯ ಮುಖದಲ್ಲಿ, ಉಪಮಾನ ಇಂದುವಿನ ಆರೋಪವಿರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ನೇತ್ರಾನಂದ ಉಭಯಚಂದ್ರರಿಂದಲೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುಭಯತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಾಲಂಕಾರ.

೫. ನ್ಯೂನತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

'ಸಾಧ್ವೀಯಮಪರಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಸುಧಾಸಾಗರೋದಿತಾ' |

'ಇಯಂ ಸಾಧ್ವೀ ಅಸುಧಾಸಾಗರೋದಿತಾ ಅಪರಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ' 'ಈ ಪತಿವ್ರತೆಯು ಸುಧಾಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದಿರುವ ಬೇರೊಬ್ಬ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು'. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಯಂ ಸಾಧ್ವೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾದ್ರೂಪ್ಯವಿದೆ, 'ಅಪರಾ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ. ಆದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವಳು. ಈ ಸಾಧ್ವೀರೂಪಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವಳಲ್ಲ. ಇದೇ ನ್ಯೂನತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ನ್ಯೂನತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಾಲಂಕಾರ.

೬. ಅಧಿಕತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

'ಅಯಂ ಕಲಂಕಿನಶ್ಚಂದ್ರಾನ್ಮುಖಚಂದ್ರೋತಿರಿಚ್ಯತೇ' || ೧೫ ||

'ಕಳಂಕವುಳ್ಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ, ನಿಷ್ಕಳಂಕವಾದ ಈ ಮುಖಚಂದ್ರನೇ (ಅಧಿಕ) ಶ್ರೇಷ್ಠ'. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರ - ಮುಖ ಚಂದ್ರ - ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾದ್ರೂಪ್ಯ, ಮುಖಚಂದ್ರನು ನಿಷ್ಕಳಂಕ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕತಾದ್ರೂಪ್ಯರೂಪಕಾಲಂಕಾರ.

೬. ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರ:

ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ಅಭೇದವರ್ಗನೆ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವಾದರೆ, ಪ್ರಕೃತ ಕಾರ್ಯದ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಉಪಮಾನವೇ ಉಪಮೇಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪರಿಣಾಮನಂ ಪರಿಣಾಮಃ'. ಉಪಮಾನವು ಉಪಮೇಯ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತಿ = ಪರಿವರ್ತನೆ ಹೊಂದುವುದು. ಈ ಪರಿಣತಿತ್ವ ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತ ಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ - ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ.

ಪರಿಣಾಮಃ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಶ್ಚೇದ್ವಿಜಯೀ ವಿಪಯಾತ್ಮನಾ |

ಪ್ರಸನ್ನೇನ ದೃಗ್ಬಜೇನ ವೀಕ್ಷತೇ ಮದಿರೇಕ್ಷಣಾ || ೧೬ ||

ಪ್ರಕೃತ ಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಉಪಮಾನವು (ವಿಷಯ) ಉಪಮೇಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದುದರೆ, ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮದಿಸಿದ ನೋಟವುಳ್ಳ ಇವಳು (ಈ ನಾಯಕಿಯು) ಪ್ರಸನ್ನವಾದ ತನ್ನ ನೇತ್ರ-ಕಮಲದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾಳೆ'. ವಸ್ತುತಃ ವೀಕ್ಷಣವು ನೇತ್ರದ ಧರ್ಮ. ಇದು ಕಮಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇದು ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಆದರೆ, ದೃಗ್ಬಜ ಪದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಸನ್ನೇನ' ಎಂಬ ಒಂದು

ವಿಶೇಷಗವನ್ನೂ ಸಹ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ, ವೀಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಾದ ಅಚ್ಚವೆದವು, ವೀಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ದೃಢ-ಉಪಮೇಯ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದಾಗಿ ಇದು ಪರಿಣಾಮಾಲಂಕಾರ (ಅಚ್ಚಂ ದೃಗಾತ್ಮನಾ ಪರಿಣಾತಿಂ ಅಪೇಕ್ಷತೇ).

2. ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರ:

ಉತ್ + ಲೇಖನಂ - ಉಲ್ಲೇಖ: ಉತ್ಪಪ್ಪ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿಯ ಗುಣವರ್ಣನೆಯೆಂಬುದು, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳ ಪೈಕಿ, ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಗುಣವನ್ನು ಸ್ತೀಕರಿಸುವುದು ಒಂದು ರೀತಿಯಾದರೆ, ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಎಲ್ಲಗುಣಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿ. ಹೀಗೆ ಈ ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ವಿಧ

ಬಹುಭಿರ್ಬಹುಧೋಲ್ಲೇಖಾದೇಕಸ್ಯೋಲ್ಲೇಖ ಇಷ್ಯತೇ |

ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಕಾಮೋರ್ಥಿಭಿಃ ಸ್ಯದ್ವರ್ತುಃ ಕಾಲಃ ಶತ್ರುಭಿರೈಕ್ಯ ಸಃ || ೧೭ ||

ಅನೇಕ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಬ್ಬವ್ಯಕ್ತಿಯ ಆ ಧರ್ಮಗಳ ಪೈಕಿ, ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಧರ್ಮವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಾದರೆ, ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಭಿಃ ಏಕಸ್ಯ, ಬಹುಧಾ ಉಲ್ಲೇಖಾತ್ ಉಲ್ಲೇಖಃ ಇಷ್ಯತೇ'

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಪ್ರಕೃತ ವರ್ಣ ರಾಜನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮನ್ಮಥನೆಂದೂ, ಯಾಚಕರು ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವೆಂದೂ, ಶತ್ರುಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಾಲಪುರುಷನೆಂದೂ ನೋಡಿದರು'. ಆ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯ, ದಾನಶೀಲತೆ, ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮ ಗುಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸೌಂದರ್ಯ ಗುಣವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ 'ಅವನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮನ್ಮಥ' ನೆಂದೂ ಹೀಗೆ ದಾನಶೀಲತೆಯ ಗುಣವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ 'ಯಾಚಕರು' ಅವನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವೆಂದೂ, ಪರಾಕ್ರಮ ಗುಣವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ಶತ್ರುಗಳು ಭಯದಿಂದ 'ಅವನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಯಮ' ನೆಂದೂ, ಅನೇಕ ಜನರು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಾಗಿ ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರ.

ಎರಡನೆಯ ಭೇದ

ಏಕೇನ ಬಹುಧೋಲ್ಲೇಖೇಕಪ್ರಸಂ ವಿಷಯಭೇದತಃ |

ಗುರುವರ್ಚಸ್ಯಾರ್ಜುನೋಕ್ತಯಂ ಕೀರ್ತೌ ಭೀಷ್ಮಃ ಶರಾಸನೇ || ೧೮ ||

'ವಿಷಯಭೇದತಃ ಏಕೇನ ಬಹುಧಾ ಉಲ್ಲೇಖೇ ಆಶಿ ಅಸೌ (ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)' ಭಿನ್ನ

ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಎರಡನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: ಮಾತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗುರುಪೂ, ಕೀರ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನೂ, ಶರಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೀಷ್ಮನೂ, ಈ ರಾಜನು ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಗುರುತ್ವ, ಅರ್ಜುನತ್ವ, ಭೀಷ್ಮತ್ವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ, ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ರಾಜನನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಎರಡನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಾಲಂಕಾರ.

ಗುರು: - ಮಾತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪಟುವಾಗಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಂತೆ ಈ ರಾಜನೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಪಟುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ; ಅರ್ಜುನ: - ಕೀರ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನು ಹೇಗೆ ಪರಿಶುದ್ಧನೋ, ಅದರಂತೆ ಇವನೂ ಸಹ ಪರಿಶುದ್ಧಕೀರ್ತಿಸಂಪನ್ನನು; ಭೀಷ್ಮ: - ಧನುಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೀಷ್ಮನು ಹೇಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಈ ರಾಜನೂ ಸಹ ಭೀಷ್ಮನಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರನು- ಹೀಗೆ 'ಗುರು: ಅರ್ಜುನ: ಭೀಷ್ಮ:' ಈ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷವಿದ್ದು, ರಾಜನಲ್ಲಿ ಗುರುತ್ವ, ಅರ್ಜುನತ್ವ, ಭೀಷ್ಮತ್ವಗಳ ಆರೋಪವಿರುವುದು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. 'ಗುರು: ಇವ ಗುರು: ಅರ್ಜುನ: ಇವ ಅರ್ಜುನ: ಭೀಷ್ಮ: ಇವ ಭೀಷ್ಮ:' ಎಂಬ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ಗಮ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ವಾಚ್ಯವನ್ನೇ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ.

೮-೯-೧೦- ಸ್ತುತಿ- ಭ್ರಾಂತಿ - ಸಂದೇಹಾಲಂಕಾರಾ:

ಸ್ತುತಿ, ಭ್ರಾಂತಿ, ಸಂದೇಹಗಳು ಜ್ಞಾನವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಜ್ಞಾನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಇವು ಅಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಸ್ತುತಿ- ಭ್ರಾಂತಿ- ಸಂದೇಹ ಜ್ಞಾನಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೀಗೆ ನೋಡಬಹುದು. 1. ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕ - ಸದೃಶವಸ್ತುವರ್ತನವನ್ನಸದೃಶವಸ್ತುವರ್ತನಕ್ಕಿಂತರಜ್ಞಾನಂ ಸ್ತುತಿ:'. ಸದೃಶ ವಸ್ತುವೊಂದನ್ನು ನೋಡಿದ ಬಳಿಕ ತತ್ಸದೃಶವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ಮರಣೆ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾದುದಾಗಿ 'ಸ್ತುತಿ' ಜ್ಞಾನ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. 2. ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕ - ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನಫಲಕ - ಪಕ್ಷದ್ವಯಾಪಲಂಬ ಜ್ಞಾನಂ ಸಂದೇಹ:'. ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪಕ್ಷ (ವಸ್ತು) ದ್ವಯದಲ್ಲಿ ಓರಾಡುವ ಜ್ಞಾನವೇ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾದುದಾಗಿ 'ಸಂದೇಹ' ಜ್ಞಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. 3. 'ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕ - ಸಾದೃಶ್ಯಮೂಲಕ - ಅತತ್ತ್ವನಿಷ್ಕೃತತ್ವಜ್ಞಾನಂ ಭ್ರಾಂತಿ:' ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಅತತ್ತ್ವವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ (ವಸ್ತುತಃ ನೈಜವಸ್ತುವಲ್ಲದ್ದರಲ್ಲಿ) ಉಂಟಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೇ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವಾದುದಾಗಿ ಭ್ರಾಂತಿಜ್ಞಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ

1. ಪದ್ಮಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕಾಂತಾಮುಖಂ ಸ್ಮರಾಮಿ
2. ಸ್ನಾಗುರ್ವಾ ? ಪುರುಷೋ ವಾ? |
3. ಶುಕ್ಲೌ ರಜತಜ್ಞಾನಂ, ರಜ್ಜೌ ಸರ್ಪಜ್ಞಾನಂ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಮೂರೂ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಮನಗಾಣಬಹುದು.

೮. ಸ್ತೃತ್ಯಲಂಕಾರ: (ಸ್ತೃತಿಮದಲಂಕಾರ:)

ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ತೃತಿಭ್ರಾಂತಿಸಂದೇಹ್ಯಸ್ತದಂಕಾಲಂಕೃತಿತ್ರಯಂ |

೮. ಪಂಕಜಂ ಪಶ್ಯತಃ ಕಾಂತಾಮುಖಂ ಮೇ ಗಾಹತೇ ಮನಃ || ೧೯ ||

೯. ಅಯಂ ಪ್ರಮತ್ತಮಧುಪಸ್ತನ್ನುಮಿ ವೇತ್ತಿ ಪಂಕಜಂ |

೧೦. ಪಂಕಜಂ ವಾ ಸುಧಾಂಶುರ್ವೇತ್ಯಸ್ಮಾಕಂ ತು ನ ನಿರ್ಣಯಃ || ೨೦ ||

ಸಾಧ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸ್ತೃತಿ ಭ್ರಾಂತಿ ಸಂದೇಹಜ್ಞಾನಗಳಿಂದಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತೃತ್ಯಲಂಕಾರ (ಸ್ತೃತಿಮದಲಂಕಾರ), ಭ್ರಾಂತ್ಯಲಂಕಾರ (ಭ್ರಾಂತಿಮದಲಂಕಾರ) ಮತ್ತು ಸಂದೇಹಾಲಂಕಾರ (ಸಂದೇಹಾಲಂಕಾರ) ಎಂಬ ಮೂರು ಅಲಂಕಾರಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತು 'ಪಂಕಜಂ ಪಶ್ಯತಃ ಮೇ ಮನಃ ಕಾಂತಾಮುಖಂ ಗಾಹತೇ'. 'ಕಮಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ನನ್ನ ಕಾಂತೆಯ ಮುಖವನ್ನು ನನೆಯುತ್ತಿದೆ (ಮುಖದಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತಿದೆ)' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಮಲ ಮತ್ತು ಮುಖಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಕಮಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ತತ್ಪದ್ಯಶ ಗುಣವುಳ್ಳ ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯ ಮುಖದ ಸ್ಮರಣೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೃತ್ಯಲಂಕಾರ (ಸ್ತೃತಿಮದಲಂಕಾರ).

೯. ಇದೂ ಸಹ ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಾತು. 'ಅಯಂ ಪ್ರಮತ್ತಮಧುಪಃ ತ್ವನ್ನುಮಿ ಪಂಕಜಂ ವೇತ್ತಿ'. 'ಮದೋನ್ಮತ್ತವಾದ ಈ ಭ್ರಮರವು ನಿನ್ನ ಮುಖವನ್ನೇ ಪಂಕಜವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿದೆ.' ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಮುಖ - ಪಂಕಜಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಭ್ರಮರಕ್ಕೆ ನಾಯಕಿಯ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಭ್ರಾಂತಿಜ್ಞಾನ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಭ್ರಾಂತ್ಯಲಂಕಾರ (ಭ್ರಾಂತಿಮದಲಂಕಾರ). ೧೦. 'ಪಂಕಜಂ ವಾ ? ಸುಧಾಂಶುಃ ವಾ ? ಇತಿ ಅಸ್ಮಾಕಂ ತು ನ ನಿರ್ಣಯಃ' 'ಇದು ಕಮಲವೋ ? ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೋ ? ಈ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಯಾವುದೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ' - ಎಂದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾಂತೆಯರ ಮುಖಗಳನ್ನು (ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯ ಮುಖವನ್ನು) ನೋಡಿದ ನಾಯಕರು (ನಾಯಕನು) ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. ಮುಖವು (ಪೂರ್ಣ) ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಂತಿಮತ್ತಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಕಮಲದಂತೆ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ, ಈ ಮುಖದಲ್ಲಿ 'ಕಮಲವೋ ? ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೋ ? ಎಂಬ ಪಕ್ಷ (ಕೋಟಿ) ದ್ವಯ ಅವಲಂಬಿಯಾದ ಜ್ಞಾನವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು (ಸ) ಸಂದೇಹಾಲಂಕಾರ.

೧೧. ಅಪಹ್ವವಾಲಂಕಾರ : (ತದ್ವೇದಾಃ)

'ಅಪ್ಹವಸಂ ಅಪ್ಹವಃ' 'ಅಪ್ಹವಮತಃ = ಗೋಚ್ಯತಃ ಇತಿ 'ಅಪ್ಹವತಿ'. 'ಮರ ಮಾಚುವಿಕೆ ಅಥವಾ ನಿಷೇಧಿರುವಿಕೆ' ಎಂಬುದು ಈ ಅಪಹ್ವವ ಪದದ ಅರ್ಥ. ಒಂದು ಮೃದುವಿನ ಧರ್ಮವನ್ನು

ಅಪಹ್ವವನ ಮಾಡುವುದು ಬೇರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಈ ರೀತಿಯ ಅಪಹ್ವವವೂ ಸಹ ಚಮತ್ಕಾರಾಧಾಯಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಟ್ಟು ಆರು ವಿಧ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ 1. ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿ 2. ಹೇತ್ವಪಹ್ವತಿ 3. ಪರ್ಯಸ್ಥಾಪಹ್ವತಿ 4. ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ವತಿ 5. ಭೇಕಾಪಹ್ವತಿ 6. ಕೈತವಾಪಹ್ವತಿ - ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಹೀಗಿದೆ.

೧. ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿ:

ಅಪಹ್ವವನಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರುವುದು

ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿರನ್ಯತ್ಕಾರೋಪಾಥೋ ಧರ್ಮನಿಷ್ಕವಃ |

ನಾಯಂ ಸುಧಾಂಶುಃ ಕಿಂ ತರ್ಹಿ ? ವ್ಯೋಮಗಂಗಾಸರೋರುಹಮ್ || ೨೧ ||

'ಅನ್ಯಸ್ಯ ಆರೋಪಾರ್ಥಃ (ಯಃ) ಧರ್ಮನಿಷ್ಕವಃ (ಸಃ) ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿಃ' - ವರ್ಣನೀಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ, ಆ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ಧರ್ಮವನ್ನು (ಅನ್ಯಸ್ಯ) ಆರೋಪ ಮಾಡುವುದು, ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತ್ಯಲಂಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅಪಹ್ವವಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತ್ಯಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಇದು ಸುಧಾಂಶುವಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಇದು ಏನಾಗಿದೆ ? (ಸುಧಾಂಶುವಿನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ವಸ್ತುವು ವಸ್ತುತಃ ಸುಧಾಂಶುವಲ್ಲ). ಆದರೆ, 'ಇದು ಆಕಾಶಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಆರಳಿರುವ ಕಮಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ - ವರ್ಣನೀಯ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಆ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ವ್ಯೋಮಗಂಗಾಸರೋರುಹತ್ವರೂಪ ಉಪಮಾನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆರೋಪಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತ್ಯಲಂಕಾರ.

೨. ಹೇತ್ವಪಹ್ವತಿ:

ಈ ರೀತಿಯ ಅಪಹ್ವವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಈ ಭೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ಸ ಏವ ಯುಕ್ತಪೂರ್ವಶ್ಚೇದುಚ್ಯತೇ ಹೇತ್ವಪಹ್ವತಿಃ |

ನೇಂದುಸ್ತೀವೋ ನ ನಿಶ್ಚರ್ಕಃ ಸಿಂಧೋರೌವೋಽಯಮುತ್ಥಿತಃ || ೨೨ ||

ಸಃ = ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿಃ ಏವ ಯುಕ್ತಪೂರ್ವಃ ಚೇತ್ ಹೇತ್ವಪಹ್ವತಿಃ (ಇತಿ) ಉಚ್ಯತೇ. 'ಆ ಶುದ್ಧಾಪಹ್ವತಿಯೇ ಕಾರಣಸಹಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೇತ್ವಪಹ್ವತ್ಯಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ'. ಆದರೆ ಆ ರೀತಿ ಮರೆಮಾಚಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಹೇತ್ವಪಹ್ವತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ವಿರಹತಪ್ತವಾದ ಕಾಂತೆಯೋರ್ವಳು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೀಗೆ ನಂದಿಸುತ್ತಿರುವಳು. 'ಇದು ಚಂದ್ರನಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ತೀವ್ರ (ತೀಕ್ಷ್ಣ) ವಾಗಿದೆ. (ತೀವ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇನು?)

ಸೂರನೂ ಅಲ್ಲ, ಕಾರಣ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, (ಹಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತು ಇದಾವುದು? (ಎಂದರೆ) ಇದು ಸಮುದ್ರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮಿರುವ ವಡವಾಗ್ನಿ'. ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲು ತೀವ್ರತ್ವವನ್ನೂ, ಅರ್ಹತ್ವವನ್ನು ಅರ್ಹನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲು ನಿಶಿತ್ವವನ್ನೂ ಹೇತುವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಕೃತವಸ್ತುವಿನ ಧರ್ಮವಾದ ಇಂದುತ್ವ, ಅರ್ಹತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಡವಾನಲತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇತ್ವಪಹ್ನುತ್ವಲಂಕಾರ. ಈ ವಡವಾನಲದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹೊರ ಬಂದಿರುವಿಕೆ, ತೀವ್ರತ್ವ, ನಿಶಿತ್ವವತ್ವಗಳು ಇರುತ್ತವೆಯಷ್ಟೆ!

೩. ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತಿ:

ನಿಷಿದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸುವುದು ಈ ಭೇದ.

ಅನ್ಯತ್ರ ತಸ್ಯಾ ರೋಪಾರ್ಥಃ ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತಿಶ್ಚ ಸಃ |

ನಾಯಂ ಸುಧಾಂಶುಃ ಕಿಂ ತರ್ಹಿ? ಸುಧಾಂಶುಃ ಪ್ರೇಯಸೀಮುಖಂ || ೨೩ ||

'ಸ (ಧರ್ಮಾಪಹ್ನುತಃ) ಅನ್ಯತ್ರ (ವರ್ಣನೀಯೇ ವಸ್ತುನಿ) ತಸ್ಯ (ಅಪಹ್ನುತ ಧರ್ಮಸ್ಯ) ಆರೋಪಾರ್ಥಃ ಚೀತ್, ತು, ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತಿಃ (ಭವತಿ). ಅಥವಾ, (ಯಃ - ಅವರ್ಣ್ಯಗತ ಚಂದ್ರತ್ವಾದ್ಯಪಹ್ನುತಃ) ಅನ್ಯತ್ರ (ವರ್ಣನೀಯೇ ವಸ್ತುನಿ) ತಸ್ಯ (ಅಪಹ್ನುತಚಂದ್ರತ್ವಾದೇಃ) ಆರೋಪಾರ್ಥಃ (ಭವತಿ) ಸಃ ತು ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತಿಃ' - ಇದು ಅನ್ವಯ.

ಚಂದ್ರಾದಿ ಅವರ್ಣ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ, ಆ ರೀತಿಯ ಅಪಹ್ನುತ ಧರ್ಮವನ್ನು ವರ್ಣನೀಯ ಕಾಂತಾಮುಖಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತ್ವಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಅಯಂ ಸುಧಾಂಶುಃ ನ ತರ್ಹಿ ಕಿಂ ? ಸುಧಾಂಶುಃ ಪ್ರೇಯಸೀಮುಖಂ' - 'ಇದು ಚಂದ್ರನಲ್ಲ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವುದು ಸುಧಾಂಶು? ಸುಧಾಂಶುವೆಂದರೆ ಪ್ರೇಯಸೀ ಮುಖವೇ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸುಧಾಂಶು (ಅವರ್ಣ್ಯ) ವಿನಲ್ಲಿ ಸುಧಾಂಶುತ್ವವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ, ಹಾಗೆ ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಸುಧಾಂಶುತ್ವವನ್ನು ಪ್ರೇಯಸೀಯ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರ್ಯುಷ್ಣಾಪಹ್ನುತ್ವಲಂಕಾರ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಂದ್ರನ ದರ್ಶನ ಸಂತಾಪಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರೇಯಸೀಯ ಮುಖಚಂದ್ರದರ್ಶನವು ನೇತ್ರಾನಂದಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಮುಖವೇ ಸುಧಾಂಶು - ಎಂದು ಭಾವ.

೪. ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ನುತಿ:

ಇತರರಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು.

ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ಮತಿರನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಕಾಯಾಂ ಭ್ರಾಂತಿವಾರಣೇ |

ತಾಪಂ ಕರೋತಿ ಸೋತ್ಕಂಪಂ ಜ್ವರಃ ಕಿಂ ? ನ ಸಖಿ ಸ್ಮರಃ || ೨೪ ||

'ಅನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಕಾಯಾಂ (ಸತ್ಯಾಂ) (=ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೇನ ಅಯಥಾರ್ಥವಸ್ತುನಃ ಭ್ರಾಂತೌ ಸತ್ಯಾಂ) ಭ್ರಾಂತಿವಾರಣೇ (ಸತಿ) (=ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪ ಕಥನೇನ ಭ್ರಾಂತಿವಾರಣೇ ಕೃತೇ ಸತಿ) ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ಮತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)' 'ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿ ಬಂದುದಾದರೆ, ಆಗ ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಆ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ಮತ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಸ್ಮರತಪ್ರಕಾರದ ನಾಯಕಿಯೋರ್ವಳು ತನ್ನ ಸಖಿಗೆ, 'ಸೋತ್ಕಂಪಂ ತಾಪಂ ಕರೋತಿ ಹೇ ಸಖಿ = 'ಎಲಾ ಸಖಿಯೇ' ಶರೀರ ಕಂಪದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸಂತಾಪವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ' - ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಆಗ ಆ ಸಖಿಗೆ, ಜ್ವರದ ಸಂದೇಹ ಬಂದು, 'ಜ್ವರಃ ಕಿಂ?' = ಜ್ವರವು ಹೀಗೆ ತಾಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದೆಯೇನು' - ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಳು. ಆಗ ಇವಳ ಸಂಶಯವನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಾಯಕಿಯು ನ ಜ್ವರಃ ಜ್ವರವು ಹೀಗೆ ತಾಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ, ಆದರೆ, ಸ್ಮರಃ - ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹೀಗೆ ಸೋತ್ಕಂಪತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವನು' ಎಂದು ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಳು. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಖಿಯ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಾಪಹ್ಮತ್ಯಲಂಕಾರ.

೫. ಛೇಕಾಪಹ್ಮತಿಃ

ವಿದಗ್ಧ (ಚತುರ) ವ್ಯಕ್ತಿಯು, ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹ ಬಂದಾಗ, ಆ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ, ಅಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂದೇಹವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದು. -

ಛೇಕಾಪಹ್ಮತಿರನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಕಾತಸ್ತಥ್ಯನಿಹ್ವವೇ |

ಪ್ರಜಲ್ಪನ್ ಮತ್ಪದೇ ಲಗ್ನಃ ಕಾಂತಃ ಕಿಂ ? ನ ಹಿ ನೂಪುರಃ || ೨೫ ||

'ಅನ್ಯಸ್ಯ (= ಶ್ರೋತೃಜನಸ್ಯ) ಶಂಕಾತಃ ತಥ್ಯನಿಹ್ವವೇ (ಕೃತೇ ಸತಿ) ಛೇಕಾಪಹ್ಮತಿಃ' ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಛೇರೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ತನ್ನ ರಹಸ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಬೇರೊಬ್ಬ ಪರಿಚಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸಂದೇಹಗೊಂಡು, ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ, ತನ್ನ ಚತುರತೆಯಿಂದ ಮೊದಲ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮರೆ ಮಾಡಿ, ಅಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂದೇಹ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದು ಛೇಕಾಪಹ್ಮತ್ಯಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ನಾಯಕಿಯೋರ್ವಳು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿದ್ದ ನಾಯಕನ ಬಗ್ಗೆ ತನ್ನ ಆಪ್ತ ಸಖಿಗೆ 'ಪ್ರಜಲ್ಪನ್ ಮತ್ಪದೇ ಲಗ್ನಃ' (ಹೇ ಸಖಿ) = 'ವಿನೇನೋ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತಾ - ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ನನ್ನ ಕಾಲಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನು' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ, ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ

ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸಖಿಯು, 'ಕಾಂತನು ಹೀಗೆ ನಿನ್ನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನೇನು?' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಳು. ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವ ಸಲುವಾಗಿ ಚಿತುರೆಯಾದ ಆ ನಾಯಕಿಯು, 'ಕಾಂತನಲ್ಲ, ಆದರೆ ನನ್ನ ಕಾಲ್ಪಡಗವು ಝಗಾ ಝಗಾ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತಾ ನನ್ನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವಳ ಸಂದೇಹವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವಳು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಅಸತ್ಯಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಭೇಕಾಪಹ್ನುತ್ಯಲಂಕಾರ.

೬. ಕೈತವಾಪಹ್ನುತಿ:

'ವ್ಯಾಜ' ಪರ್ಯಾಯವಾಚಿಗಳಾದ 'ಕೈತವ, ವ್ಯಾಜ, ಭಲಾದಿ' ಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಅಪಹ್ನವಾದಲ್ಲಿ ಈ ಭೇದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೈತವಾಪಹ್ನುತಿರ್ವ್ಯಕ್ತೌ ವ್ಯಾಜಾದ್ವೈರ್ನಿಹ್ನುತೇಃ ಪದ್ಯಃ |

ನಿರ್ಯಾಂತಿ ಸ್ಮರನಾರಾಚಾಃ ಕಾಂತಾದ್ಯಕ್ಯಾತಕೈತವಾತ್ || ೨೬ ||

'ವ್ಯಾಜಾದ್ವೈಃ(ವ್ಯಾಜ-ಭಲ-ಕೈತವಾದಿಭಃ) ಪದ್ಯಃ ನಿಹ್ನುತೇಃ ವ್ಯಕ್ತೌ(ಸತ್ಯಾಂ) ಕೈತವಾಪಹ್ನುತಿಃ(ಭವತಿ)'. ವ್ಯಾಜ, ಭಲ, ಕೈತವಾದಿ ಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಧರ್ಮದ ನಿಹ್ನವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ಕೈತವಾಪಹ್ನುತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೈತವಾದಿ ಪದಗಳು, ಅಸತ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಧರ್ಮದ ನಿಹ್ನವವು ಆಗುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಭೇದವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: ಕಾಂತಾದ್ಯಕ್ಯಾತಕೈತವಾತ್ ಸ್ಮರನಾರಾಚಾಃ ನಿರ್ಯಾಂತಿ 'ಕಾಂತೆಯ ದೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಸಾರದ ನೆಪದಿಂದ ಮನ್ನಫನ ಬಾಗುವಿಶೇಷಗಳೇ ಹೊರಬರುತ್ತವೆ' ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೈತವಪದದಿಂದಾಗಿ 'ಇಮೇ ನ ಕಾಂತಾಕುಟಾಕ್ಷಾಃ, ಎಂಬ ಧರ್ಮನಿಹ್ನವವಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಇವು ವಸ್ತುತಃ ಕಾಂತೆಯ ಕುಟಾಕ್ಷಗಳಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅತ್ಯಂತ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮನ್ನಫನ ಬಾಗುಗಳೇ ಹೌದು' ಎಂದು ನಾರಾಚತ್ವದ ಆರೋಪವಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಈ ಧರ್ಮನಿಹ್ನವವು ಕೈತವ(ಅಸತ್ಯಾರ್ಥಕ) ಪದದಿಂದ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕೈತವಾಪಹ್ನುತ್ಯಲಂಕಾರ.

೧೨. ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರಃ(ತದ್ಭೇದಾಃ)

'ಅನ್ಯ(ಉಪಮಾನ)ಧರ್ಮಸಂಬಂಧೇನ ಹೇತುನಾ ಅನ್ಯಸ್ಯ(ಉಪಮೇಯಸ್ಯ) ಅನ್ಯ(ಉಪಮಾನ) ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಘಾವನಂ ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ'. ಇದು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ಅಂದರೆ, ಉಪಮಾನಧರ್ಮದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ(ಅಭೇದ)ವನ್ನು ಸಂಘಾವನೆ ಮಾಡುವುದು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರ. 'ಸಂಘಾವನಾ' ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾನವಿಶೇಷ 'ಉತ್ಕಟ ವಿಕರತಕೋಟಕವಾದ ಸಂಶಯವೇ ಸಂಘಾವನಾ

ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಶಯೋತ್ತರಕಾಲಿಕವೂ, ನಿಶ್ಚಯಪ್ರಾಕಾರಿಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ - ಅಂದರೆ ಸಂಶಯಭ್ಜಾನ ನಿಶ್ಚಯಭ್ಜಾನಗಳ ಮಧ್ಯಸ್ಥವಾದ ಭ್ಜಾನ - ಈ ಸಂಭಾವನೆಯೇ ಉತ್ಪೇಕ್ಷೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಭಾವನಾ ಸ್ಯಾದುತ್ತೇಕ್ಷಾ ವಸ್ತುಹೇತುಫಲಾತ್ಮನಾ |

ಉಕ್ತಾನುಕ್ತಾಸ್ಪದಾದ್ಯತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಸಿದ್ಧಾಸ್ಪದೇ ಪರೇ || ೨೭ ||

'ವಸ್ತು - ಹೇತು - ಫಲಾತ್ಮನಾ ಸಂಭಾವನಾ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಾ ಸ್ಯಾತ್' - 'ವಸ್ತುರೂಪ - ಹೇತುರೂಪ - ಫಲರೂಪ ಸಂಭಾವನೆಯು ಉತ್ಪೇಕ್ಷೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ'. ಅಂದರೆ 'ಸಂಭಾವನೆಯೇ = ವಿತರ್ಕವೇ ಉತ್ಪೇಕ್ಷೆ'. ಇದು ವಸ್ತುತ್ವೇಕ್ಷಾ ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ, ಹೇತುತ್ವೇಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ ಎಂದು ಮೊದಲು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅತ್ರ, ಆದ್ಯಾ ಉಕ್ತಾನುಕ್ತಾಸ್ಪದಾ, ಪರೇ ಸಿದ್ಧಾಸಿದ್ಧಾಸ್ಪದೇ' - ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷೆಯು ಉಕ್ತವಿಷಯ ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ಅನುಕ್ತವಿಷಯಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ಭೇದಗಳಾದ ಹೇತುತ್ವೇಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಹೇತುತ್ವೇಕ್ಷಾ, ಅಸಿದ್ಧವಿಷಯಹೇತುತ್ವೇಕ್ಷಾ, ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎರಡೆರಡು ಭೇದತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಉತ್ಪೇಕ್ಷೆಯು ಒಟ್ಟು ಆರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಉಕ್ತಾ ಅಸ್ಪದಾ, ಅನುಕ್ತಾ ಅಸ್ಪದಾ, ಸಿದ್ಧಾ ಅಸ್ಪದಾ, ಅಸಿದ್ಧಾ ಅಸ್ಪದಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಪದಾ' ಪದಕ್ಕೆ 'ವಿಷಯ' ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತವಿಷಯ, ಅನುಕ್ತವಿಷಯ, ಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನ್ವಯ).

ಈ ಆರು ಭೇದಗಳ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ನೋಡಬಹುದು.

೧. ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ

ಉಕ್ತವಿಷಯ : ಧೂಮಸ್ತೋಮಂ ತಮಃ ಶಂಕೇ ಕೋಕೀವಿರಹತುಷ್ಕಣಾಂ |

ಅನುಕ್ತವಿಷಯ :- ಲಿಂಪತೀವ ತಮೋಽಂಗಾಢಿ ವರ್ಷತೀವಾಂಜನಂ ನಭಃ || ೨೮ ||

ಉಕ್ತವಿಷಯಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಉದಾ : ಧೂಮಸ್ತೋಮಂ - ಇತ್ಯಾದಿ ('ಅಹಂ' ತಮಃ ಕೋಕೀ ವಿರಹತುಷ್ಕಣಾಂ(ಸಂಬಂಧಿನಂ) ಧೂಮಸ್ತೋಮಂ ಶಂಕೇ' - 'ಇಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಈ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಹೆಣ್ಣುಚಿತ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿಗಳ ಎರಡಾಗಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಧೂಮಸಮೂಹವೆಂದು ತರ್ಕಿಸುತ್ತೇನೆ. ತಮಸ್ ಮತ್ತು ಧೂಮಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ನೈಲ್ಯ, ದೃಷ್ಟಿಪ್ರತೀರೋಧಕತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿರುತ್ತವೆ. ತಮಸ್ಸು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹಬ್ಬಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಈ ಅಂಧಕಾರವು ನೀಲವರ್ಣವಲ್ಲದ್ದಾಗಿ, ಕಣ್ಣು ಕಾಣದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಅಂಧಕಾರ ಸಂಬಂಧವಾದ ನೀಲತ್ವ (ನೈಲ್ಯ) ದೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವ (ಪ್ರತೀರೋಧಕ) ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಕರನ ವಿಯೋಗದಿಂದಾಗಿ ವೃಥಪಡುತ್ತಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಚಿತ್ರವಾಕಪಕ್ಷಿಯ ಹೃದಯಗತವಾದ ವಿರಹಾಗ್ನಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಧೂಮಸ್ತೋಮದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಭಾವನೆಯನ್ನು ಆ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷಯವಾದ ತಮಸ್ಸು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಕ್ತವಿಷಯ - ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರ.

ಅನುಕ್ರಮವು ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಉದಾ : 'ತಮಃ ಅಂಗಾನಿ ಲಿಂಚತಿ ಇವ, ನಭಃ ಅಂಜನಂ ವರ್ಷತಿ ಇವ' ಅಂಧಕಾರವು ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಲೇಪನಮಾಡುತ್ತಿದೆಯೋ ಏನೋ? ಆಕಾಶವು ಕಾಡಿಗೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಿದೆಯೋ ಏನೋ?, ಸರ್ವತ್ರ ಹಬ್ಬಿರುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನೋಡಿ ಅಂದರೆ, ತಮೋವ್ಯಾಪನವನ್ನು ನೋಡಿ ಹೀಗೆ ಸಂಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 'ಆಕಾಶದಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಭೂಮಿಯವರೆಗೆ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮಲಿನೀಕರಣ' ಎಂಬುದು ತಮೋವ್ಯಾಪನದಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮ. ಈ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು, ತಮೋವ್ಯಾಪನದಲ್ಲಿ, ತಮಃಕರ್ತೃಕ - ಅಂಗಲೇಪನತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಪೇಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ನಭಃಕರ್ತೃಕಅಂಜನವರ್ಷಣ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಪೇಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ ತಮೋವ್ಯಾಪನರೂಪವಿಷಯವು ಶಬ್ದದ್ವಾರಾ ಅನುಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅನುಕ್ರಮವು ಸ್ವರೂಪೋತ್ಪತ್ತೀಕ್ಷೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷಾ

ಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ : - ರಕ್ತೌ ತವಾಂಘ್ರೇ ಮೃದುಲೌ ಭುವಿ ವಿಕ್ಷೇಪಣಾದ್ಧೃವಂ |

ಅಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ : - ತ್ವನ್ನು ಪಾಭೇಚ್ಛಯಾ ನೂನಂ ಪದ್ವ್ಯವೈರಾಯತೇ ಶಶೀ || ೨೯ ||

ಹೇತುವಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಸಂಭಾವಿಸುವುದು ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷೆ

ಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಉದಾ :

ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ನಾಯಕಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತು 'ಹೇ ಸುಂದರಿ, ಮೃದುಲೌ ತವ ಅಂಘ್ರೇ - ಪಾದೌ, ಭುವಿವಿಕ್ಷೇಪಣಾತ್ - ಸುಚಾರಾತ್ ರಕ್ತೌ (ಭವತಃ), ಧೃವಂ'. 'ಎಲೆ ಸುಂದರಿ, ನಿನ್ನ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಕೆಂಪಾಗಾಗಿವೆ, ಇದು ನಿಶ್ಚಯ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಕಾಂತೆಯ ಪಾದಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕೆಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದರೂ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವಿಕ್ಷೇಪಣೆಯು ಕಾರಣವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಆಹೇತುವನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಸಂಭಾವನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ) ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಭೂವಿಕ್ಷೇಪಣದಿಂದ ಕೆಂಪಾಗುವುದು ಸಿದ್ಧವಿಷಯವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ ಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಉದಾ : ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ಕಾಂತೆಗೆ ಹೇಳುವ ಮಾತು - 'ಹೇ ಕಾಂತೇ! ಶಶೀ ತ್ವನ್ನು ಪಾಭೇಚ್ಛಯಾ (= ತವಮುಖಸ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯಲಿಪ್ಸಯಾ, ನೂನಂ ಪದ್ವ್ಯಃ ವೈರಾಯತೇ'. 'ಎಲೆ ಕಾಂತಿಯೇ, ಈ ಚಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಮುಖದ (ಕಾಂತಿಯನ್ನು) ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪದ್ಮಗಳೊಡನೆ ವೈರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ'. ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ ಪದ್ಮಗಳ ವಿರೋಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕಾಂತಾಮುಖದ ಕಾಂತಿಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಹೇತುವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೂ, ಆಹೇತುವನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಸಂಭಾವಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ಕಾಂತಾಮುಖಕಾಂತಿಯನ್ನು ಪದ್ಮಮುಖಿಕೆಯೆಂಬುದು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಿಷಯಹೇತೂತ್ಪೇಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

೨. ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷಾ

ಫಲವಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಫಲವನ್ನಾಗಿ ಸಂಭಾವಿಸುವುದು ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆ.

ಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ: - ಮಧ್ಯ: ಕಿಂ ಕುಚಯೋರ್ಧ್ಯತ್ವ ಬದ್ಧ: ಕನಕದಾಮಭಿ: |

ಅಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ: -ಪ್ರಾಯೋಽಬ್ಜಂತ್ಯತ್ವದೇನೈಕೈಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತೋಯೇ ತಪಸ್ಯತಿ || ೩೦ ||

ಸಿದ್ಧ ವಿಷಯ ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಉದಾ : ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ನಾಯಿಕೆಯ ತ್ರಿವಳಿಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. '(ಹೇ ಕಾಂತೇ) (ತವ) ಮಧ್ಯ: ಕುಚಯೋ: ಧ್ಯತ್ವ ಕನಕದಾಮಭಿ: ಬದ್ಧ:ಸಿಂ?' 'ಎಲಾ ಕಾಂತೆಯೇ ನಿನ್ನ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ನಿನ್ನ ಕುಚಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಸುಮಾರ್ಗಮಯದಾರಗಳಿಂದ ಕಬ್ಬಿಲ್ಲುಪ್ಪಿರಬೇಕು, ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕುಚಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿದೆಯಾದರೂ, ಕನಕದಾಮಬಂಧನರೂಪದಿಂದ ಅಧ್ಯವಸಿತವಾಗಿರುವ ವಲಿತ್ರಯವೇಷ್ಣನದಿಂದಾಗಿಯೇ, ಕುಚಧಾರಣ ರೂಪಫಲವೂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು, ಕನಕದಾಮಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕುಚಧಾರಣಫಲವಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆ. ಆದರೆ, ಕುಚಧಾರಣೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಿದ್ಧವಿಷಯಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆ.

ಅಸಿದ್ಧ ವಿಷಯಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಉದಾ : ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. '(ಹೇ ಕಾಂತೇ) ಅಬ್ಜಂತ್ಯತ್ವದೇನ (ಸಹ) ಏಕೈಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪ್ರಾಯ: ತೋಯೇ ತಪಸ್ಯತಿ' - 'ಎಲಾ ಕಾಂತೆಯೇ, ಈ ಕಮಲವು ಈ ನಿನ್ನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಕೈವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಏನೋ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ತಪೋರೂಪದಿಂದ ಅಧ್ಯವಸಿತವಾಗಿರುವ ಜಲೋಪಸ್ಥಿತಿಯು ಪದ್ಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಆಗಿದೆಯಲ್ಲದೆ, ಕಾಂತೆಯ ಪಾದಗಳ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಫಲವನ್ನು ಒಯಿಸಿಯೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕಾಮಿನೀಪಾದಸಾಯುಜ್ಯರೂಪ ಅಫಲವನ್ನು ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಕಾಮಿನೀಪಾದಸಾಯುಜ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂಬುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಿಷಯ ಫಲೋತ್ಪೇಕ್ಷಾಉಲಂಕಾರ.

ಪಠಾ : 'ಇವ' ಶಬ್ದವು ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವಾಚಕವಾದರೆ ಉಪಮಾಲಂಕಾರ; ಸಂಭಾವನಾರ್ಥಕವಾದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಾಉಲಂಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ 'ಮನ್ಯೇ, ಶಂಕೇ, ಧ್ರುವಂ, ಪ್ರಾಯ: ನ್ಯೂನಂ' ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳೂ ಸಹ ಉತ್ಪೇಕ್ಷಾವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

೧೩. ಅತಿಶಯೋಕ್ತ್ಯಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ರೂಪಕಾಉಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅರೋಪವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯವಸಾನ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ವಿಷಯವಿಷಯಣೋ: ಭೇದೇನ ಉಪನ್ಯಾಸ: ಆರೋಪ:; ವಿಷಯವಾಚಕಂ ಅನುಕ್ತಾ ವಿಷಯವಾಚಕಪದೇನೈವ ವಿಷಯಸ್ಯ ಸ್ವೀಕಾರ: ಅಧ್ಯವಸಾಯ:

(ಅಧ್ಯವಸಾನಂ), ಉಪಮೇಯ-ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ಆರೋಪವಾದರೆ (ಮುಖಂ ಚಂದ್ರಃ) ಉಪಮೇಯವಾಚಕಪದವನ್ನೇ ಹೇಳದೆ, ಕೇವಲ ಉಪಮಾನವಾಚಕಪದದ ಮುಖಾಂತರ ಉಪಮೇಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಅಧ್ಯವಸಾಯ (ಅಧ್ಯವಸಾನ)ವೆನಿಸುತ್ತದೆ - ಎಂಬ ಈ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ, ಉಪಮೇಯವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಉಪಮಾನದಿಂದಲೇ ಉಪಮೇಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ತತ್ತ್ವ. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ 1. ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 2. ಸಾಪೇಕ್ಷವಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 3. ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 4. ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 5. ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 6. ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 7. ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ 8. ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ.

ಈ ಎಂಟು ಭೇದಗಳ ಲಕ್ಷಣ-ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗೆ ನೋಡಬಹುದು.

೧. ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾನ್ನಿಗೀರ್ಯಾರ್ಥವಸಾನತಃ |

ಪಶ್ಯ ನೀಲೋತ್ಪಲದ್ವಂದ್ವಾನ್ನಿಃ ಸರಂತಿ ಶಿತಾಃ ಶರಾಃ || ೩೧ ||

'ನಿಗೀರ್ಯ - ವಿಷಯನಿಗರಣಂ ಕೃತ್ವಾ, ಅಧ್ಯವಸಾನತಃ - ವಿಷಯಿಣಃ ರೂಪೇಣ ವಿಷಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಯಾತ್, ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾತ್' 'ಅಧ್ಯವಸಾನದ ಮುಖಾಂತರ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಗರಣಮಾಡಿ (ಮರಮಾಚ) ವಿಷಯರೂಪದಿಂದಲೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಾದರೆ ಅದು ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : '(ಹೇ ಸಖಿ) ನೀಲೋತ್ಪಲದ್ವಂದ್ವಾತ್ ಶಿತಾಃ - ತೀಕ್ಷ್ಣಾಃ ಶರಾಃ ನಿಪರಂತಿ, ಪಶ್ಯ' 'ಎಲೆ ಸಖಿಯೇ, ಎರಡು ನೈದಿಲೆಗಳ ಮುಖಾಂತರ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣಗಳು ಹೊರಬರುತ್ತಿವೆ, ನೋಡು'. ಇಲ್ಲಿ 'ಕಾಂತೆಯ ರೋಚನಯುಗಲದಿಂದ, ಕಟಾಕ್ಷಗಳು ಹೊರ ಬರುತ್ತಿವೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲು, ರೋಚನ-ಕಟಾಕ್ಷ ಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳದೆ, ಇವುಗಳ ಉಪಮಾನವಾಚಕಗಳಾದ ನೀಲೋತ್ಪಲ ಶರ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಅಧ್ಯವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಲಂಕಾರ.

೨. ಸಾಪೇಕ್ಷವಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಯದ್ಯಪಹ್ನುತಿಗರ್ಭತ್ವಂ ಶೈವ ಸಾಪಹ್ನವಾ ಮತಾ |

ತ್ಯತ್ಸೂಕ್ತಿಮು ಶುಧಾ ರಾಜನ್ ಭ್ರಾಂತಾಃ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಾಂ ವಿಧೌ || ೩೨ ||

'ಅಪಹ್ನುತಿಗರ್ಭತ್ವಂ ಯದಿ ಸಾ ಎವ ಸಾಪಹ್ನವಾ (ಇತಿ ಕವೀಣಾಂ) ಮತಾ' 'ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಲಂಕಾರವೇ ಅಪಹ್ನವದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾದರೆ, ಆ ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಸಾಪಹ್ನವ ರೂಪಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಹೇ ರಾಜನ್, ತೃತ್ಯೂಕ್ತಿ ಪು(ವಿವ) ಸುಧಾ (ಸ್ಥಿತಾ) || (ಕಿಂತು) ಭ್ರಾಂತಾ:- ಜನಾಃ
ವಿಧೌ ತಾಂ ಪಶ್ಯಂತಿ'. 'ಎರಡು ರಾಜನೇ, ನಿನ್ನ ಮೃದುವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಅಮೃತವಿರುತ್ತದೆ.
ಆದರೆ, ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ಅಮೃತವಿದೆಯೆಂದು ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜನರು, ಆ ಸುಧೆಯನ್ನು
ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ'. ಇಲ್ಲಿ 'ನಿನ್ನ ಮಧುರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಅಮೃತವಿದೆ. ಬೇರೆಡೆ
ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸುಧೆಯು ಸುಧೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ಅಪಹ್ನವನ್ನು
ಹೇಳಿದಂತಾಯ್ತು ಮತ್ತು ಮಾಧುರ್ಯಪದವನ್ನು ಹೇಳದೆ, ಉಪಮಾನವಾಚಿ ಸುಧಾಪದದಿಂದಲೇ
ಉಪಮೇಯ ಮಾಧುರ್ಯಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯವಸಾನರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು
ಸಾಪಕ್ಷವಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರ.

೩. ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾತ್ಪಶ್ಯವಾನ್ಯತ್ಯವರ್ಣನಂ |

ಅನ್ಯದೇವಾಸ್ಯ ಗಾಂಭೀರ್ಯಮನ್ಯದ್ವೈರ್ಯಂ ಮಹೀಪತೇ: || ೩೩ ||

ತಪ್ಪುವ -ಲೋಕ ಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟವ ಅನ್ಯತ್ಯವರ್ಣನಂ (ಇತಿ ಯತ್ ಸಾ) ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:-
'ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನೇ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಭೇದ
ಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಅಸ್ಯ ಮಹೀಪತೇ: ಗಾಂಭೀರ್ಯಂ ಅನ್ಯದೇವ, (ತಥಾ) ದ್ವೈರ್ಯಂ (ಅಪಿ ಅನ್ಯದೇವ)
'ಈ ರಾಜನ ಗಾಂಭೀರ್ಯವೂ ಮತ್ತು ದ್ವೈರ್ಯವೂ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿವೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆ
ಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನ ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ದ್ವೈರ್ಯಗಳು ಲೋಕಸಾಧಾರಣಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ,
ಲೋಕಭಿನ್ನತ್ವರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಭೇದಕಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

೪. ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾದಯೋಗೇ ಯೋಗಕಲ್ಪನಂ |

ಸೌಧಾಗ್ರಾಣಿ ಪುರಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸ್ಪೃಶಂತಿ ವಿಧುಮಂಡಲಂ || ೩೪ ||

ಅಯೋಗೇ - ಅಸಂಬಂಧೇ ಯೋಗಕಲ್ಪನಂ - ಸಂಬಂಧವರ್ಣನಂ (ಇತಿ ಯತ್ ಸಾ)
ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾತ್ - 'ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು
ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಅಸ್ಯ ಪುರಸ್ಯ ಸೌಧಾಗ್ರಾಣಿ ವಿಧುಮಂಡಲಂ ಸ್ಪೃಶಂತಿ' 'ಈ ನಗರದ
ರಾಜಗೃಹಶಿಖರಗಳು ಚಂದ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿವೆ. (ಅಂದರೆ ಅಪ್ಪು ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ) - ಈ
ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೌಧಾಗ್ರಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರಮಂಡಲಸ್ಪರ್ಶದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅದರ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

೫. ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಯೋಗೇಽಪ್ಯಯೋಗೋಽಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿರಿತೀಶ್ಯತೇ |

ತ್ವಯಿ ದಾತರಿ ರಾಜೇಂದ್ರ ಸ್ವರ್ಧ್ಯಮಾನ್ನಾದ್ರಿಯಾಮಹೇ || ೩೫ ||

'ಯೋಗೇ ಅಪಿ = ಸಂಬಂಧೇ ಸತ್ಯಪಿ ಅಯೋಗಃ = ಅಸಂಬಂಧವರ್ಗನಂ (ಇತಿ ಯತ್ ಸಾ) ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಇತಿ ಇಶ್ಯತೇ'. ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ವರ್ತಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ರಾಜೇಂದ್ರ ! ತ್ವಯಿ ದಾತರಿ (ಸತಿ) (ವಯಂ) ಸ್ವರ್ಧ್ಯಮಾನ್ ನ ಆದ್ರಿಯಾಮಹೇ = ಯಾಚಾಮಹೇ' ಎಲೈ ಸಕಲಭೂವಲ್ಲಭನಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನೇ, ನೀನೇ ಅತ್ಯಂತ ದಾನಶೀಲನಾಗಿರುವಾಗ, ನಾವು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವನ್ನು ಬೇಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಿಗಿರುವ ಅದರದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ, ಅಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ, ಇದು ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು. ಸಂಬಂಧಕ್ಕಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾದರೆ, ಅಸಂಬಂಧ ವರ್ಗವೇ ಅಸಂಬಂಧಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

೬. ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಹತ್ಯೇ ಹೇತುಕಾರ್ಯಯೋಃ |

ಅಲಿಂಗತಿ ಸಮಂ ದೇವ ಜ್ಯಾಂ ಶರಾಶ್ಚ ಪರಾಶ್ಚ ತೇ || ೩೬ ||

'ಹೇತುಕಾರ್ಯಯೋಃ ಸಹತ್ಯೇ (ವರ್ತತೇ ಸತಿ), ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್'. ಮೊದಲು ಕಾರಣ, ಆ ಬಳಿಕ ಕಾರ್ಯ - ಇದು ಲೋಕದ ಮರ್ಯಾದೆ. ಇದನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳೆರಡೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಭವಿಸಿದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ದೇವ = ಹೇ ರಾಮಚಂದ್ರ, ತೇ ಶರಾಃ ಚ, ಪರಾಃ ಚ ಸಮಂ (ಏವ) ಜ್ಯಾಂ ಅಲಿಂಗತಿ' ಎಲೈರಾಮಚಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಶರಗಳು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿನ್ನ ಧನಸ್ಸಿನ ಸಿಂಜನಿಯನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಬಾಣಗಳು ಸಿಂಜನಿಯನ್ನೂ, ಶತ್ರುಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಲಿಂಗಿಸುವರು. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಶರಸಂಧಾನ ರೂಪ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕು; ಬಳಿಕ ಶತ್ರುಸಂಹಾರರೂಪ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಪರ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳ ಆಗುವಿಕೆಯ ವರ್ಗವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಕ್ರಮಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂಬುದು.

೭. ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿ:

ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕಾರ್ಯೇ ಹೇತುಪ್ರಸಕ್ತಜೇ |

ಯಾಸ್ಯಾಮೀತ್ಯುದಿತೇ ತನ್ಮಾನ್ವಲಯೋಽಭವದೂರ್ಮಿಕಾ || ೩೭ ||

'ಕಾರ್ಯೇ ಹೇತುಪ್ರಸಕ್ತಜೇ (ಸತಿ) = ಹೇತುಪ್ರಸಕ್ತಮಾತ್ರೇಣೈವ ಕಾರ್ಯೇ ಜಾತೇ ಸತಿ, ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್' ಕಾರಣದ ಪ್ರಸಕ್ತಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಯಾಸ್ಯಾಮಿ ಇತಿ (ನಾಯಕೇನ) ಉದಿತೇ (ಸತಿ) ತನ್ಮಾಃ ಉರ್ಮಿಕಾ = ಅಂಗುಲೀಯಕಂ ವಲಯಃ = ಕಂಕಣಂ ಅಭವತ್' ನಾಯಕನು ನಾನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ, (ಇನ್ನೂ ಹೊರಟಿಲ್ಲ, ಹೊರಡುತ್ತಲೂ ಇಲ್ಲ, ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದ ಬಳಿಕ ಹೋಗಲಿದ್ದಾನೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ನಾಯಕಿಯ ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಉಂಗುರವು ಕೈಯ ಬಳಿಯಂತಾಯ್ತು' ಅಷ್ಟೊಂದು ಕೃಶಕಾದಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪತಿಯ ಗಮನದ ಸುದ್ದಿ ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮುಂದಿನ ವಿರಹವನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೊಂಡು ಆ ಕೂಡಲೇ ಅವಳ ಕೈ ಉಂಗುರದ ಬೆರಳಿಗಿಂತ ಸ್ಥೂಲಗುಂತೆ ಕೃಶಕಾದಳು ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ನಾಯಕನ ಪ್ರಯಾಸರೂಪಕಾರಣದ ಪ್ರಸಂಗಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಕಶರೂಪಕಾರ್ಯದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಚಪಲಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

೮. ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ

ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವ್ಯತಿಕ್ರಮೇ |

ಅಗ್ರೇ ಮಾನೋ ಗತಃ ಪಶ್ಚಾದನುನೀತಾ ಪ್ರಿಯೇಣ ಸಾ || ೩೮ ||

(ತಯೋಃ = ಕಾರಣಕಾರ್ಯಯೋಃ) ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವ್ಯತಿಕ್ರಮೇ (ಸತಿ) = ಯತ್ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯಂ ತಸ್ಯ ವ್ಯತಿಕ್ರಮೇ ಸತಿ, (ಸಾ) ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಃ 'ಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳ ಪೂರ್ವ ಉತ್ತರ' ಭಾವವು ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಕಾರಣ, ಆ ಬಳಿಕ ಕಾರ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಕ್ರಮವು ವ್ಯತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಅಂದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾದರೆ, ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಕಾರ್ಯ ಬಳಿಕ ಕಾರಣ ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದ್ದುದಾದರೆ, ಅದು ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮಾನಃ = ಪ್ರಣಯಕೋಪಃ ಅಗ್ರೇ (ವಿಪ) = ಅನುನಯಾತ್ ಪ್ರಾಗೇವ, ಗತಃ, ಪಶ್ಚಾತ್ ಸಾ ಪ್ರಿಯೇಣ ಅನುನೀತಾ 'ನಾಯಕನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಕಿಗೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಣಯ ಕೋಪವು ಅನುನಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು, ಅನಂತರ ನಾಯಕನು ನಾಯಕಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದನು' ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅನುನಯರೂಪ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಇದರ ಬಳಿಕವೇ ಪ್ರಣಯಕೋಪ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಮಾನಗಮನರೂಪಕಾರ್ಯದ ಬಳಿಕ ಅನುನಯರೂಪಕಾರಣವಾಯ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಕಾರಣಕಾರ್ಯಗಳ ವ್ಯತಿಕ್ರಮವುಂಟಾಗಿ, ಇದು ಅತ್ಯಂತಾತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

೧೪. ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಕೇವಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಏಕ - ಧರ್ಮಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ. ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಗೋಚರತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಭೇದಗಳಲ್ಲದೆ ಹಿತಾಹಿತವೃತ್ತಿತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಪ್ಪಗುಣಸಮೀಕರಣೋಕ್ತತುಲ್ಕಾರೂಪತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷ್ಯಸಮನ್ವಯವೆಂದರೆ.

ವರ್ಣ್ಯಾನಾಮಿತರೇಷಾಂ ವಾ ಧರ್ಮೈಶ್ಚ ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾ |

ಸಂಕುಚಂತಿ ಸರೋಜಾನಿ ಸ್ಫುರಿಗೇವದನಾನಿ ಚ || ೩೯ ||

'ವರ್ಣ್ಯಾನಾಂ ಇತಿಶಬ್ದಂ = ಅವರ್ಣ್ಯಾನಾಂ ವಾ ಧರ್ಮೈಶ್ಚ ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾ' - ಕೇವಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಏಕಧರ್ಮತ್ವರ್ಮಾನಯ ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: ಇದು ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಗೋಚರತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಕ್ಕೆ - '(ಚಂದ್ರೋದಯೇ) ಸರೋಜಾನಿ ಸಂಕುಚಂತಿ, ಸ್ಫುರಿಗೇವದನಾನಿ ಚ ಸಂಕುಚಂತಿ'. 'ಚಂದ್ರೋದಯವಾಗಲು ಕಮಲಗಳೂ ಸಂಕೋಚಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಚಾರಸ್ತ್ರೀಯರ ಮುಖಗಳೂ ಸಹ ಚಾಚುತ್ತವೆ (ಕಳೆಗುಂದುತ್ತವೆ). (ಎಕೆಂದರೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಕಾಮುಕನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಬೆಳದಿಂಗಳು ವಿರೋಧಿಯಷ್ಟೆ) ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯದ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸರೋಜಗಳ ಸಂಕೋಚ ಮತ್ತು ಸ್ಫುರಿನೆಯರ ಮುಖಸಂಕೋಚ ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಕೃತವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಕೃತಗಳಿಗೆ ಸಂಕೋಚರೂಪಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಕೃತಗೋಚರತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾ.

ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತ ಗೋಚರ ತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

ತ್ವದಂಗಮಾರ್ದವೇ ದೃಷ್ಟೇ ಕೃಚ್ಛ ಚತ್ತೇ ನ ಭಾಸತೇ |

ಮಾಲತೀಶಶೃಙ್ಗೇಷಾಕದಲೀನಾಂ ಕಟೋರತಾ || ೪೦ ||

'(ಹೇ ಪ್ರಿಯೇ) ತ್ವದಂಗಮಾರ್ದವೇ ದೃಷ್ಟೇ (ಸತಿ) ಕೃಚ್ಛ (ವಾ) ಚತ್ತೇ ಮಾಲತೀ ಶಶೃಙ್ಗೇಷಾಕದಲೀನಾಂ ಕಟೋರತಾ ನ ಭಾಸತೇ? (ಅವಶ್ಯಂ ಭಾಸತೇ ಏವ)'. 'ಎಲೈ ಕಾಂತಯೇ, ನಿನ್ನ ಶರೀರದ ಸೌಕುಮಾರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೇ 'ಅದರೆ, ಎಲ್ಲರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾಲತೀ ಕುಸುಮ, ಚಂದ್ರಲೇಖಿ, ಕದಲಿಗಳ ಕಾಣ್ಕುವ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನಗಳಾಗಿರುವ ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಕೃತಗಳಾಗಿರುವ ಮಾಲತೀ, ಚಂದ್ರಲೇಖಿ, ಕದಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣ್ಕುವವನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ತಿರುತ್ತಾರೂಪಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯ (ಏಕ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯ) ವಿರುದ್ಧವೆಂದರೆ ಇದು ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರತುಲ್ಕಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ.

೧. ಹಿತಾಹಿತವೃತ್ತಿ ತೌಲ್ಯರೂಪತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ

ಹಿತಾಹಿತೇ ವೃತ್ತಿ ತೌಲ್ಯಮಪರಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ |

ಪ್ರದೀಯತೇ ಪರಾಭೂತಿರ್ಮಿತ್ರಶಾತ್ರವಯೋಸ್ತುಯಾ || ೪೧ ||

'ಹಿತಾಹಿತೇ - ಮಿತ್ರೇ ಅಮಿತ್ರೇ ಚ ವಿಷಯೇ, ವೃತ್ತಿ ತೌಲ್ಯಂ = ವಿಕವಿಧಃ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಅಪರಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ (ಭವತಿ)'. ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ವ್ಯಾಪಾರತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದೂ ಸಹ ಬೇರೊಂದು ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ .

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವರಾಜನ ಗುಣಾತಿಶಯವರ್ಣನೆ - '(ಹೇ ರಾಜನ್) ತ್ವಯಾ ಮಿತ್ರ ಶಾತ್ರವಯೋಃ(ವಿಷಯೇ) ಪರಾಭೂತಿಃ 1. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ವಶ್ಯರ್ಯಂ-ಮಿತ್ರ ಪಕ್ಷೇ, 2. ಪರಾಭವ : (ಶತ್ರುಪಕ್ಷೇ) ಪ್ರದೀಯತೇ'. 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ನೀನು ಮಿತ್ರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಾಭೂತಿಯನ್ನೂ ಅಂದರೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ವಶ್ಯರೈವನ್ನೂ (ಪರಾ+ಭೂತಿಃ), ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಾಭೂತಿಯನ್ನೂ ಅಂದರೆ ಸೋಲನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಿತರ ಹಾಗೂ ಅಹಿತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಪರಾಭೂತಿ' ಎಂಬ ಸಮಾನವ್ಯಾಪಾರತ್ವದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹಿತಾಹಿತವೃತ್ತಿ ತೌಲ್ಯರೂಪತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ. (ಪರಾ+ಭೂತಿ-ಸ್ಯುಂಗೆ ಮಿತ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಾಭೂತಿ ಅಭಂಗ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)

೨. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗುಣಸಮೀಕರಣರೂಪತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ

ಗುಣೋತ್ಕೃಷ್ಟೈಃ ಸಮೀಕೃತ್ಯವಚೋನ್ಯಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ |

ಲೋಕಪಾಲೋ ಯಮಃ ಪಾಶೀ ಶ್ರೀದಶ್ಯಕ್ರೋ ಭವಾನಪಿ || ೪೨ ||

'ಗುಣೋತ್ಕೃಷ್ಟೈಃ = ಶೌರ್ಯ - ಔದಾರ್ಯಾದಿ - ಗುಣಗರಿಷ್ಟೈಃ, ಸಮೀಕೃತ್ಯ = ಸಮಾನೀಕೃತ್ಯ ಮಚಿ (ಅಪಿ) ಅಪರಾ ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ (ಭವತಿ)'. 'ವರ್ಣನೀಯ ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗುಣವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಧರ್ಮಗಳ ಸಮೀಕರಣಗೊಳಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : '(ಹೇ ರಾಜನ್), ಯಮಃ, ಪಾಶೀ, ಶ್ರೀದಃ, ಶಕ್ರಃ, ಭವಾನ್ ಅಪಿ(ಚ) ಲೋಕಪಾಲಃ = 'ಯಮನೂ ಹೇಗೆ ಲೋಕಪಾಲಕನೋ, ಪಾಶೀ = ವರುಣನೂ ಹೇಗೆ ಲೋಕಪಾಲಕನೋ, ಶ್ರೀದಃ = ಕುಬೇರನೂ, ಶಕ್ರಃ = ಇಂದ್ರನೂ ಹೇಗೆ ಲೋಕಪಾಲಕನೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ನೀನೂ ಸಹ ಲೋಕಪಾಲಕ'. ಇಲ್ಲಿ - ಲೋಕಪಾಲತ್ವಧರ್ಮ ಯಮಾದಿ ಉಪಮಾನ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವಂತೆ, ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಪಾಲತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನೊಂದಿಗೂ ಸಮೀಕರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗುಣಸಮೀಕರಣರೂಪತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾಲಂಕಾರ.

೧೫. ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದೆಡೆ ಇರುವ ದೀಪವು ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗುವಂತೆ, ಒಂದು ಧರ್ಮವು ಅನೇಕತ್ರ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದು, ದೀಪಸಾಮ್ಯದಿಂದಾಗಿ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಮ್ಯವಾದ ಧರ್ಮವು ವರ್ಣ್ಯ ಮತ್ತು ಅವರ್ಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಬೇಕು. ಕೇವಲ ವರ್ಣ್ಯ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅವರ್ಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಅದು ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ ಆಗುತ್ತದೆ.

‘ವದಂತಿ ವರ್ಣ್ಯಾವರ್ಣ್ಯಾನಾಂ ಧರ್ಮೈಶ್ಚಂ ದೀಪಕಂ ಬುಧಾಃ |

ಮದೇನ ಭಾತಿ ಕಲಭಃ ಪ್ರತಾಪೇನ ಮಹೀಪತಿಃ || ೪೩ ||

‘ವರ್ಣ್ಯಾವರ್ಣ್ಯಾನಾಂ = ಪ್ರಕೃತಾಪ್ರಕೃತಾನಾಂ ಧರ್ಮೈಶ್ಚಂ = ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯಂ, ಬುಧಾಃ, ದೀಪಕಂ ಇತಿ ವದಂತಿ’, ‘ವರ್ಣ್ಯ ಮತ್ತು ಅವರ್ಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದ ಅದು ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ

ಉದಾಹರಣೆ : ‘ಮದೇನ ಕಲಭಃ ಭಾತಿ, ಮಹೀಪತಿಃ ಪ್ರತಾಪೇನ ಭಾತಿ’ ‘ಅನೆಯ ಮರಿಯು ಮದದಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದೆ, ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜನು ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’. ‘ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಭವು (ಗಜವೋತ) ಅವರ್ಣ್ಯ, ರಾಜನು ವರ್ಣ್ಯ; ಉಭಯಕ್ಕೂ ಭಾನರೂಪ ಏಕಧರ್ಮಾನ್ವಯವನ್ನು ‘ಭಾತಿ’ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮುಖಾಂತರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ. ಇದರಿಂದ ಕಲಭದಂತೆ ರಾಜನು’ ಎಂಬ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧೬. ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ದೀಪವು ಅನೇಕ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿರುವಂತೆ, ದೀಪಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಪದವಾಗಲೀ, ಅರ್ಥವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಪದಾರ್ಥ ಉಭಯವೇ ಆಗಲಿ, ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ, ಅದು ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿವಿಧಂ ದೀಪಕಾವೃತ್ತೌ ಭವೇದಾವೃತ್ತಿದೀಪಕಂ |

ವರ್ಷಶ್ಚಂಬುಧಮಾಲೇಯಂ ವರ್ಷತ್ಯೇಷಾ ಚ ಶರ್ವರೀ || ೪೪ ||

ಉನ್ನೀಲಂತಿ ಕದಂಬಾನಿ ಸ್ಫುಟಂತಿ ಕುಟಜೋದ್ಗಮಾಃ |

ಮಾದ್ಯಂತಿ ಚಾತಕಾಶ್ವಪ್ತಾ ಮಾದ್ಯಂತಿ ಚ ಶಿಖಾವರಾಃ || ೪೫ ||

‘ದೀಪಕಾವೃತ್ತೌ (ಸತ್ಯಾಂ) (ಯತ್) ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕಂ, (ತತ್) ತ್ರಿವಿಧಂ ಭವೇತ್’; ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವೇ ಆವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ ಅದು ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆವೃತ್ತಿದೀಪಕವು-ಪದಾವೃತ್ತಿದೀಪಕ, ಅರ್ಥಾವೃತ್ತಿದೀಪಕ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥೋಭಯ ವೃತ್ತಿದೀಪಕವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೧. ಪದಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ

'ಇಯಂ ಅಂಬುದಮಾಲಾ ವರ್ಷತಿ, ವಿಷಾ ಶರ್ವರೀ ಚ ವರ್ಷತಿ'. - ಇದು ವರ್ಷಾಕಾಲದ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಈ ಮೇಘಮಾಲೆಯು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲದ ಈ ರಾತ್ರಿಯು ಒಂದು ವರ್ಷದಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದೆ' - ಎಂಬ ಓರ್ವ ಎರಡನೇ ನಾಯಕಿಯು ತನ್ನ ಸಖಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತಿದು. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷದಿಂದಾಗಿ ೧. ಮಳೆಸುರಿಸುತ್ತಿದೆ ೨. ವರ್ಷದಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದೆ - ಎಂಬ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಗಳಿದ್ದು ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪದಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕವಾಯ್ತು.

೨. ಅರ್ಥಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ -

'ಕದಂಬಾನಿ ಉನ್ನೀಲಂತಿ, ಕುಟಜೋದ್ಗಮಾಃ ಸ್ಫುಟಂತಿ'. ಕದಂಬ ಕುಸುಮಗಳು ಅರಳುತ್ತಿವೆ ಮತ್ತು ಕುಟಜೋದ್ಗಮ ಅಂದರೆ ಗಿರಿಮಲ್ಲಿಕಾ ಕುಸುಮಗಳು ಅರಳುತ್ತಿವೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಉನ್ನೀಲಂತಿ, ಸ್ಫುಟಂತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇದ್ದರೂ, ಇವು ವಿಕಾಸರೂಪ ವಿಕಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅರ್ಥಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕ.

೩. ಉಭಯಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ -

'ಚಾತಕಾಃ ತೃಪ್ತಾಃ ಸಂತಃ ಮಾದ್ಯಂತಿ, ತಥಾ ಶಿಖಾವರಾಃ ಚ ಮಾದ್ಯಂತಿ'. ಮೇಘೋದಕಪಾನದಿಂದ ಚಾತಕಪಕ್ಷಿಗಳು ಮದೋನ್ಮತ್ತವಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೇಘಮಾಲೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮಯೂರಗಳೂ ಸಹ ಮದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿವೆ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಮದಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ವಿಕಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಮಾದ್ಯಂತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಅವ್ಯಕ್ತಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಪದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಈ ಎರಡರ ಅವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಇದ್ದು, ಇದು ಉಭಯಾವ್ಯಕ್ತಿದೀಪಕವಾಗುತ್ತದೆ.

೧೭. ಪ್ರತಿವಸ್ತೂಪಮಾಲಂಕಾರ:

ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥಮವು ಮೃದ್ವುಪ್ರತಿಮಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೃದ್ವುಪ್ರತಿ ಮೃದ್ವುಭಾವವೆಂದರೆ 'ವಿಕಲ್ಪೇವ ಅರ್ಥಸ್ಯ ಅಥವಾ ಧರ್ಮಸ್ಯ ಶಬ್ದ ಭೇದೇನ ಉಪಾದಾನಂ ಮೃದ್ವುಪ್ರತಿಮಸ್ತುಭಾವಃ'. 'ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಅಥವಾ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದದ ಮುಖಾಂತರ ಹೇಳುವುದು ಮೃದ್ವುಪ್ರತಿಮಸ್ತುಭಾವವೆನಿಸುತ್ತದೆ.'

ವಾಕ್ಯಯೋರೇಕಸಾಮಾನ್ಯೇ ಪ್ರತಿವಸ್ತೂಪಮಾ ಮತಾ |

ತಾಪೇನ ಭ್ರಾಜತೇ ಸೂರಃ ಶೂರಶ್ಚಾಪೇನ ರಾಜತೇ || ೪೬ ||

ವಾಕ್ಯಯೋಃ = ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯ ವಾಕ್ಯಯೋಃ, ವಿಕಸಾಮಾನ್ಯೇ (ಸತಿ) = ವಿಕಲ್ಪವ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮಸ್ಯ ಅನ್ವಯೇ ಸತಿ, ಪ್ರತಿವಸ್ತೂಪಮಾ (ಇತಿ) ಮತಾ - ಉಪಮಾನ ವಾಕ್ಯ

ಮತ್ತು ಉಪಮೇಯವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವಾದ ಅನ್ವಯವು ವರ್ಣಿತವಾದರೆ, ಅದು ಪ್ರತಿಭೂತಮಾ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಸೂರ್ಯ ತಾಪೇನ ಭ್ರಾಜತೇ, ಶೂರ್ಯ ಚಾಪೇನ ರಾಜತೇ' - 'ಸೂರ್ಯನು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ತನ್ನ ಆತಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಶೂರನು ತನ್ನ ಭಯಂಕರ ಧನ್ಯುಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.' ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ-ಉಪಮಾನ, ಶೂರ-ಉಪಮೇಯ. ಸೂರ್ಯ ಆತಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು-ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ ವಾಕ್ಯ, ಶೂರನು ಧನ್ಯುಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು - ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ ವಾಕ್ಯ, ಈ ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶನರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವು ಭ್ರಾಜತೇ, ರಾಜತೇ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಪ್ರತಿವ್ಯೂಹಮಾಲಂಕಾರ.

೧೮. ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ:

ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ; ವಸ್ತುಪ್ರತಿ ವಸ್ತುಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರತಿವ್ಯೂಹಮಾಲಂಕಾರ. ಈ ಎರಡೂ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವವೇ ಇರುತ್ತದೆ-ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಚೇದ್ವಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಸ್ತದಲಂಕೃತಿಃ |

ತ್ವಮೇವ ಕೀರ್ತಿಮಾನ್ ರಾಜನ್ ವಿಧುರೇವ ಹಿ ಕಾಂತಿಮಾನ್ || ೪೭ ||

'(ವಾಕ್ಯೋಲ): ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವಂ(ಸ್ವಾತ್) ಚೇತ್, ತತ್, ದೃಷ್ಟಾಂತಃ (ಇತಿ) ಅಲಂಕೃತಿಃ (ಭವತಿ)' 'ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಧರ್ಮವು ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವೋ ನಾಮ ವಸ್ತುತಃ ಭಿನ್ನಯೋಃ ಅಪಿ ಧರ್ಮಯೋಃ ಸಾದೃಶ್ಯಾತ್ ಅಭಿನ್ನಯೋಃ ಪೃಥಕ್ ಉಪಾದಾನಂ' ಅಂದರೆ, ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡು ಧರ್ಮಗಳು ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಹೇ ರಾಜನ್, ತ್ವಮೇವ ಕೀರ್ತಿಮಾನ್ ಹಿ ವಿಧುರೇವ ಕಾಂತಿಮಾನ್ ಹಿ' ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ನೀನೇ ಕೀರ್ತಿವಂತನಷ್ಟೆ! ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನೇ ಕಾಂತಿಮಂತನಷ್ಟೆ! ' ಇಲ್ಲಿ ರಾಜ-ಉಪಮೇಯ, ಚಂದ್ರ-ಉಪಮಾನ. ರಾಜನೇ ಕೀರ್ತಿವಂತ ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯವಾಕ್ಯ, ಚಂದ್ರನೇ ಕಾಂತಿಮಂತ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನವಾಕ್ಯ. ಈ ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವಾದ ಕೀರ್ತಿ ಕಾಂತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಶುಭ್ರತ್ವರೂಪ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಕೀರ್ತಿ - ಕಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವ ಬಂದು, ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

೧೯. ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವಾಪನ್ನವಾದ ಎರಡು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಐಕ್ಯಾರೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಈ ಅಲಂಕಾರದ ತತ್ವ.

ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಯೋಃ ಸದೃಶಯೋರೈಕ್ಯಾರೋಪೋ ನಿದರ್ಶನಾ |

ಯದ್ವಾತುಃ ಸೌಮ್ಯತಾ ಸೇಯಂ ಪೂರ್ಣೇಂದೋರಕಲಂಕತಾ || ೪೮ ||

ಈ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರವು 1. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾ 2. ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾ 3. ಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ 4. ಅಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ - 'ಸದೃಶಯೋಃ - ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವಾಪನ್ನಯೋಃ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಾರೋಪಃ (ಇತಿ ಯತ್ ಸಾ) ನಿದರ್ಶನಾ' - ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವಾಪನ್ನವಾದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾರೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ದಾತುಃ ಸೌಮ್ಯತಾ (ಇತಿ) ಯತ್, ಸಾ (ಸೌಮ್ಯತಾ) ಪೂರ್ಣೇಂದೋಃ ಅಕಲಂಕತಾ'. 'ದಾನಶೀಲನಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯಸ್ವಭಾವವೆಂಬುದೇನಿದೆಯೋ, ಅದು ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಅಕಲಂಕತೆ (ಯಂತೆ)'. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಕಲಂಕತೆ ಎಂಬುದು ಅಸಂಭವವೋ ಹಾಗೆಯೇ ದಾನಶೀಲನಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯತೆ ಎಂಬುದು ಅಸಂಭವ. ದಾನಶೀಲನಲ್ಲಿ ವಿನಯ ಸಂಪತ್ತಿಯೇ ದುರ್ಲಭ - ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೇಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬಯಸಿ, ಒಬ್ಬ ದಾನಿಯ ಬಳಿ ಹೋಗಿ, ಆತನಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತನಾದ ಓರ್ವ ನಿರ್ವಿಘ್ನಯಾಚಕನ ಮಾತಿದು, ಇಲ್ಲಿ 'ದಾನಶೀಲನಲ್ಲಿ ಸೌಮ್ಯತೆಯ ಅಭಾವ' ಎಂಬುದು ಉಪಮೇಯ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. 'ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಕಲಂಕತೆಯ ಅಭಾವ'. ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ಈ ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೂ 'ಯತ್, ತತ್, (ಯತ್, ಸಾ) ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರತ್ಯಾರೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ (ದಾನಶೀಲನಲ್ಲಿನ ಸೌಮ್ಯತೆ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಲ್ಲಿನ ಅಕಲಂಕತೆ) ಇದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ.

೨. ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ

ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿಮುಷ್ಯೇಕೇ ವದಂತ್ಯನ್ಯಾಂ ನಿದರ್ಶನಾಂ |

'ತೃನ್ನೇತ್ರಯುಗಲಂ ಧತ್ತೇ ಲೀಲಾಂ ನೀಲಾಂಬುಜನ್ಮನೋಃ || ೪೯ ||

'ಎಕೇ-ಕೇಚನ ಅಲಂಕಾರಿಕಾಃ, ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿಂ ಅಪಿ ಅನ್ಯಾಂ ನಿದರ್ಶನಾಂ ವದಂತಿ'. 'ಒಂದು ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಧರ್ಮದ ಅರೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದಕ್ಕೂ ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿ ನಿದರ್ಶನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ಭೇದವನ್ನು ಕೆಲವು ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : '(ಹೇ ಕಾಂತೇ) ತೃನ್ನೇತ್ರಯುಗಲಂ ನೀಲಾಂಬುಜನ್ಮನೋಃ ಲೀಲಾಂ ಧತ್ತೇ' - 'ಎಲಾ ಕಾಂತೆಯೇ, ನನ್ನ ಎರಡೂ ನೇತ್ರಗಳು ಎರಡು ನೀಲ ನೈದಿಲೆಗಳ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ- ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ನೈದಿಲೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಲೀಲಾರೂಪದ ಧರ್ಮವನ್ನು ನುಮನಯುಗಲದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪದಾರ್ಥವೃತ್ತಿ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ ಅಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ ಸದರ್ಥಬೋಧನ ರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ

ಅಪರಾಂ ಭೋಧನಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಕ್ರಿಯಯಾಸತ್ಪದರ್ಥಯೋಃ |

'ಕ್ರಿಯಯಾ = ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿದರ್ಥಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಯಾ, ಅಸತ್ಪದರ್ಥಯೋಃ = ಅಸದರ್ಥಸ್ಯ, ಸದರ್ಥಸ್ಯಚ, ಬೋಧನಂ (ಅತಿ) ಅಪರಾಂ ನಿದರ್ಶನಾಂ (ಕೇಚನ) ಪ್ರಾಹುಃ' - 'ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅಸದರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಸದರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಬೋಧಿಸಿದಂತೆ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ, ಅದೂ ಸಹ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ - ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಾಗಿದ್ದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ರೂಪವಾದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ, ಅಸತ್ (ಅನಿಷ್ಟಸೂಚಕ) ಅಥವಾ ಸತ್ (ಇಷ್ಟ ಸೂಚಕ) ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿ ನಿಬದ್ಧವಾದರೆ, ಆ ಬೋಧನೆಯೂ ಕೂಡ ಬೇರೊಂದು ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವು ಆಲಂಕಾರಿಕರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

೩. ಅಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ - ಆಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

ನಶ್ವೇದ್ರಾಜ ವಿರೋಧೀತಿ ಕ್ಷೀಣಂ ಚಂದ್ರೋದಯೇ ತಮಃ || ೫೦ ||

'ಚಂದ್ರೋದಯೇ (ಸಮಯೇ) ತಮಃ' ರಾಜವಿರೋಧಿ ನಶ್ವೇತ್ ಇತಿ (ಬೋಧಯತ್ ಸತ್) ಕ್ಷೀಣಂ (ಅಭವತ್)'. 'ಚಂದ್ರೋದಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರವು - ರಾಜ (=ಚಂದ್ರ) ವಿರೋಧಿಯಾದವನು ನನ್ನಂತೆಯೇ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವನು - ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿ ನಷ್ಟನಾಯಿತು'. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ಚಂದ್ರ - ಮತ್ತು ನೃಪತಿ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಚಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಮಸ್ಸು ಹೇಗೆ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜವಿರೋಧಿಯೂ ಸಹ ನಾಶ ಹೊಂದುವನು. ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿ ಕತ್ತಲೆಯು ನಷ್ಟನಾಯಿತು - ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ರಾಜವಿರೋಧಿಯು ಹೀಗೆಯೇ ನಾಶಹೊಂದುವನು'. ಎಂಬ ಅಸದರ್ಥಬೋಧನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ.

೪. ಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾ - ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ

ಉದಯನ್ನೇವ ಸವಿತಾ ಪದ್ಮೇಷ್ವರ್ಪಯತಿ ಶ್ರಿಯಂ |

ವಿಭಾವಯನ್ಸಮೃದ್ಧೀನಾಂ ಫಲಂ ಸುಹೃದನುಗ್ರಹಂ || ೫೧ ||

'ಸವಿತಾ ಉದಯನ್ ಸನ್ ವಿವ, ಸಮೃದ್ಧೀನಾಂ ಸುಹೃದನುಗ್ರಹಂ ಫಲಂ ವಿಭಾವಯನ್', ಪದ್ಮೇಷು ಶ್ರಿಯಂ (ಕಾಂತಿಂ, ಸಮೃದ್ಧಿಂಚಿ) ಅರ್ಪಯತಿ' 'ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ - ಸಮೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಮಿತ್ರರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದೇ ಫಲವು - ಎಂದು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಾ, ಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಾನೆ'. ಅಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನು ತಾನು ಉದಯ (ಎಳಿಗೆ) ವನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು (ಕಾಂತಿಯನ್ನು) ಇಡತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಈ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಇಡುವಿಕೆಯ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ, ಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಫಲವೆಂದರೆ ಸುಹೃದನುಗ್ರಹವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ - ಎಂಬ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವವನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಸದರ್ಥಬೋಧನರೂಪಾ ನಿದರ್ಶನಾಲಂಕಾರ.

೨೦. ವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ:

ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅದು ವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ.

ವೃತ್ತಿರೇಕೋ ವಿಶೇಷಶ್ಚೇದುಪಮೇಯೋಪಮಾನಯೋ: |

ಶೈಲಾ ಇವೋನ್ನತಾಃ ಸಂತಃ ಕಿಂತು ಪ್ರಕೃತಿಕೋಮಲಾಃ || ೫೨ ||

'ಉಪಮೇಯೋಪಮಾನಯೋ: ವಿಶೇಷಃ (ವರ್ಗತಃ) ಚೇತ್, (ಅಯಂ) ವೃತ್ತಿರೇಕಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)' ಉಪಮೇಯ ಮತ್ತು ಉಪಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ (= ವಿಶೇಷ) ವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಅದು ವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ.

ಈ ವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರವು 1. ಉಪಮೇಯಾಧಿಕ್ಯಪರ್ಯವಸಾಯೀ 2. ಉಪಮೇಯ ನ್ಯೂನತ್ವಪರ್ಯವಸಾಯೀ 3. ಅನುಭಯಪರ್ಯವಸಾಯೀ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಧಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿದೆ.

'ಸಂತಃ ಶೈಲಾಃ ಇವ ಉನ್ನತಾಃ, ಕಿಂತು ಪ್ರಕೃತಿಕೋಮಲಾಃ' ಸತ್ಪುರುಷರು ಪರ್ವತಗಳಂತೆ ಉನ್ನತರೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಅವರು ಕೋಮಲಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಆದರೆ, ಪರ್ವತಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕಠಿಣಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಾದ ಶೈಲದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ, ಉಪಮೇಯವಾದ ಸತ್ಪುರುಷರು ಪ್ರಕೃತಿಕೋಮಲರು ಎಂದು ಉಪಮೇಯದ ಅಧಿಕ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಪಮೇಯಾಧಿಕ್ಯಪರ್ಯವಸಾಯೀವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ.

ಇನ್ನುಳಿದ ಎರಡು ಭೇದಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೨೧. ಸಹೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

'ಸಹ (= ಒಡನೆ) ಎಂಬ ಪದದ ಯೋಗವಿದ್ದು, 'ಇದು ಚಮತ್ಕಾರದಾಯಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ಸಹೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ'. 'ಪುತ್ರೇಣ ಸಹ ಆಗತಃ ಪಿತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಚಮತ್ಕಾರವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಹ' ಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹೋಕ್ತಿ: ಸಹಭಾವಶ್ಲೇಷ್ಯಾಸತೇ ಜನರಂಜನಃ |

ದಿಗಂತಮಗಮತ್ಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಿಭಃ ಸಹ || ೫೩ ||

'ಜನರಂಜನಃ ಸಹಭಾವಃ ಭಾಸತೇ ಚೇತ್ ಸಹೋಕ್ತಿಃ'(ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ). 'ಲೋಕ ರಂಜಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಭಾವದ ವರ್ಣನೆಯಾದುದಾದರೆ, ಅದು ಸಹೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ ಲೋಕರಂಜಕವೆಂದರೆ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಆಹ್ಲಾದಕಾರಿ- ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ತಸ್ಯ (ರಾಜ್ಯ) ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಿಭಃ ಸಹ ದಿಗಂತಂ ಆಗಮತ್' 'ಆ ರಾಜನ ಕೀರ್ತಿಯು ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ದಿಗಂತವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿತು'. ಅಂದರೆ ಪರಾಜಿತರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಪರಾಯನಮಾಡಿ ದಿಗಂತಗಳನ್ನು ಸೇರಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅವನ ಪರಾಕ್ರಮಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದರು- ಎಂದು ಭಾವ. ಇಲ್ಲಿ, ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಸಹಭಾವವು ಚಮತ್ಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಹೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

೨೨. ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

'ವಿನಾ' ಎಂದರೆ ಹೊರತಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸಹ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ವಿರುದ್ಧ ಪದ. ಒಂದಂಶ ವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಹೀನತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದಬಹುದು ಅಥವಾ ರಮ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದಬಹುದು. ಇದೂ ಸಹ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಚಮತ್ಕಾರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಈ ಅಂಶದ ಆಧಾರದಿಂದಾಗಿ 1. ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ಹೇಯಸ್ವರೂಪ 2. ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ರಮ್ಯಸ್ವರೂಪ - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೧. ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ಹೇಯಸ್ವರೂಪ - ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ವಿನೋಕ್ತಿಶ್ಲೇಷ್ಯಾ ಕಿಂಚಿತ್ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಹೀನಮುಚ್ಯತೇ |

ವಿದ್ಯಾ ಹೃದ್ಯಾ ಪಿ ಸಾವಿದ್ಯಾ ವಿನಾ ವಿನಯಸಂಪದಂ || ೫೪ ||

'ಕಿಂಚಿದ್ವಿನಾ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಹೀನಂ ಉಚ್ಯತೇ ಚೇತ್ (ಸಾ) ವಿನೋಕ್ತಿಃ' 'ವರ್ಣ್ಯವಸ್ತುವು ಒಂದಂಶ ಹೊರತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೀನವೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿನೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ವಿದ್ಯಾ ಹೃದ್ಯಾ ಅಪಿ, ವಿನಯಸಂಪದಂ ವಿನಾ ಸಾ ಅವಿದ್ಯಾ 'ವಿದ್ಯೆಯು ಹೃದ್ಯವೇ (ಮನೋಹರವೇ) ಆಗಿದ್ದರೂ, ವಿನಯವೆಂಬ ಸಂಪತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು

ನಂದ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ವಿನಯ ಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರದ ವಿದ್ಯೆಯು ನಂದ್ಯವೆಂದು ಕಂಚಿದ್ದಿನಾ ಹೀನತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಂಚಿದ್ದಿನಾಹೇಯಸ್ವರೂಪ ವಿನೋಕ್ತಲಂಕಾರ.

೨. ಕಂಚಿದ್ದಿನಾರಮ್ಯಸ್ವರೂಪ ವಿನೋಕ್ತಲಂಕಾರ:

ತಚ್ಚೇತ್ ಕಂಚಿದ್ದಿನಾ ರಮ್ಯಂ ವಿನೋಕ್ತಿಃ ಸಾಪಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ವಿನಾ ಖಿಲ್ಯವಿಭಾತ್ಯೇಷಾ ರಾಜೇಂದ್ರ ಭವತಃ ಸಭಾ || ೫೫ ||

'ತತ್' = ವರ್ಣ್ಯಂ ವಸ್ತು, ಕಂಚಿದ್ದಿನಾ ರಮ್ಯಂ ಚೇತ್, ಸಾಪಿ ವಿನೋಕ್ತಿಃ (ಇತಿ) ಕಥ್ಯತೇ, 'ಒಂದು ವರ್ಣ್ಯವಸ್ತುವು ಒಂದಂಶಹೊರತಾಗಿ ರಮ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾದರೆ, ಅದು ಎರಡನೆಯದಾದ ಕಂಚಿದ್ದಿನಾರಮ್ಯಸ್ವರೂಪ ವಿನೋಕ್ತಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ರಾಜೇಂದ್ರ ! ಭವತಃ ವಿಷಾ ಸಭಾ ಖಿಲ್ಯಃ ವಿನಾ ವಿಭಾತಿ', 'ಎಲೈ ರಾಜ ಶ್ರೇಷ್ಠನೇ! ನಿನ್ನ ಈ ಸಭೆಯು ದುಷ್ಪ್ರಜನರಿಲ್ಲದೇ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದೆ'. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಖಿಲಜನರ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೇ ಸಭೆಯು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಕಂಚಿದ್ದಿನಾರಮ್ಯಸ್ವರೂಪವಿನೋಕ್ತಲಂಕಾರ.

೨೩. ಸಮಾಸೋಕ್ತಲಂಕಾರ:

'ಸಮಾಸೇನ - ಸಂಕ್ಷೇಪೇಣ ಉಕ್ತಿಃ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಃ'. ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕೃತ ವ್ಯತ್ಯಾಂತಗಳೆರಡನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ - ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥ ನಾಮವುಳ್ಳದ್ದು. ಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಾಗಳು ಅಪ್ರಸ್ತುತಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಗೊಂಡು, ಅದರಿಂದ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವ್ಯತ್ಯಾಂತವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಾದರೆ, ಅದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಲಂಕಾರ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತೀತವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಆರೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಈ ಅಲಂಕಾರದ ತತ್ತ್ವ.

ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಃ ಪರಿಸ್ಕೂರ್ತಿ ಪ್ರಸ್ತುತೇ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ಚೇತ್ |

ಅಯಮೈಂದ್ರೀಮುಖಂ ಪಶ್ಯ ರಕ್ತಶ್ಚುಂಬತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ || ೫೬ ||

'ಪ್ರಸ್ತುತೇ = ಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತೇ ವರ್ಣಿತೇ ಸತಿ, ಅಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ಪರಿಸ್ಕೂರ್ತಿಃ ಚೇತ್ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ)'. 'ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ, ವಿಶೇಷಾಗಳ ಸಾಮ್ಯಬಲದಿಂದ ಅಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತವು ತೋರಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವ ಕಾಮುಕನು ಓರ್ವ ಕಾಮುಕಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. 'ಹೇ ಪ್ರಿಯೇ ಆಯಂ ಚಂದ್ರಮಾಃ ರಕ್ತಃ (ಸನ್) ಬಂದ್ರೀಮುಖಂ ಚುಂಬತಿ ಪಶ್ಯ' 'ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಳೇ! ರಕ್ತವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನಾಗಿ ಈ ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ವದಿಗಿಂತವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ನೋಡು'.

ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯದ ಮೂಲ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವೃತ್ತಾಂತಕ್ಕೆ ಕೊಚ್ಚಿರುವ ಪದಗಳಲ್ಲಿನ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೇಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವೊಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಪಂದ್ಯೋ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ, ನಾಯಕಿಯೋರ್ವಳ ಪ್ರತೀತಿ, ಮುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ವದನ ಎಂಬ ಶ್ಲೇಷ, ರಕ್ತ: ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಕ್ತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅನುರಾಗವಿಶಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಶ್ಲೇಷ, ಚುಂಬತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನ ಮತ್ತು ವದನಸಂಯೋಗ (ಚುಂಬನ) ಎಂಬ ಶ್ಲೇಷ, ಚಂದ್ರಮಾ: ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕಾಮುಕನ ಪ್ರತೀತಿ - ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳಿಂದ 'ಅನುರಾಗಿಯಾದ ಕಾಮುಕನೋರ್ವನು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯ ಮುಖವನ್ನು ಚುಂಬಿಸುತ್ತಿರುವನು' ಎಂಬ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವೃತ್ತಾಂತವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಈ ವೃತ್ತಾಂತಗಳಿಗೆ ಆರೋಪವು ಈ ಅಲಂಕಾರದ ತತ್ತ್ವ ಅಂದರೆ, ಚಂದ್ರನೆಂಬ ಕಾಮುಕನು, ಪೂರ್ವದಿಗಿಂಗನೆಯೆಂಬ ನಾಯಕಿಯ ಪ್ರಾರಂಭವೆಂಬ ಮುಖವನ್ನು ಸಂಸ್ಪರ್ಶನರೂಪ ಚುಂಬಿಸುತ್ತಿರುವನು - ಎಂಬುದು ಆರೋಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ.

೨೪. ಪರಿಕರಾಲಂಕಾರ:

ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಇವುಗಳ ಸಾರ್ಥಕ. ಇಂತಹ ಸಾರ್ಥಕ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಈ ಅಲಂಕಾರ.

ಅಲಂಕಾರ: ಪರಿಕರ: ಸಾಧಿಪ್ರಾಯವಿಶೇಷಣೈ: |

ಸುಧಾಂಶುಕಲಿತೋತ್ತಮಶಿವಃ ಪಃ ಶಿವಃ || ೫೭ ||

'ಸಾಧಿಪ್ರಾಯ ವಿಶೇಷಣೈ: ಪರಿಕರ: (೫೭) ಅಲಂಕಾರ:'. ಅರ್ಥ - 'ವಿಶೇಷಗರ್ಭಿತವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವ ಕಾರಣ ಪರಿಕರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಬೋಧಕವಾಗಿ ಸಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಸುಧಾಂಶುಕಲಿತೋತ್ತಮಶಿವಃ ಪಃ ಶಿವಃ ಪಃ ಶಿವಃ' 'ಚಂದ್ರನನ್ನು ತನ್ನ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಶಿವನು ನಿಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನ ತಾವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲಿ'. ಈ ಉದಾಹರಣೆ ಯಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗೆ ಸುಧಾಂಶುಕಲಿತೋತ್ತಮ: ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾವಹರಣಾಮರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂತಹ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಶಿವನಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥಾಪಹರಣಾಮರ್ಥ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಇದು ಪರಿಕರಾಲಂಕಾರ.

೨೫. ಪರಿಕರಾಂಶುರಾಲಂಕಾರ:

ವಿಶೇಷಣಗಳ ಅನ್ವರ್ಥತೆಯು ಪರಿಕರಾಲಂಕಾರವಾದರೆ, ವಿಶೇಷವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗರ್ಭಿತ ವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪರಿಕರಾಂಶುರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಿಕರದ ಅಂಕುರದಂತಿರುವುದು ಎಂಬುದು ಅನ್ವರ್ಥತೆ. ವಿಶೇಷದ ಅನ್ವರ್ಥತೆ - ಇದರ ತತ್ತ್ವ.

ಸಾಭೀಪ್ರಾಯೇ ವಿಶೇಷ್ಯೇ ತು ಭವೇತ್ ಪರಿಕರಾಂಕುರಃ |

ಚತುರ್ಣಾಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಾನಾಂ ದಾತಾ ದೇವಶ್ಚತುರ್ಭುಜಃ || ೫೮ ||

ವಿಶೇಷ್ಯೇತು ಸಾಭೀಪ್ರಾಯೇ ಸತಿ ಪರಿಕರಾಂಕುರಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ) ಭವೇತ್'. 'ವಿಶೇಷ್ಯವು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದುದಾದರೆ, ಅದು ಪರಿಕರಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಚತುರ್ಣಾಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಾನಾಂ ದಾತಾ ದೇವಃ ಚತುರ್ಭುಜಃ' 'ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ದೇವನೆಂದರೆ ಚತುರ್ಭುಜನಾದ ವಿಷ್ಣುವು'. ವಿಷ್ಣುವು ಚತುರ್ಭುಜವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಚತುರ್ವಿಧಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಚತುರ್ಭುಜಪದದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಚತುರ್ಭುಜಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರಿಕರಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ.

೨೬. ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಶ್ಲೇಷಃ - ಅಂದರೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಿಕೆ. ಅಂದರೆ, ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು (ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಅರ್ಥಗಳು) ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಜತುಕಾಷ್ಠನ್ಯಾಯಃ, ವಿಕವ್ಯಂತ್ಯತಫಲದ್ವಯನ್ಯಾಯಃ ಎಂಬ ಎರಡು ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಯೋಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಜತುಕಾಷ್ಠನ್ಯಾಯ, ಪದವನ್ನು ಬಿಡಿಸದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು ವಿಕವ್ಯಂತ್ಯತಫಲದ್ವಯನ್ಯಾಯ. ಜತು ಎಂದರೆ ಮರವಜ್ರ, ಮರವಜ್ರದಿಂದ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕುಯ್ದು ಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಒಂದು ತೊಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಣ್ಣುಗಳಿರುವಂತೆ ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಭಂಗಶ್ಲೇಷ ಮತ್ತು ಅಭಂಗಶ್ಲೇಷ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಶ್ಲೇಷವು ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಾಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಶ್ಲೇಷ, ಅಪ್ರಕೃತಶ್ಲೇಷ, ಉಭಯಶ್ಲೇಷವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

ನಾನಾರ್ಥಸಂಶ್ರಯಃ ಶ್ಲೇಷೋ ವರ್ಣ್ಯಾವರ್ಣ್ಯೋಭಯಾಶ್ರಿತಃ |

ಸರ್ವದೋ ಮಾಧವಃ ಪಾಯಾತ್ಮಯೋ(s)ಗಂಗಾಮದೀಧರತ್ || ೫೯ ||

ಅಪ್ಪೇನ ತ್ವನ್ನುಖಂ ತುಲ್ಕಂ ಪರಿಣಾಃಸಹಿತಸಕ್ತಿನಾ |

ಉಚ್ಚರದ್ಭೂರಿಕೀರಾಲಃ ಶುಶುಭೇ ವಾಹಿನೀಪತಿಃ || ೬೦ ||

'ನಾನಾರ್ಥಸಂಶ್ರಯಃ ವರ್ಣ್ಯಾವರ್ಣ್ಯೋಭಯಾಶ್ರಿತಃ ಶ್ಲೇಷಃ (ಅಲಂಕಾರಃ)'. 'ಅನೇಕಾರ್ಥಗೋಚರವಾದ ಶ್ಲೇಷವು ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಿಗೋಚರ, ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಿಗೋಚರ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಾ

ಪ್ರಕೃತೋಭಯಗೋಚರವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರು ಭೇದಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದರೆ.

೧. ಕೇವಲಪ್ರಕೃತಗೋಚರಶ್ಲೇಷ :

- ಅ. ಸರ್ವದಃ ಮಾಧವಃ ಪಾಯಾತ್ ಸಃ ಯಃ ಅಗಂ ಗಾಂ ಅದೀಧರತ್.
- ಆ. ಸರ್ವದಾ ಉಮಾಧವಃ ಪಾಯಾತ್ ಸಃ ಯಃ ಗಂಗಾಂ ಅದೀಧರತ್. ಹೀಗೆ ಭೇದ (ಸಭಂಗ) ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣು ಹಾಗೂ ಶಿವಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅರ್ಥ-
- ಅ. ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಗೋವರ್ಧನ ಪರ್ವತವನ್ನು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ಸಕಲ ಇಪ್ಪಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಮಾಧವನು ಕಾಪಾಡಲಿ.
- ಆ. ಯಾವ ಈಶ್ವರನು ಗಂಗೆಯನ್ನು (ತನ್ನ ಜಡೆಯಲ್ಲಿ) ಧರಿಸಿದನೋ, ಅಂತಹ ಉಮಾಪತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಕೃತವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಕೇವಲಪ್ರಕೃತಗೋಚರಶ್ಲೇಷ.

೨. ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರ ಶ್ಲೇಷ

೧. (ಹೇ ಪ್ರಿಯೇ) ಹರಿಣಾ ಅಹಿತಸಕ್ತಿನಾ ಅಚ್ಛೇನ ತ್ವನ್ನುಖಂ ತುಲ್ಯಮ್.
೨. (ಹೇ ಪ್ರಿಯೇ) ಹರಿಣಾಹಿತಸಕ್ತಿನಾ ಅಚ್ಛೇನ ತ್ವನ್ನುಖಂ ತುಲ್ಯಂ' (ಅಬ್ಬಂ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದರೆ ಕಮಲವೆಂದರ್ಥ. ಅಬ್ಬಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದರೆ ಚಂದ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಹರಿ=ಸೂರ್ಯ, ಹರಿಣಾ = ಜಿಂಕೆ).
೧. 'ಎಲೆ ಪ್ರಿಯಳೇ, ನಿನ್ನ ಮುಖವು ಸೂರ್ಯನ (ಕಿರಣಗಳ) ಸಂಪರ್ಕವುಳ್ಳ ಕಮಲಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ.
೨. 'ಎಲೆ ಪ್ರಿಯಳೇ ನಿನ್ನ ಮುಖವು ಜಿಂಕೆಯ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನುಳ್ಳ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಬ್ಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಪಮಾನಪದ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅಪ್ರಕೃತಗೋಚರಶ್ಲೇಷವಾಯ್ತು.

೩. ಉಭಯಗೋಚರಶ್ಲೇಷ

೧. ಉಚ್ಚರತ್ ಭೂರಿ ಕೀರಾಲಃ (ಭೂರಿ ರಕ್ತಃ) ವಾಹಿನೀಪತಿಃ (=ಸೇನಾಪತಿಃ) ಶುಶುಭೇ
೨. ಉಚ್ಚರತ್ ಭೂರಿ ಕೀರಾಲಃ (ಭೂರಿ ಜಲರಾಶಿಃ) ವಾಹಿನಿ ಪತಿಃ (=ಸಮುದ್ರಃ) ಶುಶುಭೇ'
೩. ಅಪಾರವಾಗಿ ಹೊರ ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿರುವ ರಕ್ತವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸೇನಾಪತಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು.
೪. ಅಪಾರವಾಗಿ ಎದ್ದುಭಿರುತ್ತಿರುವ ಜಲರಾಶಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಸಮುದ್ರವು ಶೋಭಿಸಿತು .

ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೇನಾಪತಿ ಪ್ರಕೃತ, ಸಮುದ್ರ, ಅಪ್ರಕೃತ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕೃತ ಉಭಯಸಂಬಂಧಿ ಶ್ಲೇಷವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು (ಉಭಯಶ್ಲೇಷ) ಪ್ರಕೃತಾಪ್ರಕೃತೋ ಭಯಗೋಚರಶ್ಲೇಷ.

೨೨. ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತೀತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಅಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವರ್ಗಿಸುವುದು ಈ ಅಲಂಕಾರದ ಮರ್ಮ. ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರತೀತಿಯು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಸೂಚಿಸಬಹುದು.

1. ಅಪ್ರಸ್ತುತಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಿಶೇಷಪ್ರತೀತಿ,
2. ಅಪ್ರಸ್ತುತವಿಶೇಷದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತಸಾಮಾನ್ಯಪ್ರತೀತಿ.
3. ಅಪ್ರಸ್ತುತಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತಕಾರ್ಯಪ್ರತೀತಿ
4. ಅಪ್ರಸ್ತುತಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತಕಾರಣಪ್ರತೀತಿ ಮತ್ತು
5. ಅಪ್ರಸ್ತುತಸರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತಸರೂಪಪ್ರತೀತಿ - ಹೀಗೆ ಐದು ವಿಧ.

ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾ ಯತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಾಶ್ರಯಾ |

ವಿಕಃ ಕೃತೀ ಶಕುಂತೇಷು ಯೋಽನ್ಯಂ ಶಕ್ತ್ಯಾನ್ಯ ಯಾಚತೇ || ೬೧ ||

'ಯತ್ರ ಸಾ (= ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾ) ಪ್ರಸ್ತುತಾಶ್ರಯಾ ಸ್ಯಾತ್ (ಸಾ) ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸಾ (ಗತಿ ಅಲಂಕಾರ):'. ಒಂದು ಅಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತದ ವರ್ಗನೆಯು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತದ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಯವಾಗುವುದಾದರೆ, ಅದು ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಇಲ್ಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮೇಲ್ಕಂಡ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳ ಪೈಕಿ ಐದನೆಯದಾದ ಸಾರೂಪ್ಯನಿಬಂಧನ ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿದೆ. - ಯಃ (ಚಾತಕಃ) ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ ಅನ್ಯಂ ನ ಯಾಚತೇ (ಸಃ) ವಿಕಃ (ವಿವಿ) (ಚಾತಕಃ) ಶಕುಂತೇಷು (ಮಧ್ಯೇ) ಕೃತೀ (ನಾನ್ಯೇ ಪಕ್ಷಿಣಃ), 'ಯಾವ ಚಾತಕಪಕ್ಷಿಯು ನೀರಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರಾರನ್ನೂ ಬೇಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಈ ಚಾತಕಪಕ್ಷಿಯೇ ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕೃತಕೃತ್ಯವಾದುದು. ಆದರೆ, ಬೇರೆಯ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕೃತಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಚಾತಕಪಕ್ಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತವು ಅಪ್ರಸ್ತುತ. ಆದರೆ, ಸಾರ್ವಭೌಮನನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರಾವ ರಾಜರನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿರುವ ಅಧಿಮಾನಶಾಲಿಯೋರ್ವನ ವೃತ್ತಾಂತವು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಗನೀಯವಾದುದಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಈ ವೃತ್ತಾಂತಕ್ಕೆ ಸರೂಪವಾದ ಚಾತಕವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಲಾಗಿದ್ದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಾರೂಪ್ಯನಿಬಂಧನ ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾಲಂಕಾರ.

೨೩. ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ:

ಈ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತೀತಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವರ್ಗಿಸುವುದೇ ಈ ಅಲಂಕಾರದ ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವ.

ಪ್ರಸ್ತುತೇನ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ದೋಷತನೇ ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಃ |

ಕಿಂ ಭೃಂಗ ಸತ್ಯಾಂ ಮಾಲತ್ಯಾಂ ಕೇತಕ್ಯಾ ಕಂಟಕೇದ್ವಯಾ || ೬೦ ||

'ಪ್ರಸ್ತುತೇನ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ದೋಷತನೇ (ಸತಿ) ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)'.
'ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವು ತೋರಿದ್ದಾದರೆ
ಅದು ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಭೃಂಗ, ಮಾಲತ್ಯಾಂ ಸತ್ಯಾಂ ಕಂಟಕೇದ್ವಯಾ ಕೇತಕ್ಯಾ ಕಿಂ? (ಕಿಂ
ಪ್ರಯೋಜನಂ?) (ನ ಕಿಮಪಿ ಪ್ರಯೋಜನಂ)' 'ಎಲೈ ಭ್ರಮರವೇ ! ಮಾಲತೀಕುಸುಮವೇ
ಇಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಕಂಟಕಗಳಿಂದ (ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ) ತುಂಬಿರುವ ಕೇತಕಿಯಿಂದ ನಿನ್ನೇನು ಪ್ರಯೋಜನ?
ನಾಯಕನು ಸ್ವಕಾಂತಯೋಜನೆ ಉಪವನದಲ್ಲಿ ಎಹರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ತನ್ನ ಕಾಂತನು
ಪರಮನಿತಾಸಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭ್ರಮರವು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ
ಮಾಲತೀಕುಸುಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಕೇತಕಿಪುಷ್ಪದಡೆಗೆ ಸಾಗುತ್ತಿದೆ.
ಈ ಭ್ರಮರವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ನಾಯಕಿಯು ನಾಯಕನನ್ನು ಪರಮನಿತಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ
ನಿವಾರಣೆಮಾಡಲು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ.

'ಸನಿಹದಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ಸೌಂದರ್ಯವತಿಯಾದ ನಾನಿರುವಾಗ, ಮಾವ ಭಾವಮೈದುನಾದಿ
ಕ್ರೂರಜನರಿಂದ, ಪರಿವೃತಳಾಗಿರುವ ಪರಮನಿತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎತಕ್ಕಾಗಿ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿರುವೆ?
ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತ. ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತೀತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ
ಇದಕ್ಕೆ ಸರೂಪವಾಗಿರುವ ಭ್ರಮರಸಂಬಂಧಿ ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಸ್ತುತಾಂಕುರಾಲಂಕಾರ.

೨೯. ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಯಾವ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಂಗ್ಯರೂಪವಾಗಿ ತೋರಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೇರೆ
ಭಂಗಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 1. ಗಮ್ಯಸ್ಯ ರೂಪಾಂತರ
ವರ್ಣನರೂಪಂ 2. ವ್ಯಾಜೇನ ಇಷ್ಟಸಾಧನರೂಪಂ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

೧. ಗಮ್ಯಸ್ಯ ರೂಪಾಂತರವರ್ಣನರೂಪಂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ

ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ ತು ಗಮ್ಯಸ್ಯ ವಚೋಭಂಗ್ಯಂತರಾಶ್ರಯಮ್ |

'ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಕೃತೌ ಯೇನ ಮುಧಾ ರಾಹುವಧೂಕುಚೌ || ೯೩ ||

'ಗಮ್ಯಸ್ಯ ಭಂಗ್ಯಂತರಾಶ್ರಯಂ ವಚಃ ತು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)' ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ
ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು
ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ

ಉದಾಹರಣೆ: ಯೇನ ರಾಹುವಧೂಕುಚೌ ಮುಧಾ ಕೃತೌ ತಪ್ತೈ ನಮಃ, 'ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಚಕ್ರದಿಂದ ರಾಹುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಕೇವಲ ಶಿರೋಮಾತ್ರವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯ ಕುಚಗಳು ವೃಥಾಗಳಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. ಹೀಗೆ ವೃಥಾಗಳಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಹುವಧುವಿನ ಕುಚಗಳುಳ್ಳ ಆ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ' - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವಾದಿ ಅಸಾಧಾರಣಾರ್ಥದಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಗಮ್ಯನಾಗಿದ್ದು, ಈ ವಾಸುದೇವನನ್ನು 'ರಾಹುವಧೂಕುಚವೈಯರ್ಥ್ಯಕಾರಿತ್ವ' ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ. (ರಾಹುವಿಗೆ ರುಂಡಮಾತ್ರವಿದ್ದು, ಮುಂಡಾದಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ)

೨. ವ್ಯಾಜೇನ ಇಷ್ಟಸಾಧನರೂಪಂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ -

ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ ತದಪ್ಯಾಹುರ್ಯದ್ವ್ಯಾಜೇನೇಷ್ಟಸಾಧನಂ |

ಯಾಮಿ ಚೂತಲತಾಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಾಸ್ಯತಾಮಿಹ || ೬೪ ||

'ವ್ಯಾಜೇನ ಇಷ್ಟಸಾಧನಂ (ಇತಿ)ಯತ್ ತದಪಿ. ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಂ ಆಹುಃ'. 'ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅನ್ಯಕಾರ್ಯನಿಪದಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಾಧನೆಯ ವರ್ಣನೆಯು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'

ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರು ಲಜ್ಜಾಪರರಾಗಿರಲು, ಅವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಸಖಿಯು ಚೂತಾಲತಾದರ್ಶನದ ನಿಪದಿಂದ ಹೊರಡುವವಳಾಗಿ ಅವರ ಸ್ನೇಹ್ನಾವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಳು' (ಅಹಂ) ಚೂತಲತಾಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾಮಿ, ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಇಹ(ವಿಹ) ಆಸ್ಯತಾಂ'. 'ನಾನು ಆ ಚೂತಲತೆಯನ್ನು (ಮಾವಿನ ಗಿಡವನ್ನು) ನೋಡಲು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಕುಸುಮವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ನಿರ್ಜನವಾದ ಈ ಲತಾಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿ' - ಇಲ್ಲಿ ಚೂತಲತಾದರ್ಶನದ ನಿಪದಿಂದ ಸಖಿಯು ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರ ಇಷ್ಟಸಾಧನೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವ್ಯಾಜೇನ ಇಷ್ಟಸಾಧನರೂಪ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ.

೩೦. ವ್ಯಾಜಸ್ತುತ್ಯಲಂಕಾರಃ

ವ್ಯಾಜೇನ ಸ್ತುತಿಃ, ವ್ಯಾಜರೂಪಾ ಸ್ತುತಿಃ - ಈ ಎರಡೂ ರೀತಿಯೂ ಎರಡು ರೀತಿಯ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ನಿಂದಾವ್ಯಾಜದಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಮೊದಲ ವಿಧವಾದರೆ, ಸ್ತುತಿಯ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ನಿಂದೆ ಎರಡನೆಯ ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಜವೆಂದರೆ ನೆಪ. ನಿಂದೆಯು ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ತುತಿಯು ನಿಂದೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪರ್ಮವಾಸವಾಗುವುದೇ ಇವುಗಳ ತತ್ತ್ವ.

ಉಕ್ತಿವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿನಿಂದಾಸ್ತುತಿಭ್ಯಾಂ ಸ್ತುತಿನಿಂದಯೋಃ |

ಕಃ ಸ್ವರ್ಧುರ್ನಿ ವಿವೇಕಸ್ತೇ ನಯಸೇ ಪಾಪಿನೋ ದಿವಮ್ || ೬೫ ||

ಸಾಧು ದೂತಿ ಪುನಃ ಸಾಧು ಕರ್ತವ್ಯಂ ಕಿಮತಃ ಪರಮ್ ? |

ಯನ್ಮದರ್ಥಂ ಎಲೂನಾಪಿ ದಂತೈರಪಿ ನಪ್ಯೈರಪಿ || ೬೬ ||

'ನಿಂದಾಸ್ತುತಿಭ್ಯಾಂ ಸ್ತುತಿನಿಂದಯೋಃ ಉಕ್ತಿಃ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ನಿಂದಾವ್ಯಾಜದಿಂದ ಸ್ತುತಿಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿವ್ಯಾಜದಿಂದ ನಂದಮಾಡುವುದು ವ್ಯಾಜಸ್ತುತೃಲಂಕಾರ'. ಅಂದರೆ, ವ್ಯಾಜವಾದ ನಂದೆಯು ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ, ವಾಚ್ಯವಾದ ಸ್ತುತಿಯು ನಂದೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುವುದು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ.

೧. ನಿಂದಾವ್ಯಾಜದಿಂದ ಸ್ತುತಿರೂಪ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ —

ಹೇ ಸ್ವರ್ಧುನಿ, ತೇ ಕಃ ವಿವೇಕಃ? ಯತಃ ಪಾಪಿನಃ (ಅಪಿ) ದಿವಂ ನಯಸೇ. 'ಎಲೆ ಗಂಗೆಯೇ ನಿನಗೆ ವಿವೇಕವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪಾಪಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಪಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ನನ್ನ ಪ್ರಭಾವವು ನಿರವಧಿಕವಾದುದು ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯ ನಂದೆಯು ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತೃಲಂಕಾರ.

೨. ಸ್ತುತಿವ್ಯಾಜದಿಂದ ನಿಂದಾರೂಪವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ —

ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಕರನ ವಿರಹವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಓರ್ವ ನಾಯಕಿಯು, ನಾಯಕನನ್ನು ಕರೆತರುವ ಸಲುವಾಗಿ ದೂತಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಳು. ದೂತಿಯು ಆ ನಾಯಕನಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತಳಾಗಿ ಬಂದನು. ನವಿತ್ತತಾದಿ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಇದನ್ನರಿತ ನಾಯಕಿಯು ಆ ದೂತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಯ ನೆಪದಿಂದ ನಿಂದಿಸುತ್ತಿರುವಳು.

'ಹೇ ದೂತಿ, ಸಾಧು, ಪುನಃ ಸಾಧು, ಇತಃ ಪರಂ ಕಿಂ (ತೃಯಾ) ಕರ್ತವ್ಯಂ? ಯತ್ ಮದರ್ಘನ (ಗತ್ಯಾ) ದಂತ್ಯಃ ಅಪಿ, ನಪ್ಯಃ ಅಪಿ ವಿಲೂನಾ ಅಪಿ' 'ಎಲೆ ದೂತಿಯೇ, ಒಳ್ಳೆಯದು, ತುಂಬ ಒಳ್ಳೆಯದು. ನೀನು ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ? (ಮತ್ತಾವುದೂ ಇಲ್ಲ) ಏಕೆಂದರೆ, ನನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದ ನೀನು ದಂತಗಳಿಂದ, ನವಿಗಳಿಂದ ಘಾಯಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೆ'. ಇಲ್ಲಿ 'ನೀನು ನನ್ನ ಪ್ರಿಯನನ್ನು ಕರೆತರಲು ಹೋದವಳಲ್ಲ, ಆದರೆ, ಅವನೊಡನೆ ಸಂತೋಷಹೊಂದಲೆಂದೇ ಹೋಗಿರುವೆ. ದೂತಿಯ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿರುವ ನಿನಗೆ ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ' ಎಂಬ ನಂದೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತುತಿವ್ಯಾಜ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ.

೩. ವ್ಯಾಜನಿಂದಾಲಂಕಾರಃ

ನಿಂದಾಯಾ ನಂದಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿವ್ಯಾಜನಿಂದೇತಿ ಗೀಯತೇ |

ವಿಧೇ ಸ ನಿಂದೋ ಯಸ್ಮೇ ಪ್ರಾಗೇಕಮೇವಾಹರಚ್ಚರಃ || ೬೭ ||

ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಂದೆ ಬೇರೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಂದೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುವುದು ಲಂಕಾರದ ತತ್ತ್ವ. 'ನಿಂದಯಾ (ಅನ್ಯಸ್ಯ) ನಿಂದಾಯಾಃ ವ್ಯಕ್ತಿಃ. 'ವ್ಯಾಜನಿಂದಾ ಇತಿ ಗೀಯತಃ'

'ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಂದೆಯಿಂದ ಬೇರೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಂದೆಯು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ವ್ಯಾಜನಿಂದಾಳಾರ. ನಂದೆಯ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ನಂದೆ ಮಾಡುವಿಕೆ ಎಂದು ಅನ್ವರ್ಥತೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: ಹೇ ವಿಧೇ, ಸಃ(ಹರಃ) ನಂದ್ಯಃ, ಯಃ(ಹರಃ) ಪ್ರಾಕ್ ತೇ ಏಕಂ ಏವ ಶಿವಃ ಅಪರತ್. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಿಘ್ನನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಏತಾದೃಶ ಸಂಸಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಧಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಹೀಗೆ ನಿಂದಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. 'ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ! ಹಿಂದೆ ನಿನ್ನ ಪಂಚ ಮುಖಗಳ ಜೈಕೆ ಕೇವಲ ಒಂದೇ ಮುಖವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಹಾಕಿದ ಆ ಶಿವನು ನಂದ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ'. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಎಲ್ಲಾ ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭೇದನ ಮಾಡಿದ್ದಿದ್ದರೆ, ಈ ಸಂಸಾರದ ನಿರ್ಮಾಣವೇ ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಸಂಸಾರಭಾರದ ಕ್ಷೇಶದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಎಂದು ಶಿವನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಈ ವಿಷಮಸಂಸಾರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಂದೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ವ್ಯಾಜನಿಂದಾಳಾರ.

೩.೨. ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರಃ(ತದ್ಭೇದಾಃ)

ಮೊದಲು ತಾನೇ ಹೇಳಿದ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಸಕಾರಣ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು ಆಕ್ಷೇಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ನಿಷೇಧವು ಆ ನಿಷಿದ್ಧಮಸ್ತುವಿನ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು

೧. ಸ್ವಯಂ ಉಕ್ತಶ್ಚೈವ ವಿಚಾರಣಾತ್ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧರೂಪಃ ೨. ನಿಜೇಧಾಭಾಸರೂಪಃ

೩. ತಿರೋಹಿತನಿಜೇಧವ್ಯಕ್ತವಿಧಿರೂಪಃ - ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

೧. ಸ್ವಯಂ ಉಕ್ತಶ್ಚೈವ ವಿಚಾರಣಾತ್ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧರೂಪಃ ಆಕ್ಷೇಪಃ

ಆಕ್ಷೇಪಃ ಸ್ವಯಮುಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧೋ ವಿಚಾರಣಾತ್ |

ಚಂದ್ರಂ ಸಂದರ್ಶಯಾತ್ಮಾನಮಥವಾಪ್ತಿ ಪ್ರಿಯಾಮುಖಂ || ೬೮ ||

ಸ್ವಯಂ ಉಕ್ತಸ್ಯ (ಅರ್ಥಸ್ಯ) ವಿಚಾರಣಾತ್ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧಃ ಆಕ್ಷೇಪಃ(ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)' ಮೊದಲು ತಾನೇ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸದ್ಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಅದರ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು, ವಿಚಾರಿಸಿ, ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದು ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'

ಉದಾಹರಣೆ: (ಹೇ ಸುಖೇ! (ತ್ವಂ) ಆತ್ಮಾನಂ ಚಂದ್ರಂ ಸಂದರ್ಶಯ, ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯಾಮುಖಂ (ಏವ) ಅಪ್ತಿ 'ಎಲೈ ಮಿತ್ರನೇ! ನನಗೆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ತೋರಿಸು (ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಬಳಿಕ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ,) ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಬೇಡ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಂತೆಯ ಮುಖವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನಿಂದ ಆಗಬಹುದಾದ ಆನಂದಾದಿಯು ಕಾಂತೆಯ ಮುಖದರ್ಶನದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದರಿಂದ, 'ಅಥವಾ' ಎಂಬ ಪದದ ಮುಖಾಂತರ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವಯಂ ಉಕ್ತಶ್ಚೈವ ವಿಚಾರಣಾತ್ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧರೂಪ ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರಃ

೨. ನಿಷೇಧಾಭಾಸರೂಪ: ಆಕ್ಷೇಪ:

ನಿಷೇಧಾಭಾಸಮಾಕ್ಷೇಪಂ ಬುಧಾಃ ಕೇಚನಮನ್ಯತೇ |

ನಾಹಂ ದೂತೀ ತನೋಸ್ತಾಪಸ್ತಸ್ಯಾ ಕಾಲಾನರೋಪಮಃ || ೬೯ ||

'ಕೇಚನ ಬುಧಾಃ ನಿಷೇಧಾಭಾಸಂ (೮೬) ಆಕ್ಷೇಪಂ ಮನ್ಯತೇ' ಕೆಲವು ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಅಭಾಸರೂಪವಾದ ನಿಷೇಧವನ್ನೂ ಸಹ ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ಕೇವಲ ಆಕ್ಷೇಪವು ಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಆದರೆ, ನಿಷೇಧವು ಬಾಧಿತವಾದುದಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಆಭಾಸತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿ, ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಾಹನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿ, ಒಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಆಕ್ಷೇಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವ ವಿರಹತಪ್ತ ನಾಯಕಿಯಿಂದ ನಾಯಕನ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಚತುರೆಯಾದ ದೂತಿಯು ನಾಯಕನಿಗೆ ಹೇಳುವ ಮಾತು - '(ಹೇ ನಾಯಕ) ಅಹಂ ದೂತೀ ನ (ಅಸ್ಮಿ) (ಕಿಂತು) ತಸ್ಯಾಃ ತನೋಃ ಕಾಲಾನರೋಪಮಃ ತಾಪಃ (ಅಸ್ಮಿ)' 'ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವ ದೂತಿಯಂತೂ ನಾನಲ್ಲ. ಆದರೆ, ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಲಯಕಾಲೀನ ಅಗ್ನಿಸ್ಪರ್ಶವಾದ ತಾಪವೇ ನಾನಾಗಿರುವೇ'. (ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಹೇಳುವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸತ್ಯತೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ). ಇಲ್ಲಿ 'ನಾಹಂ ದೂತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿನ ನಿಷೇಧವು ಬಾಧಿತವಾದುದಾಗಿ (ವಿಕೇಂದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ದೂತಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ) ಆಭಾಸರೂಪವಾಗಿ, 'ನಾನು ಅನುನಯಕಾರೋಚಿತವಾಗಿ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳುವ ದೂತಿಯಲ್ಲ, ಆದರೆ, ಸಂಪೂರ್ಣ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕವಳು' - ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಾಹನ ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿ, ನೀನು ಈ ಕೂಡಲೇ ಅವಳ ಬಳಿಗೆ ಬರತಕ್ಕದ್ದು, ತಡಮಾಡಿದರೆ ಅವಳು ಬದುಕಲಾರಳು. 'ನೀನು ಬಂದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯೆ ಬದುಕುವಳು' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇದು ನಿಷೇಧಾಭಾಸರೂಪ ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ.

೩. ತಿರೋಹಿತನಿಷೇಧವ್ಯಕ್ತ ವಿಧಿರೂಪ: ಆಕ್ಷೇಪ:

ಆಕ್ಷೇಪೋಃನೋಽಧೌ ವ್ಯಕ್ತೀ ನಿಷೇಧೇ ಚ ತಿರೋಹಿತೇ |

ಗಚ್ಛ ಗಚ್ಛುಚಿತ್ ಕಾಂತ ತತ್ತ್ವವ ಸ್ಯಾಪ್ತ ನಿರ್ಮಮ || ೭೦ ||

'ವಿಧೌ ವ್ಯಕ್ತೀ (ಸತಿ), ನಿಷೇಧೇ ಚ ತಿರೋಹಿತೇ (ಸತಿ) (ಸಃ) ಅನ್ಯಃ ಆಕ್ಷೇಪಃ (ಏವಮಿತಿ)'. 'ವಿಧಿಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತಿದ್ದು, ನಿಷೇಧವು ತಿರೋಹಿತವಾದುದಾದಲ್ಲಿ (ಮರೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದಾದರೆ ಅಂದರೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದಲ್ಲಿ) ಅದೂ ಸಹ ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'. ನಿಷೇಧವು ವಸ್ತುತಃ ಅಭಿಮತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಈ ರೀತಿಯ ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳದೆ, ಅನಭಿಮತವಾದ ವಿಧಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಅಭಿಮತವಾದ ನಿಷೇಧವು ಗರ್ಭೀಕೃತವಾಗಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯ ಆಕ್ಷೇಪ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಪರಸ್ಪರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ಕಾರಣದಿಂದ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಹೊರಡಲು ಅನುವಾಗಿರುವ ನಾಯಕನನ್ನು ಕುರಿತು, ಅವನ ಗಮನವನ್ನೇ ಇಚ್ಛಿಸದವಳಾದ ನಾಯಕಿಯು ಹೇಳುವ ಮಾತು - ಹೇ 'ಕಾಂತ! (ತೃಂ) ಗಚ್ಛ, (ಯದಿ) ಗಚ್ಛಿತಿ ಚೇತ್ (ತದಾ) ತತ್ರ ವಿವ ಮಮ ಜನಿಃ ಸ್ಯಾತ್'. 'ಎಲೈ ಕಾಂತನೇ! ನೀನು ಹೋಗು. ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀನು ಹೋದುದಾದರೆ, ನೀನಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ನನ್ನ ಜನ್ಮವಾದೀತು'. (ನೀನು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ನನಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಾಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾನು ಮೃತಕಾದರೂ ಬೇರೆ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದೇನೆ ಹೊರತು ಬೇರೆಯವರ ಪತ್ನಿಯಾಗಲಾರೆ ಎಂದು ಭಾವ). ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನಾನು ಮರಣಕ್ಕೆ ಹೆದರಲಾರೆ. ಆದರೆ ನಾನು ಜೀವಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ನೀನು ಬಯಸುವಿಯಾದರೆ ನೀನೇಗ ಹೋಗಬೇಡ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು 'ಗಚ್ಛ' ಎಂಬ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭೀಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಗಮನದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ ವಿಧಿಯೇ ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತಿರೋಹಿತನಿಷೇಧವ್ಯಕ್ತವಿಧಿರೂಪ ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ.

೩.೩. ವಿರೋಧಾಭಾಸಾಲಂಕಾರ:

ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ವಿರೋಧವು ವಿರೋಧದಂತೆ ತೋರಿದರೂ, ಅದು ವಸ್ತುತಃ ವಿರೋಧವಾಗಿರದೆ, ಆ ವಿರೋಧವು ವಿರೋಧಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುವುದೇ ವಿರೋಧಾಭಾಸದ ಮುಖ್ಯತ್ವ. ವಿರೋಧದಂತೆ ತೋರುವುದು ವಿರೋಧಾಭಾಸ ಎಂಬುದು ಅನ್ವರ್ಥ.

ಆಭಾಸತ್ವೇ ವಿರೋಧಸ್ಯ ವಿರೋಧಾಭಾಸ ಉಚ್ಯತೇ |

ವಿನಾಽಪಿ ತನ್ಮಿ ಹಾರೇಣ ವಕ್ಷೋಜೌ ತವ ಪಾರಿಣೌ || ೭೧ ||

'ವಿರೋಧಸ್ಯ ಆಭಾಸತ್ವೇ (೫೩) ವಿರೋಧಾಭಾಸ (೫೩) ಉಚ್ಯತೇ'. 'ವಿರೋಧದಂತೆ ತೋರುವುದಾದರೆ ಅದು ವಿರೋಧಾಭಾಸಾಲಂಕಾರ'. ಅಂದರೆ ಈ ವಿರೋಧವು ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಿಹಾರವಾದರೂ ಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ತನ್ಮಿ, ತವ ವಕ್ಷೋಜೌ ಹಾರೇಣ ವಿನಾ ಽಪಿ, ಪಾರಿಣೌ (ಭವತಃ)'. 'ಎಲೈ ಸುಂದರಿ! ನಿನ್ನ ವಕ್ಷೋಜಗಳು ಮುಕ್ತಾಹಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದದೇ ಇದ್ದರೂ ಹಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿವೆ'. ಇಲ್ಲಿ 'ಹಾರೇಣ ವಿನಾ ಽಪಿ ಪಾರಿಣೌ' ಹಾರವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಹಾರವುಳ್ಳವು ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ಹಾರಿಣೌ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮನೋಹಾರಿಣೌ, ಮನೋಹರೌ 'ಮನೋಹರಗಳಾಗಿವೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ವಿರೋಧಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿರೋಧಾಭಾಸಾಲಂಕಾರ.

೩.೪. ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವುಂಟು. ಆದರೆ, ಚಿಂತಾರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಕಾರ್ಯ ಹುಟ್ಟಬಹುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಇದೇ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ. ಈ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರವು

1. ಕಾರಣಂ ವಿನಾ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ
2. ಹೇತುವೈಕಲ್ಯೇಽಪಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ
3. ಪ್ರತಿಬಂಧಕಸತ್ತೇಽಪಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ
4. ಅಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ
5. ವಿರುದ್ಧಾತ್ ಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ
6. ಕಾರ್ಯಾತ್ ಕಾರಣೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ಎಂದು ಅರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ
ಲಕ್ಷಣ - ಲಕ್ಷ್ಯಸಮನ್ವಯವೆಂದರೆ

೧. ಕಾರಣಂ ವಿನಾ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ವಿಭಾವನಾ ವಿನಾಪಿ ಸ್ಯಾತ್ ಕಾರಣಂ ಕಾರ್ಯಜನ್ಮ ಚೇತ್ |

ಅಪ್ಯಲಾಕ್ಷಾರಸಾಹಿತ್ಯಂ ರಕ್ತಂ ತೃಚ್ಚರಣಾದ್ವಯಂ || ೨೨ ||

'ಕಾರಣಂ ವಿನಾ ಅಪಿ ಕಾರ್ಯಜನ್ಮ ಸ್ಯಾತ್ ಚೇತ್ ವಿಭಾವನಾ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)' 'ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಗಿಸುವುದಾದರೆ ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ '.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಕಾರಣೇ ತೃಚ್ಚರಣಾದ್ವಯಂ ಅಪ್ಯಲಾಕ್ಷಾರಸಾಹಿತ್ಯಂ (ಸತ್) ಅಪಿ, ರಕ್ತಂ (ಜಾತಂ) (ಅಥವಾ ಅಸ್ತಿ)'. 'ಎಲೆ ಕಾಂತಯೇ, ನಿನ್ನ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ ಲಾಕ್ಷಾರಸದ ಲೇಪನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಇದ್ದರೂ ಸಹ ರಕ್ತವರ್ಣದಿಂದ, ಕೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ತತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಲಾಕ್ಷಾರಸಲೇಪನ. ಈ ಲೇಪನರೂಪಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ರಕ್ತಮತ್ವರೂಪಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ. ಈ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವೆಂದರೆ, ಕಾಂತೆಯ ಪಾದಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ರಕ್ತವರ್ಣವುಳ್ಳವು ಎಂಬುದು.

೨. ಹೇತು ವೈಕಲ್ಯೇಽಪಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ಹೇತುನಾಮಸಮಗ್ರತ್ವೇ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಶ್ಚ ಸಾ ಮತಾ |

ಅಶ್ವೈರತೀಕ್ಷ್ಣಕಠಿನ್ಯಜ್ಜಯತಿ ಮನ್ಮಥಃ || ೨೩ ||

'ಹೇತುನಾಂ ಅಸಮಗ್ರತ್ವೇ (ಅಪಿ) ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಚ ಸಾ ವಿಭಾವನಾ (ಇತಿ) ಮತಾ' 'ಕಾರಣ ಗಳು ಸಮಗ್ರ(ಸಂಪೂರ್ಣ)ವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ, ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ಎರಡನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮನ್ಮಥಃ ತೀಕ್ಷ್ಣಕಠಿನ್ಯಃ ಅಶ್ವೈಃ ಜಗತ್ ಜಯತಿ'. 'ಮನ್ಮಥನು ತನ್ನ, ಅತ್ಯಂತ ತೀಕ್ಷ್ಣವೂ ಅಲ್ಲದ, ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವೂ ಅಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಕೇವಲ ಕೋಮಲವಾದ ಕುದುರೆಯವಾಗಳಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಮನ್ಮಥಃ ಅಶ್ವಗಳು ತೀಕ್ಷ್ಣಗಳೂ ಕಠಿಣಗಳೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಮನ್ಮಥನ ಅಶ್ವಗಳಾದ 'ಅರವಿಂದ, ಅಶೋಕ, ಚೂತ, ನವಮಲ್ಲಿಕಾ,

ನೀಲೋತ್ಪಲ ಎಂಬ ಪಂಚ ಕುಸುಮಬಾಣಗಳು, ತೀಕ್ಷ್ಣಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಕಠಿಣಗಳೂ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗಜ್ಜಯನರೂಪ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇವು ಅಸಮಗ್ರ ಕಾರಣಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಜಗಜ್ಜಯನರೂಪ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಎರಡನೆಯ ವಿಭಾವನಾಂಕಾರ. ಕೇವಲ ಕೋಮಲವಾದ ಕುಸುಮಾಂಗಳಿಂದಲೇ ಮನ್ಮಥನು ಸುಮಸ್ತು ಜಗತ್ತನ್ನೇ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನೆಂಬ ಅವನ ಮಹಿಮಾಶಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

೩. ಪ್ರತಿಬಂಧಕಸತ್ತ್ವೇಷಿ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ತತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸತ್ಯಪಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕೇ |

ನರೇಂದ್ರಾನೇವ ತೇ ರಾಜನ್ ದಶತ್ಯಸಿಂಧುಜಂಗಮಃ || ೭೪ ||

ಪ್ರತಿಬಂಧಕೇ ಸತಿ ಅಪಿ, ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ (ಚೇತ್) ತ್ವತೀಯಾ ವಿಭಾವನಾ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ). 'ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ(ಅದ್ವಿ) ಇದ್ದರೂ, ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಯಾಯಿತೆಂದು ವರ್ಗಿಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ವಿಭಾವನಾಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ರಾಜನ್! ತೇ ಅಸಿಂಧುಜಂಗಮಃ ನರೇಂದ್ರಾನ್ ಎವ ದಶತಿ' - 'ಎಲೈ ರಾಜೇಂದ್ರ, ರಾಮಚಂದ್ರನೇ ! ನಿನ್ನ ಖಡ್ಗವೆಂಬ ಸರ್ಪವು ನರೇಂದ್ರರನ್ನೇ (ರಾಜ ಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನೇ, ವಿಷವೈದ್ಯರನ್ನೇ) ಕಚ್ಚುತ್ತದೆ. ನರೇಂದ್ರ = ಮಣಿಮಂತ್ರಪ್ರಧಾನಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿರುವ ವಿಷವೈದ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ, ವಿಷವೈದ್ಯನನ್ನು ಸರ್ಪ ಕಚ್ಚುವಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿರುತ್ತದೆಯಷ್ಟೆ ! ಈ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿದ್ದರೂ ನರೇಂದ್ರ = ವಿಷವೈದ್ಯನನ್ನೇ ಅಸಿಂಧುಜಂಗಮವು ಕಚ್ಚುತ್ತದೆ - ಎಂದು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ವರ್ಗಿತವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ವಿಭಾವನಾಂಕಾರ. ಈ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ 'ನಿನ್ನ ಖಡ್ಗವೆಂಬ ಸರ್ಪವು ಶತ್ರು ರಾಜಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನೇ ಕಚ್ಚುತ್ತದೆ, ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು.

೪. ಅಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ಅಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯಜನ್ಮ ಚತುರ್ಥೀ ಸ್ಯಾದ್ವಿಭಾವನಾ |

ಶಂಖಾದ್ವೀಣಾನಿನಾದೋಽಯಮುದೇತಿ ಮಹದದ್ಭುತಂ || ೭೫ ||

'ಅಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯಜನ್ಮ ಚೇತ್ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಾವನಾ ಸ್ಯಾತ್'. ಕಾರಣವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಭಿನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಭಾವನಾಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಶಂಖಾತ್ ಅಯಂ ವೀಣಾನಿನಾದಃ ಉದೇತಿ (ವಿಹತ್) ಮಹತ್ ಅದ್ಭುತಂ' 'ಶಂಖದಿಂದ ಈ ವೀಣಾದ್ವನಿಯು ಮೂಡಿಬರುತ್ತಿದೆಯೆಂಬುದು ಅತ್ಯಂತ ಅದ್ಭುತ'. ಇಲ್ಲಿ ವೀಣಾದ್ವನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ವೀಣೆಯೇ ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಶಂಖವು ಭಿನ್ನ ಕಾರಣ. ಒೀಗೆ ಭಿನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ

ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಿನಿಯ ಕಂಠವು ಶಂಖರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅವಳ ಮಧುರಗಾನವು ವೀಣಾನಾದರೂಪದಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯವಸಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ. ಅಂದರೆ 'ಶಂಖದಂತೆ ಸುಂದರವಾದ ಕಂಠದಿಂದ, ವೀಣಾಧ್ವನಿಯಂತೆ ಮಧುರವಾದ ಗಾನವು ಹೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತಿದೆ' ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೫. ವಿರುದ್ಧಾತ್ ಕಾರಣಾತ್ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ವಿರುದ್ಧಾತ್ ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಪತ್ತಿರ್ದೃಷ್ಟಾ ಕಾಚಿದ್ವಿಭಾವನಾ |

ಶೀತಾಂಶುಕರಣಾಃ ತಾಂ ತನ್ಮೀಂ ಸಂತಾಪಯಂತಿ ತಾಂ || ೭೬ ||

'ವಿರುದ್ಧಾತ್ (ಕಾರಣಾತ್) ಕಾರ್ಯ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ: (೮೫) ಕಾಚಿತ್ ವಿಭಾವನಾ ದೃಷ್ಟಾ'. ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಐದನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಶೀತಾಂಶುಕರಣಾಃ ತಾಂ ತನ್ಮೀಂ ಸಂತಾಪಯಂತಿ, ಹಂತ'. ತಂಪು ಕಿರಣನಾದ ಚಂದ್ರನ ತಂಪುಕಿರಣಗಳೂ ಸಹ ಆ ಸುಂದರಿಯನ್ನು ಅಯ್ಯೋ! ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂತಾಪಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತಂಪುಕಿರಣಗಳು ವಿರುದ್ಧಕಾರಣ. ತಂಪುಕಿರಣಗಳಿಂದ ಶೀತವೇ ಆಗಬೇಕು. ಆದರೂ ವಿರುದ್ಧಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಐದನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ. ಈ ತನ್ಮಿಯು ಶತಿವಿರಹದಿಂದ ತಪ್ಪಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಚಂದ್ರನ ತಂಪುಕಿರಣಗಳು ವಿರಹಕ್ಕೆ ಉದ್ದೀಪನಕಾರಣಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ.

೬. ಕಾರ್ಯಾತ್ ಕಾರಣೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಾ ವಿಭಾವನಾ

ಕಾರ್ಯಾತ್ ಕಾರಣಜನ್ಮಾಽಽ ದೃಷ್ಟಾ ಕಾಚಿದ್ವಿಭಾವನಾ |

ಯಶಃ ಪಯೋರಾಶಿರಭೂತ್ ಕರಕಲ್ಪತರೋಸ್ತವ || ೭೭ ||

'ಕಾರ್ಯಾತ್ ಕಾರಣಜನ್ಮ ಅಽ ಕಾಚಿತ್ ವಿಭಾವನಾ ದೃಷ್ಟಾ' 'ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಆದನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ' ವಸ್ತುತಃ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ ! ಆದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾರಣದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಿಂತಾರ್ಥವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ('ಹೇ ರಾಜನ್') ತವ ಕರಕಲ್ಪತರೋ (ಸಕಾಶಾತ್) ಯಶಃ ಪಯೋರಾಶಿಃ ಅಭೂತ್ 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ನಿನ್ನ ಕೈ ಎಂಬ ಕಲ್ಪತರುವಿನ ಮುಖಾಂತರ ಯಶಸ್ಸೇನು ಸಮುದ್ರವು ಉಂಟಾಯಿತು'. ಕ್ಷೀರಸಾಗರದ ಮಥನದಿಂದ ಅನೇಕ ಮಣ್ಣುಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವೂ ಒಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಸಮುದ್ರವು ಕಾರಣ. ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವು ಕಾರ್ಯವಾಯ್ತು. ಆದರೆ, ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಕಾರಣರೂಪವಾದ ಪಯೋರಾಶಿ ಸಂಭವಿಸಿತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆದನೆಯ ವಿಭಾವನಾಲಂಕಾರ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನು ಕಲ್ಪತರುವಿಗಿಂತಲೂ

ಶ್ರೇಷ್ಠರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಿಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅವನ ಕೀರ್ತಿಯು ಸರ್ವತ್ರ ಹಬ್ಬಿತ್ತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೀರ್ತಿಯು ಶುಭ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬುದು ಕವಿಸಮಯವಾದ್ದರಿಂದ, ದಾನಶೀಲತೆಯಿಂದ ಕೀರ್ತಿಯೆಂಬ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಹರಡಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸಮುಚಿತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

೩.೫ . ವಿಶೇಷೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಸಹಜವಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಆಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾರ್ಯಾಜನಿರ್ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ: ಸತಿ ಪುಷ್ಕಲಕಾರಣೇ |

ಹೃದಿ ಸ್ನೇಹಕ್ಷಯೋ ನಾಭೂತ್ ಸ್ಮರದೀಪೇ ಜ್ವಲತ್ಯಪಿ || ೭೮ ||

'ಪುಷ್ಕಲಕಾರಣೇ ಸತಿ (ಅಪಿ) ಕಾರ್ಯಾಜನಿ: ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ: (ಅಲಂಕಾರ:)' 'ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ವಿಶೇಷೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಸ್ಮರದೀಪೇ ಜ್ವಲತಿ (ಸತಿ) ಅಪಿ, ಹೃದಿ ಸ್ನೇಹಕ್ಷಯ: ನ ಅಭೂತ್'. ಕಾಂತೆಯೇ! ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನೆಂಬ ದೀಪವು ಉರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸ್ನೇಹದ ಅಂದರೆ ತೈಲದ ನಾಶ ವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ದೀಪಜ್ವಲನದಿಂದ ತೈಲನಾಶವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ತೈಲನಾಶರೂಪಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದೀಪಜ್ವಲನರೂಪ ಕಾರ್ಯವು ಪರ್ಯಾಯವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ತೈಲನಾಶರೂಪ ಕಾರ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಶೇಷೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ. ಈ ನಾಯಕಿಯು ಅತ್ಯಂತ ವಿರಹ ತಪ್ಪೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇವಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನ ಆವೇಗ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಿಯನ ವಿಷಯಕವಾದ ಸ್ನೇಹವು ಅಂದರೆ ಪ್ರೀತಿಯು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ.

೩.೬. ಅಸಂಭವಾಲಂಕಾರ:

ಊಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಂತಹ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವವಾದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಅಸಂಭವಾಲಂಕಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತೇ: ಅಸಂಭಾವ್ಯತ್ವವರ್ಣನಂ ಅಸಂಭವ: (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ:)' ಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಯು

ಕೋ ವೇದ ಗೋಪಶಶುಕ: ಶೈಲಮುತ್ಪಾಟಯೇದಿತಿ || ೭೯ ||

ಅರ್ಥನಿಷ್ಪತ್ತೇ: ಅಸಂಭಾವ್ಯತ್ವವರ್ಣನಂ ಅಸಂಭವ: (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ:)' ಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವ - ಎಂಬ ರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಅಸಂಭವಾಲಂಕಾರ. ಅಂದರೆ, ಒಂದು ಕಾರ್ಯದ ಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಗೋಪತಿಶುಕ: ಶೈಲಂ ಉತ್ಪಾಟಯೇತ್ ಇತಿ ಕ: ವೇದ? ಚಿಕ್ಕ ಗೋಪ ಬಾಲಕನಾದ ಕೃಷ್ಣನು ಗೋವರ್ಧನವರ್ವತವನ್ನು ಬುಡಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು ಎತ್ತಬಲ್ಲನೆಂದು ಯಾರು ತಾನೆ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ? ಇಲ್ಲಿ ಗೋಪಬಾಲಕನೆಂದಾದ ಶೈಲೋದ್ಧಾರವನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಸಂಭಾವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ? - ಎಂದು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಂಭವಾಲಂಕಾರ.

೩.೨. ಅಸಂಗತ್ಯಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾ:)

ಕಾರಣ-ಕಾರ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳೂ, ಭಿನ್ನಾಶ್ರಯಗಳೂ ಆದಲ್ಲಿ ಅಸಂಗತ್ಯಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ೧. ಕಾರ್ಯಹೇತ್ಯೋಃ ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ: ೨. ವಿಷಯ ಕರ್ತವ್ಯಸ್ಯ ಅನ್ಯತ್ರ ಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ: ೩. ಅನ್ಯತ್ ಚೀರ್ಷೋಃ ತದ್ವಿರುದ್ಧಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ: ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ.

೧. ಕಾರ್ಯಹೇತ್ಯೋಃ ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ:

ವಿರುದ್ಧಂ ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವಂ ಕಾರ್ಯಹೇತ್ಯೋರಸಂಗತಿ: |

ವಿಷಂ ಜಲಧರೈಃ ಒತಂ ಮೂರ್ಛಿತಾಃ ಪಥಿಕಾಂಗನಾಃ || ೮೦ ||

'(ಯಯೋಃ) ಕಾರ್ಯಹೇತ್ಯೋಃ ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವಂ ವಿರುದ್ಧಂ (ಸತ್ ವರ್ಗಾತೇ) ಸಃ ಅಸಂಗತಿ: (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ:)' - 'ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಆಶ್ರಯತ್ವವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ವರ್ಗಿತ ವಾದುದಾದರೆ, ಅದು ಅಸಂಗತ್ಯಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ವಿಷಧರೈಃ = ಮೇಘೈಃ, ವಿಷಂ = ಜಲಂ, ಕಾಲಕೂಟಶ್ಚ ಒತಂ, ಪಥಿಕಾಂಗನಾಃ ಮೂರ್ಛಿತಾಃ - ಮೇಘಗಳು ಜಲಪಾನ (ವಿಷಪಾನ) ಮಾಡಿದವು: ಆದರೆ ವಿರಹಜನರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೂರ್ಛೆ ಹೊಂದಿದರು' - ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಪಾನ, ಮೂರ್ಛೆಗಳೆಂಬ ಕಾರಣಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಭಿನ್ನದೇಶತ್ವವು ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಸಂಗತ್ಯಲಂಕಾರ. ಇದು ವರ್ಷಾಕಾಲದ ವರ್ಗನೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವರ್ಷಾಕಾಲದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪತಿಯರು ಹಿಂತಿರುಗಿಬರಲಿಲ್ಲವೆಂದು, ವಿರಹೋದ್ದೀಪಕವಾದ ನೀಲಮೇಘರಾಶಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ ವಿರಹತಪ್ತಕಾಂತೆಯರು ಮೂರ್ಛೆಗೊಂಡರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಷ ಪದದಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕ ಅಭೇದಾಧ್ಯವಾಹಯದಿಂದಾಗಿ, ಮೇಘಗಳು ಜಲವೆಂಬ ಕಾಲಕೂಟವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಲಾಗಿ, ಪಥಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೂರ್ಛೆಗೊಂಡರು - ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೃತ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಪಾನಮಾಡುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೂರ್ಛೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಇದು ಸಮಾನದೇಶತ್ವ. ಆದರೆ ವಿಷಪಾನರೂಪ ಕಾರಣ. ಮೂರ್ಛಾರೂಪ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಭಿನ್ನದೇಶತ್ವವು ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಗತ್ಯಲಂಕಾರ.

೨.ವಿಕತ್ರ ಕರಣೀಯಸ್ಯ ಅನ್ಯತ್ರ ಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ:

ಅನ್ಯತ್ರ ಕರಣೀಯಸ್ಯ ತತೋಽನ್ಯತ್ರ ಕೃತಿಶ್ಚ ಸಾ |

ಅಪಾರಿಜಾತಾಂ ವಸುಧಾಂ ಚಿಕೀರ್ಷನ್ ದ್ಯಾಂ ತಥಾಕರೋಃ ||೮೧||

'ಅನ್ಯತ್ರ ಕರಣೀಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್-ಉಚಿತದೇಶಾತ್, ಅನ್ಯತ್ರ ಅನುಚಿತಸ್ಥಲೇ ಕೃತಿ: ಚ, ಸಾ (ಅನ್ಯಾ ಅಸಂಗತಿ:). 'ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಯಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು, ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ ಆದ ವರ್ಗನೆಯು ಎರಡನೆಯ ಅಸಂಗತೃಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಕೃಷ್ಣ' ವಸುಧಾಂ ಅಪಾರಿಜಾತಾಂ ಚಿಕೀರ್ಷನ್ ದ್ಯಾಂ ತಥಾ (ಅಪಾರಿ ಜಾತಾಂ) ಅಕರೋಃ - 'ಎಲೈ ಕೃಷ್ಣನೇ, ನೀನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಪಾರಿಜಾತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡ ಬಯಸಿ, ಬದಲಾಗಿ ಸೃರ್ಗವನ್ನು ಅಪಾರಿಜಾತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಾರಿಜಾತತ್ವಕ್ರಿಯೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಬದಲಾಗಿ ಸೃರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ಅಪಾರಿಜಾತತ್ವ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ, ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅಸಂಗತೃಲಂಕಾರ. ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳುವ ಮಾತು. ಅಪಾರಿಜಾತತ್ವ ಪದದಲ್ಲಿ 1. ಅಪಗತ ಅರಿಜಾತತ್ವ = ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶತ್ರು ಸಮುದಾಯತ್ವ 2. ಪಾರಿಜಾತರಹಿತತ್ವ - ಸೃರ್ಗದಲ್ಲಿ ದ್ವ ಪಾರಿಜಾತ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಒಂದು ಕೃಷ್ಣನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ಸೃರ್ಗವು ಪಾರಿಜಾತವ್ಯಕ್ತರಹಿತವಾಯ್ತು, ಎಂಬ ಈ ಶ್ಲೇಷೆಯಿಂದ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರ.

೩.ಅನ್ಯತ್ ಚಿಕೀರ್ಷೋಃ ತದ್ವಿರುದ್ಧಕೃತಿರೂಪಾ ಅಸಂಗತಿ:

ಅನ್ಯತ್ ಕರ್ತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ ತದ್ವಿರುದ್ಧಕೃತಿಶ್ಚ ಸಾ |

'ಗೋತ್ರೋದ್ಧಾರಪ್ರವೃತ್ತೋಽಪಿ ಗೋತ್ರೋದ್ಧೇದಂ ಪುರಾಕರೋಃ || ೮೨ ||

'ಅನ್ಯತ್ ಕರ್ತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ ತದ್ವಿರುದ್ಧಕೃತಿ: ಚ ಸಾ (ಅಸಂಗತಿ:). 'ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬಯಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಡಿದಂತೆ ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಮೂರನೆಯ ಅಸಂಗತೃಲಂಕಾರ'. 'ಹೇ ಕೃಷ್ಣ' ಗೋತ್ರೋದ್ಧಾರಪ್ರವೃತ್ತ: ಅಪಿ, (ತ್ವಂ) ಪುರಾ ಗೋತ್ರೋದ್ಧೇದಂ ಅಕರೋಃ. ಇಂದ್ರನು ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು. 'ಎಲೈ ಕೃಷ್ಣನೇ! ನೀನು ಗೋತ್ರೋದ್ಧಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವನಾದರೂ ಗೋತ್ರೋದ್ಧೇದವನ್ನೇ ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದೆ' ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗೋತ್ರೋದ್ಧಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಗೋತ್ರದ ಉದ್ಧೇದವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವಿಕೆ- ಎಂದು ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ಅಸಂಗತೃಲಂಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 1. ಗೋತ್ರೋದ್ಧಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋತ್ರಾಯಾಃ = ಉಪ್ಪಾಃ ಉದ್ಧಾರ: ಎಂದೂ, 2. ಗೋತ್ರಾಣಾಂ ಉದ್ಧೇದಂ- ಪರ್ವತಾನಾಂ ಪರಾಹುವತಾರೇ ಖುರಘಟ್ಟನೈಃ ದಲಸಂ - ಎಂದೂ ಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೩೮. ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಪರಸ್ಪರ ಅನನುರೂಪವಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳ ಏಕತ್ರ ಯೋಜನೆಯು ಈ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಸಹ 1. ಅನುರೂಪಘಟನಾರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: 2. ವಿರೂಪ ಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: 3. ಇಷ್ಟಾಘೋದ್ಯಮಾತ್ ಅನಿಷ್ಟವಾಪ್ತಿರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ: ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧. ಅನನುರೂಪ ಘಟನಾರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ:

ವಿಷಮಂ ವರ್ಣ್ಯತೇ ಯತ್ರ ಘಟನಾನನುರೂಪಯೋಃ |

ಕ್ಷೇಯಂ ಶಿರೀಷ ಮೃದ್ವಂಗೀ ? ಕೃತಾದ್ಯಜ್ ಮದನಜ್ವರಃ ? || ೮೩ ||

'ಯತ್ರ ಅನನುರೂಪಯೋಃ ಘಟನಾ ವರ್ಣ್ಯತೇ (ತತ್) ವಿಷಮಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವಲ್ಲದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಏಕತ್ರವರ್ಣನೆಯು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಇಯಂ ಶಿರೀಷಮೃದ್ವಂಗೀ ಕೃತಾದ್ಯಜ್ ಮದನಜ್ವರಃ ಕೃತಃ ?'. - 'ಶಿರೀಷ ಕುಸುಮದಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲವಾದ ಈ ನಾಯಿಕೆಯ ಶರೀರವೆಲ್ಲಿ ? ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಕಠೋರವಾದ ಮನ್ಮಥಜ್ವರವೆಲ್ಲಿ ? - ಈ ಎರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಅನನುರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಘಟನೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ. ಶರೀರವು ಅತಿ ಮೃದು, ಜ್ವರವು ಅತಿ ದುಃಸಹವಾದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅನನುರೂಪತ್ವ - ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

೨. ವಿರೂಪಕಾರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ:

ವಿರೂಪಕಾರ್ಯಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿರಪರಂ ವಿಷಮಂ ಮತಮ್ |

ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರಸೂತೇ ಧವಲಾಂ ಶ್ಯಾಮಾ ತವ ಕೃಪಾಗಣಿಕಾ || ೮೪ ||

'ವಿರೂಪಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಅಪರಂ ವಿಷಮಂ ಮತಂ'. 'ಕಾರಣವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಎರಡನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : (ಹೇ ರಾಜನ್) ತವ ಶ್ಯಾಮಾ ಕೃಪಾಗಣಿಕಾ ಧವಲಾಂ ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರಸೂತೇ'. 'ಎರಡು ರಾಜನೇ, ನಿನ್ನ ಕಪ್ಪಾದ ಬಿಡ್ಡವು ಶುಭ್ರವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ' ಇಲ್ಲಿ ಕಾರಣ ಕಪ್ಪುಬಿಡ್ಡ, ಕಾರ್ಯ ಶುಭ್ರಕೀರ್ತಿ. ಹೀಗೆ ಕಾರಣವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ. ಕಾರಣದ ಗುಣವನ್ನೇ ಕಾರ್ಯವು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಲೋಕದ ನಿಯಮ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾಮಬಿಡ್ಡರೂಪ ಕಾರಣದಿಂದ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಶುಭ್ರಕೀರ್ತಿಯ ಜನನ ಎರಡನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ. ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಜನ ಭಯಂಕರ ಬಿಡ್ಡವು ಶತ್ರುಗಳ ಸಂಹಾರದಿಂದಾಗಿ ರಾಜನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಹಬ್ಬಿಸಿದೆ ಎಂದು ಪರಿಹಾರ.

೩. ಇಷ್ಟಾರ್ಥೋದ್ಯಮಾತ್ ಅನಿಷ್ಟಾಪ್ತವಾಪ್ತಿರೂಪ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ:

ಅನಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪ್ತವಾಪ್ತಿಶ್ಚ ತದಿಷ್ಟಾರ್ಥಸಮುದ್ಯಮಾತ್ |

ಭಕ್ತ್ಯಾಶಯಾ ಹಿ ಮಂಜೂಷಾಂ ದಪ್ಪ್ಯಾಮಿಸ್ತೇನ ಭಕ್ತಿತಃ ||೮೫||

'ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಸಮುದ್ಯಮಾತ್ ಅನಿಷ್ಟಸ್ಯ ಅಪಾಪ್ತಿಃ ಅಪಿ ಚ ತತ್ (ವಿಷಮಂ)' 'ಅಭಿಲಿಪಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತೊಡಗಿ ಅದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನೇ ಹೊಂದುವುದೂ ಸಹ ಮೂರನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ. ಅಂದರೆ ಇತ್ತ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಜತೆಗೆ ಅನಿಷ್ಟದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬುದು ಈ ಭೇದದ ಮರ್ಮ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಅಖುಃ ಭಕ್ತ್ಯಾಶಯಾ ಅಹಿಮಂಜೂಷಾಂ ದಪ್ಪ್ಯಾ ತೇನ ಭಕ್ತಿತಃ'. 'ಇಲಿಯು ತಿಂಡಿಯಿದೆ ಎಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಸರ್ಪದ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿ, ಅದರೊಳಗಿದ್ದ ಸರ್ಪದಿಂದ ತಾನೇ ಭಕ್ತಿತವಾಯ್ತು'. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ್ಯವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಇಲಿಗೆ, ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ತನಗೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಾಹಾನಿ ರೂಪವಾದ ಅನಿಷ್ಟವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯ್ತೆಂದು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ವಿಷಮಾಲಂಕಾರ.

೩೯. ಸಮಾಲಂಕಾರಃ(ತದ್ವೇದಾಃ)

ವಿಷಮಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಯಾದ ಅಲಂಕಾರವಿದು. ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವಸ್ತುಗಳ ಘಟನೆಯು ವರ್ಗಿತವಾದರೆ ಅದು ಸಮಾಲಂಕಾರ. ಇದೂ ಸಹ 1. ಅನುರೂಪವರ್ಗನ ರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ: 2. ಕಾರಣಸಾರೂಪ್ಯವರ್ಗನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ: 3. ಅಕ್ಷೇಪೇನ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿ ವರ್ಗನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ: ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧. ಅನುರೂಪವರ್ಗನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ:

ಸಮಂ ಸ್ಯಾದ್ವರ್ಗಾನಂ ಯತ್ರ ದ್ವಯೋರಪ್ಯನುರೂಪಯೋಃ |

ಸ್ಯಾನುರೂಪಂ ಕೃತಂ ಸದ್ವ ಹಾರೇಣ ಕುಚಮಂಡಲಂ || ೮೬ ||

'ಯತ್ರ ಅನುರೂಪಯೋಃ ದ್ವಯೋಃ ಅಪಿ ವರ್ಗನಂ(ತತ್) ಸಮಂ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ) ಸ್ಯಾತ್' 'ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ವರ್ಗನೆ ಅಥವಾ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪತ್ವ ವರ್ಗನೆ ಮೊದಲನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹಾರೇಣ ಕುಚಮಂಡಲಂ ಸ್ಯಾನುರೂಪಂ ಸದ್ವ ಕೃತಂ' 'ಹಾರವು ಕುಚಮಂಡಲ ದಲ್ಲಿ ತನಗನುರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.' ಇಲ್ಲಿ ಹಾರ ಮತ್ತು ಕುಚಮಂಡಲಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಾರೂಪ್ಯವರ್ಗನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ.

೨. ಕಾರಣಸಾರೂಪ್ಯವರ್ಣನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ:

ಸಾರೂಪ್ಯಮಪಿ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಕಾರಣೇನ ಸಮಂ ವಿದುಃ |

ನೀಚಪ್ರವಣತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಜಲಜಾಯಾಸ್ತವೋಚಿತಾ || ೮೭ ||

'ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಕಾರಣೇನ (ಸಾಕಂ) ಸಾರೂಪ್ಯಂ ಅಪಿ ಸಮಂ (ಅಲಂಕಾರಂ) ವಿದುಃ'. 'ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳ ಅನುರೂಪತೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಹೇ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಜಲಜಾಯಾ ತವ ನೀಚಪ್ರವಣತಾ ಉಚಿತಾ 'ಎಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಿನಗೆ ನೀಚಪ್ರವಣತ್ಯವು ಯೋಗ್ಯವೇ ಆದುದು'. ನೀಚ ಪ್ರವಣತ್ಯ = 1. ನಿಶ್ಯಪ್ಪ ಜನರನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಿಕೆ 2. ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶದಡೆಗೇ ಹರಿಯುವಿಕೆ. ಜಲವು ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದು (ನೀಚ ಪ್ರವಣ್ಯ) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಸಹ 'ಕಾರಣಗುಣಾಃ ಕಾರ್ಯೇ ಸಂಕ್ರಾಮಂತಿ' (ಕಾರಣದ ಗುಣಗಳು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗಮಿಸುತ್ತವೆ) ಎಂಬಂತೆ, ನೀಚಪ್ರವಣ್ಯವು ಸಹಜವಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಕಾರಣ - ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಾನುರೂಪತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ. ಅಂದರೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕೇವಲ ನೀಚಜನಸಾಂಗತ್ಯವುಳ್ಳವಳು, ಜಲವು ಕೇವಲ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಯುವಂತೆ - ಎಂದು ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕ ಅಭೇದಾಧ್ಯವಸಾನದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣಗುಣದ ಸಾರೂಪ್ಯವರ್ಣನೆ - ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೩. ಅನಿಷ್ಟೇನ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿ ವರ್ಣನರೂಪ ಸಮಾಲಂಕಾರ:

ವಿನಾನಿಷ್ಟಂ ಚ ತತ್ಸಿದ್ಧಿಯರ್ಥಾರ್ಥಂ ಕರ್ತುರುದ್ಯಮಃ |

ಯುಕ್ತೋ ವಾರಣರಾಭೋಽಯಂ ಸ್ಯಾಲ ತೇ ವಾರಣಾರ್ಥಿನಃ || ೮೮ ||

'ಯದರ್ಥಂ ಕರ್ತುಃ ಉದ್ಯಮಃ ಅನಿಷ್ಟಂ ವಿನಾ ತತ್ಸಿದ್ಧಿಃ ಚ (ಸಮಂ)'. 'ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಕಷ್ಟವು ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಆ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದೇ ಅನಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅದು ಮೂರನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಹೇ ಸ್ಯಾಲ, ವಾರಣಾರ್ಥಿನಃ ತೇ ಅಯಂ ವಾರಣರಾಭಃ ಯುಕ್ತಃ. ನನಗೆ ಆನೆಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಬಹಳ ಕಾಲ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿರುವ ರಾಜನ ಭಾವಮೃದನನನ್ನು ಮಹಾದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ತಡೆಯಲಾಗಿ, ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಜನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಾ ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು 'ಎಲೈ ಸ್ಯಾಲನೇ, ವಾರಣ(=ಆನೆ) ವನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಿರುವ ನಿನಗೆ (ಈಗ) ಈ ವಾರಣ (ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ತಡೆಯುವಿಕೆಯು) ಲಾಭವು ಯುಕ್ತವೇ ಆದುದು'. ವಾರಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕ ಅಭೇದಾಧ್ಯವಸಾನದಿಂದಾಗಿ, ವಾರಣವನ್ನು (ಆನೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ತಡೆಯುವಿಕೆಯನ್ನು) ಬೇಡುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಯಾಲನಿಗೆ, ಯಾವುದೇ ಅನಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದೆ ವಾರಣದ (ತಡೆಯುವಿಕೆಯ ರೂಪ) ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ಸಮಾಲಂಕಾರ.

ಸೂಚನೆ :-

ವಿಷಮಾಲಂಕಾರದ ಮೂರೂ ಭೇದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಅಲಂಕಾರದ ಮೂರೂ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ.

೪೦. ಚಿತ್ರಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾದ ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಚಿತ್ರಾಲಂಕಾರ.

ಚಿತ್ರಂ ತತ್ರ ಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚೇದ್ವಿಪರೀತಫಲೇಷ್ಯಯಾ |

ನಮಂತಿ ಸಂತಪ್ತೈರೋಕ್ಯಾಽಪಿ ಲಬ್ಧಂ ಸಮುನ್ವತಿಮ್ || ೮೯ ||

'ವಿಪರೀತ ಫಲೇಷ್ಯಯಾ (ಯತ್ರ) ಪ್ರಯತ್ನಃ (ಸ್ಯಾತ್) ಚೇತ್ ತತ್ರ ಚಿತ್ರಮ್'. 'ವಿರುದ್ಧವಾದ ಫಲವನ್ನು ಬಯಸಿ ಪ್ರಯತ್ನದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಅದು ಚಿತ್ರಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಸಂತಃ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾತ್ ಅಪಿ ಸಮುನ್ವತಿಂ ಲಬ್ಧಂ ನಮಂತಿ' ಸತ್ಪುರುಷರು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಬಯಸಿ ನಮ್ರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ನಮನವೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಅಧೋದೇಶಸಂಯೋಗವೇ ಫಲ, ಹಾಗೆಯೇ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾದ ಪ್ರಯತ್ನವಿರಬೇಕು. ಆದರೆ, ಆ ವಿಧದ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ನಮನರೂಪಪ್ರಯತ್ನವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಿತ್ರಾಲಂಕಾರ. ಸಜ್ಜನರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ಯಗುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿನಯಶೀಲರಾಗಿ ಗುರುದೇವತಾದಿಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅಕ್ಕುನ್ನತಪದವಿಯನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ತತ್ವರೂಪ.

೪೧. ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ:

ಆಧಾರ — ಆಧೇಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಲಂಕಾರವಿದು. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಬೇಕು, ಆಧೇಯವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರಬೇಕು. ಆಧಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಧೇಯವೇ ಪೃಥುಲವಾದುದಾಗಿಯೂ, ಆಧೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಧಾರವೇ ಪೃಥುಲವಾದುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಈ ಎರಡೂ ರೀತಿಯ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ 1. ಆಧಾರಾತ್ ಆಧೇಯಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನರೂಪ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ: 2. ಆಧೇಯಾತ್ ಆಧಾರಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನರೂಪ ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ: ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ

೧. ಆಧಾರಾತ್ ಆಧೇಯಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನರೂಪ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ:

ಅಧಿಕಂ ಪೃಥುಲಾಧಾರಾದಾಧೇಯಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನಂ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾನಿ ಜಲೇ ಯತ್ರ ತತ್ರ ಮಾಂತಿ ನ ತೇ ಗುಣಾಃ || ೯೦ ||

ಪೃಥ್ವಿಲಾಭಾರಾತ್ ಆಧೇಯಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನಂ ಅಧಿಕಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ). ಆಧಾರವೇ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲ; ಆಧೇಯವು ಅದಕ್ಕೂ ಅಧಿಕವೇ ಆದುದು - ಎಂದು ವರ್ಗತಮಾದರೆ, ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ರಾಮನ ವರ್ಗನೆ, (ಹೇ ರಾಮ!) ಯತ್ರ ಜಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾನಿ (ಬುದ್ಧಿವ ಪ್ರಾಯಾಸ ತಿಷ್ಠಂತಿ) ತತ್ರ (ಮಹಾಜಲೇ) ತೇ ಗುಣಾಃ ನ ಮಾಂತಿ - ನ ನಿಲೀಯಂತೆ 'ಎಲೈ ರಾಮನೇ! ಯಾವ ಮಹಾಜಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಗುಳ್ಳೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಮಹಾಜಲರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳು ಮುಳುಗಲಾರವು'. ಆ ಮಹಾಜಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳು ಮುಳುಗಲಾರವಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ, ನಿನ್ನ ಅಪಾರ ಗುಣಗಳೂ ಸಹ ಮುಳುಗಲಾರವು - ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಲರಾಶಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪೃಥ್ವಿಲವಾದ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದು, ಆಧೇಯಗಳಾದ ರಾಮನ ಅನಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಲಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಆಧಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಧೇಯವೇ ಅತ್ಯಂತ ಪೃಥ್ವಿಲವೆಂದು ವರ್ಗತಮಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ.

೨. ಆಧೇಯಾತ್ ಆಧಾರಾಧಿಕ್ಯವರ್ಗನರೂಪ - ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರಃ

ಪೃಥ್ವಾಧೇಯಾದ್ಯಧಾರಾಧಿಕ್ಯಂ ತದಪಿ ತನ್ನ ತಮ್ |

ಕಿಯದ್ ವಾಗ್ರಹ್ಯ ಯತ್ರೈತೇ ವಿಶ್ರಾಮ್ಯಂತಿ ಗುಣಾಸ್ತವ || ೯೧ ||

ಪೃಥ್ವಾಧೇಯಾತ್ ಆಧಾರಾಧಿಕ್ಯಂ (೯೩) ಯತ್ ತತ್ ಅಪಿ ತತ್ (ಅಧಿಕಂ) ಮತಂ. 'ಅತ್ಯಂತ ಪೃಥ್ವಿಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಆಧೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಅದರ ಆಧಾರವು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವೆಂದು ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಎರಡನೆಯ ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಇದೂ ಸಹ ರಾಮನ ವರ್ಗನೆ. (ಹೇ ರಾಮ) ವಾಗ್ರಹ್ಯ ಕಿಯತ್? (ಕುತಃ) ಯತ್ರ ತವ ವಿತೇ ಗುಣಾಃ ವಿಶ್ರಾಮ್ಯಂತಿ - 'ಎಲೈ ರಾಮನೇ ! ಈ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವು ಎಷ್ಟರದು ? ಅಂದರೆ ಇದರ ಪರಿಮಾಣವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಗ್ರಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ನಿನ್ನ ಅನಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳು ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿವೆ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳು ಆಧೇಯ, ವಾಗ್ರಹ್ಯ ಆಧಾರ. ಆಧೇಯವು ಅತ್ಯಂತ ಪೃಥ್ವಿಲ; ಈ ಆಧೇಯವು 'ವಾಗ್ರಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಈ ಆಧಾರವು ಇನ್ನೂ ಪೃಥ್ವಿಲವಾದಂತಾಯ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರ.

೪೨. ಅಲ್ಪಾಲಂಕಾರಃ

ಅಧಿಕಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಧಾರಾಧೇಯಗಳ ಪೃಥ್ವಿಲತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಗಿಸಲಾಯ್ತು. ಆದರೆ ಅಲ್ಪಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಆಧಾರಾಧೇಯಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಈ ಆಧೇಯವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಧಾರವು ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೆಂದು ವರ್ಗಿಸುವುದು ಅಲ್ಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಲ್ಪಂತು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾದಾಧೇಯಾದ್ಯದಾಧಾರಸ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮತಾ |

ಮಣಿಮಾಲೋರ್ಮಿಕಾ ತತ್ಕಿದ್ಯ ಕರೇ ಜಪವಟಾಯತೇ || ೯೨ ||

ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತ್ (೮೫) ಆಧೇಯಾತ್ ಆಧಾರಸ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮತಾ (೯೩) ಯತ್ ತು (ತತ್) ಅಲ್ಪಂ (೯೩ಲಂಕಾರಃ) 'ಅತ್ಯಲ್ಪವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಆಧೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಧಾರವು ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಅಲ್ಪಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವ ವಿರಹಿಣಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅವಳ ಸಖಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಳು - (ಹೇ ಸಖಿ!) ತೇ ಮಣಿಮಾಲೋರ್ಮಿಕಾ ಅದ್ಯ ಕರೇ ಜಪವಟಾಯತೇ. 'ಎಲಾ ಸಖಿಯೇ, ಮಣಿಮಯವಾದ ನನ್ನ ಉಂಗುರವು ನನ್ನ ಈ ವಿರಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಜಪಮಾಲೆಯಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದೆ'. ಅಂಗುಲೀಯಕವೇ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ; ಅದು ಈ ವಿರಹಾವಸ್ಥೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕೆಯು ಅತ್ಯಂತಕೃಶಣಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಜಪಮಾಲೆಯಂತಾಗಿದೆ. - ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಉಂಗುರರೂಪ ಆಧೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಆಧಾರರೂಪವಾದ ಕೈಯೇ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಆಧಾರದ ಸೂಕ್ಷ್ಮತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕಾರ.

೪೩ . ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಲಂಕಾರಃ

ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಉಪಕಾರವಾಗುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಲಂಕಾರ.

ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಾಮ ಯತ್ರ ಸ್ಯಾದುಪಕಾರಃ ಪರಸ್ಪರಂ |

ತ್ರಿಯಾಮಾ ಶಶಿನಾ ಭಾತಿ ಶಶೀ ಭಾತಿ ತ್ರಿಯಾಮಯಾ || ೯೩ ||

'ಯತ್ರ ಪರಸ್ಪರಂ ಉಪಕಾರಃ (ವರ್ಣಿತೇ ಚೇತ್, ತತ್ರ) ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಾಮ (ಅಲಂಕಾರಃ) ಸ್ಯಾತ್' 'ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಉಪಕಾರವು ವರ್ಣಿತವಾದುದಾದರೆ, ಅದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಶಶಿನಾ ತ್ರಿಯಾಮಾ ಭಾತಿ, ತ್ರಿಯಾಮಯಾ ಶಶೀ ಭಾತಿ'. 'ಚಂದ್ರನಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ಪರಸ್ಪರ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿವೆ' ರಾತ್ರಿ - ಚಂದ್ರರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಶೋಭಾರೂಪ ಉಪಕಾರವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಲಂಕಾರ.

೪೪ . ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ಭೇದಾಃ)

ಒಂದನೇ ವಿಧ : ಆಧಾರಾಧೇಯಭಾವ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾದುದು. ಆಧಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಆಧೇಯವಸ್ತುವು ಇರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಆದರೆ, ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದಾಗಿ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಆಧೇಯವು ಇರಬಲ್ಲದು. ಇದೂ ಸಹ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಮತ್ಕಾರ. ಇದೇ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ.

ವಿಶೇಷ: ಖ್ಯಾತಮಾಧಾರಂ ವಿನಾಶ್ಯಾಧೇಯವರ್ಗನಮ್ |

ಗತೇಽಪಿ ಸೂರ್ಯೇ ದೀಪಸ್ಥಾಸ್ತಮಸ್ತ್ರೀದಂತಿ ತತ್ಕರಾಃ || ೯೪ ||

'ಖ್ಯಾತಂ ಆಧಾರಂ ವಿನಾ ಅಪಿ, ಆಧೇಯವರ್ಗನಂ ವಿಶೇಷ: ಇತಿ ಅಲಂಕಾರ:' . 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆಧಾರವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಆಧೇಯದ ಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಗನೆಯು ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಉದಾಹರಣೆ : 'ಸೂರ್ಯ (ಅಸ್ತಂ)ಗತೇ (ಸತಿ) ಅಪಿ, ದೀಪಸ್ಥಾ: ತತ್ಕರಾಃ ತಮಃ ಧಿಂದಂತಿ'. ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿಹೋಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ದೀಪಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪ ಆಧಾರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆದುದು. ಈ ಸೂರ್ಯನ ಅಭಾವವಿದ್ದರೂ ಸಹ (ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಆಧೇಯವಾದ ಇವನ ಕಿರಣಗಳು ದೀಪಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿವೆ- ಎಂದು 'ಆಧಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆಧೇಯದ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯು' ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ.

ಎರಡನೇ ವಿಧ : (ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ರ ಇರುವುದು)

ವಿಶೇಷ: ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಯದ್ಯೇಕಂ ವಸ್ತುನೇಕತ್ರ ವರ್ಣ್ಯತೇ |

ಅಂತರ್ಬಹಿಃ ಪುರಃ ಪಶ್ಯಾತ್ ಸರ್ವದಿಕ್ಷುಽಪಿ ಸ್ಯವ ಮೇ || ೯೫ ||

'ಏಕಂ (ಏವ) ವಸ್ತು ಯದಿ ಅನೇಕತ್ರ ವರ್ಣ್ಯತೇ ಸಃ ಅಪಿ ವಿಶೇಷ: (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರ):'. 'ಒಂದೇ ಒಂದು ವಸ್ತುವು (ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇರುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಎರಡನೆಯ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಒಬ್ಬ ವಿರಹಿಯು ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. 'ಮೇ ಅಂತಃ ಬಹಿಃ ಪುರಃ ಪಶ್ಯಾತ್ (ಏವಂ) ಸರ್ವದಿಕ್ಷು ಅಪಿ ಸಾ (ಮಮ ಪ್ರಿಯಾ) ಏವ (ವರ್ತತೇ)'. 'ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಹೊರಗಡೆ, ಎದುರಲ್ಲಿ, ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ನನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯೇ ಇರುವಳು'. ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೇ ಒಬ್ಬ ಕಾಂತೆಯು ನಾಯಕನ ಹೃದಯ, ಬಾಹ್ಯ, ಮುಂದೆ, ಹಿಂದೆ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ.

ಮೂರನೆಯ ವಿಧ : (ಅಶಕ್ಯವಸ್ತುಂತರಕೃತಿವರ್ಗನೆ)

ಕಿಂಚಿದಾರಂಭತೋಽಶಕ್ಯವಸ್ತುಂತರಕೃತಿಶ್ಚ ಸಃ |

ತ್ಯಾಂ ಪಶ್ಯತಾ ಮಯಾ ಲಬ್ಧಂ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷನಿರೀಕ್ಷಣಂ || ೯೬ ||

'ಕಿಂಚಿದಾರಂಭತಃ ಅಶಕ್ಯವಸ್ತುಂತರಕೃತಿಃ ಚ ಸಃ (ವಿಶೇಷ: ಅಲಂಕಾರ):'

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಓರ್ವ ರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು ಓರ್ವ ಕವಿ ಹೇಳುವ ಮಾತು. '(ಹೇ ರಾಜನಾ) ತ್ಯಾಂ ಪಶ್ಯತಾ ಮಯಾ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷನಿರೀಕ್ಷಣಂ ಲಬ್ಧಂ'. 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ! ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವನ್ನೇ ನೋಡಿದಂತಾಯ್ತು - ಅಂದರೆ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನ ಪಡೆಯಲು

ಬಯಸುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ನೀನು ಬಹಳ ದಾನಶೀಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಿನ್ನ ದರ್ಶನದಿಂದಲೇ ದುರ್ಲಭವಾದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದ ದರ್ಶನವೂ ಆದಂತಾಯ್ತು ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜದರ್ಶನದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ದೈವಯೋಗದಿಂದ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದರ್ಶನಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ವಿಶೇಷಾಲಂಕಾರ.

೪೫. ವ್ಯಾಘ್ರಾತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಒಂದು ಕಾರ್ಯದ ಸಾಧನವು ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ವ್ಯಾಘ್ರಾತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಅನುಕೂಲಕಾರಣವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಇದರ ತತ್ತ್ವ. ಇದು 1. ತಥಾಕಾರಿಣಿ ಅತಥಾಕಾರಿತಕ್ರಿಯಾ 2 ಸೌಕರ್ಯವಿಬದ್ಧಕಾರ್ಯವಿರೋಧಿಕ್ರಿಯಾ - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

೧. ತಥಾಕಾರಿಣಿ ಅತಥಾಕಾರಿತಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ಯಾದ್ವ್ಯಾಘ್ರಾತೋಽನ್ಯಥಾಕಾರಿ ತಥಾಕಾರಿ ಕ್ರಿಯೇತ ಚೇತ್ |

ಯೈರ್ಜಗತ್ ಪ್ರೀಯತೇ ಹಂತಿ ತೈರೇವ ಕುಸುಮಾಯುಧಃ || ೯೭ ||

ತಥಾಕಾರಿ ಅನ್ಯಥಾಕಾರಿ ಕ್ರಿಯೇತ ಚೇತ್ (ಸಃ) ವ್ಯಾಘ್ರಾತಃ ಸ್ಯಾತ್. 'ಆ ರೀತಿಯಾಗಲು ಇರುವ ಕಾರಣವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗುವುದಾದರೆ, ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಾಘ್ರಾತಾಲಂಕಾರ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ - ತಥಾಃಘೂತ (ಆ ರೀತಿಯಾದ) ಕಾರ್ಯಸಾಧನವಾದ ವಸ್ತುವು ಅತಥಾಘೂತ (ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲದ) ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯಸಾಧನರೂಪವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅದೇ ವಸ್ತುವೇ ಬೇರೆ ತದ್ವಿರೋಧಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ, ತದ್ವಿರುದ್ಧಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು - ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಯೈಃ (ಕುಸುಮೈಃ) ಜಗತ್ ಪ್ರೀಯತೇ, ತೈರೇವ (ಕುಸುಮೈಃ) ಕುಸುಮಾಯುಧಃ ಜಗತ್ ಹಂತಿ 'ಕುಸುಮಾಯುಧನಾದ ಮನ್ನಥನು ತನ್ನ ಯಾವ ಕುಸುಮಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅದೇ ಕುಸುಮಗಳಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಕುಸುಮಗಳೇ ಮನ್ನಥನಿಂದ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಜಗತ್‌ಪೀಡಾರೂಪಕಾರ್ಯದ ಸಾಧನವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಾಘ್ರಾತಾಲಂಕಾರ.

ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ - ಒಂದು ವಸ್ತುವು ವಿರುದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದು -

ದೃಶಾದಗ್ಧಂ ಮನಸಿಜಂ ಜೀವಯಂತಿ ದೃಶೈವ ಯಾಃ |

ವಿರೂಪಾಕ್ಷಸ್ಯ ಜಯಿನೀಸ್ತಾಃ ಸ್ತುವೇ ವಾಮರೋಚನಾಃ || ೯೮ ||

'ವಿರೂಪಾಕ್ಷಸ್ಯ ದೃಶಾ ದಗ್ಧಂ ಮನಃಪಿಂ ಯಾ ವಾಮರೋಚನಾಃ ದೃಶಾ ವಿವ ಜೀವಯಂತಿ, ತಾಃ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಸ್ಯ ಜಯಂತಿಃ ವಾಮರೋಚನಾಃ ಸ್ತುವೇ'. 'ಯಾವ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಾದ ಶಿವನ ಫಾಲನೇತ್ರದಿಂದ ದಗ್ಧನಾದ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ವಾಮರೋಚನೆಯರು ತಮ್ಮ ನೇತ್ರಗಳಿಂದ ಬದುಕಿಸುವರೋ, ಅಂತಹ ಶಿವನನ್ನೂ ಜಯಿಸಿದವರಾದ ಮನೋಹರ ನಯನೆಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ'. ಹಿಂದೆ ಶಿವನು ತನ್ನ ಫಾಲನೇತ್ರದಿಂದ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ದಹಿಸಿದನು. ಆದರೆ, ಈಗ ಶಿವನನ್ನೇ ಜಯಿಸಿದವರಾದ ವಾಮರೋಚನೆಯರು ತಮ್ಮ ನೇತ್ರದಿಂದಲೇ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದವರಾದ್ದರಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಯರು ಶಿವನ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಮದನದಹನುಾಧನವಾಗಿ ಶಿವನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ ನೇತ್ರವೂಟೋ, ಶಿವವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಅಂತಹ ನೇತ್ರವೇ ಮದನನ ಉಜ್ಜೀವನುಾಧನವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಘಾತಾಲಂಕಾರ.

೨. ಸೌಕರ್ಯನಿಬದ್ಧ ಕಾರ್ಯವಿರೋಧಿಕ್ರಿಯಾ

ಸೌಕರ್ಯೇಣ ನಿಬದ್ಧಾಪಿ ಕ್ರಿಯಾಕಾರ್ಯವಿರೋಧಿನೀ |

ದಯಾ ಚೇದ್ಬಾಲ ಇತಿ ಮಯ್ಯಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯ ವಿವ ತೇ || ೯೯ ||

'ಕಾರ್ಯವಿರೋಧಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ ಸೌಕರ್ಯೇಣ ನಿಬದ್ಧಾ (ಚೇತ್) ಅಪಿ, (ಸಃ) (ದ್ವಿತೀಯಃ ವ್ಯಾಘಾತಃ)' 'ಕಾರ್ಯವೊಂದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಬೇರೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೌಕರ್ಯ ರೂಪವಾಗಿಯೇ ನಿಯುಕ್ತವಾದುದಾದರೆ ಅದು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಘಾತಾಲಂಕಾರ'. ಕಾರ್ಯವಿರೋಧಿ ಕ್ರಿಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸೌಕರ್ಯವೂಟೋ, ಆ ಸೌಕರ್ಯವು ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಫುತರಾಂ ಅನುಗುಣವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಜೈತ್ರಯಾತ್ರೆಯಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ ರಾಜನೋರ್ವನು, ಯುವರಾಜನು ಇನ್ನೂ ಬಾಲಕನಾಗಿರುವನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅವನನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಯೋಜಿಸಿ ತಾನು ಜೈತ್ರ ಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ - 'ಹೇ ರಾಜನ್! ಬಾಲಃ ಇತಿ ತೇ ಮಯಿ ದಯಾ ಚೇತ್ (ತರ್ಹಿ) (ಅಪಂ ತೇ) ಅಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯಃ ವಿವ'. 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ನಾನು ಬಾಲಕನೆಂದು ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ದಯೆ ಇರುವುದಾದರೆ, ನಾನು ಆ ಬಾಲಕನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ನನ್ನನ್ನು ನೀನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬಾರದು, (ಬದಲಾಗಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕರೆದೊಯ್ಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈವರೆವಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರದ ನನ್ನನ್ನು ಈಗ ಹೀಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ)'. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಲತ್ವ ಕಾರಣವು ಯುವರಾಜನನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಕಾರಣವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಬಾಲತ್ವಕಾರಣವೇ ಯುವರಾಜನಿಂದ, ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಂದರೆ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವ ರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಘಾತಾಲಂಕಾರ.

೪೬. ಕಾರಣಮಾಲಾಲಂಕಾರ:

ಹಿಂದು ಹಿಂದಿನದು ಕಾರಣ, ಮುಂದು ಮುಂದಿನದು ಕಾರ್ಯವಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಹಿಂದು ಹಿಂದಿನದು ಕಾರ್ಯ, ಮುಂದು ಮುಂದಿನದು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಈ ಎರಡೂ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಮತ್ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾರಣಗಳು ಮಾಲೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಾರಣಮಾಲಾ. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ೧. ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾರಣಭೂತ-ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಸಂದರ್ಭ: ೨. ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಕಾರಣಭೂತ - ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಸಂದರ್ಭ: ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧. ಉತ್ತರೋತ್ತರಕಾರಣಭೂತ-ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಸಂದರ್ಭ:

ಗುಂಫಾ: ಕಾರಣಮಾಲಾ ಸ್ಯಾದ್ಯಥಾ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಾಂತಕಾರಣೈ: |

ನಯೇನ ಶ್ರೀ: ಶ್ರಿಯಾ ತ್ಯಾಗತ್ಯಾಗೇನ ವಿಪುಲಂ ಯಶ: || ೧೦೦ ||

'ಯಥಾ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಾಂತಕಾರಣೈ: ಗುಂಫಾ: ಕಾರಣಮಾಲಾ ಸ್ಯಾತ್' (ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಾಂತೋ-ಪೂರ್ವೋತ್ತರದೇಶೋ, ಅನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಂತ - ಯಥಾ ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಾಂತಂ, ಯಾನಿ ಕಾರಣಾನಿ ತೈ:) 'ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವು ಕಾರಣವಾಗುವುದು, ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಕಾರಣಮಾಲಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ನಯೇನ ಶ್ರೀ: (ಭವತಿ) ಶ್ರಿಯಾ ತ್ಯಾಗ: (ವಿದ್ಯತೇ) ತ್ಯಾಗೇನ ವಿಪುಲಂ ಯಶ: (ವಿದ್ಯತೇ). 'ನೀತಿಯಿಂದ ಸಂಪತ್ತು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿಯು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ಅಪಾರವಾದ ಕೀರ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.' - ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ - ನಯಕಾರಣವಾದುದು ಶ್ರೀಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪಕಾರ್ಯ. ಶ್ರೀಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪ ಕಾರಣದಿಂದ ತ್ಯಾಗರೂಪ ಕಾರ್ಯ. ಈ ತ್ಯಾಗರೂಪ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಪುಲಯಶೋರೂಪಕಾರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿ - ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣರೂಪವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಕಾರಣಮಾಲಾಲಂಕಾರ.

೨. ಪೂರ್ವಪೂರ್ವಕಾರಣಭೂತ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಸಂದರ್ಭ

ಭವಂತಿ ನರಕಾ: ಪಾಪಾತ್ ಪಾಪಂ ದಾರಿದ್ರ್ಯಸಂಭವಮ್ |

ದಾರಿದ್ರ್ಯಮಪ್ರದಾನೇನ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನಪರೋ ಭವ || ೧೦೧ ||

'ನರಕಾ: ಪಾಪಾತ್ ಭವಂತಿ, ಪಾಪಂ ದಾರಿದ್ರ್ಯಸಂಭವಮ್' ಅಪ್ರದಾನೇನ ದಾರಿದ್ರ್ಯಂ (ಭವತಿ); ತಸ್ಮಾತ್ ದಾನಪರ: ಭವ; ಪಾಪದಿಂದ ನರಕಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಪಾಪವಾದರೋ ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದಾರಿದ್ರ್ಯವಾದರೋ ದಾನಮಾಡದಿರುವಿಕೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ (ನೀನು) ದಾನಶೀಲನಾಗಿ ಆಗು. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ನರಕವು

ಕಾರ್ಯ, ಪಾಪವು ಕಾರಣ, ಪಾಪವು ಕಾರ್ಯವಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ದಾರಿದ್ರ್ಯ. ಈ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ದಾನಮಾಡದೇ ಇರುವಿಕೆ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರವು ಕಾರಣವಾಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಕಾರಣಮಾಲಾಂಕಾರ.

೪೭. ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರ:

ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತಿ ಎನ್ನುವುದು. ಇದು 1. ಉತ್ತರೋತ್ತರವನ್ನು ಕುರಿತು ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. 2. ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಉತ್ತರೋತ್ತರವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಗನೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರವೆನ್ನುತ್ತದೆ.

೧. ಉತ್ತರೋತ್ತರಸ್ಯ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವಿಶೇಷಣತ್ವಂ

ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತ್ಯಾರ್ಥಶ್ರೇಣೀಸೇವಾವಲೀ ಮತಾ |

ನೇತ್ರೇ ಕರ್ಣಾಂತಮಿತ್ರಾಂತೇ ಕರ್ಣೋ ದೋಸ್ತಂಭದೋಲಿನೌ || ೧೦೨ ||

ದೋಸ್ತಂಭೌ ಜಾನುಪರ್ಯಂತಪ್ರಲಂಬನ ಮನೋಹರೌ |

ಜಾನುನೀ ರತ್ನಮುಕುರಾಕಾರೇ ತಸ್ಯ ಮಹೀಭುಜಃ || ೧೦೩ ||

ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತ್ಯಾ ಅರ್ಥಶ್ರೇಣಿಃ ಏಕಾವಲೀ ಮತಾ. 'ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು, ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ಅರ್ಥವು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತಿ ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಪಂಕ್ತಿಯು ವರ್ಗಿತವಾದರೆ ಅದು ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ : ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ದೇಹಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಗನೆ - 'ಆ ರಾಜನ ಎರಡೂ ನೇತ್ರಗಳು ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿ ವಿಶಾಲವಾಗಿವೆ. ಎರಡೂ ಕಿವಿಗಳೂ, ಸ್ತಂಭದಂತಿರುವ ಎರಡು ಭುಜದವರೆಗೆ ಇಳಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಭುಜಸ್ತಂಭಗಳು ಜಾನು(ಮಂಡಿ)ವಿನ ವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿ ಮನೋಹರವಾಗಿವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಜಾನುಗಳು ಎರಡು ಮಗದರ್ಪಣದಂತಿವೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವವು ವಿಶೇಷ್ಯ, ಉತ್ತರೋತ್ತರ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿವೆ. ಅಂದರೆ, ನೇತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯ, ಕರ್ಣಗಳು ವಿಶೇಷಣ. ಕರ್ಣಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯ, ದೋಸ್ತಂಭಗಳು ವಿಶೇಷಣ, ದೋಸ್ತಂಭಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯ, ಜಾನುಗಳು ವಿಶೇಷಣ. ಜಾನುಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯ, ರತ್ನಮುಕುರ ವಿಶೇಷಣ. ಹೀಗೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರ.

೪೮. ಮಾರಾದೀಪಕಾಲಂಕಾರ:

ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತಿತ್ವವು ಏಕಾವಲಿಯ ಲಕ್ಷಣವಾದರೆ, ಧರ್ಮೋಕ್ತವು ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮೇಳವಿಸಿ ಮಾರಾದೀಪಕಾಲಂಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೀಪಕೈಕಾವಲಿಯೋಗಾನ್ಮಾಲಾದೀಪಕಮುಚ್ಯತೇ |

ಸ್ವರೇಣ ಹೃದಯೇ ತಸ್ಯಾಶ್ವೇನ ತ್ವಯಿ ಕೃತಾ ಸ್ಥಿತಿಃ || ೧೦೪ ||

'ದೀಪಕೈಕಾವಲಿಯೋಗಾತ್ ಮಾರಾದೀಪಕಮ್' (೪೩) ಉಚ್ಯತೇ - 'ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಾರಾದೀಪಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರ, ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಮಾರಾದೀಪಕ.

ಉದಾಹರಣೆ : ನಾಯಕಿಯಿಂದ ನಾಯಕನ ಒಳಗೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ದೂತಿಯು ನಾಯಕನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು. 'ತಸ್ಯಾಃ ಹೃದಯೇ ಸ್ವರೇಣ ಸ್ಥಿತಿಃ ಕೃತಾ, ತೇನ (ತಾದೃಶಪ್ರಿಯಾ ಹೃದಯೇನ) ತ್ವಯಿ ಸ್ಥಿತಿಃ ಕೃತಾ'. 'ಆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯತಮೆಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನು ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವನು. ಅಂತಹ ಆಕೆಯ ಆ ಹೃದಯವು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ (ನಿನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ) ನೆಲೆಗೊಂಡಿದೆ. ವಿರಹತಪ್ರಳಾದ ನಾಯಕಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅತೀವ ಮನ್ಮಥಬಾಧೆಯುಂಟಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮನ್ಮಥಪರವಶಳಾದ ಆಕೆಯು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇರಿಸಿರುವಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿನ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಿತಿಃ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಧರ್ಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವಾಯ್ತು. 'ಸ್ವರೇಣ ಹೃದಯೇ, ಹೃದಯೇನ ತ್ವಯಿ ಸ್ಥಿತಿಃ' ಎಂದು ಗೃಹೀತಮುಕ್ತರೀತಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾವಲ್ಯಲಂಕಾರ. ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಮಾರಾದೀಪಕಾಲಂಕಾರ.

೪೯. ಸಾರಾಲಂಕಾರ:

ಹಿಂದು ಹಿಂದಿನ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಮುಂದು ಮುಂದಿನ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಕರ್ಷತ್ವದ ವರ್ಗನೆ ಸಾರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರೋತ್ತರಮುತ್ಕರ್ಷಃ ಸಾರ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಮಧುರಂ ಮಧು ಒೀಯೂಷಂ ತಸ್ಯಾತ್ ತಸ್ಯಾತ್ಕವೇರ್ವಚಃ || ೧೦೫ ||

ಉತ್ತರೋತ್ತರಂ ಉತ್ಕರ್ಷಃ ಸಾರಃ ಇತಿ ಅಭಿಧೀಯತೇ. 'ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಕರ್ಷದ ವರ್ಗನೆ ಸಾರಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮಧು ಮಧುರಂ, ತಸ್ಯಾತ್ (ಮಧುನಃ) ಅಜೇಕ್ಷಯಾ ಒೀಯೂಷಂ ಮಧುರಂ, ತಸ್ಯಾತ್ (ಒೀಯೂಷಾತ್ ಅಜೇಕ್ಷಯಾ) ಕವೇಃ ವಚಃ ಮಧುರಂ'. 'ಚೇನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ

ಮಧುರ (ಸಿಹಿ); ಈ ಮಧುವಿಗಿಂತ ಅಮೃತವು (ಪೀಯೂಷಂ) ಮಧುರ, ಈ ಅಮೃತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕವಿಯ ವಾಕ್ (ಕಾವ್ಯ) ಮಧುರ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವಸ್ತುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದರ ಮುಂದು ಮುಂದಿನ ವಸ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅಂದರೆ ಜೇನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಿಹಿ, ಈ ಮಧುವಿಗಿಂತ ಅಮೃತವು ಮಧುರ. ಈ ಅಮೃತಕ್ಕಿಂತ ಕವಿಯ ವಾಕ್ ಮಧುರ - ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಾರಾಲಂಕಾರ.

೫೦. ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ:

ಕಾರಕ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಸಮನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪದವು ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಂದಿಗೆ ಎರಡನೆಯದು ಎರಡನೆಯದೊಂದಿಗೆ - ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಕ್ರಮಿಕಾನ್ವಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಮಿಕಾನ್ವಯವೇ ಚಮತ್ಕಾರವಲ್ಲದ್ದಾಗಿ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯಂ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಕ್ರಮಿಕಾಣಾಂ ಸಮನ್ವಯಃ |

ಶತ್ರುಂ ಮಿತ್ರಂ ವಿಪತ್ತಿಂ ಚ ಜಯ ರಂಜಯ ಭಂಜಯ || ೧೦೬ ||

'ಕ್ರಮಿಕಾಣಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ವಿವ ಸಮನ್ವಯಃ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ)'. 'ಮೊದಲ ಪದವು ಮೊದಲ ಪದದೊಂದಿಗೆ, ಎರಡನೆಯ ಪದವು ಎರಡನೆಯ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಮನ್ವಯ ಹೊಂದುವುದು ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಶತ್ರುಂ ಜಯ, ಮಿತ್ರಂ ರಂಜಯ, ವಿಪತ್ತಿಂ ಚ ಭಂಜಯ'. 'ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸು, ಮಿತ್ರನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು ಮತ್ತು ಅಪತ್ತನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಕೋ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ.

೫೧. ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಮಗುದೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆಯುವಿಕೆಯ ವರ್ಗನೆ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಹ ಏಕತ್ರ ಸಂಶ್ರಯಗೊಂಡರೂ, ಅದೂ ಸಹ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ. ಹೀಗೆ ಈ ಅಲಂಕಾರವು ೧. ಏಕಸ್ಯ ಅನೇಕಾಶ್ರಯರೂಪಃ ೨. ಅನೇಕಸ್ಯ ಏಕಾಶ್ರಯರೂಪಃ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೧. ಏಕಸ್ಯ ಅನೇಕಾಶ್ರಯರೂಪಃ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ :

ಪರ್ಯಾಯೋ ಯದಿ ಪರ್ಯಾಯೇಣೈಕಸ್ಯಾನೇಕಸಂಶ್ರಯಃ |

ಪದ್ಮಂ ಮುಕ್ತಾ ಗತಾ ಚಂದ್ರಂ ಕಾಮಿನೀವದನೋಪಮಾ || ೧೦೭ ||

'ಏಕಸ್ಯ (ಏಕ ವಸ್ತುನಃ) ಪರ್ಯಾಯೇಣ ಅನೇಕಾಶ್ರಯಃ ಯದಿ (ವರ್ಣ್ಯತೇ) (ತರ್ಹಿ) ಪರ್ಯಾಯಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)'. 'ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದುದಾದರೆ, ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಕಾಮಿನೀವದನೋಪಮಾ ಪದ್ಮಂ ಮುಕ್ತಾ ಚಂದ್ರಂಗತಾ'; 'ಕಾಮಿನಿಯ ಮುಖ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಮೊದಲು ಕಮಲದಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಳಿಕ ಕಮಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿತು'. 'ಅಂದರೆ ಹಗಲಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಿನಿಯ ಮುಖಸಾದೃಶ್ಯವು ಪದ್ಮ-ಚಂದ್ರ ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಮ್ಹುಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿರುವಂತೆ ಪರ್ಯಾಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರ.

೨. ಅನೇಕಸ್ಯ ಏಕಾಶ್ರಯರೂಪಃ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರಃ :

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಯದ್ಯನೇಕಂ ವಾ ಪರ್ಯಾಯಃ ಸೋಽಪಿ ಸಮ್ಮತಃ |

ಅಧುನಾ ಪುಲಿನಂ ತತ್ರ ಯತ್ರ ಸ್ತೋತಃ ಪುರಾಽಽನಿ || ೧೦೮ ||

ವಾ = ಅಥವಾ, ಯದಿ, ಏಕಸ್ಮಿನ್ (ಆಧಾರೇ) ಅನೇಕಂ (ಆಧೇಯಂ ಭವತಿ) ಸಃ ಅಪಿ ಪರ್ಯಾಯಃ (ಇತಿ) ಸಮ್ಮತಃ. 'ಒಂದೇ ಆಧಾರರೂಪ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆಧೇಯರೂಪ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೂ, ಅದು ಎರಡನೆಯ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಯತ್ರ (ನದ್ಯಾಂ) ಪುರಾ ಸ್ತೋತಃ ಅಜಿನಿ, ತತ್ರ ಅಧುನಾ ಪುಲಿನಂ (ವರ್ತತೇ)'. 'ಹಿಂದೆ ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹವಿತ್ತೋ, ಆ ನದೀಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈಗ ಮರಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ನದಿಯ ಸ್ಥಾನವಾದ ಏಕತ್ರಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಮೊದಲು ಪ್ರವಾಹವಿತ್ತು. ಈಗ ಮರಳು ಇರುತ್ತದೆ - ಎಂದು ಪ್ರವಾಹ ಪುಲಿನರೂಪ ಆಧೇಯಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾಗಿ, ಏಕತ್ರನದೀರೂಪ ಆಧಾರಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪರ್ಯಾಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

೫೨. ಪರಿವೃತ್ತ್ಯಲಂಕಾರಃ (ತದ್ಭೇದಾಃ)

ವಸ್ತುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿನಿಮಯವು ಪರಿವೃತ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ವಿನಿಮಯವು ೧. ನ್ಯೂನವಸ್ತು - ಅಧಿಕವಸ್ತುಗಳೊಡನೆ ೨. ಅಧಿಕವಸ್ತು - ಸ್ವಲ್ಪವಸ್ತುಗಳೊಡನೆ ೩. ಪರಸ್ಪರ ಸಮಾನವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ - ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧. ಸ್ವಲ್ಪವ್ಯಯೇನ ಅಧಿಕಸ್ವೀಕರಣರೂಪಃ ೨. ಅಧಿಕವ್ಯಯೇನ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವೀಕರಣರೂಪಃ ೩. ಸಮೇನ ಸಮಸ್ವೀಕರಣ ರೂಪಃ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಭೇದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧. ಸ್ವಲ್ಪವ್ಯಯೇನ ಅಧಿಕಸ್ವೀಕರಣಾರೂಪಃ ಪರಿವೃತ್ತ್ಯಲಂಕಾರಃ

ಪರಿವೃತ್ತಿರ್ವಿನಿಮಯೋ ನ್ಯೂನಾಭ್ಯಧಿಕಯೋರ್ಮಿಥಃ |

ಜಗ್ರಾಹ್ಯಕಂ ಶರಂ ಮುಕ್ತ್ವಾ ಕಟಾಕ್ಷಾನ್ಸ ರಿಪುಶ್ರಿಯಾಮ್ || ೧೦೯ ||

ನ್ಯೂನಾಭ್ಯಧಿಕಯೋ ಮಿಥಃ ವಿನಿಮಯಃ ಪರಿವೃತ್ತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ); 'ಅಲ್ಪ ಮತ್ತು ಅಧಿಕವಸ್ತುಗಳೊಡನೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿನಿಮಯದ ಮಾರ್ಗವೇ ಪರಿವೃತ್ತ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದಿಂದ ಅಧಿಕವಾಕ್ಯ - ಮೊದಲ ವಿಧ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಸಃ (ರಾಜಾ) ಏಕಂ (ವಿವ) ಶರಂ ಮುಕ್ತ್ವಾ ರಿಪುಶ್ರಿಯಾಂ ಕಟಾಕ್ಷಾನ್ ಜಗ್ರಾಹ'. ಆ ರಾಜನು ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ, (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಮನಗೊಳಿಸಿ) ಆ ಶತ್ರುರಾಜರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸಂಬಂಧಿಗಳ ಕಟಾಕ್ಷಗಳನ್ನೇ ಸೆಳೆದು ಕೊಂಡನು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಒಂದು ಬಾಣರೂಪವಾದ ಅಲ್ಪವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅನೇಕವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಟಾಕ್ಷರೂಪ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪರಿವೃತ್ತ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವರನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಬೇಕು.

೫೩. ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರಃ

ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಬೇರೊಂದೆಡೆ ಅದನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅದೂ ಸಹ ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಿಸಂಖ್ಯಾ ನಿಷಿದ್ಧಕಮೇಕಸ್ಮಿನ್ ವಸ್ತುಯಂತ್ರಣಮ್ |

ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯಃ ಪ್ರದೀಪೇಷು ಸ ಸ್ನಾನತೇಷು ಸತಃಪ್ರವಾಮ್ || ೧೧೦ ||

'ಏಕಂ ವಸ್ತು ನಿಷಿದ್ಧ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಯಂತ್ರಣಂ (ಯತ್, ಸಾ) ಪರಿಸಂಖ್ಯಾ' 'ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಅದನ್ನೇ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ ನಿಯತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅದು ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಪ್ರದೀಪೇಷು ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯಃ (ಅಭೂತ್, ಕಿಂಶು) ಸತಃಪ್ರವಾಂ ಸ್ನಾನತೇಷು (ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯಃ) ಸ (ಅಭೂತ್)'. 'ದೀಪಕಾತ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯ (ತೈಲನಾಶ) ವಾಯಿತೇ ಹೊರತು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ'. ಲಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಹವೃದ್ಧಿಯೇ ಆಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಒಂದೆಡೆ ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ನಿಯಂತ್ರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ. ಶ್ಲೇಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷದಿಂದಾಗಿ ತೈಲ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾಳುತ್ತದೆ. 'ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯಃ ಏವ ಶ್ಲೇಹಕ್ಷಯಃ' ಎಂದು ಅಭೇದಾತ್ಮವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದೀಪಗಳಲ್ಲಿ ತೈಲನಾಶ ರಾತ್ರಿಯ ವೇಳೆ ಆಯಿತು. ಆದರೆ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೇ ಎರಡನೆಯರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗ ಕ್ಷಯವಾಗದೆ, ಅಕ್ಷಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೊಂದಿತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಲಂದರೆ ಶ್ಲೇಹವನ್ನು ದೀಪಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾ.

೫೪. ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರ:

ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ವಿಕಲಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸಾಧಿತವಾಗಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿರೋಧೇ ತುಲ್ಯಬಲಯೋರ್ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕೃತಿರ್ಮತಾ |

ಸದ್ಯಃ ಶಿರಾಂಽಪಿ ಚಾಪಾನ್‌ವಾ ನಮಯಂತು ಮಹೀಭುಜಃ || ೧೧೧ ||

'ತುಲ್ಯಬಲಯೋಃ ವಿರೋಧೇ (ಸ೩) ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕೃತಿಃ ಮತಾ'. 'ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿದ್ದಾಗ, ಅಂತಹ ವರ್ಣನೆ ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ'. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವೂ, ವಿಕಲಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲಸಾಧ್ಯವೂ ಆಗಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮಹೀಭುಜಃ ಸದ್ಯಃ ಶಿರಾಂಽಪಿ ನಮಯಂತು, ವಾ = ಅಥವಾ, ಚಾಪಾನ್‌ ನಮಯಂತು' 'ರಾಜರು ಕೂಡಲೇ ತಮ್ಮ ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನಾದರೂ ಬಾಗಿಸಲಿ, ಅಥವಾ ಧನುಸ್ಸುಗಳನ್ನಾದರೂ ಬಾಗಿಸಲಿ'. ಅಂದರೆ ಸಂಧಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಶಿರಗಳನ್ನು ಬಾಗಿಸಿ ಶರಣಾಗಲಿ, ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಧನುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧರಾಗಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಂಧಿಕಾರ್ಯ, ಯುದ್ಧಕಾರ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿದ್ದು, ವಿಕಲಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯಗಳು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ವಿಕಲ್ಪರೂಪವಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಕಲ್ಪಾಲಂಕಾರ.

೫೫. ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ವಿಕಲಾಲಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳು ಒದಗಿ ಬರುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶೇಷವೇ ಹೌದು. ಹೀಗೆ ವಿಕಲಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಬರುವ ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರುವ ದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಅಂಶ. ಇಂತಹುದು ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ೧. ಅವಿರುದ್ಧ-ಅನೇಕಸಂಧರ್ಭರೂಪಕಃ ೨. ಅಹಂಶೂರ್ವಿಕಾವತಾಂ ವಿಕಾನ್ಯಯರೂಪಃ - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ವಿಧಕ್ಕೆ ಶತಪತ್ರ ಪತ್ರಶತಭೇದ ಸ್ಥಾಯ'ವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಭೇದಕ್ಕೆ- 'ಖಿಲೇ ಕಪೋತ ಸ್ಥಾಯ' ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಮಲದ ಸೂರು ದಳಗಳನ್ನು ವಿಕಲಾಲಕ್ಕೆ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಿದರೆ, ಕಾಲಭೇದವು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಶತಪತ್ರ ಪತ್ರಶತಭೇದ ಸ್ಥಾಯ. ಕೂಡಲಿನ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಪಾರಿವಾಳಗಳು ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಿಂದ ತಾನು ಮುಂದು ತಾನು ಮುಂದು ಎಂಬಂತೆ ಇಳಿಯುವುದು ಎರಡನೆಯ ವಿಧಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

೧. ಅವಿರುದ್ಧ ಅನೇಕಸಂದರ್ಭರೂಪ: ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ:

ಒಹೂಸಾಂ ಯುಗಪದ್ಯಾವಭಾಜಾಂ ಗುಂಫಃ ಸಮುಚ್ಚಯಃ |

ನಶ್ಯಂತಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ ಪಶ್ಯಂತಿ ಭ್ರಮಂತಿ ಚ ತವಾಹಿತಾಃ || ೧೧೧ ||

'ಯುಗಪದ್ಯಾವಭಾಜಾಂ ಒಹೂಸಾಂ ಗುಂಫಃ ಸಮುಚ್ಚಯಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಭವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಂತೆಯೇ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಗುಂಫನವು ಮೊದಲನೆಯ ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : '(ಹೇ ರಾಜನು) | ತವ ಅಹಿತಾಃ ನಶ್ಯಂತಿ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ ಪಶ್ಯಂತಿ, ಭ್ರಮಂತಿ ಚ'. 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ | ನಿನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಬಳಿಕ ಓಡಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಭಯದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಆಲೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಶ, ಪರಾಯನ, ಹಿಂತಿರುಗಿ ನೋಡುವಿಕೆ, ಭ್ರಮಣ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅವಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಭವಿಸಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ.

೨. ಅಹಂಪ್ರಾಥಮಿಕಾಭಾಜಾಂ ಏಕಾನ್ವಯರೂಪ: ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ:

ಅಹಂಪ್ರಾಥಮಿಕಾಭಾಜಾಮೇಕಕಾರ್ಯಾನ್ವಯೋಽಪಿ ಸಃ |

ಕುಲಂ ರೂಪಂ ವಯೋ ವಿದ್ಯಾ ಧನಂ ಚ ಮದಯಂತ್ಯಮುಮ್ || ೧೧೨ ||

'ಅಹಂಪ್ರಾಥಮಿಕಾಭಾಜಾಂ (ಕಾರಣಾನಾಂ) ಏಕಾನ್ವಯಾನ್ವಯಃ ಅಪಿ ಸಃ (ದ್ವಿತೀಯಃ ಸಮುಚ್ಚಯಃ)'. 'ನಾನು ಮೊದಲು ತಾನು ಮೊದಲು - ಎಂದು ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಕಾರಣಗಳು ಏಕಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಕುಲಂ, ರೂಪಂ, ವಯಃ, ವಿದ್ಯಾ, ಧನಂ ಚ ಅಮುಂ ಮದಯಂತಿ'. 'ಕುಲ, ರೂಪ, ವಯಸ್ಸು, ವಿದ್ಯೆ, ಧನ, ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಇವನಿಗೆ ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮದರೂಪಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಂಶ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಯೌವನ, ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾದಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ರತ್ನ ಕನಕಾದಿ ಧನವಾಹುಲ್ಯ ಎಲ್ಲವೂ ಕಾರಣಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದೇ ಮದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದರೂ, ನಾನು ಮುಂದು ತಾನು ಮುಂದು ಎಂಬಂತೆ ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಸಂಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರ.

೨೩. ಕಾರಕದೀಪಕಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದೇ ಕರ್ತೃಕಾರಕದಲ್ಲಿ (ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ) ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಯೋಜನೆಯು ಕಾರಕದೀಪಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ದೀಪಕದಲ್ಲಿ ಧಮೈಕ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಕಾರಕವೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಕ್ರಮಿಕವಾದ ಅನ್ವಯವಿರುತ್ತದೆ. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ಏಕತ್ರಸಮನ್ವಯ ಹೊಂದುವುದು ಸಮುಚ್ಚಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರಮಿಕೈಕಗತಾನಾಂ ತು ಗುಂಘ್ರಃ ಕಾರಕದೀಪಕಮ್ |

ಗಚ್ಛತ್ಯಾಗಚ್ಛತಿ ಪುನಃ ಪಾಂಥಃ ಪಶ್ಯತಿ ಪೃಚ್ಛತಿ || ೧೧೪ ||

ಶ್ರಮಿಕೈಕಗತಾನಾಂ (ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ) ಗುಂಘ್ರಃ ತು ಕಾರಕದೀಪಕಮ್. 'ಶ್ರಮಪ್ರವಾಗಿ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ವರ್ಣನೆಯಾದುದಾದರೆ ಅದು ಕಾರಕದೀಪಕಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ವಿರಹಿಯಾಗಲಿರುವ ಪಥಿಕನ ಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆ - 'ಪಾಂಥಃ ಗಚ್ಛತಿ, ಪುನಃ ಆಗಚ್ಛತಿ, ಪಶ್ಯತಿ (ತತಃ) ಪೃಚ್ಛತಿ'. 'ಪ್ರಯಾಣ ಹೊರಡಲು ದುಕ್ಕನಾಗಿರುವ ಪಥಿಕನು ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಹಳ ಪ್ರಯಾಸದಿಂದಲೇ ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಿಯೆಯ ಮುಖವನ್ನೇ ನೆಟ್ಟದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ; ನಾನು ಹೊರಡುವುದು ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವೋ? ಅಥವಾ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲವೋ ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ'. - ಹೀಗೆ ಪಥಿಕರೂಪ ಏಕಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಗಮನ-ಆಗಮನ - ದರ್ಶನ - ಪ್ರಶ್ನಕರಣರೂಪ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಶ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಾರಕದೀಪಕಾಲಂಕಾರ.

೫೭. ಸಮಾಧ್ಯಲಂಕಾರಃ

ಯಾವುದೇ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೊಂದು ಇರಲೇಬೇಕು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವೂ ಸಾಧಕವಾಗಬಹುದು. ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಸಮಾಧ್ಯಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಧಿಃ ಕಾರ್ಯಸೌಕರ್ಯಂ ಕಾರಣಾಂತರಸನ್ನಿಧೇಃ |

ಉತ್ಕಂಠಿತಾ ಚ ಕುಲಟಾ ಜಗಾಮಾಸ್ತಂ ಚ ಭಾನುಮಾನ್ || ೧೧೫ ||

ಕಾರಣಾಂತರಸನ್ನಿಧೇಃ ಕಾರ್ಯಸೌಕರ್ಯಂ (ಸ್ಯಾತ್ ಚೇತ್) ಸಮಾಧಿಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ). 'ವಸ್ತುತಃ ಮೂಲ ಕಾರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವು ಆರಬ್ಬಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಸಮಾಧ್ಯಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಕುಲಟಾ ಚ ಉತ್ಕಂಠಿತಾ, ಭಾನುಮಾನ್ ಚ ಆಸ್ತಂ ಜಗಾಮ' 'ಚಾರಿಗೊಯ್ಯು ಪ್ರಯಾಭಿಸರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಉತ್ಸುಕಳಾಗಿದ್ದಳು; ಅವರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದನು'. ಪ್ರಯಾಭಿಸರಣ (ಉಪಪತಿಯ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವ) ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಕಂಠತೆಯೊಂದೇ ಪರ್ಯಾಪ್ತ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇವರಲ್ಲಿ 'ಕಾಕತಾಲೀಯ ಸ್ಥಾಯ'ದಂತೆ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯ ಮುಳುಗಿ ಕತ್ತರೆಯಾದದ್ದು, ಕುಲಟೆಯ ಅಭಿಸರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನೇ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಿತು - ಎಂದು ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಮಾಧ್ಯಲಂಕಾರ. ಕಾಗೆಯು ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಗೂಡಿನಿಂದ ಹೊರ ಹೊರಟಿತು. ಅದೇ ವೇಳೆಗೆ ಮಾಗಿದ ತಾಳಫಲವು ತೊಟ್ಟು ಕಳಚಿ ಕೆಳಗೆ ಬಿತ್ತು. ಆಹಾರಾಪೇಕ್ಷೆಯಾದ ಕಾಗೆಯ ಆಹಾರಾನ್ವೇಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ತಾಳಹಣ್ಣು ಸುಕರವಾದಂತೆ, ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತವು ಅಭಿಸರಣ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವ.

೫೮. ಪ್ರತ್ಯನೀಕಾಲಂಕಾರ:

ಪ್ರಬಲವಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎದುರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಶತ್ರುವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿದಂತೆ ಮಾಡುವ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರತ್ಯನೀಕಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತ್ಯನೀಕಂ ಬಲವತಃ ಶತ್ರೋಃ ಪಕ್ಷೇ ಪರಾಕ್ರಮಃ |

ಜೈತ್ರನೇತ್ರಾನುಗೌ ಕರ್ಣಾವೃತ್ತಲಾಭ್ಯಾಮಧಃ ಕೃತೌ || ೧೧೬ ||

'ಬಲವತಃ ಶತ್ರೋಃ (ಸಂಬಂಧಿನ) ಪಕ್ಷೇ ಪರಾಕ್ರಮಃ ಪ್ರತ್ಯನೀಕಮ್' ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ . ಪ್ರಬಲ ಶತ್ರುವಿನ ಸಂಬಂಧಿ ಮಿತ್ರಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಾಕ್ರಮದ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರತ್ಯನೀಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಉತ್ತಲಾಭ್ಯಾಂ ಜೈತ್ರನೇತ್ರಾನುಗೌ ಕರ್ಣೌ ಅಧಃ ಕೃತೌ' 'ತಮ್ಮನ್ನು (ಇಂದೀವರಗಳನ್ನು) ಜಯಿಸಿರುವ ನೇತ್ರಗಳ ಅನುವರ್ತಿಗಳಾದ ಕರ್ಣಗಳನ್ನು ಇಂದೀವರಗಳು (ತಿರಸ್ಕರಿಸಿವೆ) ತುಳಿದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಗಳು ಇಂದೀವರಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಇಂದೀವರಗಳಿಗೆ ನೇತ್ರಗಳು ಪ್ರಬಲಶತ್ರುವಾದಂತಾಯ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನೇತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂದೀವರಗಳು ತಮ್ಮ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದು, ಆ ನೇತ್ರಗಳ ಅನುವರ್ತಿಗಳಾದ ಕರ್ಣಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅವುಗಳನ್ನು ತುಳಿದವು - ಎಂದು ತುತ್ತರ್ಥ. ನಾಯಕಿಯ ನೇತ್ರಗಳು ಕರ್ಣಾಂತ ವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿದ್ದವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಣಗಳು ನಯನಾನುವರ್ತಿಗಳಾದಂತಾಯ್ತು. ಇಂತಹ ಕರ್ಣಗಳ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಲಗಳು ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು - ಶತ್ರುಪಕ್ಷೀಯ ಕರ್ಣಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯನೀಕಾಲಂಕಾರ.

೫೯. ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಾಲಂಕಾರ:

ಅರ್ಥಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಆಗ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ - ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು 'ಕಿಮುತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ.

ಕೈಮುತ್ಯೇನಾರ್ಥಸಂಪದ್ಧಿಃ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಿರಿತ್ಯತೇ |

ಸ ಚತಸ್ತನ್ಮುಖೇನೇಂದ್ರಮಃ ಕಾ ವಾರ್ತಾ ಸರಸೀರುಹಾಮ್ || ೧೧೭ ||

ಕೈಮುತ್ಯೇನ ಅರ್ಥಸಂಪದ್ಧಿಃ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಃ (ಇತಿ) 'ಇತ್ಯತೇ'. 'ಕಿಮುತ, ಕಿಮುತ ಕಥನೀಯಂ, ಕಾ ವಾ ವಾರ್ತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಅರ್ಥಾಂತರದ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಾಲಂಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕೈಮುತಿಕನ್ಯಾಯ' ಅಥವಾ 'ದುರಾ ದ್ವೇಷಕಾನ್ಯಾಯ'ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ದುರದಲ್ಲಿ ಕೋಡುಲಿಗಳನ್ನು 'ಪಲಯಿತ್ತು. ಇಲಿಯು ದುರುಹನ್ನೇ ತಿಂದಿರುವಾಗ ಕೋಡುಲಿಗಳನ್ನು ತಿಂದಿವೆ - ಎಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ! ಇದು ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾಪತ್ತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಸಖಿ ! ಸಃ ಇಂದು ತ್ವನ್ನು ಜೀನ ಜಿತಃ, ಸರೋರುಹಾಂ (ಜಯವಿಷಯೇ) ಕಾ ವಾರ್ತಾ?'. 'ಎಲೈ ಸಖಿಯೇ ! ಜಯಿಸಲಸಾಧ್ಯನಾದ ಆ ಚಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಮುಖದಿಂದ (ಮುಖ ಕಾಂತಿಯಿಂದ) ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಇವನ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿರುವ (ಚಂದ್ರನು ಮೂಡಿದಾಗ ಬಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ) ಪದ್ಮಗಳು ಸಹ ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ' ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ? ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಜಯವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ಆದರೆ ಕಮಲಗಳ ಜಯವು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯ. ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ಚಂದ್ರನ ಜಯವೇ ಮುಖದಿಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಮುಖವು ಕಮಲಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿದೆಯೆಂಬುದು 'ಕಾ ವಾರ್ತಾ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವತ್ತುಲಂಕಾರ.

೬೦. ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರ:

ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಮರ್ಥ - ಸಮರ್ಥಕಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ - ವಿಶೇಷಭಾವವಿದ್ದರೆ ಅದು ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥನೆಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಒಂದು ಸಮರ್ಥಕ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮರ್ಥನೀಯಸ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯ ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಂ ಸಮರ್ಥನಮ್ |

ಜಿತೋಽಸಿ ಮಂದ ಕಂದರ್ಪ ಮಚ್ಚತ್ರೇಽಪಿ ತ್ರಿಲೋಚನಃ || ೧೧೮ ||

ಸಮರ್ಥನೀಯಸ್ಯ ಅರ್ಥಸ್ಯ ಸಮರ್ಥನು ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ). 'ಸಮರ್ಥನೇ ಯನ್ನು ಬಯಸಿರುವ ಒಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನರೂಪವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರ. ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಮಂದ ಕಂದರ್ಪ ! (ಮಯಾ) (ತ್ವಂ) ಜಿತಃ ಅಸಿ, (ಯತಃ) ಮಚ್ಚತ್ರೇ ತ್ರಿಲೋಚನಃ ಅಪಿ'. 'ಎಲೈ ಜಡನಾದ (ಮೂರ್ಖನಾದ) ಮನ್ಮಥನೇ ! ನನ್ನಿಂದ ನೀನು ಪರಾಜಿತನಾಗಿರುವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಲೋಚನನಾದ ಶಿವನಿರುವನು.' - ಇಲ್ಲಿ ಕಂದರ್ಪಜಯವೆಂಬುದು ದುಃಖಾಧ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ, 'ಕಂದರ್ಪಜಯವು' ಇಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೀಯವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ತನ್ನ ಹಣೆಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಭಸ್ಮಮಾಡಿರುವ ಶಿವನೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಮನ್ಮಥಜಯವು ಸುಲಭವಾಯಿತು' ಎಂಬ ಹೇತುರೂಪಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಾವ್ಯಲಿಂಗಾಲಂಕಾರ.

೬೧. ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸ:

ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯ, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವಿದ್ದು, ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಮರ್ಥ - ಸಮರ್ಥಕ ಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷಸಮರ್ಥನರೂಪ, ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಸಮರ್ಥನರೂಪ - ಎಂದು ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷವು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಒಂದನೇ ವಿಧ - ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷಸಮರ್ಥನೆ -

ಉತ್ತಿರರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಯೋಃ |

ಹನೂಮಾನಬ್ಧಿ ಮತರತ್ ದುಷ್ಯರಂ ಕಿಂ ಮಹಾತ್ಮನಾಮ್ || ೧೧೯ ||

'ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಯೋಃ ಉತ್ತಿಃ ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಃ ಸ್ಯಾತ್'. 'ಪರಸ್ಪರಸಮರ್ಥನ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವೂ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವೂ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹನೂಮಾನ್ ಅಬ್ಧಿಂ ಅತರತ್'; ಮಹಾತ್ಮನಾಂ ದುಷ್ಯರಂ ಕಿಂ (ಆಚ್ಚಿ)?' ಹನುಮಂತನು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಿದನು. (ಇದು ಸತ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ) ಮಹಾತ್ಮರಾದವರಿಗೆ ಯಾವುದೂ ದುಷ್ಯರವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಹನುಮಂತನು ಸಮುದ್ರತರಣ' ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯ. (ಇದು ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ), ಇದು ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಿದೆ. 'ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ಯಾವುದೂ ಕಷ್ಟವಲ್ಲ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರ.

ಎರಡನೇ ವಿಧ - ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಸಮರ್ಥನೆ -

ಗುಣವದ್ವಸ್ತುಸಂಸರ್ಗಾದ್ಯಾತಿ ಸ್ವರೋಽಪಿ ಗೌರವಮ್ |

ಶುಷ್ಕಮಾಲಾನುಷಂಗೇಣ ಸೂತ್ರಂ ಶಿರಸಿ ಧಾರ್ಯತೇ || ೧೨೦ ||

'ಸ್ವಲ್ಪಃ ಅಪಿ ಗುಣವದ್ವಸ್ತುಸಂಸರ್ಗಾತ್ ಗೌರವಂ ಯಾತಿ (ವಿಶತ್ತು ಯುಕ್ತಮೇವ, ಯತಃ) ಶುಷ್ಕಮಾಲಾನುಷಂಗೇಣ ಸೂತ್ರಂ ಶಿರಸಿ ಧಾರ್ಯತೇ' 'ನಿಶ್ಚಯವಸ್ತುವೂ ಸಹ ಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಯುಕ್ತವೇ ಹೌದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶುಷ್ಕ ಮಾಲಿಕೆಯ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಗುಣರಹಿತವಾದ ದಾರವೂ ಸಹ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಬಯಸುವುದರಿಂದ, ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಉತ್ತರಾರ್ಥವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರ.

೬.೨. ವಿಕಸ್ತರಾಲಂಕಾರಃ

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವೊಂದರ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಅಥವಾ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ರೀತಿಯ

ಚಮತ್ಕಾರವಾದರೆ (ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸವಾದರೆ), ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ. ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಪುನಃ ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನೋ, ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನೋ ಹೇಳುವುದು ವಿಕಸ್ಪರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನರೀತ್ಯಾ ವಿಕಸ್ಪರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯುಷ್ಮಿನ್ ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಾಃ ಸ ವಿಕಸ್ಪರಃ |

ಸ ನ ಜಿಗ್ಮೇ ಮಹಾಂತೋ ಹಿ ದುರ್ಧರ್ಷಾಃ ಸಾಗರಾ ಇವ || ೧೨೧ ||

'ಯುಷ್ಮಿನ್ ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಾಃ (ಸಮರ್ಥ - ಸಮರ್ಥಕಭಾವೇನ ಉಪಮಾನರೀತ್ಯಾ ವಾ ವರ್ಗ್ಯಾಂತೇ) ಸಃ ವಿಕಸ್ಪರಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯ-ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಕ್ಯ-ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯಗಳು ಸಮರ್ಥ - ಸಮರ್ಥಕಭಾವದಿಂದ ಅಥವಾ ಉಪಮಾನರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತವೋ, ಅದು ವಿಕಸ್ಪರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಸಃ ನ ಜಿಗ್ಮೇ; (ವಿಶತ್ತು ಸತ್ಯಂ, ಯತಃ) ಮಹಾಂತಃ ಸಾಗರಾಃ ಇವ ದುರ್ಧರ್ಷಾಃ ಹಿ'. 'ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾಜನು ಯಾರಿಂದಲೂ ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಇದು ಯುಕ್ತವೇ ಹೌದು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಹಾತ್ಮರಾದವರು ಸಾಗರಗಳಂತೆ ಜಯಿಸಲಸಾಧ್ಯರಷ್ಟೆ!' ಇಲ್ಲಿ ಸಃ ನ ಜಿಗ್ಮೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯ. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು 'ಮಹಾಂತಃ ಹಿ ದುರ್ಧರ್ಷಾಃ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು, ಪುನಃ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ 'ಸಾಗರಾಃ ಇವ' ಎಂಬ ಉಪಮಾನವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ವಿಕಸ್ಪರಾಲಂಕಾರ.

೬೩. ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ

ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಗೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅದರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡುವುದು ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ.

ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿರುತ್ಯರ್ಥಾಹೇತೌ ತದ್ವೇತುತ್ಪ್ರಕಲ್ಪನಮ್ |

ಕಟಾಃ ಕಲಿಂದಜಾತೀರತಮಾಲಸ್ಮೋಮಮೇಚಕಾಃ || ೧೨೨ ||

'ಉತ್ಯರ್ಥಾಹೇತೌ ತದ್ವೇತುತ್ಪ್ರಕಲ್ಪನಂ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಃ'. 'ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ, ಆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಗೋಸ್ಕರ ಅದನ್ನೇ ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಕಟಾಃ ಕಲಿಂದಜಾತೀರತಮಾಲಸ್ಮೋಮಮೇಚಕಾಃ' 'ಕಾಂತೆಯ ಕೇಶಪಾಶಗಳು ಯಮುನಾ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ತಮಾಲವೃಕ್ಷಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ನೈಲ್ಯವರ್ಣವುಳ್ಳವು. ಆದರೂ 'ಕಲಿಂದಜಾತೀರ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯಮುನಾನದಿಯ ನೀರು ಕಪ್ಪು, ಇಂತಹ ನೀರನ್ನು ಪಡೆದು ಬೆಳೆದಿರುವ ತಮಾಲವೃಕ್ಷಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ನೈಲ್ಯವುಳ್ಳವು - ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ

ನೈಲ್ಯಾತಿಶಯತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಲಿಂದಚಾರೀರಸ್ತತ್ಯವು ಕಾರಣವಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ, ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಕರ್ಷತೆಗಾಗಿ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರೌಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ. ಕಾಂತೆಯ ಕೇಶಪಾಶಗಳು ಅಷ್ಟೊಂದು ಅತ್ಯಂತ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವು ಎಂಬುದೇ ಉತ್ಕರ್ಷತೆ.

೬೪. ಸಂಭಾವನಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದು ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥದ (ವಿವರಿಸಲು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಮನಸ್ಸಿನ) (ಅಥವಾ ಅರ್ಥದ) ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 'ಹೀಗಾದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೀಗಾಗಬಹುದು' - ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯ ಊಹೆ ಮಾಡುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ಚಮತ್ಕಾರವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಂಭಾವನಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಂಭವನಾ ಜ್ಞಾನವಾಗಿರದೆ, ಕೇವಲ ಊಹೆ ಅಥವಾ ತರ್ಕವಷ್ಟೆ.

ಸಂಭಾವನಂ ಯದೀತ್ಯಂ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯೂಹೋಕ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಯೇ |

ಯದಿ ಶೇಷೋ ಭವೇದ್ಯಕ್ತಾ ಕಥಿತಾಃ ಸ್ಯುರ್ಗುಣಾಸ್ತವ || ೧೨೩ ||

'ಅನ್ಯಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಯೇ ಯದಿ ಇತ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಊಹಾ: (ಯತ್, ತತ್) ಸಂಭಾವನಂ (ಇತ್ಯ ಲಂಕಾರ:)'. ಒಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೀಗೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಹೀಗಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬ ಊಹೆಯ ಯಾವ ವರ್ಗನೆಯುಂಟೋ, ಅದು ಸಂಭಾವನಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಹೇ ರಾಜನ್ ! ಯದಿ ಶೇಷಃ ವಕ್ತಾ ಭವೇತ್, (ತದಾ) ತವ ಗುಣಾಃ ಕಥಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ಒಂದು ವೇಳೆ ಅದಿಶೇಷನೇ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವವನಾದರೆ, ಆಗ ನಿನ್ನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ನಿನ್ನ ಶೌರ್ಯ ಔದಾರ್ಯ ಗುಣಗಳು ಅನಂತವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಹಸ್ರಮುಖನಾದ ಅದಿಶೇಷನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ, ಏಕಮುಖನಾದ ನನ್ನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಗುಣಗಳ ಅಪರಿಮಿತತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಶೇಷನೇ ವಕ್ತವಾದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚೇಪ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು' ಎಂಬ ಊಹೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಭಾವನಾಲಂಕಾರ.

೬೫. ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸಿತ್ಯಲಂಕಾರ:

ಒಂದು ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥದ ಕಲ್ಪನೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವೇ ಹೌದು. ಇದು ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸಿತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಿಂಚಿನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥಾಂತರಕಲ್ಪನಮ್ |

ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸಿತಿರ್ವೇಶ್ಯಾಂ ವಶಯೇತ್ ವಿಶ್ವಜಂ ವಹನ್ || ೧೨೪ ||

'ಕಿಂಚಿನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥಾಂತರಕಲ್ಪನಂ ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸಿತಿ: (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ: ಭವತಿ)'. ಒಂದು ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥತ್ವದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸಿತ್ಯಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಏಸ್ರಬಂ ವಹನ್ ವೇಶ್ಯಾಂ ವಶಯೇತ್'. 'ವೇಶ್ಯೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿ ಲೋಬಯಿಸುವವನು ಗಗನಕುಸುಮಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗಗನ ಕುಸುಮವು ಹೇಗೆ ಅಸಂಭವವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವೇಶ್ಯಾವಶೀಕರಣವೂ ಸಹ ಅಸಂಭವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವೇಶ್ಯಾವಶೀಕರಣವೆಂಬ ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥತ್ವದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಮಿಥ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಗಗನಕುಸುಮಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿ - ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಿ ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಿಥ್ಯಾಧ್ಯವಸ್ಥಿತಲಂಕಾರ.

೬೬. ಲಲಿತಾಲಂಕಾರ:

ಪ್ರಸ್ತುತ ಧರ್ಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ಈ ಧರ್ಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ಯತ್ಯಾಂತವನ್ನು ವರ್ಗಿಸದೆ, ಇದರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತವ್ಯತ್ಯಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪರೂಪವಾಗಿ ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಲಲಿತಾಲಂಕಾರ. ಪ್ರಕೃತಧರ್ಮಿಯು ಉಪಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇದರ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಂತವಿದೆ, ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ರೂಪವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವ್ಯತ್ಯಾಂತದ ವರ್ಗನೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತೇ ವರ್ಣ್ಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಬಿಂಬಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್ |

ಲಲಿತಂ ನಿರ್ಗತೇ ನೀರೇ ಸೇತುಮೇಷಾ ಚಕೀರ್ಷತಿ || ೧೨೫ ||

'ಪ್ರಸ್ತುತೇ (ಧರ್ಮಿಗೆ) ವರ್ಣ್ಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಬಿಂಬಸ್ಯ ವರ್ಣನಂ ಲಲಿತಮ್' - 'ಪ್ರಸ್ತುತ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ, ಈ ಪ್ರಸ್ತುತಧರ್ಮಿಸಂಬಂಧವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಗಿಸದೆ, ಇದರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಅವರ್ಣ್ಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿದರೆ, ಅದು ಲಲಿತಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಏಷಾ, ನೀರೇ ನಿರ್ಗತೇ (ಸತಿ) ಸೇತುಂ ಚಕೀರ್ಷತಿ'. 'ಈ ನಾಯಕಿಯು, ನೀರಲ್ಲ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಸೇತುವನ್ನು ಕಟ್ಟಬಯಸಿದ್ದಾಳೆ'. ಓರ್ವ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ನಾಯಕಿಯ ಬಳಿ ಬಂದಾಗ, ಕೋಪದಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಾಯಕಿಯು ಉಪೇಕ್ಷಿಸುವಳು. ಅವನು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ನಾಯಕಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರಲು, ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಟ್ಟ ನಾಯಕಿಯು ಮತ್ತೆ ಅವನನ್ನು ಕರೆತರಲು ಸಖಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿರುವಳು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಖಿ ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. 'ನಾಯಕನು ಹೋದ ಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಕರೆತರುವ ಪ್ರಯತ್ನ'ವು ಪ್ರಕೃತಧರ್ಮಿಯಾದ ನಾಯಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ಯತ್ಯಾಂತ. ಆದರೆ, ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಂತವನ್ನು ವರ್ಗಿಸದೆ, ಇದರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ಗತಜಲಸೇತುಬಂಧನರೂಪ' ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು, ಪ್ರಕೃತಧರ್ಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಲಲಿತಾಲಂಕಾರ.

೬೭. ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ:

ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಹರ್ಷದಾಯಕ. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಪರಿಶ್ರಮ ವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಆಗಬಹುದು, ತಾನು ಬಯಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕವೂ ಆಗಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ

ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಉಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಫಲವೇ ಕೈಗೊಡಬಹುದು. ಇದಲ್ಲವೂ ಪ್ರಹರ್ಷಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಅಲಂಕಾರವು ೧. ಯತ್ನಂ ವಿನಾ ಈಚ್ಛಿತಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ ೨. ವಾಂಛಿತಾರ್ಥಾತ್ ಅಧಿಕಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ ಮತ್ತು ೩. ಉಪಾಯಾರ್ಥಯತ್ನಾತ್ ಫಲಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ - ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆ -

೧. ಯತ್ನಂ ವಿನಾ ಈಚ್ಛಿತಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರಃ -

ಉತ್ಕಂಠಿತಾರ್ಥಸಂಸಿದ್ಧಿರ್ವಿನಾ ಯತ್ನಂ ಪ್ರಹರ್ಷಣಮ್ |

ತಾಮೇವ ಧ್ಯಾಯತೇ ತಸ್ಯೈ ನಿಸ್ಯಪ್ತಾ ಸೈವ ದೂತಿಕಾ || ೧೨೧ ||

'ಯತ್ನಂ ವಿನಾ ಉತ್ಕಂಠಿತಾರ್ಥಸಂಸಿದ್ಧಿಃ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ) ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಇಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ಈಚ್ಛಿತಾರ್ಥದ ಸಿದ್ಧಿಯಾದುದಾದರೆ ಅದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ತಾಂ ವಿವ ಧ್ಯಾಯತೇ ತಸ್ಯೈ ಶಾ ವಿವ ದೂತಿಕಾ ನಿಸ್ಯಪ್ತಾ' ಯಾವ ನಾಯಕಿಯನ್ನು ನಾಯಕನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ ಆ ನಾಯಕನ ಬಳಿಗೆ, ಅವನನ್ನು ಕರೆತರಲು ಅವನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ಆ ದೂತಿಯೇ (ನಾಯಕಿಯಿಂದ) ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಳು, ನಾಯಕಿಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿ, ನಾಯಕನ ಅಭೀಷ್ಟೆ, ಅವನು ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದೇ, ದೂತಿಯ ಆಗಮನದ ಮುಖಾಂತರ ಅವನ ಅಭೀಷ್ಟೆ ನೆರವೇರಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ.

೨. ವಾಂಛಿತಾರ್ಥಾತ್ ಅಧಿಕಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರಃ -

ವಾಂಛಿತಾದಧಿಕಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಸಿದ್ಧಿಶ್ಚ ಪ್ರಹರ್ಷಣಮ್ |

ದೀಪಮುದ್ಯೋತಯೇದ್ಯಾವತ್ ತಾವದಭ್ಯುದಿತೋ ರವಿಃ || ೧೨೨ ||

'ವಾಂಛಿತಾತ್ ಅಧಿಕಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಸಿದ್ಧಿಃ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ) ತಾನು ಬಯಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದಂತೆ ವರ್ತಿಸಿದರೆ ಅದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಯಾವತ್ ದೀಪಂ ಉದ್ಯೋತಯೇತ್, ತಾವತ್ (ವಿವ) ರವಿಃ ಅಭ್ಯುದಿತಃ' - 'ವಿಷ್ಣುರಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಲಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತೋ, ಆ ಕೂಡಲೇ ಸೂರ್ಯನೇ ಉದಯಿಸಿದನು' ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕಾಗಿ ದೀಪವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ, ತಾನು ಬಯಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲವೇ ಆದ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಂತೆ ವರ್ತಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ.

೩. ಉಪಾಯಾರ್ಥಯತ್ನಾತ್ ಫಲಸಿದ್ಧಿರೂಪಃ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರಃ -

ಯತ್ನಾದುಪಾಯಸಿದ್ಧಾರ್ಥಾತ್ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಃ ಫಲಸ್ಯ ಚ |

ನಿರ್ದಂಜನೋಪಧೀಮೂಲಂ ವಿನತಾ ಸಾಧಿತೋ ನಿಧಿಃ || ೧೨೩ ||

'ಉಪಾಯಸಿದ್ಧರ್ಥಾತ್ ಯತ್ನಾತ್ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಫಲಸ್ಯ ಲಾಭಃ ಚ (ಪ್ರಹರ್ಷಣಾ)' 'ಒಂದು ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ದೊರಕುವುದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ನಿರ್ದಂಜನೋಪಧೀಮೂಲಂ ಖನತಾ (ಪುರುಷೇಣ) ನಿಧಿಃ ಸಾಧಿತಃ'. ನಿಧಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಬೇಕಾದ ಅಂಜನದ ಔಷಧಿಯ ಬೇರನ್ನು ಅಗೆಯುತ್ತಿರುವವನಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಧಿಯೇ ದೊರೆಯಿತು. ಹೂತಿರುವ ನಿಧಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಅಂಜನವು ಬೇಕಷ್ಟೆ. ಈ ಅಂಜನವನ್ನು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಔಷಧಿಯ ಬೇರಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಉಪಾಯಭೂತ ಬೇರನ್ನು ಪಡೆಯಲು ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟನಿಧಿಯೇ ದೊರೆಯಿತೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

೬೮. ವಿಷಾದನಾಲಂಕಾರ:

ಇದು ಪ್ರಹರ್ಷಣಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಲಂಕಾರ. ಒಂದು ಫಲವನ್ನು ಬಯಸಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಫಲದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು ವಿಷಾದನಾಲಂಕಾರ.

'ಇಷ್ಟಮಾಗವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತು ವಿಷಾದನಮ್ |

ದೀಪಮುದ್ಯೋತಯೇದ್ಯಾವನ್ನಿರ್ವಾಣಸ್ತಾವದೇವ ಸಃ || ೧೨೯ ||

'ಇಷ್ಟಮಾಗವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಃ, ತು ವಿಷಾದನಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)' 'ತಾನು ಬಯಸಿದ ಫಲಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಫಲದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ವಿಷಾದನಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಯಾವತ್ ದೀಪಂ ಉದ್ಯೋತಯೇತ್ ತಾವತ್ ವಿವ ಸಃ ನಿರ್ವಾಣಃ' 'ಎಷ್ಟರಲ್ಲಿ ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಲು (ಬೆಳಕನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಮಾಡಲು) ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಯಿತೋ, ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ, ಆ ದೀಪವೇ ಅರಿಹೋಯಿತು.' ಇಲ್ಲಿ ಬಯಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನ ದೀಪದ ಉದ್ಯೋತನ. ಆದರೆ ದೀಪನಿರ್ವಾಣರೂಪ ವಿರುದ್ಧಫಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಷಾದನಾಲಂಕಾರ.

೬೯. ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಒಬ್ಬರ ಗುಣ ಅಥವಾ ದೋಷಗಳು ಬೇರೊಬ್ಬರ ಗುಣದೋಷಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ. ಒಬ್ಬರ ಗುಣದಿಂದ ಬೇರೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಗಲೀ, ದೋಷವಾಗಲೀ ಉಂಟಾಗುವುದು ಉಲ್ಲಾಸ. ಅಂದರೆ ಈ ಅಲಂಕಾರವು ೧. ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ ೨. ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯದೋಷೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ ೩. ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಸ್ಯ ದೋಷೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ ೪. ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಕಸ್ಯ ಗುಣದೋಷಾಭ್ಯಾಂ ಮುಲ್ಲಾ ಸೋಽನ್ಯಸ್ಯ ತೌ ಯದಿ |

ಅಪಿ ಮಾಂ ಪಾವಯೇತ್ ಸಾಧ್ವೀ ಸ್ವಾತ್ಮೇತೀಚ್ಛತಿ ಜಾಹ್ನವೀ || ೧೩೦ ||

'ವಿಕಸ್ಯ ಗುಣದೋಷಾಭ್ಯಾಂ ಅನ್ಯಸ್ಯ ತೌ ಯದಿ (ಸ್ವಾತಾಂ ಚೇತ್ ಸಃ) ಉಲ್ಲಾಸಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ). ಒಬ್ಬರ ಗುಣ-ದೋಷಗಳ ಕಾರಾದಿಂದ ಬೇರೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಗುಣ-ದೋಷಗಳು ಉಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧. ಗುಣದಿಂದ ಗುಣ ೨. ದೋಷದಿಂದ ದೋಷ ೩. ಗುಣದಿಂದ ದೋಷ ೪. ದೋಷದಿಂದ ಗುಣ ಈ ರೀತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆ -

೧. ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ -

'(ಇಯಂ) ಸಾಧ್ವೀ ಸ್ವಾತ್ಮಾ ಮಾಂ ಪಾವಯೇತ್ ಇತಿ ಜಾಹ್ನವೀ ಅಪಿ ಇಚ್ಛತಿ ? ' ಈ ಶಕ್ತಿವ್ರತೆಯು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಮಾಡಿ, ನನ್ನನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವಳೇನು ? ಎಂದು ಗಂಗೆಯು ಒಯಸುತ್ತಿರಬಹುದೇ? ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಯು ಸ್ವಭಾವತಃ ಪವಿತ್ರಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಸಾಧ್ವಿಯು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯ ಗುಣದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪವಿತ್ರಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸಾಧ್ವಿಯು ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಮಾಡಿ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪಾವನಗೊಳಿಸುವಳೆಂದು, ಸಾಧ್ವಿಯ ಮಹಿಮೆಯ ಗುಣದ ಕಾರಣ ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಿಮೆಯ ಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ.

೨. ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯಸ್ಯ ದೋಷೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ -

ಕಾಶಿಸ್ಯಂ ಕುಚಯೋಃ ಸೃಷ್ಟಂ ಪಾಂಥಂತ್ಯಃ ಪಾದಪದ್ಮಯೋಃ |

ನಿಂದಂತಿ ವಿಶ್ವಧಾತಾರಂ ತ್ವದ್ವಾಟೀಪ್ಪರಿಯೋಽಪಿಃ || ೧೩೧ ||

ರಾಜನ ಪರಾಕ್ರಮಾತಿಶಯದ ವರ್ಣನೆ - 'ಹೇ ರಾಜನ್ ! ತ್ವದ್ವಾಟೀಪು ಅರಿಯೋಽಪಿಃ ಕುಚಯೋಃ ಸೃಷ್ಟಂ ಕಾಶಿಸ್ಯಂ ಪಾದಪದ್ಮಯೋಃ ಪಾಂಥಂತ್ಯಃ (ಸತ್ಯಃ) ವಿಶ್ವಧಾತಾರಂ ನಿಂದಂತಿ.' 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ನಿನ್ನ ವನಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳು, ಕಾಲುನಡಿಗೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಪಲಾಯನಮಾಡುತ್ತಾ, ತಮ್ಮ ಕುಚಗಳಲ್ಲಿನ ಕಾಶ್ಯಾವನ್ನು ಪ್ರಹ್ಲವು ತಮ್ಮ ಪಾದಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಮೇಕಾಂತಿಯ ಬಯಸತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಹ್ಲವನ್ನು ನಂದಿಸುತ್ತಿರುವರು; ವನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಧಾವಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಧಾವನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿರುವ ತಮ್ಮ ಪಾದಗಳ ಮಾರ್ಗವದೋಷದಿಂದ, ಆ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಯಾವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸದೆ ತಮ್ಮ ಕುಚಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಯಾವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಹ್ಲವು ನಂದಾರೂಪದೋಷವು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ.

೩. ಅನ್ಯಗುಣೇನ ತದನ್ಯಸ್ಯ ದೋಷೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣನರೂಪಃ -

ತದಭಾಗ್ಯಂ ಧನಸ್ತ್ವವ ಯಸ್ನಾತ್ರಯತಿ ಸ್ವಪ್ನನಮ್ |

ತತ್ ಧನಸ್ತ್ವಿವ ಆಭಾಗ್ಯಂ, ಯತ್ ಸಜ್ಜನಂ ನ ಆಶ್ರಯತಿ. 'ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಧನವು ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಆ ಧನದ ದೌರ್ಭಾಗ್ಯವೇ ಸರಿ'. ಇಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜನರ ಗುಣದಿಂದ, ಅವರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಧನದ ದೋಷವೆಂದು, ಅನ್ಯಗುಣದಿಂದ ತದನ್ಯದೋಷದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೂರನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ.

೪. ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿವರ್ಗನರೂಪಃ —

ರಾಘೋಕಯಮೇವ ಭೂಪಾಲ-ಸೇವಕಾನಾಂ ನ ಚೇದ್ಭಃ || ೧೩೨ ||

'ಭೂಪಾಲಸೇವಕಾನಾಂ ವಃಃ ನ ಚೇತ್ ಯದಿ ಅಯಮೇವ ರಾಘಃ'. 'ರಾಜನ ಸೇವಕರ ವಧೆಯಾಗದಿರುವಿಕೆಯೇ ಒಂದು ರಾಘವತ್ವಃ'. 'ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಕೌರ್ಯದ ದೋಷದಿಂದ, ಸೇವಕರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಧೆಯ ರೂಪವಾದ ದೋಷವಾಗದೇ, ಪ್ರಾಣಸಹಿತ ಹಿಂತಿರುಗುವಿಕೆ ಎಂಬ ಗುಣೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾಗಿ ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರ.

೭೦. ಅವಚ್ಛಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಒಬ್ಬನ ಗುಣದೋಷಗಳು ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಗುಣದೋಷಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಉಲ್ಲಾಸಾಲಂಕಾರವಾದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ಗುಣದೋಷಗಳಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿ ಗುಣದೋಷಗಳಾಗದೇ ಇರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಯಾದ ಅವಚ್ಛಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ೧) ಅನ್ಯಗುಣೇನ ಅನ್ಯಗುಣಾಭಾವಃ ೨) ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ಅನ್ಯದೋಷಾಭಾವಃ - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾಭ್ಯಾಂ ತೌ ಯದಿ ನ ಸ್ಯಾತಾಮವಚ್ಛಾಲಂಕೃತಿರ್ಮತಾ |

ಸೃಲ್ಪಮೇವಾಂಬು ಲಭತೇ ಪ್ರಸ್ಥಃ ಪಾಶ್ಯಾಪಿ ಸಾಗರಮ್ || ೧೩೩ ||

'ತಾಭ್ಯಾಂ = ಗುಣದೋಷಾಭ್ಯಾಂ, ತೌ = ಗುಣದೋಷೌ ಯದಿ ನ ಸ್ಯಾತಾಂ (ತದಾ) ಅವಚ್ಛಾಲಂಕೃತಿಃ (ಇತಿ) ಮತಾ'. 'ಇತರರ ಗುಣದೋಷಗಳಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿ ಗುಣ ದೋಷಗಳು ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಅಭಾವ - ಎಂದು ವರ್ಗಿಸಿದ್ದಾರೆ ಅವಚ್ಛಾಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಈ ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ೧) ಅನ್ಯಗುಣೇನ ಅನ್ಯಗುಣಾಭಾವಃ ೨) ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ಅನ್ಯದೋಷಾಭಾವಃ - ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

೧. ಅನ್ಯಗುಣೇನ ಅನ್ಯಗುಣಾಭಾವಃ - ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

'ಪ್ರಸ್ಥಃ ಸಾಗರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಲಬಿ, ಸೃಲ್ಪಂ ವಿವ ಅಂಬು ಲಭತೇ'. 'ಬಳ್ಳವು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಆದರೂ, ಸೃಲ್ಪವೇ ನೀರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರವು ಬಹುಜಲ ಪೂರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಸ್ಥವು (ಬಳ್ಳವು) ಅಲ್ಪಜಲವನ್ನೇ ಹೊಂದುವುದೇ ಹೊರತು ಹೆಚ್ಚು ಜಲವನ್ನಲ್ಲ - ಎಂದು ತತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಗರದ ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಗುಣವು ಪ್ರಸ್ಥಕ್ಕೆ ಒದಗಲಿಲ್ಲ.

ವೃದ್ಧಿಯ ಅಲಾಭ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಅವಜ್ಞಾಲಂಕಾರ.

೨. ಅನ್ಯದೋಷೇಣ ಅನ್ಯದೋಷಾಭಾವಃ - ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ

ಮೀಲಂತಿ ಯದಿ ಶದ್ಧಾನಿ ಕಾ ಹಾನಿರಮೃತದ್ಯುತೇ |

ಶದ್ಧಾನಿ ಯದಿ ಮೀಲಂತಿ ಚೇತ್ ತದಾ ಅಮೃತದ್ಯುತೇ ಕಾ ಹಾನಿ ? ಸಕಲಜನ ಆನಂದಕರ ನಾದ ಚಂದ್ರನು ಮೂಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಸಕಲಜನರಿಗೆ ಆನಂದವೇ (ಮುಖ ವಿಕಾಸವೇ) ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಕಮಲಗಳು ಮಾತ್ರ ಮುಕುಲಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಯಾವ ನಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳ ಮುಕುಲೀಭಾವದೋಷದಿಂದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ತದಭಾವವರ್ಗನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅವಜ್ಞಾಲಂಕಾರ.

೨೧. ಅನುಜ್ಞಾಲಂಕಾರಃ

ಗುಣಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಒಂದು ವೇಳೆ ದೋಷಗಳನ್ನೇ ಬಯಸುವುದಾದರೆ ಅದು ಅನುಜ್ಞಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿದರೂ, ಆ ಗುಣಗಳ ಮುಖಾಂತರ ದೋಷಗಳನ್ನೇ ಬಯಸುವುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಚಮತ್ಕಾರವಷ್ಟೆ ! ಇದೇ ಅನುಜ್ಞಾಲಂಕಾರ.

ದೋಷಸ್ಯಾಭ್ಯರ್ಥನಾನುಜ್ಞಾ ತತ್ತ್ವವ ಗುಣದರ್ಶನಾತ್ || ೧೩೪ ||

ವಿಪದಃ ಸಂತು ನಃ ಶಶ್ವದ್ಯಾಸು ಸಂಕೀರ್ತ್ಯತೇ ಹರಿಃ |

'ತತ್ತ್ವವ ಗುಣದರ್ಶನಾತ್ ದೋಷಸ್ಯ ಅಭ್ಯರ್ಥನಾ ಅನುಜ್ಞಾ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಆ ದೋಷ ಸ್ವಲದಲ್ಲಿಯೇ ಗುಣವನ್ನು ಕಾಣುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ಮತ್ತು ದೋಷವನ್ನೇ ಬೇಡುವುದು (ದೋಷವೇ ಸಂಭವಿಸಲೆಂದು ಬೇಡುವುದು) ಅನುಜ್ಞಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ನಃ (ಹಾಃ) ವಿಪದಃ ಶಶ್ವತ್ ಸಂತು, ಯಾಸು ಹರಿಃ ಸಂಕೀರ್ತ್ಯತೇ'. 'ಯಾವ ವಿಪತ್ತುಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಅಂತಹ ವಿಪತ್ತುಗಳೇ ನಮಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಭವಿಸಲಿ'. ಇಲ್ಲಿ ವಿಪತ್ತೆಂಬುದು ದೋಷ. ಆದರೆ, ವಿಪತ್ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹರಿ ಸಂಕೀರ್ತನೆ ಎಂಬ ಗುಣವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗುಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ಒಂದು ವೇಳೆ ಅನಿಷ್ಟವೇ (ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದ್ದು) ಆಗಿದ್ದರೂ ವಿಪತ್ತಿಗಿರುವುದನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುಜ್ಞಾಲಂಕಾರ.

೨೨. ಲೇಶಾಲಂಕಾರಃ

ದೋಷವನ್ನು ಗುಣವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಗುಣವನ್ನು ದೋಷವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಲೇಶಾಲಂಕಾರ. ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷವೂ ಗುಣತ್ವ ಹೊಂದುವುದು, ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವೂ ದೋಷತ್ವ ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದು ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದೂ ಸಹ ಒಂದು ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶೇಷವಷ್ಟೆ !

ಲೇಶಃ ಸ್ಯಾದ್ವೋಷಗುಣಯೋಗುಣಾದೋಷತ್ವಕಲ್ಪನಮ್ || ೧೩೫ ||

ಅಖಿಲೇಶು ವಿಹಂಗೇಶು, ಹಂತ ಸೃಚ್ಛಂದಚಾರಿಶು |

ಶುಕ ಪಂಜರಬಂಧಸ್ತೇ ಮಧುರಾಣಾಂ ಗಿರಾಂ ಫಲಮ್ || ೧೩೬ ||

ದೋಷಗುಣಯೋಃ (ಕ್ರಮೇಣ) ಗುಣದೋಷತ್ವಕಲ್ಪನಂ ಲೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್. 'ದೋಷ-ಗುಣಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗುಣ-ದೋಷಗಳಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾದಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ, ಅದು ಲೇಶಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಓರ್ವ ವಿದ್ವಾಂಸನ ಪುತ್ರನು ರಾಜನಿಂದ ಬಹುಮಾನ ಪಡೆಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಹಳ ಕಾಲ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರಲು, ಅವನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಬಯಸಿದ ತಂದೆಯು ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತಿದು. 'ಹೇ ಶುಕ! ಅಖಿಲೇಶು ವಿಹಂಗೇಶು ಸೃಚ್ಛಂದಚಾರಿಶು (ಸತ್ಪು), ಹಂತ! ತೇ ಪಂಜರಬಂಧಃ (ತೇ) ಮಧುರಾಣಾಂ ಗಿರಾಂ ಫಲಮ್' ('ಹೇ ಪುತ್ರ! ತೃದಸ್ತೇಷು ಅಪಂಡಿತಜನೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಸೃಗ್ಯಹೇಷು ಸುಖಂ ತಿಷ್ಠತ್ಸು ತವ ಆಯಂ ರಾಜಧಾನ್ಯಾಂ ಚರಕಾಲವಾಸಃ ತೃದೀಯ ಪಾಂಡಿತ್ಯಮೂಲಕಃ, ಇತಿ ತೃತ್ಯಾಂಡಿತ್ಯಮೇವ ಪ್ರತಿಕೂಲಮಭೂತ್'.) 'ಎಲೈ ಗಿಳಿಯೇ! ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಮೂಕಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸೃಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರಲು, ನಿನಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ಪಂಜರಬಂಧವು ನಿನ್ನ ಮಧುರವಾದ ಮಾತುಗಳ ಫಲವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (ಇದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ).

(ಇದರ ಪ್ರಸ್ತುತವೃತ್ತಾಂತವೆಂದರೆ) 'ಎಲೈ ಪುತ್ರನೇ! ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ಉಳಿದ ಆ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿರುವರು. ಆದರೆ, ನಿನಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಚರಕಾಲವಾಸವು ನಿನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಕಾರಣವಾದುದು. ಹೀಗೆ ನಿನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯವು ನಿನಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವೇ ಆಗಿದೆ.' ಈ ಪದ್ಯದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳು ಎರಡೂ ರೀತಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ - ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿನ ಅವಗ್ಮಿತ ದೋಷವು ಸೃಚ್ಛಂದಚಾರಿತ್ವರೂಪಗುಣವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿಯೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಶುಕದ ವಾಗ್ಮಿತೃರೂಪಗುಣವು ಪಂಜರಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ದೋಷವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ವಿಧದ ಲೇಶಾಲಂಕಾರ.

೭೩. ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರಃ

ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಟಕಗಳ ನಾಂದೀಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರವಿರುವುದನ್ನು ಮನಗಾಣಬಹುದು.

ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥಸೂಚನಂ ಮುದ್ರಾ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಪರೈಃ ಪದೈಃ |

ನಿತಂಬಗುರ್ವೀ ತರುಣೇ ದೃಗ್ಗುಗ್ಮವಿಪುಲಾ ಚ ಸಾ || ೧೩೭ ||

'ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಪರೈಃ ಪದೈಃ ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥಸೂಚನಂ ಮುದ್ರಾ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಪದಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥದ ಸೂಚನೆಯಾಗುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅದು ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಸಾ ತರುಣೇ ನಿತಂಬಗುರ್ವೀ (ತಥಾ) ದೈಗ್ಮಗ್ನ ವಿಪುಲಾ ಚ'. ಆ ನಾಯಕಿಯು ಸ್ಥೂಲವಾದ ನಿತಂಬವುಳ್ಳವಳು ಮತ್ತು (ದೈಗ್ಮಗ್ನ) ಎರಡೂ ನೇತ್ರಗಳ ವೈಶಾಲ್ಯವುಳ್ಳವಳು (ಆಗಿರುವಳು). ಇಲ್ಲಿ ನಾಯಕಿಯ ನೇತ್ರಯುಗಲದ ವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪದದಿಂದ 'ಯುಗ್ಮ ವಿಪುಲಾ' ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯದ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರ.

ಯುಗ್ಮ ವಿಪುಲಾ - ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯವು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ವ್ಯತ್ಯ. ಇದರ ಲಕ್ಷಣ - 'ಯಶ್ಚಾಂ ಲಃ ಸಪ್ತಮೋ ಯುಗ್ಮೇ ಸಾ ಯುಗ್ಮ ವಿಪುಲಾ ಮತಾ' - '೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಲಘುವಾಗಿರಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ 'ಚ' ಕಾರವು ಲಘುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣ ಸಂಗತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

೭೪. ರತ್ನಾವಲಂಬಾರ:

ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉಪಮಾನವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕ್ರಮದಂತೆ ಒಂದೆಡೆ ನಿವೇಶ ಅಥವಾ ಆರೋಪ ಮಾಡುವುದು ರತ್ನಾವಲಂಬಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತಗಳ ಕ್ರಮಿಕತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಈ ಅಲಂಕಾರದ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯನ್ನಬಹುದು.

ಕ್ರಮಿಕಾ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಾನಾಂ ನ್ಯಾಸಂ ರತ್ನಾವಲಿಂ ವಿಧುಃ |

ಚತುರಾಸ್ಯಃ ಪತಿರ್ಲಕ್ಷ್ಮಾಃ ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಮಹೀಪತೇ || ೧೩೮ ||

'ಕ್ರಮಿಕಾ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಾನಾಂ ನ್ಯಾಸಂ ರತ್ನಾವಲಿಂ (ಅಲಂಕಾರಂ) ವಿಧುಃ'. 'ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರಮವನ್ನುಳ್ಳ ಅಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಗಳ ನ್ಯಾಸವನ್ನು (ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು) ರತ್ನಾವಲಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ.'

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ಮಹೀಪತೇ ! ತ್ವಂ ಚತುರಾಸ್ಯಃ ಲಕ್ಷ್ಮಾಃ ಪತಿಃ, ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ (ಚ ಅಸಿ)' 'ಎರಡು ರಾಜನೇ ! ನೀನು ಚತುರಾಸ್ಯನು (ಬ್ರಹ್ಮನು ಮತ್ತು ಸುಂದರಮುಖವುಳ್ಳವನು) ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ (ವಿಷ್ಣುವು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಒಡೆಯ), ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ (ಈಶ್ವರ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನು) ಆಗಿರುವೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ - ವಿಷ್ಣು - ಮಹೇಶ್ವರ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳ ಕ್ರಮಿಕತೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ ! ಈ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳ ಅಪ್ರಕೃತಗಳು (ಉಪಮಾನಗಳು). ಇವರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು (ಅಭೇದವನ್ನು) ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನಲ್ಲಿ ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ರತ್ನಾವಲಂಬಾರ.

೭೫. ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರ:

ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಗುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾಗಿ ವರ್ಗಿಸಿದರೆ ಅದು ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ತದ್ಗುಣಃ ಸ್ವಗುಣತ್ಯಾಗಾದನ್ಯದೀಯಗುಣಗ್ರಹಃ |

ಪದ್ಮರಾಗಾಯತೇ ನಾನಾಮೌತ್ತಿಕಂ ತೇಽಧರತ್ತಿಪಾ || ೧೩೯ ||

'ಸ್ವಗುಣತ್ಯಾಗಾತ್ ಅನ್ಯದೀಯಗುಣಗ್ರಹಃ ತದ್ಗುಣಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ತನ್ನ ಗುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಬೇರೆಯ ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಿಕೆ ತದ್ಗುಣಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ತೇ ನಾಸಾಮೌಕ್ತಿಕಂ ಅಧರತ್ರಿಪಾ ಪದ್ಮರಾಗಾಯತೇ'. 'ನಿನ್ನ ಮೂಗುತಿಯಲ್ಲಿನ ಮತ್ತು ಅಧರದ ಕೆಂಪು ಕಾಂತಿಯಿಂದಾಗಿ ಪದ್ಮರಾಗಮನೆಯಂತೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ನಾಯಕಿಯ ನಾಸಾಮೌಕ್ತಿಕವು ತನ್ನ ಧವಲವರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನ್ಯವಸ್ತುವಾದ ಅಧರದ ರಕ್ತವರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ತದ್ಗುಣಲಂಕಾರ.

೭೬. ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಗುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಬಳಿಕ ಬೇರೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರ. ಇದು ೧. ಪುನಃ ಸ್ವಗುಣಪ್ರಾಪ್ತಿ ರೂಪಃ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರಃ ೨. ವಿಕಾರೇ ಸತಿ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥಾನುವೃತ್ತಿರೂಪಃ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರಃ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣ-ಲಕ್ಷ್ಯ ಹೀಗಿದೆ.

ಒಂದನೇ ಭೇದ —

ಪುನಃ ಸ್ವಗುಣಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಪೂರ್ವರೂಪಮುದಾಹೃತಮ್ |

ಪರಕಂಠಾಂಶುಲಿಪ್ತೋಽಪಿ ಶೇಷಸ್ತದ್ವೃಶಸಾ ಸಿತಃ || ೧೪೦ ||

'ಪುನಃ ಸ್ವಗುಣಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ (ಇತಿ) ಉದಾಹೃತಮ್'. ತನ್ನ ಗುಣವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಂಡು ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ, ಪುನಃ ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ತನ್ನ ನೈಜಗುಣವನ್ನೇ ಪಡೆದಂತೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಓರ್ವ ರಾಜನ ಕೀರ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದು. (ಹೇ ರಾಜನ್!) ಶೇಷಃ ಪರಕಂಠಾಂಶುಲಿಪ್ತಃ (ಸನ್) ಅಪಿ, ತ್ವದ್ವೃಶಸಾ ಸಿತಃ (ಅಭೂತ್)'. 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ! ಆದಿಶೇಷನು ಶಿವನ ಕಂಠದ ನೈಲ್ಯದಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗಿ ನೀಲವರ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಶುಭ್ರತ್ವವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದನು'. ಇಲ್ಲಿ, ಆದಿಶೇಷನು ತನ್ನ ಶುಭ್ರತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶಿವನ ಕಂಠದ ನೈಲ್ಯಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಈಗ ಪುನಃ ಈ ರಾಜನ ಕೀರ್ತಿಯ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಪೂರ್ವದ ಶುಭ್ರತೆಯನ್ನೇ ಪಡೆದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರ. ಕೀರ್ತಿಯು ಬೆಳಗಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಕವಿಸಾಮಯ.

ಎರಡನೆಯ ಭೇದ —

ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥಾನುವೃತ್ತಿಶ್ಚ ವಿಕೃತೇ ಸತಿ ವಸ್ತುನಿ |

ದೀಪೇ ನಿರ್ವಾಹಿತೇಽಪ್ಯಾಸೀತ್ ಕಾಂಚೇರತ್ಯಮ್‌ಹನ್ಮಹಃ || ೧೪೧ ||

ಮೃನಿ ವಿಕೃತೇ ಸತಿ, ಪೂರ್ವಾಮ್ನಾನುವೃತ್ತಿಃ ಚ ಪೂರ್ವರೂಪಂ (ಭವತಿ). ಒಂದು ಮೃವು ತನ್ನ ನೈಜರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ವಿಕಾರಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವವಸ್ಥೆಯ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾದರೂ, ಅದು ಎರಡನೆಯ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ದೀಪೇ ನಿರ್ವಾಹಿತೇ ಸತಿ ಅಪಿ, ಕಾಂಚೀರತ್ಯೈಃ ಮಹತ್ ಮಹಃ ಆಸೀತ್'. 'ದೀಪವು ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಸಹ ನಾಯಿಕೆಯ ಕಾಂಚಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ರತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಂತಿಯೇ ಉಂಟಾಯಿತು'. ಮುಗ್ಧೆಯಾದ ನಾಯಿಕೆಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ದೀಪವನ್ನೇನೋ ಆರಿಸಿದಳು. ಆದರೆ ಅವಳ ಕಾಂಚಿ (ಒಡ್ಡಿಯಾಣ) ಎಂಬ ಆಭರಣವಿಶೇಷ (ಡಾಬು ಇತ್ಯಾದಿ) ದಲ್ಲಿದ್ದ ರತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದಾಗಿ, ದೀಪದ ಬೆಳಕಿಗಿಂತಲೂ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಂತಿಯೇ ಅಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕತ್ತಲೆಗಾಗಿ ದೀಪವನ್ನು ಆರಿಸುವ ರೂಪವಾದ ವಿಕಾರವುಂಟಾಗಿದ್ದರೂ, ಕಾರಣಾಂತರವಾದ ರತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದಾಗಿ, ಪೂರ್ವವಸ್ಥೆ ಅಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಬೆಳಕಿನ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪೂರ್ವರೂಪಾಲಂಕಾರ.

2.2. ಅತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರಃ

ಎರಡು ಮೃಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ಒಂದರ ಗುಣವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಪಡೆಯದೇ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಅತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಯಾದ ಅಲಂಕಾರ.

ಸಂಗತಾನ್ಯಗುಣಾನಂಗೀಕಾರಮಾಹುತದ್ಗುಣಮ್ |

ಚರಂ ರಾಗೀ ಮಚ್ಚತ್ತೇ ನಿಹಿತಾಪಿ ನ ರಜ್ಯಸಿ || ೧೪೨ ||

'ಸಂಗತ - ಅನ್ಯ - ಗುಣ - ಅನಂಗೀಕಾರಂ, ಅತದ್ಗುಣಂ ಆಹುಃ'. ಒಂದು ಮೃವಿನಲ್ಲಿ ಸಾಂಗತ್ಯ (ಸಂಯೋಗ)ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೃವು ಅದರ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಅತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ನಾಯಿಕೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾಗಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ನಾಯಿಕನನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಯಕನು ಹೇಳುವ ಮಾತು - '(ಹೇ ನಾಯಿಕೇ!) ರಾಗೀ ಮಚ್ಚತ್ತೇ ಚರಂ ನಿಹಿತಾ (ಸತೀ) ಅಪಿ, (ತ್ವಂ) ನ ರಜ್ಯಸಿ'. ಎಲಾ ನಾಯಿಕೆಯೇ ! ಕೆಂಪಣ್ಣವನ್ನುಳ್ಳ (ಅನುರಾಗವನ್ನುಳ್ಳ) ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ನೀನು ಮಾತ್ರ ಆರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ (ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿಲ್ಲ). ಇಲ್ಲಿ ರತ್ನವ್ಯಾಪ್ತ ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕೆಯು ಇದ್ದರೂ, ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಾಗದ ಸಂಕ್ರಮಣವು ಆಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅತದ್ಗುಣಾಲಂಕಾರ. ತಾನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ನೀನು ಮಾತ್ರ ನನ್ನ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನೇ ತೋರುತ್ತಿಲ್ಲ - ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೭೮. ಅನುಗುಣಾಲಂಕಾರ:

ಪರವಸ್ತುವಿನ ಗುಣದ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಾದರೆ, ಅದು ಅನುಗುಣಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಕ್ ಸಿದ್ಧ ಸ್ವಗುಣೋತ್ಕರ್ಷೋಽನುಗುಣಃ ಪರಸನ್ನಿಧೇಃ |

ನೀಲೋತ್ತರಾನಿ ದಧತೇ ಕಟಾಕ್ಷೈರತಿ ನೀಲತಾಮ್ || ೧೪೩ ||

'ಪರಸನ್ನಿಧೇಃ ಪ್ರಾಕ್ ಸಿದ್ಧ-ಸ್ವಗುಣ-ಉತ್ಕರ್ಷಃ ಅನುಗುಣಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಗುಣವುಳ್ಳ ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ, ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮುನ್ನವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಗುಣವಿದ್ದು, ಆ ಗುಣಕ್ಕೆ ಆ ಉತ್ಕರ್ಷತೆ ವರ್ಗಿತವಾದರೆ ಅದು ಅನುಗುಣಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ನೀಲೋತ್ತರಾನಿ ಕಟಾಕ್ಷೈಃ ಅತಿ ನೀಲತಾಂ ದಧತೇ'. 'ಈ ನಾಯಿಕೆಯ ಕಟಾಕ್ಷಗಳಿಂದ ನೀಲವನ್ನಿರಲೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ನೀಲತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಕವ್ಯಗಿರುವ ನೈದಿಲೆಗಳು ನಾಯಿಕೆಯ ಕಟಾಕ್ಷಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ನೀಲತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆಯೆಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುಗುಣಾಲಂಕಾರ. ನೀಲೋತ್ತರಸದೃಶಗಳಾದ ನೇತ್ರಗಳಿಂದ ನೀಲಿಯ ಕಾಂತಿ ಹೊರಬಂದು ಕರ್ಣಾಭರಣವಾದ ನೈದಿಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು, ಅವು ಇನ್ನೂ ನೀಲಿಮತೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿವೆ- ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ'.

೭೯. ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ: (ತದ್ವೇದಾಃ)

ಎರಡು ಸದೃಶಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳನ್ನು ಗುರುತು ಹಿಡಿಯುವುದೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ವರ್ಗನೆ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ.

ಮೀಲಿತಂ ಯದಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾದ್ಯೇವ ಏವ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |

ರಸೋ ನಾಲಕ್ಷಿ ಲಾಕ್ಷಾಂಯಾತ್ಸರಣೇ ಸಹಜಾರುಣೇ || ೧೪೪ ||

'ಸಾದೃಶ್ಯಾತ್ ಭೇದಃ ಏವ ಯದಿ ನ ದೃಶ್ಯತೇ (ತದಾ) ಮೀಲಿತಂ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)'. 'ಪರಸ್ಪರ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಾಗಿ, ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವೇ ಗೋಚರವಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಸಹಜಾರುಣೇ ಚರಣೇ, ಲಾಕ್ಷಾಂಯಾಃ ರಸಃ ನ ಅಲಕ್ಷಿ'. 'ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕೆಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ನಾಯಿಕೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಬಳಿದಿದ್ದ ಲಾಕ್ಷಾರಸವು ಗೋಚರವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಚರಣಗಳ ಸ್ವಭಾವಲೋಹಿತ ಮತ್ತು ಲಾಕ್ಷಾರಸದ ಲೋಹಿತಗಳಲ್ಲಿ ಆರುಣ್ಯ (ಕೆಂಬಣ್ಣ) ವೆಂಬ ಸಾದೃಶ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಪಾದದಲ್ಲಿ ಲೇಪನಗೊಂಡ ಲಾಕ್ಷಾರಸವು ಗೋಚರವೇ ಆಗಿಲ್ಲವೆಂದು ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ -

ಮಲ್ಲಿ ಕಾಮಾಲ್ಯಧಾರಿಣ್ಯಃ ಸರ್ವಾಂಗೀನಾದ್ರ್ಯಚಂದನಾಃ |

ಕೈಮವತ್ಯೋ ನ ಲಕ್ಷ್ಮಂತೇ ಜೋತ್ಸ್ನಾಯಾಮಭಿಸಾರಿಕಾಃ || ೧೪೫ ||

ಮಲ್ಲಿಗೆಯ ಹೂಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ, ತಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆದ್ರ್ಯ ಚಂದನವನ್ನು (ಹಸಿಯಾದ ಶ್ರೀಗಂಧವನ್ನು) ಲೇಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಮತ್ತು ಶುಭ್ರವರ್ಣದ ರೇಷ್ಮೆಯ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಅಭಿಸಾರಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರು ಬೆಳದಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ - ಅಭಿಸಾರಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರು ಬಿಳಿಬಣ್ಣದ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು, ಶುಭ್ರವಾದ ಚಂದನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಲೇಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಶುಭ್ರ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು - ಹೀಗೆ ಕೇವಲ ಶುಭ್ರವರ್ಣ ವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಅವರು, ಪರಿಶುಭ್ರವಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳಿನಲ್ಲಿ ಗೋಚರವಾಗಲಿಲ್ಲ - ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಪರಿಶುಭ್ರತೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆದಿಂದಾಗಿ ಭೇದವೇ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ) ಇಲ್ಲಿ ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ.

ಆಂ. ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರಃ

ಒಂನೇ ರೀತಿಯ ಸಾಧ್ಯತೆದಿಂದ ಭೇದವು ತೋರದೇ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಮೀಲಿತಾಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಪರಸ್ಪರ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಾಧ್ಯತೆದಿಂದಾಗಿ ಭೇದಕರ್ಮವು ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಒಹುಮುಟ್ಟಿಗೆ ಉಪಮಾನ - ಉಪಮೇಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ ತೋರದಿರುವಿಕೆ ಎಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಬೇಕು. ಈ ಉಪಮಾನ - ಉಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿನ ಸಾಧ್ಯತೆದಿಂದಾಗಿ ಯಾವುದು ಉಪಮಾನ, ಯಾವುದು ಉಪಮೇಯ - ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ.

ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಯದಿ ಸಾಧ್ಯತ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷೋ ನೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ |

ಪದ್ಮಾಕರಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾನಾಂ ಮುಖಂ ನಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸುಭ್ರವಾಮ್ || ೧೪೬ ||

ಸಾಧ್ಯತ್ಯಾತ್ (ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಯೋಃ) ವಿಶೇಷಃ ಯದಿ ನ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ, (ತರ್ಹಿ) ಸಾಮಾನ್ಯಂ ('ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ'). ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿನ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಧ್ಯತೆದಿಂದಾಗಿ, ಎರಡರಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾವರ್ತಕಧರ್ಮವೇ ತೋರದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಪದ್ಮಾಕರಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸುಭ್ರವಾಂ ಮುಖಂ ನ ಲಲಕ್ಷ್ಮಿ' - 'ಪದ್ಮಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಸರೋವರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಸುಂದರಿಯರ ಮುಖಗಳು ಗೋಚರವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ'. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮುಖಗಳಿಗೂ (ಉಪಮೇಯ), ಪದ್ಮಗಳಿಗೂ (ಉಪಮಾನ) ಕಾಂತಿ ರೂಪ ಸಾಧಾರಣ್ಯವಿದ್ದು, ಮುಖಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ - ಎಂದು ಯಾವುದೇ ವ್ಯಾವರ್ತಕಧರ್ಮ (ದೇರ್ಶಿಸುವ ಧರ್ಮ) ಮುಖ - ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾಗಿ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರ.

೮೧, ೮೨. ಉನ್ನೀಲಿತಾಲಂಕಾರಃ, ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರಃ

ಮೀಲಿತ - ಸಾಮಾನ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉನ್ನೀಲಿತ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರಗಳು. ಮೀಲಿತವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಭೇದವು ತೋರುವುದು ಉನ್ನೀಲಿತಾಲಂಕಾರವಾದರೆ, ವಿಶೇಷತೆ ತೋರುವುದು ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೇದ ವೈಶೇಷ್ಯಯೋಃ ಸ್ಫೂರ್ತೌ ಉನ್ನೀಲಿತವಿಶೇಷಕೌ |

ಹಿಮಾದ್ರಿಂ ತೃದ್ಯತೋಮಗ್ನಂ ಸುರಾಃ ಶೀತೇನ ಜಾನತೇ || ೧೪೭ ||

'ಭೇದವೈಶೇಷ್ಯಯೋಃ ಸ್ಫೂರ್ತೌ ಉನ್ನೀಲಿತವಿಶೇಷಕೌ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರೌ ಭವತಃ)'. 'ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ತೋರಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಉನ್ನೀಲಿತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷತೆಯು ತೋರಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'. (ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡೂ ಆಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಈ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ).

ಉನ್ನೀಲಿತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ರಾಜನ್ ! ತೃದ್ಯತೋಮಗ್ನಂ ಹಿಮಾದ್ರಿಂ ಸುರಾಃ ಶೀತೇನ ಜಾನತೇ'. - 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ನಿನ್ನ ಶುಭ್ರಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿರುವ ಹಿಮಾಲಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಶೀತಗುಣದಿಂದಾಗಿ ಗುರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರತೆ ಕೀರ್ತಿ - ಹಿಮಾದ್ರಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಶೀತಲತೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಭೇದವು ತೋರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉನ್ನೀಲಿತಾಲಂಕಾರ.

ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ -

ಲಕ್ಷಿತಾನ್ಯದಿತೇ ಚಂದ್ರೇ ಪದ್ಮಾನಿ ಚ ಮುಖಾನಿ ಚ |

'ಚಂದ್ರೇ ಉದಿತೇ (ಸತಿ) ಪದ್ಮಾನಿ ಚ ಮುಖಾನಿ ಚ ಲಕ್ಷಿತಾನಿ'. 'ಚಂದ್ರನು ಉದಯಿಸಲಾಗಿ ಪದ್ಮಗಳೂ, ಮುಖಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರವಾದವು - ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯದಿಂದ ಪದ್ಮ - ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯಲಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಚಂದ್ರೋದಯದ ಕಾರಣ, ಪದ್ಮಗಳು ಬಾಹಿಹೋಗಿ, ಮುಖಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸಿದವು - ಎಂದು ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಶೇಷಕಾಲಂಕಾರ.

೮೩. ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರಃ (ತದ್ಭೇದಾಃ)

ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಉತ್ತರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಉತ್ತರ ಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದೂ ಸಹ ವಿಶಿಷ್ಟಚಮತ್ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಚತೋತ್ತರಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ:

ಕಿಂಚಿದಾಕೂತಮಹಿತಂ ಸ್ಯಾದ್ಗೂಢೋತ್ತರಮುತ್ತರಮ್ || ೧೪೮ ||

ಯತ್ರಾಸೌ ವೇತಸಃ ಪಾಂಥ ತತ್ರೇಯಂ ಸುತಾರಾ ಸರಿತ್ |

'ಕಿಂಚಿತ್ ಆಕೂತಮಹಿತಂ (ಯತ್) ಉತ್ತರಂ, (ತತ್) ಗೂಢೋತ್ತರಂ ಸ್ಯಾತ್'. 'ಕೇಳುಗನು ಬೇರೆ ಆಶಯದಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿದಾಗ, ಉತ್ತರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಆಶಯವನ್ನು ಗರ್ಭೀಕರಿಸಿ ಉತ್ತರಿಸುವುದು ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಈ ನದಿಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟುವ ಮಾರ್ಗವಾವುದು ? ಎಂದು ಒಬ್ಬ ಪಥಿಕನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿ, ಅವನ ಸಂಗವನ್ನು ಬಯಸಿದ ಸ್ತ್ರೀಯೋರ್ವಳು ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಗರ್ಭಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಿಸುವಳು. 'ಹೇ ಪಾಂಥ ! ಆಸೌ ವೇತಸಃ ಯತ್ರ, (ವರ್ತತೇ) ತತ್ರ ಇಯಂ ಸರಿತ್ ಸುತಾರಾ (ವರ್ತತೇ)'. 'ಎಲಾ ಪಥಿಕನೇ ! ಈ ಪೊದೆ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜನ ಸಮ್ಮರ್ದವಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಪೊದೆಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಿಹಾರವು ಆಗುತ್ತದೆ - ಎಂಬ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಗೂಢೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ.

ಚಿತ್ರೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ:

ಪ್ರತ್ಯೋತ್ತರಾಂತರಾಭಿನ್ನಮುತ್ತರಂ ಚಿತ್ರಮುತ್ತರಮ್ || ೧೪೯ ||

'ಪ್ರತ್ಯೋತ್ತರಾಂತರಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ (ಯತ್) (ತತ್) ಚಿತ್ರಂ ಉತ್ತರಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. ೧. ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಉತ್ತರ (ಪ್ರಶ್ನಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ) ಮತ್ತು ೨. ಉತ್ತರಾಂತರಾ ಭಿನ್ನವಾದ ಉತ್ತರ (ಉತ್ತರಾಂತರಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ) ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಚಮತ್ಕಾರವುಂಟು. ಅಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಉತ್ತರ ಪ್ರತ್ಯೋತ್ತರ ಅರ್ಥಾತ್ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿರುವುದು ಮೊದಲ ಚಮತ್ಕಾರ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಎಣಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೊಡಬಹುದಾದ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬನು ಕೇಳಲಾಗಿ, ಆ ಎರಡೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಒಂದೇ ಉತ್ತರವನ್ನು (ಉತ್ತರಾಂತರಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ) ಕೊಡುವುದೂ ಸಹ ಚಿತ್ರೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ.

'ಪ್ರಶ್ನಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ : 'ಕೇ ದಾರಪೋಷಗರತಾಃ ?' 'ಯಾರು ಪಶ್ಚಿಮನ್ನು ಸಾವಿರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರು ?' ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ 'ಕೇದಾರಪೋಷಗರತಾಃ' (ಅಭಂಗ) 'ಕೇದಾರ ಜಮೀನು, ಕ್ಷೇತ್ರ) ಯಾವನು ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಪೋಷಣೆ ಅಂದರೆ ವರ್ಧನೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೋ, ಅವನೇ ದಾರಪೋಷಗರತ' - ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಚಿತ್ರೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ.

'ಉತ್ತರಾಂತರಾಭಿನ್ನಂ ಉತ್ತರಂ - ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ : 'ಕೇ ಖೇಟಾಃ ? ಕಿಂ ಚಲಂ ?

ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆ. 'ಖೇ-ಆಕಾಶೇ ಅಟಂತಿ ಇತಿ ಖೇಟಾಃ ಕೇ ಖೇಟಾಃ - ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವು ಯಾವುವು? ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ 'ಚಲಂ ಕಿಂ = ಚಂಚಲವಾದುದು ಯಾವುದು? ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಉತ್ತರ 'ವಯಃ' ಮೊದಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ - 'ವಯಃ' = ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ 'ವಯಃ = ವಯಸ್ಸು' 'ಎ: ಎ ವಯಃ? ಇದು ಪಕ್ಷಿಯ ಪರವಾಗಿ ಶಬ್ದರೂಪ: ವಯಸ್ಸಿನ ಪರವಾಗಿ 'ವಯಸ್' ಶಬ್ದ, ಸಹಾರಾಂತನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ವಯಃ ವಯಸೀ ವಯಾಂಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಎರಡನೆಯ ಚಿತ್ರೋತ್ತರಾಲಂಕಾರ. ಪೂರ್ಣ ಉದಾಹರಣೆ -

ಕೇದಾರಪೋಷಣರತಾಃ ಕೇ ಖೇಟಾಃ ಕಿಂ ಚಲಂ ವಯಃ |

೮೪. ಸೂಕ್ಶ್ಮಾಲಂಕಾರ:

ಕೆಲವು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಒಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಪರಸ್ಪರ ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೇ ಮಾರ್ಮಿಕಸಂಗತಿ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಯಾವುದೇ ಮಾತನಾಡದೆ, ಕೇವಲ ಚೇಷ್ಟೆಯ ಮೂಲಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಈ ಸೂಕ್ಶ್ಮಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ, ಅಂದರೆ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಪರಾಶಯಾಭಿಚ್ಛೇತರಸಾಕೂತಚೇಷ್ಟಿತಮ್ ||೧೫೦||

ಮಯಿ ಪಶ್ಯತಿ ಸಾ ಕೇಶೈಃ ಸೀಮಂತಮಗಮಾವ್ಯಕೋತ್ ||

'ಪರಾಶಯಾಭಿಚ್ಛೇತರಸಾಕೂತಚೇಷ್ಟಿತಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮ್' (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ:). 'ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅರಿತ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಚೇಷ್ಟೆ (ಅಂಗಾದಿ ಅಭಿನಯ) ಯ ಮುಖಾಂತರ ಸೂಚಿಸುವುದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಮಯಿ ಪಶ್ಯತಿ (ಸತಿ) ಸಾ ಕೇಶೈಃ ಸೀಮಂತಮಗಮಾವ್ಯಕೋತ್'. 'ನಾನು ಅವಳನ್ನು ನೋಡಲಾಗಿ, ಅವಳು ತನ್ನ ಕೇಶಗಳಿಂದ ಸೀಮಂತಮಗಮಯನ್ನು (ಭೈತಲೆಯ ಬಟ್ಟನ್ನು) ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಳು'. ಅಂದರೆ ಸಂಕೇತಸಮಯವಾವುದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪ್ರಿಯಕರನು ನಾಯಕಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ ಅತ್ತೆ - ಮಾವಂದಿರು ಮೊದಲಾದವರ ಎದುರಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ತನ್ನ ಭೈತಲೆಯ ಬಟ್ಟನ್ನು ತನ್ನ ಕೂದಲುಗಳಿಂದ ಅವಳು ಮುಚ್ಚಿರುವುದರ ಮುಖಾಂತರ, ನಮ್ಮ ಸಂಕೇತಸಮಯವು ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಮುಳಗಿದ ಬಳಿಕ ಎಂಬ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಚೇಷ್ಟೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಲಂಕಾರ.

೮೫. ಪಿಹಿತಾಲಂಕಾರ:

ಬೇರೆಯವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಅರಿತು, ಓರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ಚಮತ್ಕಾರವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಪಿಹಿತಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಿಹಿತಂ ಪರವೃತ್ತಾಂತಜ್ಞಾತುಃ ಸಾಕೂತಚೇಷ್ಟಿತಮ್ || ೧೫೧ ||

ಪ್ರಿಯೇ ಗೃಹಾಗತೇ ಪ್ರಾತಃ ಕಾಂತಾ ತಲ್ಲಮಕಲ್ಪಯತ್

'ಪರವೃತ್ತಾಂತಜ್ಞಾತುಃ ಸಾಕೂತಚೇಷ್ಟಿತಂ ಪಿಹಿತಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)'. 'ಪರವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಅಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಅರಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಯು, ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವುದು ಪಿಹಿತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಪ್ರಾತಃ ಪ್ರಿಯೇ ಗೃಹಾಗತೇ (ಸತಿ)ಕಾಂತಾ ತಲ್ಲಂ ಅಕಲ್ಪಯತ್, ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಪ್ರಿಯನು ಮನೆಗೆ ಬರಲಾಗಿ, ಕಾಂತೆಯು ಅವನು ಮಲಗಲು ತಲ್ಲವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಳು'; ಅಂದರೆ, ರಾತ್ರಿಪೂರ್ತ ಇವನು ಸವತ್ತಿಯ (ಸವತಿಯ) ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ನಿದ್ರೆಗೆಟ್ಟವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈಗ ಈತನಿಗೆ ನಿದ್ರೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ- ಎಂದು ತಿಳಿದ ಕಾಂತೆಯು ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ, ಮಾತಿನಿಂದ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದೆ, ಹಾಸಿಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದರ ಮುಖಾಂತರ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪಿಹಿತಾಲಂಕಾರ.

೮೬. ವ್ಯಾಜೋಕ್ತೃಲಂಕಾರಃ

ಒಂದು ನೈಜ ಘಟನೆ ನಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬೇರೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿ ಗಮನಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಆ ಸತ್ಯಹೇತುವನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿ, ಆಗಿರುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಗೋಪನಮಾಡುವುದು (ಮರೆ ಮಾಡುವುದು) ವ್ಯಾಜೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಗೋಪನ - ಎಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ನೈಜನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಆಗಿರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕಾರಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಜೋಕ್ತಿರಸ್ಯಹೇತೂಕ್ಷಾ ಯದಾಕಾರಸ್ಯ ಗೋಪನಮ್ || ೧೫೨ ||

ಸಖಿ ಪಶ್ಯ ಗೃಹಾರಾಮಪರಾಗೈರಸ್ಮಿ ಧೂಸರಾ |

'ಅಸ್ಯಹೇತೂಕ್ಷಾ ಆಕಾರಸ್ಯ ಗೋಪನಂ ಇತಿ ಯತ್ (ಫಾ) ವ್ಯಾಜೋಕ್ತಿಃ'. 'ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಿ, ತನ್ನ ಆಕಾರವನ್ನು ಗೋಪನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ವ್ಯಾಜೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ: ಚಾರ್ಯರತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊರಳಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧೂಲಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಇದು ಸಖಿಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ಒಯಸಿದ ಓರ್ವಳು ತನ್ನ ಆಕಾರವನ್ನು ಗೋಪನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು - 'ಹೇ ಸಖಿ! ಗೃಹಾರಾಮಪರಾಗೈಃ ಧೂಸರಾಃ, ಪಶ್ಯ: 'ಎಲಾ ಸಖಿಯೇ ಕೈತೋಟದ ಮರಗಳಿಂದ ಬಿದ್ದಿರುವ ಪರಾಗದ ಧೂಳಿಯಿಂದ ನಾನು ಧೂಸರವರ್ಣವುಳ್ಳವಳಾಗಿದ್ದೇನೆ, ನೋಡು: ಇಲ್ಲಿ ಚಾರ್ಯಕೃತ ಸುರತಹೇತುಕವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರದ ವೈವರ್ಣ್ಯವನ್ನು, ಗೃಹಾರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಪುಷ್ಪಪರಾಗ ತನ್ನ ಮೈ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹೀಗಾಗಿರ - ಎಂದು ಹೇತ್ತಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅಚ್ಚಾದನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವ್ಯಾಜೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

೮೭. ಗೂಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ಒರ್ವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗೋಪನೀಯ ವಿಷಯವು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಒಂದು ಅಪ್ರಕೃತ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಶ್ಲೇಷಭಂಗಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಗೂಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೂಢೋಕ್ತೃರನ್ನೋದ್ದೇಶ್ಯಾ ಗೀರ್ಯದನ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಕಥ್ಯತೇ || ೧೫೩ ||

ವ್ಯಪಾಪೇಹಿ ಪರಕ್ಷೇತ್ರಾದಾಯಾತಿ ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕಃ |

'ಅನ್ನೋದ್ದೇಶ್ಯಾ ಗೀಃ ಅನ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಕಥ್ಯತೇ (ಇತಿ)ಯತ್ (ಸಾ) ಗೂಢೋಕ್ತಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ)'. 'ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಯಾವ ಮಾತಿದೆಯೋ, ಆ ಮಾತನ್ನು ಅಪ್ರಕೃತ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಗೂಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಒಬ್ಬ ಕಾಮುಕನು ಪರಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆಯ ಪತಿಯು ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ನೋಡಿದ ಸುಖೋರ್ವಳು ವಿಟಪುರುಷನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತು. ಆದರೆ, ಈ ಮಾತು ಅಪ್ರಕೃತ ವ್ಯಷಭವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದಂತಿರುತ್ತದೆ. 'ಹೇ ವೃಷ ! ಪರ ಕ್ಷೇತ್ರಾತ್ ಅಪೇಹಿ, (ಯತಃ) ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕಃ ಆಯಾತಿ'. 'ಎಲೈ ವೃಷಭವೇ ! (ಎಲೈ ವಿಟನೇ!) ಪರರ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಹೋಗು (ಪರಕಳತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋಗು) (ಎಕೆಂದರೆ) ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕನು (ಈ ಕಳತ್ರಸ್ವಾಮಿಯು) ಬರುತ್ತಿರುವನು'. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷಭಂಗಿಯಿಂದ, ಕಾಮುಕನು ಈ ಗುಢಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ- ಎಂದು ನೇರವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳದೆ, ಅವನಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸುತ ವ್ಯಷಭವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರ್ಗನೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಗೂಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

೮೮. ವಿವೃತೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ಗೂಢೋಕ್ತೃಲಂಕಾರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ಲೇಷಭಂಗಿಯಿಂದ ಗೋಪನಮಾಡ ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯೇ ತನ್ನ ಮಾತಿನ ಮುಖಾಂತರ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾದರೆ, ಅದು ವಿವೃತೋಕ್ತೃಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವೃತೋಕ್ತಃ ಶ್ಲಿಷ್ಠಗುಪ್ತಂ ಕವಿನಾಃಕವಿಷ್ಕೃತಂ ಯದಿ || ೧೫೪ ||

ವ್ಯಪಾಪೇಹಿ ಪರಕ್ಷೇತ್ರಾದಿತಿ ವಕ್ತಿ ಸ ಸೂಚನಮ್ |

'ಶ್ಲಿಷ್ಠಗುಪ್ತಂ ಕವಿನಾ ಯದಿ ಅವಿಷ್ಕೃತಂ (ಭವತಿ) (ತದಾ) ವಿವೃತೋಕ್ತಃ (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ)'. ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾಗಿ ನಿಗೂಹನಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯೇ ತನ್ನ ಮಾತಿನ ಮುಖಾಂತರವೇ ಅವಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ವಿವೃತೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಪ್ರಸಂಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. - 'ಹೇ ವೃಷ ! ಪರಕ್ಷೇತ್ರಾತ್ ಅಜೇಹಿ - ಇತಿ ಸಃ ಸೂಚನಂ ವಕ್ತಿ'. 'ಎಲೈ ವೃಷಭವೇ ! ಬೇರೆಯವರ ಹೊಲದಿಂದ ದೂರ ಹೋಗು - ಎಂದು ಅವನು ಸೂಚನೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕ ಗುಪ್ತವಾಗಿರ ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು (ಎಲೈ ವಿಟನೇ ! ಹೊರಟುಹೋಗು, ಕ್ಷೇತ್ರಪಾಲಕನು ಬರುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು) ಕವಿಯೇ 'ಸೂಚನಂ ವಕ್ತಿ' ಎಂದು ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚನಂ ವಕ್ತಿ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಖಾಂತರವೇ ಅವಿಷ್ಕರಣಗೊಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿವೃತೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

೮೯. ಯುಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ತನ್ನ ಮಮಸಂಗತಿಯನ್ನು ಗೋಪನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಆ ಅಂತರ್ಯ ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕ್ರಿಯೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಮಮಗೋಪನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ಮಾಡುವ ವರ್ಣನೆ ಯುಕ್ತೃಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಕ್ತಿಃ ಪರಾತಿಸಂಧಾನಂ ಕ್ರಿಯಯಾ ಮಮಗುಪ್ತಯೇ || ೧೫೫ ||

ತ್ಯಾಮಾಲಿಖಂತೀ ದೃಷ್ಟ್ಯಾನ್ಯಾಂ ಧನುಃ ಪೌಷ್ಪಂ ಕರೇಽ ಲಿಖತ್ |

'ಮಮಗುಪ್ತಯೇ ಕ್ರಿಯಯಾ ಪರಾತಿಸಂಧಾನಂ ಯುಕ್ತಿಃ' (ಇತಿ ಅಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ). 'ತನ್ನ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಮರೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ನೆಪದಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಮಾಡುವುದು 'ಯುಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : ವಿರಹಾತುರಳಾದ ನಾಯಕಿಯನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡಿರುವ ನಾಯಕನ ಬಳಿ ಆ ನಾಯಕಿಯ ಸುಖಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಮಾತಿರು. - 'ಹೇ (ನಾಯಕ) ! (ತ್ವತ್ಪ್ರಿಯಾ) ತ್ಯಾಂ ಆಲಿಖಂತೀ (ಪತೀ) ಅನ್ಯಾಂ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಕರೇ ಪೌಷ್ಪಂ ಧನುಃ ಅಲಿಖತ್' 'ಎಲಾ ನಾಯಕನೇ ! ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯು ನಿನ್ನ ವಿರಹದಿಂದ ತಪ್ಪಳಾಗಿ ವಿನೋದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿರಲು, ಆಗ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ, ತನ್ನ ಅಂತರಿಕ ಸಂಗತಿ ಅವಳಿಗೆ ತಿಳಿಯ ಬಾರದೆಂದು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಬರೆದಳು'. ಅಂದರೆ, ತಾನು ಬರೆಯುತ್ತಿರುವುದು ನಾಯಕನ ಚಿತ್ರವಲ್ಲ, ಮನ್ಮಥನ ಚಿತ್ರ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಯಕನ ವಿಷಯಕವಾದ ತನ್ನ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಮರೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪುಷ್ಪಧನುಸ್ಸನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಂಚನೆ (ಅತಿಸಂಧಾನ) ಮಾಡಿದಂತೆ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಯುಕ್ತೃಲಂಕಾರ.

೯೦. ಲೋಕೋಕ್ತೃಲಂಕಾರ:

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಗಾದೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶೇಷವಷ್ಟೆ ! ಇದನ್ನು 'ಲೋಕೋಕ್ತಿ' ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೋಕಪ್ರವಾದಾನುಕ್ಯತೀರ್ಲೋಕೋಕ್ತಿರಿತಿ ಕಥ್ಯತೇ || ೧೫೬ ||

ಸಹಸ್ರ ಕತಿಚಿನ್ಮಾಸಾನ್ ಮೀಲಯಿತ್ಯಾ ವಿಲೋಚನೇ |

'ಲೋಕಪ್ರವಾದಾನುಕ್ಯತೀ: ಲೋಕೋಕ್ತಿ: ಇತಿ ಕಥ್ಯತೇ'. 'ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಗಾದೆಯಂತಹ ಮಾತುಗಳ ಅನುಕರಣವು ಲೋಕೋಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ: ಪರಸ್ಪರಕ್ಕೆ ಬಹಳ ದಿವಸಗಳ ಹಿಂದೆ ಹೋಗಿದ್ದು ಇನ್ನೂ ಹಿಂತಿರುಗದೇ ಇರುವ ನಾಯಕನ ಪತ್ನಿ ವಿರಹಪೀಡಿತಳಾಗಿರಲು, ಅವಳ ಸಖಿಯು ಅವಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. (ಹೇ ಸಖಿ!) ವಿಲೋಚನೇ ಮೀಲಯಿತ್ಯಾ ಕತಿಚಿತ್ ಮಾಸಾನ್ ಸಹಸ್ರ - 'ಎಲೈ ಸಖಿಯೇ ! ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಇನ್ನು ಕೆಲವೇ ತಿಂಗಳು ಸಹಿಸಿಕೋ (ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾಯಕನು ತಪ್ಪದೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ) (ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ). 'ಮೀಲಯಿತ್ಯಾ ವಿಲೋಚನೇ' ಎನ್ನುವುದು ಒಂದು ಲೋಕೋಕ್ತಿ. ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಕರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಲೋಕೋಕ್ತಿಯೆಂದಾಗಿದೆ.

೯೧. ಛೇಕೋಕ್ತಿಯಲಂಕಾರ:

ಇದೇ ರೀತಿಯ ಲೋಕೋಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದ ವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಅದು ಛೇಕೋಕ್ತಿಯೆಂದಾಗಿದೆ.

ಛೇಕೋಕ್ತಿಯುಕ್ತಾ ಲೋಕೋಕ್ತಿ: ಸ್ಯಾದರ್ಥಾಂತರಗರ್ಭಿತಾ || ೧೫೭ ||

ಭುಜಂಗ ವಿವ ಜಾನೀತೇ ಭುಜಂಗಚರಣಂ ಸಖೀ |

'ಯತ್ರ ಲೋಕೋಕ್ತಿ: ಅರ್ಥಾಂತರಗರ್ಭಿತಾ ಸ್ಯಾತ್ (ಸಾ) ಛೇಕೋಕ್ತಿ: (ಇತ್ಯಲಂಕಾರ: ಭವತಿ)'. 'ಎಲ್ಲಿ ಲೋಕೋಕ್ತಿಯೇ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಛೇಕೋಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಬೇರೊಬ್ಬನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಆತನ ವಿಷಯವನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ತಿಳಿಯದವನಂತೆ ನಟಿಸಿ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅವನ ಮಿತ್ರನು ಈತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಎರಡನೆಯವನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು - 'ಹೇ ಸಖೀ! ಭುಜಂಗ: ವಿವ ಭುಜಂಗಚರಣಂ ಜಾನೀತೇ'. 'ಎಲೈ ಮಿತ್ರನೇ! ಸರ್ಪವು ಮಾತ್ರವೇ ಸರ್ಪದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಭುಜಂಗಪದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷದಿಂದ 'ವಿಟ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ, ವಿಟನ ಚಾದನ್ನು ವಿಟನು ಮಾತ್ರವೇ ಬಲ್ಲ ಎಂಬ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಈ ಲೋಕೋಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಛೇಕೋಕ್ತಿಯೆಂದಾಗಿದೆ.

೯೨. ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯಲಂಕಾರ:

ಶ್ಲೇಷದ ಮೂಲಕ ಅಥವಾ ಕಾಕುವಿನ ಮೂಲಕ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದಾದರೆ ಅದು ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯೆಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. 'ಕಾಕು' ವೆಂದರೆ 'ಕಾಕುಚ್ಚಿ'ಯಾಂ ವಿಕಾರೋ ಯಃ ಶೋಕಭೇತ್ಯಾದಿಭಿರ್ವರ್ತತೇ' ಎಂಬ ಅಮರ ಕೋಶದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ 'ಸ್ವರದ ವಿಕಾರ'. ನೀನು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೇನು? ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದರೆ, ನಾನು ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾರನೇನು? ಎಂಬುದು ಕಾಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ. ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯು ೧. ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕ ೨. (ಕಾತ್ಯಾಕ್ಷಿಪ್ರ) ಕಾಕುಮೂಲಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಕ್ರೋಕ್ತಿಃ ಶ್ಲೇಷಕಾಕುಭ್ಯಾಮಪರಾರ್ಥಪ್ರಕಲ್ಪನಮ್ || ೧೫೮ ||

ಮುಂಚ ಮಾನಂ ದಿನಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನೇಹ ಹರಾಂತಿಕೇ |

'ಶ್ಲೇಷಕಾಕುಭ್ಯಾಂ ಅಪರಾರ್ಥಪ್ರಕಲ್ಪನಂ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಶ್ಲೇಷ ಅಥವಾ ಕಾಕುವಿನ ಮುಖಾಂತರ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೀತವಾಗುವುದಾದರೆ ಅದು ವಕ್ರೋಕ್ತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕನು ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಿಂದ ನಾಯಕಿಗೆ ಕೋಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ ಅವಳು ಕೋಪವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಇವ್ವರಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಾಗುವ ಸಮಯ. ಆಗ ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಭಾಷಣೆ. ಇದು ನಾಯಕನು ಹೇಳುವ ಮಾತು- 'ಮಾನಂ ಮುಂಚ ದಿನಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ' 'ಎಲಾ ನಾಯಕಿಯೇ ! ನೀನು ಕೋಪವನ್ನು ಬಿಡು; ಏಕೆಂದರೆ ಈಗ ಪ್ರಭಾತ ಕಾಲವು ಬರುವ ಸಮಯ.' ಇದಕ್ಕೆ ನಾಯಕಿಯು 'ಮುಂಚ ಮಾ ನಂದಿನಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ' = 'ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ನಂದಿಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಡ' - ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾಳೆ. 'ಇಹ ನಂದೀ ನ (ಸಃ) ಹರಾಂತಿಕೇ (ವರ್ತತೇ)' - ನಂದಿ ಇಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅವನಿರುವುದು ಶಿವನ ಬಳಿ - ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಿಂದ ಪರವಶನಾಗಿರುವ ನೀನು ಉನ್ಮತ್ತನಂತೆ ಈ ರೀತಿ ಮಾತನಾಡಬೇಡ - ಎಂದು ಭಾವ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕಾಲ ವಿಳಂಬಹೇತುಕವಾದ ಕೋಪವನ್ನು ಬಿಡು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಶಬ್ದಶ್ಲೇಷದ ಮುಖಾಂತರ (ಸಭಂಗಶ್ಲೇಷದ ಮುಖಾಂತರ) ನಂದಿಯ ವಿಷಯಕವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರಕಲ್ಪನೆ ವರ್ಗಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾದ ವಕ್ರೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ. ಕಾಕುವಕ್ರೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೯೩. ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ

ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತದ್ವತ್ತಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಾಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಚಮತ್ಕಾರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಹನು ಈ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ. ಇದನ್ನು ಕೇವಲ 'ವಾರ್ತೆ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ, ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವಭಾವದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಚಮತ್ಕಾರವಲ್ಲದಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಹುವುಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಃ ಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ಜಾತ್ಯಾದಿಸ್ಥಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್ || ೧೫೯ ||
ಕುರಂಗೈರುತ್ತರಂಗಾಕ್ಷೈಃ ಸ್ತಬ್ಧಕರ್ಣೈರುದೀಕ್ಷಿತಮ್ |

'ಜಾತ್ಯಾದಿಸ್ಥ ಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ವರ್ಣನಂ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಜಾತಿ-ಕ್ರಿಯಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಭಾವದ ವರ್ಣನೆಯು ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ'.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಉತ್ತರಂಗಾಕ್ಷೈಃ ಸ್ತಬ್ಧಕರ್ಣೈಃ ಕುರಂಗೈಃ ಉದೀಕ್ಷಿತಮ್'. 'ಮೇಲ್ನು ಖವಾದ ಮತ್ತು ಚಂಚಲವಾದ ಲೋಚನಗಳುಳ್ಳ, ಮತ್ತು ಚಾಂಚಲ್ಯರಹಿತವಾದ ಅಂದರೆ, ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತಿರುವ ಕಿವಿಗಳುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆಗಳಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು'. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಾದಿಗಳ ದರ್ಶನದಿಂದ ಭೀತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜಿಂಕೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವರ್ತನೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಯಲಂಕಾರ.

೯೪. ಭಾವಿಕಾಲಂಕಾರಃ

ಹಿಂದೆ ನಡೆದುಹೋಗಿರುವ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಆಗಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈಗ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಂದರೆ, ಈಗಲೂ ತನ್ನೆದುರು ಹಾಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ ಎಂಬಂತೆ ಮಾಡುವ ವರ್ಣನೆ ಭಾವಿಕಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾವಿಕಂ ಭೂತಭಾವವೃಥ್ವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್ || ೧೬೦ ||
ಅಹಂ ವಿಲೋಕಯೇದ್ಯಾಪಿ ಯುದ್ಧಂತೇಽತ್ರ ಸುರಾಃಸುರಾಃ |

'ಭೂತಭಾವವೃಥ್ವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸ್ಯ ವರ್ಣನಂ ಭಾವಿಕಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ)'. 'ಹಿಂದೆ ನಡೆದು ಹೋಗಿರುವ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಆಗಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈಗ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರರೂಪವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ವರ್ಣನೆ ಭಾವಿಕಾಲಂಕಾರ'.

ಅತೀತವೃತ್ತಾಂತಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪ ವರ್ಣನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ - 'ಸುರಾ ಸುರಾಃ ಅತ್ರ ಯುದ್ಧಂತೇ (ಇತಿ) ಅಹಂ ಅದ್ಯಾಪಿ ವಿಲೋಕಯೇ'. 'ದೇವಾಸುರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ನಾನು ಈಗಲೂ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದೇನೆ' - 'ಕಳೆದುಹೋಗಿರುವ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಆಗಿಹೋಗಿರುವ ದೇವಾಸುರರ ಯುದ್ಧವು ಈಗಲೂ ಆಗುತ್ತಿರುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ರೂಪವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಭಾವಿಕಾಲಂಕಾರ'.

ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಆಗಬಹುದಾದ (ಅನಾಗತ - ಇನ್ನೂ ಆಗದಿರುವ ಅಂದರೆ, ಮುಂದೆ ಆಗಲಿರುವ) ವೃತ್ತಾಂತದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಸಹ ಭಾವಿಕಾಲಂಕಾರ. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೯೫. ಉದಾತ್ತಾಲಂಕಾರಃ

ಶ್ಲಾಘ್ಯವೂ, ಸಮೃದ್ಧಿಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಚರಿತವನ್ನು ಅಂದರೆ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಬೇರೆಯವರ ಸೂಚಕರೀತಿಯಲ್ಲಿ (ಉಪಲಕ್ಷ್ಯ-ಸೂಚಕ) ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದು ಉದಾತ್ತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾತ್ತಮೃದ್ವೇಶ್ವರಿತಂ ಶ್ಲಾಘ್ಯಂ ವಾನ್ಮೋಚಲಕ್ಷಣಮ್ || ೧೬೧ ||

ಶಾನೌ ಯತ್ರಾಭವದ್ಭೃಂ ತದ್ಭೂರ್ಜಟಕಿರೀಟಿನೋಃ |

'ಶ್ಲಾಘ್ಯಂ ಮೃದ್ವೇಃ ಚರಿತಂ ವಾ ಲನ್ಮೋಚಲಕ್ಷಣಂ ಸತ್ (ವರ್ಣತೇ) ತತ್ ಉದಾತ್ತಂ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ ಭವತಿ). ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾದ ಚರಿತೆ ಅಥವಾ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಚರಿತೆಯ (ಘಟನೆಯ) ವರ್ಣನೆಯು ಬೇರೊಂದರ ಸೂಚಕರೂಪವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಉದಾತ್ತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಯತ್ರ ಶಾನೌ ಧೂರ್ಜಟಕಿರೀಟಿನೋಃ ತದ್ ಯುದ್ಧಂ ಅಭವತ್' - 'ಸಾ ವಿಷಾ ಶಾನುಃ'. 'ಯಾವ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಶಿವಾರ್ಜುನರ ಯುದ್ಧವಾಯಿತೋ ಅದೇ ಈ ಪರ್ವತ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿವ-ಅರ್ಜುನರ ಯುದ್ಧವು ಹಿಮಾಲಯದ ಸೂಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉದಾತ್ತಾಲಂಕಾರ. ಇದು, ಶ್ಲಾಘ್ಯಚರಿತವು ಅನ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣ (ಸೂಚಕ) ವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಮೃದ್ಧಿಪೂರ್ಣಚರಿತವು ಇತರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೯೬. ಅತ್ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ

ಅದ್ಭುತವೂ, ಅಸತ್ಯಾರ್ಥವೂ ಆದ ಶೌರ್ಯ ಔದರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆ ಚಮತ್ಕಾರ ವಲ್ಲದ್ದಾಗಿ ಅತ್ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯುಕ್ತಿರದ್ಭುತಾತಘ್ಯಶೌರ್ಯೋದಾರ್ಯಾದಿವರ್ಣವನಮ್ || ೧೬೨ ||

ತ್ವಯಿ ದಾತರಿ ರಾಜೇಂದ್ರ .ಯಾಚಕಾಃ ಕಲ್ಪಶಾಖಿನಃ |

'ಅದ್ಭುತಾತಘ್ಯಶೌರ್ಯೋದಾರ್ಯಾದಿವರ್ಣನಂ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಃ (ಭವತಿ)' ಅದ್ಭುತವೂ - ಅಸತ್ಯವೂ ಆದ ಶೌರ್ಯ, ಔದರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಅತ್ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ : ಹೇ ರಾಜೇಂದ್ರ ! ತ್ವಯಿ ದಾತರಿ (ಸತಿ) (ತದಾ) ಯಾಚಕಾಃ ಕಲ್ಪಶಾಖಿನಃ (ಭವಂತಿ), 'ಎಲೈ ರಾಜನೇ ! ನೀನು ಸಕಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕವನಾಗಿರಲು, ಯಾಚಕರು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳೇ ಆಗಿರುವರು. - ಆದರೆ, ರಾಜನು ನೀಡಿದ ಅಪರಿಮಿತ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಯಾಚಕರೂ ಸಹ ಅಪಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ ದಾನಶೀಲತೆ ಅದ್ಭುತ ರೀತಿಯಿಂದ ಮತ್ತು ಮಿಥ್ಯಾರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಕೇವಲ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅತ್ಯುಕ್ತಾಲಂಕಾರ. ದಾನಶೀಲತೆ ಅಪಾರ ವೆಂಬುದಂತೂ ಸತ್ಯ. ಆದರೆ, ಯಾಚಕರೂ ಸಹ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಂತೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾಯಕರಾಗಿರುವುದು ಅದ್ಭುತ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯ ಎಂದು ಭಾವ.

೯೭. ನಿರುಕ್ತಾಲಂಕಾರಃ

ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿನ ಅವಯವಾರ್ಥದ ಮುಖಾಂತರ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಾದರೆ ಅದು ನಿರುಕ್ತಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತಿಯೋಗತೋ ನಾಮ್ನಾ ಮನ್ಯಾರ್ಥತ್ಯಪ್ರಕಲ್ಪನಮ್ || ೧೬೩ ||
ಈದೃಶೈಶ್ಚರಿತ್ಯರ್ಜಾನೇ ಸತ್ಯಂ ದೋಷಾಕರೋ ಭವಾನ್ |

'ಯೋಗತಃ ನಾಮ್ನಾಂ ಅನ್ಯಾರ್ಥತ್ಯಪ್ರಕಲ್ಪನಮ್ ನಿರುಕ್ತಿಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿನ ಯೋಗದ ಅಂದರೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದ ಮುಖಾಂತರ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ನಿರುಕ್ತಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: ವಿರಹಿಣಿಯೋರ್ವಳು ಚಂದ್ರನನ್ನು ನಿಂದಿಸುತ್ತಿರುವುದು ('ಹೇ ಚಂದ್ರ!!') ಈ ದೃಶ್ಯ: ಚರಿತ್ರೆ: ಭವಾನ್ ಸತ್ಯಂ ದೋಷಾಕರಃ (ಇತಿ) ಜಾನೇ - 'ಎಲೈ ಚಂದ್ರನೇ ! ವಿರಹಿಗಳಿಗೆ ಇಂತಹ ಅಪಹನೀಯವಾದ ಪೀಡೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಿಕೆಯಾದ ಕ್ಷಿಪ್ರಚರಿತೆಗಳಿಂದಾಗಿಯೇ ನಿಜಕ್ಕೂ ದೋಷಾಕರ (ದೋಷಾಣಾಂ ಆಕರಃ, ದೋಷಾಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಚ ದೋಷಾಕರಃ) ಎಂದೆನಿಸುವೆ'. ಇಲ್ಲಿ 'ದೋಷಾಕರ' ಪದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು ೧. ದೋಷಗಳಿಗೆ ಆಕರ ಮತ್ತು ೨. ರಾತ್ರಿಗೆ ಕಾರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ದೋಷಾಕರ = ರಾತ್ರಿಗೆ ಕಾರಣ - ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನ ದ್ವುಪಚರಿಯ ಕಾರಣ 'ದೋಷಗಳಿಗೆ ಆಕರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಂತರವು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವಂತೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ನಿರುಕ್ತಲಂಕಾರ.

೯೮. ಪ್ರತಿಷೇಧಾಲಂಕಾರ:

ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥದ ನಿಷೇಧವು ಪುನಃ ವರ್ಣಿತವಾದರೆ ಅದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ನಿಷೇಧವು ಅರ್ಥಾಂತರಗರ್ಭಿತವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ.

ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ನಿಷೇಧಸ್ಯಾನುವರ್ಗಾನಮ್ || ೧೬೪ ||
ನ ದ್ಯೂತಮೇತತ್ ಕಿತವ ಕ್ರೀಡನಂ ನಿಶಿತ್ಯಃ ಶರೈಃ |

'ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ನಿಷೇಧಸ್ಯ ಅನುವರ್ಗಾನಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ (ಇತ್ಯಲಂಕಾರಃ)'. 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ನಿಷೇಧವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ವರ್ಗನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾಲಂಕಾರ'.

ಉದಾಹರಣೆ: ಯುದ್ಧ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಾದ ಶಕುನಿಯನ್ನು ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು - 'ಹೇ ಕಿತವ! ವಿತತ್ ದ್ಯೂತಂ ನ, (ಕಿಂತು) ನಿಶಿತ್ಯಃ ಶರೈಃ (ಸಹ) ಕ್ರೀಡನಂ'. 'ಎಲೈ ವಂಚಕ ಶಕುನಿಯೇ! ಇದು ದಾಳಿಗಳ ಕ್ರೀಡೆಯಾದ ದ್ಯೂತವಲ್ಲ; ಆದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಆಡುವ ಯುದ್ಧ ಕ್ರೀಡೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವನ್ನು ದ್ಯೂತವಲ್ಲವೆಂದು ದ್ಯೂತತ್ವರೂಪದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಆ ರೀತಿ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಯುದ್ಧವನ್ನೇ, ನಿಶಿತಶರಗಳ ಕ್ರೀಡೆ - ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಂತರರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಾನು ದ್ಯೂತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯೋಗ್ಯ. ಯುದ್ಧಕ್ಕಲ್ಲ' ಎಂಬ ಹಾಸ್ಯ ಇಲ್ಲಿದೆ.

೯೯. ವಿಧ್ಯಲಂಕಾರ:

ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುನಃ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅರ್ಥವಿಶೇಷದ ದ್ಯೋತನದ ನಿಮಿತ್ತವೆಂಬ ರೀತಿಯ ವರ್ಗನೆ ವಿಧ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಿದ್ಧಶ್ವೇವ ವಿಧಾನಂ ಯತ್ ತಾಮಾಹುವಿದ್ಯಲಂಕೃತಮ್ || ೧೬೫ ||
ಪಂಚಮೋದಂಚನೇ ಕಾಲೇ ಕೋಕಿಲಃ ಕೋಕಿಲೋ ಭವೇತ್ |

'ಸಿದ್ಧಶ್ವೇವ ವಿಧಾನಂ (೨೩) ಯತ್, ತಾಂ ವಿಧ್ಯಲಂಕೃತಿಂ ಆಹುಃ'; ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ, ಅನುಪಯುಕ್ತವಾದರೂ ಅರ್ಥಾಂತರಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ, ಮತ್ತೆ ವರ್ಗಿಸುವುದು ವಿಧ್ಯಲಂಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಪಂಚಮೋದಂಚನೇ ಕಾಲೇ ಕೋಕಿಲಃ ಕೋಕಿಲಃ ಭವೇತ್' 'ಪಂಚಮ ಸ್ವರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಕೂಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೋಗಿಲೆಯು ಕೋಗಿಲೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಇತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೋಗಿಲೆಯು ಪಂಚಮಸ್ವರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಹಾಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಕೋಗಿಲೆ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವುಳ್ಳದ್ದು ವಸಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಭಾವ. ಮೃತಃ ಕೋಗಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಕಿಲತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಎರಡನೇ ಸಾರಿ ಕೋಕಿಲ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಧಾನವೂ. ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಸ್ವರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಹಾಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಜನ ಹೃದ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬ ಅರ್ಥಾಂತರಪ್ರತೀತಿದಾಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಧ್ಯಲಂಕಾರ.

೧೦೦. ಹೇತ್ವಲಂಕಾರಃ

ಕಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಚಮತ್ಕಾರರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡುವ ವರ್ಗನೆ ಹೇತ್ವಲಂಕಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೇತೋರ್ಹೇತುಮತಾಸಾರ್ಥಂ ವರ್ಗನಂ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ || ೧೬೬ ||

ಅಸಾವುದೇತಿ ಶೀತಾಂಶುಮಾರ್ಗನಭೇದಾಯ ಸುಭ್ರುವಾಮ್ |

'ಹೇತೋಃ ಹೇತುಮತಾಸಾರ್ಥಂ ವರ್ಗನಂ ಹೇತುಃ (೨೩) ಉಚ್ಯತೇ'. ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಗಿಸಿದರೆ ಅದು ಹೇತ್ವಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆ: 'ಅಸೌ ಶೀತಾಂಶುಃ ಸುಭ್ರುವಾಂ ಮಾನಭೇದಾಯ ಉದೇತಿ; 'ಶೀತಕಿರಣಾನಾದ ಈ ಚಂದ್ರನು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪ್ರಣಯಕೋಪಶಮನಕ್ಕಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತಾನೆ'. ಇಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯ ಕಾರಣ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪ್ರಣಯಕೋಪಶಮನ ಕಾರ್ಯ. ಈ ಕಾರಣ - ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇತ್ವಲಂಕಾರ. ಕೆಲವರು ಹೇತ್ವಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೀಗೂ ವಿವರಿಸುವರು.

ಹೇತು ಹೇತುಮತೋರೈಕ್ಯಂ ಹೇತುಂ ಕೇಚಿತ್ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ |

ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿರಾಸಾ ವಿದುಷಾಂ ಕಟಾಕ್ಷಾ ವೆಂಕಟಪ್ರಭೋ || ೧೬೭ ||

ಹೇತು - ಹೇತುಮತೋಃ ಐಕ್ಯಂ (ಅ೨) ಕೇಚಿತ್ ಹೇತುಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ' ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ಸಹ ಕೆಲವರು ಹೇತ್ವಲಂಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆ : 'ಹೇ ವೆಂಕಟಪ್ರಭೋ ! (ತವ) ಕಟಾಕ್ಷಾಃ ವಿದುಷಾಂ (ಸದಾ) ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಲಾಸಾಃ, 'ಎಲಾ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನೇ ! ನಿನ್ನ ಕಟಾಕ್ಷಗಳಿಂದರೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಸದಾಕಾಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನುದ್ದಿದಾಯಕಗಳು'. ಇಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರನ ಕಟಾಕ್ಷಮಾತ್ರದಿಂದ ಭೂನಿಗಳಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ, ಕಾರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ, ಕಾರಣಗಳಾದ ಕಟಾಕ್ಷಗಳಿಗೂ, ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಲಾಸಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಮತ್ತು ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೇತುಲಂಕಾರಮಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳು

ಪ್ರಸ್ತಾವಿಕೆ : 'ಚಂದ್ರಾರೋಹದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು (ಒಂದು ನೂರು) ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ತರಗತಿಯ ಪಾಠ್ಯಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿದ ಎಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳ ಜತೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಆ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳೆಂದರೆ—

೧. ಛೇದನಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ	೨. ವೃತ್ತನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ
೩. ಲಾಟಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ	೪. ಯಮಕಾಲಂಕಾರ

ಅಲಂಕಾರ ಪದಕ್ಕೆ ಚಮತ್ಕಾರ, ಶೋಭಾಜನಕ, ಶೋಭಾಧಾಯಕ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಿರುವಂತೆ, ಗೌಣ ಅಥವಾ ಅಮುಖ್ಯ, ಪೋಷಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಚಮತ್ಕಾರವು ಶಬ್ದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ, ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಚಮತ್ಕಾರವು ಶಬ್ದನಿಷ್ಪವಾದದಲ್ಲಿ ಅದು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥನಿಷ್ಪವಾದದಲ್ಲಿ ಅದು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡರ ಪ್ರಮುಖ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವು ಶಬ್ದ ಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರವು ಶಬ್ದಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಹಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ

'ಹಂಸೀವ ಕೃಷ್ಣ ತೇ ಕೀರ್ತಿಃ' - ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಂಸೀ, ಕೀರ್ತಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ, ಇವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದರೂ, ಅರ್ಥ ಚಮತ್ಕಾರ ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಉಚ್ಚರದ್' - ಭೂರಿಕೀಲಾಲಃ ಶುಶುಭೇ ವಾಹಿನೀಪತಿಃ - ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೀಲಾಲ, ವಾಹಿನೀಪತಿ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದರೆ, ಕವಿಯ ಉದ್ವಿಗ್ನ ಚಮತ್ಕಾರ ದೊರೆಯಲಾರದು - ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೂ ಇರಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಇರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಗೌಣ - ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯದಂತೆ, ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ,

ಶಬ್ದ ಚಮತ್ಕಾರ ಗೋ; ಅಂತೆಯೇ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಹ ಶಬ್ದನಿಷ್ಠ ಚಮತ್ಕಾರವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಅರ್ಥಚಮತ್ಕಾರವು ಗೋವಾಗಿರುತ್ತದೆ - ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಾಃ

(ಮೊದಲಿಗೆ ಅನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಿಸಲಾಗಿದೆ)

ಸರೂಪವರ್ಣಾವಿನ್ಯಾಸಮನುಪ್ರಾಸಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ |

ಸಮಾನ ರೂಪವನ್ನುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅನುಪ್ರಾಸವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣಮ್—

‘ಕಂ ತಯಾ ಚಂತಯಾ ಕಾಂತೇ ನಿತಾಂತೇತಿ ಯಯೋದಿತಮ್’ ||

‘ಎಲೆ ಕಾಂತೆಯೇ, ಸುಧೀರ್ಘವಾದ ಈ ಚಂತೆಯಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ?’

ಇಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ಕಾರವು ಎರಡು ಸಾರಿಯೂ ‘ತಯಾ’ ಎಂಬುದು ಎರಡು ಸಾರಿಯೂ ‘ಂತ’ ಎಂಬುದು ಮೂರು ಸಾರಿಯೂ ‘ತ’ ಕಾರವು ಏಳು ಸಾರಿಯೂ ಬಂದಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ.

‘ಸ ಚ ದ್ವಿವಿಧಃ | ಭೇಕಾನುಪ್ರಾಸಃ ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸಃ ||

‘ಅ ಅನುಪ್ರಾಸವು ಭೇಕಾನುಪ್ರಾಸ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭೇಕಾನುಪ್ರಾಸಃ

‘ಸೋಽನೇಕಸ್ಯ ಸಕೃತ್ಪೂರ್ವಃ |

ಅನೇಕಸ್ಯ-ವೃಂದನಸ್ಯ, ಪೂರ್ವ-ಭೇಕಃ, ಸಃ-ಅನುಪ್ರಾಸಃ ||

‘ಅನೇಕ ವೃಂದನವು ಒಮ್ಮೆ ಆವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಭೇಕಾನುಪ್ರಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ’.

ಉದಾಹರಣಮ್—

‘ತತೋರುಗಾ ಪರಿಸ್ಪಂದಮಂದೀಕೃತವಪುಃ ಶಶೀ |

ದಧೇ ಕಾಮಪರಿಕ್ಷಾಮ ಕಾಮಿನೀಗಂಡಪಾಂಡುತಾಮ್’ ||

ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರುಣೋದಯವಾಗುತ್ತಾ ಇದೆ, ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನು ಮುಳುಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ, ಕಾಂತಿಹೀನರ ಈ ಚಂದ್ರನು, ವಿರಹವೃಥೆಯಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರುವ ಕಾಮಿನಿಯ ಕಪೋಲದಂತೆ ಪಾಂಡುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ಇಲ್ಲಿ 'ತ' ಕಾರ, 'ರ' ಕಾರ, 'ಪ' ಕಾರ, 'ಂದ' ಕಾರ, 'ಶ' ಕಾರ-ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸ್ಪರ್ಶ ಅವ್ಯಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಛೇಕಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದ್ದರೂ, ಅದು ಶಬ್ದಚಮತ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸ:

'ಎಕಸ್ಯಾನೇಕಸ್ಯ ವಾ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ ಅನೇಕವಾರಂ ಪ್ರಯೋಗಃ ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸಃ' ||

ಒಂದು ವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ.

ಯಥಾ ವಾ -

ಅಪಸಾರಯ ಘನಸಾರಂ ಕುರುಹಾರಂ ದೂರ ಎವ ಕಿಂ ಕಮಲೈಃ ? |

ಅಲಮಲಮಲಮಾಲಿ ಮೃಣಾಲೈಃ ಇತಿ ವದತಿ ದಿವಾನಿಶಂ ಬಾಲಾ ||

ವಿರಹಪ್ರಳಾದ ನಾಯಕಿಗೆ ಅವಳ ಸಖಿಯು ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ನಾಯಕಿಯ ಆ ಉಪಕಾರಗಳನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತಿರುವ ರೀತಿಯಿರು. 'ಎಲಾ ಸಖಿಯೇ! ಕರ್ಪೂರವನ್ನು ದೂರವಿಡು, ಈ ಮುಕ್ತಾಹಾರವನ್ನು ದೂರಮಾಡು, ಈ ಕಮಲಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ? ಹಾಗೆಯೇ ಈ ತಾವರೆಯ ದಂಟುಗಳ ಉಪಚಾರವೂ ಕೂಡ ಬೇಡವೇ ಬೇಡ' ಎಂದು ಅಸಹಾಯಕಳಾದ ನಾಯಕಿಯು ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ನ' ಕಾರ 'ರ' ಕಾರ, 'ಕ' 'ಲ' ಕರಾದಿ ಅನೇಕ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವೃತ್ತಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ

ಲಾಟಾನುಪ್ರಾಸ:

'ಶಾಬ್ದಸ್ತು ಲಾಟಾನುಪ್ರಾಸೋ ಭೇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾತ್ರತಃ' |

ಒಂದೇ ಪದವು ಅನೇಕವಾರ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಲಾಟಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣಮ್ -

ಯಸ್ಯ ನ ಸವಿಧೇ ದಯಿತಾ ದವದಹನಸ್ತುಹಿನದೀಧಿತಿಸ್ತಸ್ಯ |

ಯಸ್ಯ ಚ ಸವಿಧೇ ದಯಿತಾ ದವದಹನಸ್ತುಹಿನದೀಧಿತಿಸ್ತಸ್ಯ ||

'ಯಾವಾತನ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನಿಗೆ ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳು ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಯಾವಾತನ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯಳು ಇರುವಳೋ, ಅವನಿಗೆ ಕಾಡುಕಿಚ್ಚೂ ಸಹ ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣದಂತೆ ತಂಪಾಗುತ್ತದೆ'.

ಈ ಉದಾಹರಣೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರದಿಂದಾಗಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 'ಚ' ಕಾರದಿಂದಾಗಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ, ಪದಗಳ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಥವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಲಾಟಾನುಪ್ರಾಸಾಲಂಕಾರ.

ಯಮಕಾಲಂಕಾರ:

ಅರ್ಥೇಸತ್ಯರ್ಥಭಿನ್ನಾನಾಂ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸಾ ಪುನಃ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅರ್ಥವೂ ಇರಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ಣಾರ್ಥವೂ ಇರಬೇಕು. ಆದರೆ, ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಅರ್ಥಪೋಧಕವಾದ ವರ್ಣಗಳ ಪ್ರವರಾವೃತ್ತಿ ಇರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಯಮಕಾಲಂಕಾರ.

ಉದಾಹರಣೆಮ್ -

ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಸಾದಂ ಮೇ ಸ್ಥಿತಿಂ ಚಿತ್ರ ಸರಸ್ವತಿ |

ಸರಸ್ವತಿ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ಕುರು ಕ್ಷೇತ್ರಸರಸ್ವತಿ ||

'ಎಲೆ ಸರಸ್ವತಿಯೇ! ನೀನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡು, ನನ್ನ ಚಿತ್ರವೆಂಬ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಶಾಶ್ವತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡು, ನನ್ನ ಶರೀರವೆಂಬ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನಿನ್ನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದು' ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ 'ಕುರು' 'ಕ್ಷೇತ್ರ' ಈ ಪದಗಳು ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿದ್ದರೂ, ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಯಮಕಾಲಂಕಾರ.

'ಯಸ್ಯ ನ ಸವಿಧೇ.....', ಮತ್ತು 'ಸರಸ್ವತಿ .....' ಈ ಎರಡೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದ್ದರೂ, ಅದು ಗೋ.

ಮುಕ್ತಾಯವಾಕ್ಯ.

ಇತ್ಯಂ ಶತಮಲಂಕಾರಾ ಲಕ್ಷಯಿತ್ಯಾ ನಿದರ್ಶಿತಾಃ

ಪ್ರಾಚೀನಮಾಧುನಿಕಾನಾಂ ಚ ಮತಾನ್ಯಾಲೋಚ್ಯ ಸರ್ವತಃ || ೧೬೮ ||

ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಭಾಮಹ - ದಂಡಿ - ಉದ್ಯೋತಾದಿ ಆಲಂಕಾರಿಕರ ಮತ್ತು ನವೀನರಾದ ಮಮ್ಮಟ, ರುಯ್ಯಕ, ವಿಶ್ವನಾಥಾದಿ ಆಲಂಕಾರಿಕರ ಎಲ್ಲ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮಿಯಿಂದ ಪರಿಮರ್ಶಿಸಿ, ಒಟ್ಟು ಒಂದು ನೂರು ಆಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಚಂದ್ರಾಲೋಕಗ್ರಂಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

|| ಶಿವಮ್ ||

ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಃ

ಭಂದತ್ಯಾಸ್ತವು ವೇದಗಳ ಅರು ಅಂಗಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು ಅಂಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಶಿಕ್ಷಾ ಕಲ್ಪೋ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಭಂದಶಾಂ ಚಯಃ |

ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಯನಂ ಚೈವ ವೇದಾಂಗಾನಿ ಪದೇವ ತು' || ಹಾಗೆಯೇ

'ಭಂದಃ ಪಾದೌ ತು ವೇದಸ್ಯ ಹಸ್ತೌ ಕಲ್ಪೋಽಥ ಕಥ್ಯತೇ

ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಯನಂ ನೇತ್ರಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಶ್ರೋತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ||

ಶಿಕ್ಷಾ ಭಾಣಂ ತು ವೇದಸ್ಯ ಮುಖಂ ವ್ಯಾಕರಣಂ ಸ್ವತಮ್ |

ತಸ್ಮಾತ್ಪಾಂಗಮಧೀತ್ವೈವ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ಮಹೀಯತೇ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಭಂದತ್ಯಾಸ್ತವನ್ನು ವೇದದ ಪಾದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಭಂದತ್ಯಾಸ್ತದ ಅಧ್ಯಪ್ರವರ್ತಕನೆಂದರೆ ಪಿಂಗಲಾಚಾರ್ಯ. ಇವನು ವೇದವೆಂಬ ಸಮುದ್ರದಿಂದ, ದೇವಾಸುರರು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಿಂದ ಅವೃತವನ್ನು ಪಡೆದಂತೆ, ಈ ಭಂದತ್ಯಾಸ್ತವನ್ನು ಪಡೆದನು.

'ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧೇರಮೃತಂ ಯದ್ವದುದ್ಧೃತಂ ದೇವದಾನವೈಃ |

ಭಂದೋಬ್ಧೇಃ ಪಿಂಗಲಾಚಾರ್ಯೈಶ್ಚಂದೋಽಮೃತಂ ತಥೋದ್ಧೃತಮ್ ||

ಖುಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಮೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ತುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳು (ಸಂಹಿತೆಗಳು) ರಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ 'ಭಂದಸ್' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪಿಂಗಲಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಪಿಂಗಲಮುನಿ, ಪಿಂಗಲನಾಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಆಚಾರ್ಯನು ಸೂತ್ರರೂಪವಾಗಿ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕಭಂದಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿರಚಿಸಿರುವನು. ಇದು ಬಹಳ ದುರ್ಬೋಧವಾದುದರಿಂದ ಕೇದಾರಭಟ್ಟನೆಂಬ ಪ್ರಕಾಂಡಪಂಡಿತನು ಸುಲಭಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಈ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪಿಂಗಲನ ಭಂದಸ್ತೂತ್ರವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಕೇದಾರಭಟ್ಟನ ಕಾಲ ದೇಶಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟನ್ನೇ ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಸಾಕು ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಶ್ರೀ ಗಣೇಶಾಯ ನಮಃ ||

|| ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಃ ||

|| ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ತಾನು ಬರೆಯಲಾರಂಭಿಸಿರುವ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಎಂಬ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕೇದಾರಭಟ್ಟನು ಮೊದಲು ತನ್ನ ಇವ್ಯ ದೇವತೆಯಾದ ಶಂಕರನ ನಮಸ್ಕಾರಪೂರವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅಧಿಕಾರಿ, ವಿಷಯ, ಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಗಳೆಂಬ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಯಸಿದವನಾಗಿ, ತನ್ನ ತಂದೆಯ ವಿದ್ಯಾತ್ಮಶಂಸಾಪೂರ್ವಕ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೀಗೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸುಖಸಂತಾನಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ನತ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಚ್ಯುತಾರ್ಚಿತಮ್ |

ಗೌರೀವಿನಾಯಕೋಪೇತಂ ಶಂಕರಂ ಲೋಕಶಂಕರಮ್ || ೧ ||

ವೇದಾಂತಶೈವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಪಟ್ಟೀಕೋಽಭೂದ್ವಿಜೋತ್ತಮಃ |

ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋಽಪ್ತಿ ಕೇದಾರಃ ಶಿವಪಾದಾರ್ಚನೇ ರತಃ || ೨ ||

ತೇನೇದಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಛಂದೋ ಲಕ್ಷ್ಮಲಕ್ಷಣಸಂಯುತಮ್ ||

ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಂ ನಾಮ ಬಾಲಾನಾಂ ಸುಖಬುದ್ಧಯೇ || ೩ ||

ಸುಖ-ಶಾಂತಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, ಗೌರೀ ಮತ್ತು ವಿನಾಯಕರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ, ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಶಂಕರನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ೧. ವೇದಾಂತ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಶೈವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾದ ಪಟ್ಟೀಕನೆಂಬ ಯಾವ ದ್ವಿಜಶ್ರೇಷ್ಠನಿದ್ದನೋ, ಅವನ ಪುತ್ರನೂ, ಶಿವ-ಶಿವೆಯರ ಪಾದಗಳ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಆಸಕ್ತನೂ ಆದ ಕೇದಾರ ನೆಂಬುವನು ಇರುವನಷ್ಟೆ. ೨. ಈ ಕೇದಾರನೆಂಬುವನು, ಲಕ್ಷ್ಮಣ-ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರವೆಂಬ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳಾದ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಗೋಚರ ವಾಗಲೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಚಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ವಿವರಣೆ: ಈ ಮೂರೂ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಏಕಾನ್ವಯವಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೇದಾರನು ಶಂಕರನನ್ನು ನಮಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ತಂದೆ ಪಟ್ಟೀಕನೆಂಬ ಪಂಡಿತನು ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಶೈವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಬಲ್ಲಿದನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ, ಈತನು ದ್ವಿಜೋತ್ತಮ ನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿ - ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿರುವ ಬಾಲಕ, ವಿಷಯ - ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂಬಂಧ - ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ - ಪ್ರತಿಪಾದಕಭಾವಸಂಬಂಧ, ಪ್ರಯೋಜನ - ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದ

ಪರಿಚ್ಛಾನ - ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ, ಈ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ತಾನು ರಚಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಕೇದಾರಭಟ್ಟನು.

ಒಂಗಲಾದಿಭಿರಾಚಾರ್ಯೈರ್ಯದುಕ್ತಂ ಲೌಕಿಕಂ ದ್ವಿಧಾ |

ಮಾತ್ರಾರ್ವರ್ಗವಿಭೇದೇನ ಭಂದಸ್ತದಿಹ ಕಥ್ಯತೇ || ೪ ||

ಒಂಗಲಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಚಾರ್ಯರು ಲೌಕಿಕ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಮಾತ್ರಾಭಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ವರ್ಗಾಭಂದಸ್ಸು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಅವರು ವಿವರಿಸಿರುವ ಈ ಎರಡು ವಿಧದ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೇ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಭಂದಸ್ಸನ್ನು ವಿವರಿಸದೆ, ಲೌಕಿಕಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಾತ್ರಾಭಂದಸ್ಸು, ವರ್ಗಾಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಷಡಧ್ಯಾಯನಿಬದ್ಧಸ್ಯ ಭಂದಸೋಽಸ್ಯ ಪರಿಸ್ಪೃಟಂ |

ಪ್ರಮಾಣಮಪಿ ವಿಚ್ಛೇಯಂ ಪಟ್‌ತ್ರಿಂಶದಧಿಕಂ ಶತಮ್ || ೫ ||

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಅದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಮತ್ತು ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರ ಮೂವತ್ತಾರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು (ಕಾರಿಕೆ) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಟಿಪ್ಪಣಿ : 1 ಭಂದಃ - ಅವಧ್ಯಂ ಭಾದಯತಿ ಇತಿ ಭಂದಃ 2 ಲಕ್ಷ್ಯಂ = ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಲಕ್ಷ್ಯಂ = ಉದಾಹರಣಮ್ 3 ಲಕ್ಷ್ಯಣಂ - ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಲಕ್ಷ್ಯಣಂ, ಸೂತ್ರಮ್ 4 ವೃತ್ತ ರತ್ನಾಕರಂ = ವೃತ್ತಾನಿ ಏವ ರತ್ನಾನಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾನಿ | ತೇಷಾಂ ಆಕರಂ; ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಃ- ಎಂದು, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರೂಪವಾದರೆ 'ತೇಷಾಂ ಆಕರಃ'

ಮೃರಸ್ತಜಜ್ಞಗೈರ್ಲಾಂತ್ಯೇಭಿರ್ದರ್ಶಭಿರಕ್ಷರೈಃ |

ಸಮಸ್ತಂ ವಾಡ್ವಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಿವ ವಿಷ್ಣುನಾ || ೬ ||

ಮ್, ಯ, ರ, ಸ್, ತ, ಜ, ಭ್, ನ, ಗ, ಲ, (ಮಗಣ, ಯಗಣ, ರಗಣ, ಸಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಲಘು) ಎಂಬ ಈ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ, ಮೂರೂ ಲೋಕಗಳೂ ಹೇಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಮಸ್ತವಾಡ್ವಯವೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಂಟು ಗಣಗಳ ಲಕ್ಷ್ಯಣವೆಂದರೆ -

ಸರ್ವಗುರ್ಮೋ ಮುಖಾಂತರ್ಲೌ ಯರಾವಂತಗಲೌ ಸತೌ |

ಗ್ಮಧ್ಯಾದ್ಯೌಚ್ಛೌ ತ್ರಿಲೋ ನೋಽಪೌ ಭವಂತೃತ್ರ ಗಣಾಸ್ತ್ರಿಕಾಃ || ೭ ||

1. ಸರ್ವಗುಃ ಮಃ - ಮೂರು ಗುರುವುಳ್ಳದ್ದು 'ಮಗಣ'
2. ಮುಖಾಂತರ್ಲೌ ಯರೌ = ಮುಖ- ಆದಿ, ಅಂತ- ಮಧ್ಯ; ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಲಘುವಿದ್ದರೆ 'ಯಗಣ'
3. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಘುವಿದ್ದರೆ 'ರಗಣ'

4. ಅಂತಗಲೌ ಸತೌ - ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುರು ವಿದ್ವರೆ 'ಸಗಣ'
5. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಘುವಿದ್ವರೆ 'ತಗಣ'
6. ಗ್ನಾಧ್ಯಾನ್ಯ ಜೌ = ಗುರುವು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಜಗಣ'
7. ಗುರುವು ಆದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಭಗಣ'
8. ತ್ರಿಲಃ ಸಃ = ಮೂರು ಲಘುವಿದ್ವರೆ 'ಸಗಣ'. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಣಗಳು ಈ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ

1. ಮಗಣ — — — 2. ಯಗಣ ಉ — — 3. ರಗಣ — ಉ — 4. ಸಗಣ ಉಉ —
5. ತಗಣ — ಉ 6. ಜಗಣ ಉ — ಉ 7. ಭಗಣ — ಉಉ 8. ನಗಣ ಉಉಉ

ಈ ಗಣ ನಿಯಮವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಉಪಾಯವೆಂದರೆ

ಉ — — — ಉ — ಉಉಉ —

ಯ ಮಾ ತಾ ರಾ ಜ ಭಾ ನ ಸ ಲ ಗಮ್ (ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ)

1. ಯಗಣ - ಯಮಾತಾ ಉ — — 2. ಮಗಣ - ಮಾತಾರಾ — — —
  3. ತಗಣ - ತಾರಾಜ — — ಉ 4. ರಗಣ - ರಾಜಭಾ — ಉ — 5. ಜಗಣ - ಜಭಾನ ಉ — ಉ
  6. ಭಗಣ - ಭಾನಸ — ಉಉಉಉ 7. ನಗಣ - ನಸಲ ಉಉಉಉ 8. ಸಗಣ - ಸಲಗಂ ಉಉ —
- ಉ = ಲಘು ಗಂ = ಗುರು.

ಚೈಯಾಃ ಸರ್ವಾದಿಮಧ್ಯಾಂತಗುರವೋಽತ್ರ ಚತುಷ್ಪದಾಃ |

ಗಣಾತ್ಮಕುರ್ಲಘೋಪೇತಾಃ ಪಠ್ಯಾರ್ಯಾದಿಷು ಸಂಸ್ಕೃತಾಃ || ೮ ||

ಪಠ್ಯಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಮಾತ್ರಾಧಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿನ ಗಣಗಳು ನಾಲ್ಕು-ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರಗಳನ್ನುಳ್ಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಕ್ರಮವೆಂದರೆ

1. ಸರ್ವಗುರುಃ — — 2. ಆದಿ ಗುರುಃ — ಉಉ 3. ಮಧ್ಯಗುರುಃ ಉ — ಉ 4. ಅಂತಗುರುಃ ಉಉ — 5. ನಾಲ್ಕು ಲಘು ಉಉಉಉ. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು-ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣಗಳು ಐದು ರೀತಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ : ಮಾತ್ರಾಗಣ ಮತ್ತು ವರ್ಣಗಣ ಎಂದು ಗಣವು ಎರಡು ವಿಧ., ಮಾತ್ರಾಗಣಗಳನ್ನು ಆರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವರ್ಣಗಣಗಳನ್ನು ಉಕ್ತ, ಅತ್ಯುಕ್ತ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಮಾತ್ರಾಗಣಸಂಬಂಧಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ, ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಣಗಳ ಸಂಬಂಧಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಗುರ್ವಕ್ಷರವಾಗುವ ರೀತಿ ಹೇಗೆಂದರೆ

ಸಾನುಸ್ವಾರೋ ವಿಸರ್ಗಾಂತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯುಕ್ತಪರತ್ವಯಃ |

ವಾ ಪಾದಾಂತೇ ತ್ವಸೌ ಗೃಕ್ರೋ ಚೈಯೋಽನ್ಯೋ ಮಾತ್ರಿಕೋ ಲ್ಯಮಃ || ೯ ||

1. ಅನುಸ್ವಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರ್ಣ 2. ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ವರ್ಣ

3. ದೀರ್ಘಸ್ವರಯುಕ್ತ ವರ್ಗ 4. ಮುಂದೆ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಗ
5. ಪಾದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಲಘುವಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು— ಗುರು (ವರ್ಗ) ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗುರುವನ್ನು ವಕ್ರರೇಖೆಯಿಂದಲೂ, ಲಘುವನ್ನು ಸರಳರೇಖೆಯಿಂದಲೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ: ಲಘುವು ವಿಕಮಾತ್ರಾಕಾಲಿಕವಾದುದು, ಗುರುವು ದ್ವಿಮಾತ್ರಾಕಾಲಿಕವಾದುದು (ಹ್ರಸ್ವಂ—ಲಘು, ದೀರ್ಘಂ — ಗುರು) ಗುರುವನ್ನು 'ಗ' ವಕ್ರರೇಖೆಯಿಂದಲೂ, ಲಘುವನ್ನು 'ಲ' ಎಂಬ ಋಜು (ಸರಳ) ರೇಖೆಯಿಂದಲೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಗುರುವನ್ನು 3 ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದಲೂ ಲಘುವನ್ನು 1 ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದಲೂ ಗುರುತಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಅಥವಾ ಅನುಕೂಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗುರುವನ್ನು '—'ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದಲೂ ಲಘುವನ್ನು U ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆಯಿಂದಲೂ ಗುರುತಿಸುವುದು ರೂಢಿ ಪ್ರಕೃತ ಗುರು '—' ಲಘು 'U' ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ಕ್ರಮ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾದಾದಾವಿಕ ವರ್ಗಸ್ವ ಸಂಯೋಗ: ಕ್ರಮಸಂಜ್ಞತ: |

ಪರಸ್ಥಿತೇನ ತೇನ ಸ್ಯಾಲ್ಪಘುತಾಪಿ ಕೃಚಿದ್ಗುರೋ: || ೧೦ ||

ಪದ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದಂಶವನ್ನು 'ಪಾದ' ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗ ವರ್ಗ (ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ) ವಿದ್ಯಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಕ್ರಮ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ) 'ಕ್ರಮ' ಸಂಜ್ಞೆ ಯುಳ್ಳ ಈ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವನ್ನು ಮುಂದೆ ಉಳ್ಳ ಹಿಂದಿನ ಅಕ್ಷರವು, ಒಂದು ವೇಳೆ ಗುರುವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ (ಅಂದರೆ ಭಂದಸ್ಥಿಗೆ ಭಂಗ ಬರುವುದಾದರೆ) ಅದನ್ನು ಲಘುವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಇದಮಸ್ಯೋದಾಹರಣಮ್— ಈ ಕೆಳಗಿನ ಪದ್ಯವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ —

ತರುಣಂ ಸರ್ಪಪಶಾಕಂ ನವೌದನಂ ಪಿಚ್ಚಲಾನಿ ಚ ದಧೀನಿ |

ಅಲ್ಪವ್ಯಯೇನ ಸುಂದರಿ | ಗ್ರಾಮ್ಯಜನೋ ಮಿಚ್ಛಮತ್ನಾತಿ || ೧೧ ||

'ಎಲಾ ಸುಂದರಿ ! ಎಳೆಯ (ಕೋಮಲವಾದ) ಸಾವಿಯ ಸೊಪ್ಪು, ನೂತನ ಅನ್ನ ಅಂದರೆ ಬಿಸಿಬಿಸಿಯಾದ ಅನ್ನ, ಸರಸ (ಪಿಚ್ಚಿಲ) ವಾದ ಮೊಸರು - ಹೀಗೆ ಗ್ರಾಮ್ಯಜನರು ಅಲ್ಪವ್ಯಯದಿಂದ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನವನ್ನೇ ಊಟಮಾಡುತ್ತಾರೆ'.

ಈ ಪದ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಆದಿಯ ವರ್ಗ 'ಗ್ರಾ' (ಗ್ರಾಮ್ಯಜನ:) ಎಂಬುದು 'ಕ್ರಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 'ಅಲ್ಪ ವ್ಯಯೇನ ಸುಂದರಿ' (—, U—U, — UU) ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಯ ಮೂರುಗಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. (ಇದು ಆರ್ಯ ಭಂದಸ್ಥಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಮಾತ್ರ ಭಂದಸ್ಥು) ಕ್ರಮ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಗ್ರಾ' ಅಕ್ಷರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ 'ರಿ' ವರ್ಗವು ಗುರುವಾಗಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಸುಂದರಿ' ಪದವು ಐದು ಮಾತ್ರೆಯ ಗಣವಾಗಿ ಭಂದಸ್ಥಿಗೆ ಭಂಗ ಬರುವುದರಿಂದ 'ರಿ' ವರ್ಗವು ಲಘುವಾಗಿಯೇ

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಗ್ರ' ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಶಿಥಿಲವನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು - ಎಂದು ಅತ್ತದ್ದು.

ಕೆಲವು ಅತ್ಯವಶ್ಯ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಈಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಬ್ಬಿ ಭೂತರಸಾದೀನಾಂ ಜ್ಞೇಯಾಃ ಸಂಖ್ಯಾಸ್ತು ಲೋಕತಃ |

ಜ್ಞೇಯಃ ಪಾದಶ್ಚತುರ್ಥೋಽಂತೋ ಯತಿರ್ವಿಚ್ಛೇದಸಂಭೂತಃ || ೧೨ ||

ಅಬ್ಬಿಯಃ = ನಾಲ್ಕು, ಭೂತಾನಿ = ಪಂಚ, ರಸಾಃ = ಪಟ, ಅದಿ ಪದದಿಂದ ಸ್ವರಾಃ = ಸಪ್ತ, ಮಹಾಃ = ಅಪ್ರಾ, ಗ್ರಹಾಃ = ನವ, ದಿಶಃ = ದಶ, ರುದ್ರಾಃ = ಏಕಾದಶ, ಇತ್ಯಾದಿ, ಹೀಗೆ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಾಗಿ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಗಳ ಯತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಲು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ.) ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಪಾದವೆಂದರೆ ಪದ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯತಿ - ಎಂದರೆ ವಿರಾಮ, ನಿಯತವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲುಗಡೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ - ಸೂರರು = ಹನ್ನೆರಡು, ಅಶ್ವಗಳು = ಸಪ್ತ, ಅಗ = ಪರ್ವತ = ಸಪ್ತ (ಕುಲಪರ್ವತಗಳು), ವೇದಗಳು = ನಾಲ್ಕು, ರಂಧ್ರಗಳು = ನವ, ಅಕ್ಷ = ಪಂಚ (ಪಂಚ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು) ಮುನಿಗಳು = ಸಪ್ತ (ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು) ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಖ್ಯಾಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೂ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಯುಕ್ ಸಮಂ ವಿಷಮಂ ಚಾಯುಕ್ ಸ್ಥಾನಂ ಸದ್ವಿನಿರ್ಗದ್ಯತೇ |

ಸಮಮುರ್ಧಸಮಂ ವೃತ್ತಂ ವಿಷಮಂ ಚ ತ್ರಿಧಾ ಮತಮ್ || ೧೩ ||

ಸಮಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಎರಡು , ನಾಲ್ಕು ಇತ್ಯಾದಿ) 'ಯುಕ್' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ವಿಷಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಒಂದು, ಮೂರು, ಐದು ಇತ್ಯಾದಿ) 'ಅಯುಕ್' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ವೃತ್ತವನ್ನೂ ಸಹ ಸಮವೃತ್ತ, ಅರ್ಧಸಮವೃತ್ತ, ವಿಷಮವೃತ್ತ - ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅಂಘ್ರಯೋ ಯಶ್ಚ ಚತ್ವಾರಸ್ತುಲ್ಲಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತಾಃ |

ತಚ್ಚಂದಃಶಾಸ್ತ್ರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾಃ ಸಮಂ ವೃತ್ತಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ || ೧೪ ||

ಯಾವ ವೃತ್ತದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ಸಮಾನ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೋ, ಅಂತಹ ವೃತ್ತವನ್ನು ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಸಮವೃತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಥಮಾಂಘ್ರಸಮೋ ಯಶ್ಚ ತ್ರತೀಯಶ್ಚರಣೋ ಭವೇತ್ |

ದ್ವಿತೀಯಸ್ತುರ್ಯವದ್ವೃತ್ತಂ ತದರ್ಧಸಮಮುಚ್ಯತೇ || ೧೫ ||

ಮೊದಲ ಪಾದ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳು ಸಮಾನ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳು ಸಮಾನ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಅರ್ಧ ಸಮವೃತ್ತವೆಂದು

ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಸ್ಯ ಪಾದಚತುಷ್ಕೇಽಪಿ ಲಕ್ಷ್ಮ ಭಿನ್ನಂ ಪರಸ್ಪರಮ್ |

ತದಾಹುವಿಷಮಂ ವೃತ್ತಂ ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರವಿಶಾರದಾಃ || ೧೬ ||

ಯಾವ ವೃತ್ತದ ನಾಲ್ಕೂ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೋ ಅದನ್ನು ವಿಷಮವೃತ್ತವೆಂದು ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅರಭ್ಯಕಾಕ್ಷರಾತ್ ಪಾದಾದೇಕೈಕಾಕ್ಷರವರ್ಧಿತೈಃ |

ಪೃಥಕ್ ಛಂದೋ ಭವೇತ್ಪಾದ್ಯರ್ಯಾವತ್ ಪಡ್ಧಿಂಶತಿಂ ಗತಮ್ || ೧೭ ||

ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಒಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಒಂದೊಂದೇ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ವರ್ಧಿಸುತ್ತಾ, ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವಂತೆ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಛಂದಸ್ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಒಂದಕ್ಷರದ ಪಾದದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರದ ಪಾದವಿರುವವರೆಗೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಭೇದವುಂಟು.

ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಚಂಡವೃಷ್ಟಾದಿ ದಂಡಕಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಶೇಷಂ ಗಾಢಾಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ಪಡ್ಧಿಶ್ವರಣೈಶ್ಚೋಪಲಕ್ಷಿತಾಃ || ೧೮ ||

ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ್ದು ಚಂಡವೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ದಂಡಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ - ಮೂರು - ಅರು - ಚರಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ 'ಗಾಢಾ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ತಾತ್ಯುಕ್ತಾ ತಥಾ ಮಧ್ಯಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ |

ಗಾಯತ್ರೈಶ್ಚ ಗನುಷ್ಪಪ್ ಚ ಬೃಹತೀ ಪಂಕ್ತಿರೇವ ಚ || ೧೯ ||

ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ ಚ ಜಗತೀ ಚೈವ ತಥಾತಿಜಗತೀ ಮತಾ |

ಶಕ್ವರೀ ಸಾತಿಪೂರ್ವಾ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟತ್ಯಪ್ತೀ ತತಃ ಸ್ಪೃತೇ || ೨೦ ||

ಧೃತಿಶ್ಚಾತಿಧೃತಿಶ್ಚೈವ ಕೃತಿಃ ಪ್ರಕೃತಿರಾಕೃತಿಃ |

ವಿಕೃತಿಃ ಸಂಕೃತಿಶ್ಚೈವ ತಥಾತಿಕೃತಿರುತ್ಪತಿಃ || ೨೧ ||

ಇತ್ಯುಕ್ತಾಶ್ಚಂದಸಾಂ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಕ್ರಮಶೋ ವಚ್ಚಿ ಸಾಂಪ್ರಕಂ |

ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ಸರ್ವವೃತ್ತಾನಾಂ ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತಾನುಪೂರ್ವಕಮ್ || ೨೨ ||

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾಯೇ ಛಂದಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಭಿಧಾನಂ ನಾಮ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ

೧. ಉಕ್ತಾ ೨. ಅತ್ಯುಕ್ತಾ ೩. ಮಧ್ಯಾ ೪. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ೫. ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ೬. ಗಾಯತ್ರೀ
೭. ಉಚ್ಚಿ ೮. ಅನುಷ್ಪಪ್ ೯. ಬೃಹತೀ ೧೦. ಪಂಕ್ತಿಃ ೧೧. ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ ೧೨. ಜಗತೀ
೧೩. ಅತಿಜಗತೀ ೧೪. ಶಕ್ವರೀ ೧೫. ಅತಿಶಕ್ವರೀ ೧೬. ಅಪ್ತೀ ೧೭. ಅತ್ಯಪ್ತೀ ೧೮. ಧೃತಿಃ

೧೯. ಅತಿಧ್ವನಿ: ೨೦. ಕೃತಿ: ೨೧. ಪ್ರಕೃತಿ: ೨೨. ಅಕೃತಿ: ೨೩. ವಿಕೃತಿ: ೨೪. ಸಂಕೃತಿ: ೨೫. ಅತಿಕೃತಿ: ೨೬. ಉತ್ಪತ್ತಿ:

ಎಂಬ ಇಬ್ಬತ್ತಾರು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಂಬಂಧಿ ಎಲ್ಲ ವ್ಯತ್ಯಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಮಾತ್ರಾವ್ಯತ್ಯವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವ್ಯತ್ಯಾರತ್ನಾಕರವೆಂಬ ಛಂದೋಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣ
ಎಂಬ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯ: (ಮಾತ್ರಾಛಂದಸಾ)

೧. ಆರ್ಯಾವೃತ್ತಕರಣಮ್

1. ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಲಕ್ಷ್ಮಿತತ್ವಪ್ರಗಣಾಗೋಪೇತಾ ಭವತಿ ನೇಪವಿಪಮೇಜು: |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಪಶ್ಯೋಽಯಂ ಚ ನ ಲಘು ವಾ ಪ್ರಥಮೇಽರ್ಧೇ ನಿಯತಮಾರ್ಯಾದಯಾ: ||೨೩||

ಆರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಏಳುಗಣಗಳೂ (ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಯ ಏಳು ಗಣ) ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುರುವೂ ಇರಬೇಕು. ವಿಷಮ ಸ್ಥಾನಗಳಾದ 1-3-5-7 ಈ ಗಣಗಳು ಜಗಣ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಗುರುಕ (U—U) ಗಣವಾಗಿರಬಾರದು. ಆರನೆಯ ಗಣವು ಜಗಣ (U—U) ಅಥವಾ ನಗಣಲಘು (UUUU) ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರಬೇಕು.

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಪಶ್ಯೇದ್ವಿತೀಯಾತಾಪದರ್ಶೇ ನ್ನೇಮುಖಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸಯತಿಪದನಿಯಮು: |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಚರಮೇಽರ್ಧೇ ಪದಚಮಕೇತಸ್ಮಾದಿಹ ಭವತಿಪಶ್ಯೋಽಲ: || ೨೪ ||

ಈಗ ಯತಿಯ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆರನೆಯ ಗಣವು ನಗಣ ಲಘುವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ ಎರಡನೆಯ ಲಘುವಿನ ಬಳಿಕ ಅಂದರೆ 'ಚೈ ಸ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಏಳನೆಯ ಗಣವೂ ನಗಣ ಲಘುವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ, ಆರನೆಯ ಗಣದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಏಳನೆಯ ಗಣದ ಅದಿಯ ಲಘುವಿನ ಹಿಂದೆ ಅಂದರೆ 'ಸಯತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು

ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಗಣವು 'ಜಗಣ' ವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಆರನೆಯ ಗಣದ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಬಳಿಕ ಯತಿ ಎಂದರೆ 'ಭವತಿ' (ನೇಹ ವಿಷಮೇ ಜಃ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆರ್ಯಾ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಲಕ್ಷಣ- ಈ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವನ್ನುಳ್ಳ ಏಳುಗಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ವಿಷಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ (೧,೩,೫ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ) ಜಗಣ(೮-೮) ಇರಬಾರದು. (೨,೪,೬ರಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದು) ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಗಣವು ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಐದನೆಯ ಗಣವು ನಗಣಲಘುವಾಗಿದ್ದರೆ, ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಹಿಂದೆ, ಅಂದರೆ 'ತಸ್ಯಾ,' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯತಿ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

2. ಪಠ್ಯಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U — U	— —	UU —	— —	U — U	— —	—

ತ್ರಿಪುಂಶಿಕೇಶು ಪಾದೋದಲಯೋರಾದ್ಯೇಶು ದೃಶ್ಯತೇ ಯಸ್ಯಾಃ |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U — U	— —	— —	— —	U — —	— —	—

ಪಠ್ಯೇತಿ ನಾಮ ತಸ್ಯಾಶ್ವಂದೋವಿದ್ವಿಃಸಮಾಖ್ಯಾತಮ್ || ೨೫ ||

ಆರ್ಯಾಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳುಗಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ವಿಷಮ (೧,೩,೫,೭) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಆದರೆ (೨,೪,೬) ಸಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ನಿಯಮವಿದ್ದು, ಆರನೆಯ ಗಣವು ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವೃತ್ತದ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ, ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಶ (ಗಣ) ವುಳ್ಳ ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಯ ಮೂರು ಮೂರು ಗಣ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇರಬೇಕು. 'ತ್ರಿಪುಂಶಿಕೇಶು ಪಾದಃ' 'ಪಠ್ಯೇತಿ ನಾಮ ತಸ್ಯಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು, ಮೂರು ಪಾದಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

3. ವಿಪ್ರಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U U —	U U —	U — U	UU —	U — U	UU —	—

ಉಲ್ಲಂಘ್ಯ ಗಣತ್ರಯಮಾದಿಮಂ ಶಕಲಯೋರ್ಧ್ವಯೋರ್ಭವತಿ ಪಾದಃ |

1	2	3	4	5	6	7	ಗ
—	—	—	—	—	—	—	—
ಯ	ಸ್ಯಾ	ಪ್ರಾಂ	ಪಿಂಗಳನಾಗೋ	ವಿಪ್ರ	ಲಾಮಿತಿ	ಸಮಾಪ್ತಾತಿ	೨೬

ಆರ್ಯಾಧಂದಸ್ಥಿನ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಕ ಗಣಗಳು, ವಿಷಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣ ಬರಬಾರದು, ಸಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಆರನೆಯ ಗಣ ಜಗಣ ಅಥವಾ ನಗಣ ಲಘುವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಕಗಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ವಿಷಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಆರನೆಯ ಗಣ ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣದೊಂದಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಂಶವೆಂದರೆ ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಇದು ವಿಪ್ರಲಾರ್ಯಾ ಧಂದಸ್. ಈ ಲಕ್ಷಣದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 'ಮಾದಿಮಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ, 'ಒಂಗಳನಾಗೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪಾದವಿರುತ್ತದೆ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ವಿಪ್ರಲಾರ್ಯಾ ಎನಿಸುತ್ತದೆ

4. ಚಪಲಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗ
—	—	—	—	—	—	—	—
ಉ	ಫ	ಯಾ	ರ್ಧಯೋಜಗಣಾರ್	ದ್ವಿತೀಯ	ತುರ್ಯೋ	ಗಮಧ್ಯ	ಗೌ ಯ ಸ್ಯಾಃ

1	2	3	4	5	6	7	ಗ
—	—	—	—	—	—	—	—
ಚ	ಪ	ರೇ	ತಿಸಾಮ	ತಸ್ಯಾಃ	ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ	ನಾಗಣಾಚೇನ	೨೭

ಆರ್ಯಾಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಏಳುಗಣ ಮತ್ತು ಗುರುವಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ವಿಷಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಆರನೆಯ ಗಣವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಗಣ ಅಥವಾ ನಗಣ ಲಘುವಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನವು ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣದ ಜತೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ - ಪೂರ್ವಾರ್ಧ - ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನವು ಗುರು ಮಧ್ಯವುಳ್ಳ ಜಗಣವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಆರ್ಯಾವೃತ್ತವೇ ಚಪಲಾರ್ಯಾವೃತ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

5. ಮುಖಚಪಲಾರ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	೮
—	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ಆದ್ಯಂ ದಲಂ ಸಮಸ್ತಂ ಭಜೇತ ಲಕ್ಷ್ಮ ಚಪಲಾಗತಂ ಯಥಾಃ |

1	2	3	4	5	6	7	೮
—	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ಶೇಷೇ ಪೂರ್ವಜಲಕ್ಷ್ಮ ಮುಖಚಪಲಾ ಸೋದಿತಾ ಮುನಿನಾ || ೨೮ ||

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಪಲಾರ್ಯಾದ ಲಕ್ಷಣವಿರಬೇಕು. ಅಂತೆಯೇ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ವಾರ್ಯಾವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಮುಖಚಪಲಾರ್ಯಾವೃತ್ತವೆನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಳುಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಜಗಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ವಾರ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಮೊದಲ ಮೂರು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದವಿರಬೇಕು. ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಆರನೆಯದು ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಮುಖಚಪಲಾರ್ಯಾವೃತ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

6. ಜಘನಚಪಲಾರ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	೮
—	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಮರ್ಧೇ ಪ್ರಥಮೇ ಪ್ರಥಮೇತರೇತು ಚಪಲಾರ್ಯಾಃ |

1	2	3	4	5	6	7	೮
—	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ಲಕ್ಷ್ಮಾಃ ಶ್ರಯೇತ ಸೋತ್ರಾ ವಿಶುದ್ಧಧೀಭಿರ್ಜಘನಚಪಲಾ || ೨೯ ||

ವೃತ್ತದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ವಾರ್ಯಾಲಕ್ಷಣವೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಪಲಾರ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣವೂ, ಇದ್ದುದಾದರೆ ಅದು ಜಘನಚಪಲಾರ್ಯಾವೃತ್ತ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳು ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ವಿಷಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬೇಕು. ಆರನೆಯದು ಜಗಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಥವಾ ನಗಣಲಘುವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ, ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದವಿರಬೇಕು. 'ಮರ್ಧೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದನೆಯ ಪಾದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಪಲಾರ್ಯಾದ ಲಕ್ಷಣವಿರಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಳು ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ವಿಷಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಗಣ ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬೇಕು. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಜಘನಚಪಲಾರ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರ್ಯಾಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು

೨. ಗೀತಿ ಪ್ರಕರಣಮ್

1. ಗೀತಿ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U U U U	—	U U U U U U	—	U — U	—	U U

ಆರ್ಯಾಪ್ರಥಮದರೋತ್ತಂಯದಿ ಕಥಮಪಿ ಲಕ್ಷಣಂ ಭವೇದುಭಯೋಃ |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
U U —	U U U U	—	—	—	U — U	—	—

ದಲಯೋಃ ಕೃತಯತಿರೋಭಾಂತಾಂ ಗೀತಿಂ ಗೀತವಾನ್ ಭುಜಂಗೇಃ || ೩೦ ||

ಆರ್ಯಾಭಂದ್ಯನಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಲಕ್ಷಣವೇ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗಿರುವುದು ಗೀತಿ ಭಂದಸ್ಸನಿಸುತ್ತದೆ. ಯತಿ ನಿಯಮವೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಳುಗಣವಿರಬೇಕು. ವಿಷಮಸ್ಥಾನಗಳಾದ ೧-೩-೫-೭ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣ ವಿರಬಾರದು. ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನವು ಜಗಣ ಅಥವಾ ನಗಣಲಘುವಾಗಿರಬಹುದು. ಆರು - ಏಳನೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ ಲಘುವಿದ್ದರೆ ಯತಿ ನಿಯಮವುಂಟು. ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನವು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಅರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾನುಕೂಲ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 'ಲಕ್ಷಣ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 'ಗೀತವಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡೂ ಅರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಪಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

2. ಉಪಗೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U — U	—	— U U	—	U —	—	—

ಆರ್ಯಾದ್ವಿತೀಯಕೇರ್ಧೇ ಯದ್ಗದಿತಂ ಲಕ್ಷಣಂ ತತ್ ಸ್ವಾತ್ |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	U — U U	U U —	U U —	—	— U	—	—

ಯದ್ಭವಯೋರಪಿ ದಲಯೋರುಪಗೀತಿಂ ತಾಧಮುನಿಬ್ರೂಢೇ || ೩೧ ||

ಪೂರ್ವಾರ್ಧ-ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಆರ್ಯಾಭಂದ್ಯನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಲಕ್ಷಣವು ಸಂಗತವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪಗೀತಿ ಭಂದಸ್ಸನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಳು ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ವಿಷಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನವು ಕೇವಲ

ಲಘುವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಉಪಗೀತಿಯೆನಿಸುತ್ತದೆ.

3. ಉದ್ದೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಆರ್ಯಾಶಕಲದ್ವಿತಯಂ ವ್ಯತ್ಯಯರಚಿತಂ ಭವೇದ್ಯಶ್ಯಾಃ |

1	2	3	4	5	6	7	ಗು
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಸೋದ್ದೀತಿಃ ಕಲ ಕಥಿತಾ ತದ್ವದ್ಯತ್ಯಂಭೇದಸಂಯುಕ್ತಾ || ೩೨ ||

ಆರ್ಯಾಭಂದಸ್ಥಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಉತ್ತರಾರ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧವಾಗಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಯಗೊಂಡಲ್ಲಿ ಅದು ಉದ್ದೀತಿ ಭಂದಸ್ಥಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವುಳ್ಳ ಏಳುಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಮತ್ತು ವಿಷಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಆದರೆ, ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಕೇವಲ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಆರನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಜಗಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಗಣ ಲಘುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಂಶಗಳ ಬಳಿಕ ಹಾಗೂ ಐದನೆಯ ಗಣದ ಬಳಿಕ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಗಣದ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಬಳಿಕ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದು ಉದ್ದೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

4. ಆರ್ಯಾಗೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

1	2	3	4	5	6	7	8
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಆರ್ಯಾಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ ಯದ್ವಿಗುರುಣ್ಯಕೇನಾಧಿಕೇನ ನಿಧನೇಯುಕ್ತಮ್

1	2	3	4	5	6	7	8
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—

ಇತರತ್ವದ್ವನ್ನಿಖಿಲಂದಲಂ ಯದೀಯಮುದಿತೇಯಮಾರ್ಯಾಗೀತಿಃ || ೩೩ ||

ಆರ್ಯಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಲಕ್ಷಣದ ಜತೆಗೆ ಒಂದು ಗುರುವು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಲಕ್ಷಣ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದು ಆರ್ಯಾಗೀತಿ ಭಂದಸ್ಥನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ವಿಷಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣವಿರಬಾರದು. ಆರನೆಯ ಗಣವು ಜಗಣವಾಗಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ನಗಣ

ಲಘುವಾಗಿರಬಹುದು. ಯತಿಯನ್ನು ಆರನೆಯ ಗಣದ ಮೊದಲನೆಯ ಲಘುವಿನ ಬಳಿಕ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಗೀತಿ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು

೩. ವೈತಾಲೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್

1. ವೈತಾಲೀಯ ಲಕ್ಷಣ

6	ರ	ಲ ಗು	8	ರ	ಲ ಗು
— ೦ ೦ —	— ೦ —	೦ —	— ೦ ೦ —	— ೦ —	೦ —

ಪದ್ ವಿಷಮೇಽಪ್ರೌ ಸಮೇ ಕರಾಃ | ಪಟ್ ಚ ಸಮೇ ಸುನೋ ನಿರಂತರಾಃ |

6	ರ	ಲ ಗು	8	ರ	ಲ ಗು
೦ ೦ — ೦ ೦	— ೦ —	೦ —	— — — —	— ೦ —	೦ —

ನ ಸಮಾತ್ರ ಪರಾಶ್ರಿತಾ ಕರಾ ವೈತಾಲೀಯೇ ಂತೇ ರಲೌಗುರುಃ || ೩೪ ||

ಈ ವೈತಾಲೀಯ ವ್ಯತ್ತದ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ (ವಿಷಮ) ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆರು ಮಾತ್ರ, ಬಳಿಕ ರಗಣ-ಲಘು-ಗುರು ಹೀಗಿರಬೇಕು. ಸಮಪಾದಗಳಾದ ಎರಡು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ಬಳಿಕ ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು-ಹೀಗಿರಬೇಕು. ಸಮಪಾದಗಳಾದ ಎರಡು ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರೆಗಳು (ಆರು ಲಘುಗಳು) ನಿರಂತರವಾಗಿ ಇರಬಾರದು. ಸಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಲಘುವು ಅಂದರೆ 2,4,6 ರಲ್ಲಿನ ಲಘುವು ವಿಷಮ ಸ್ಥಾನಗತವಾದ 3,5,7 ರಲ್ಲಿನ ಲಘು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರಬಾರದು.

2. ಔಪಚ್ಯಂದಸಿಕದ ಲಕ್ಷಣ

8	ರ	ಯ	8	ರ	ಯ
— — —	— ೦ —	೦ — —	— — — ೦ ೦	— ೦ —	೦ — —

ಪರ್ಯಂತೇ ಯೌ ತಥೈವ ಶೇಷಮೌಪಚ್ಯಂದಸಿಕಂ ಸುಧೀಭಿರುಕ್ತಮ್ || ೩೫ ||

ಪರಾ - ಇಲ್ಲಿ ಶೇಷ ಎಂಬಲ್ಲಿನ 'ಷ' ಕಾರವನ್ನು ಪಾದಾಂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಗುರುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ಬಳಿಕ ರಗಣ, ಯಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ಬಳಿಕ ರಗಣ, ಯಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇದು ಔಪಚ್ಯಂದಸಿಕವ್ಯತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಆಪಾತಲಿಕಾದ ಲಕ್ಷಣ

6	ಭ	ಗು . ಗು	8	ಭ	ಗು ಗು
- - ಉ -	- ಉ -	- -	- ಉ - ಉ - ಉ -	- ಉ -	- -

ಆಪಾತಲಿಕಾ ಕಥಿತೇಯಂ ಭಾದ್ಗುರುಕಾವಫ ಪೂರ್ವವದನ್ಯತ್ || ೩.೬ ||

ವಿಷಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಕೆ ಭಗಣ, + ಗುರು, + ಗುರು, ಇರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಕೆ ಭಗಣ, + ಗುರು + ಗುರು ಇರಬೇಕು. ಇದು ಆಪಾತಲಿಕಾ ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ. ಇದು ಪೂರ್ವಾರ್ಧ-ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ.

4. ದಕ್ಷಿಣಾಂತಿಕಾದ ಲಕ್ಷಣ

6	ರ	ಲ ಗು	8	ರ .	ಲ ಗು
ಉ - ಉ -	- ಉ -	ಉ -	ಉ - ಉ - -	- ಉ -	ಉ -

ತೃತೀಯಯುಗ್ ದಕ್ಷಿಣಾಂತಿಕಾ ಸಮಸ್ತಪಾದೇಷು ದ್ವಿತೀಯ ಲಃ || ೩.೭ ||

ವೈತಾಲೀಯ ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ + ಲಘು + ಗುರು ಇರಬೇಕು;

೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ + ಲಘು + ಗುರು ಇರಬೇಕು. ಆದರೆ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ನಾಲ್ಕೂ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಲಘುವು, ಮೂರನೆಯ ಲಘುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಗುರುವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಂದರೆ 'ತೀ' 'ಪು' ಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಎರಡನೆಯ ಲಘು, ಮೂರನೆಯ ಲಘು ಸೇರಿ ಗುರುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

5. ಉದೀಚ್ಯವೃತ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

6	ರ	ಲ ಗು	8	ರ	ಲ ಗು
ಉ - ಉ -	- ಉ -	ಉ ಉ - -	- ಉ - ಉ - ಉ -	ಉ -	ಉ -

ಉದೀಚ್ಯವೃತ್ತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಲಃ ಸಕ್ಷೋಽಗ್ರೇಣ ಭವೇದಯುಗ್ಮಯೋಃ || ೩.೮ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎರಡನೆಯ ಲಘುವು ಮೂರನೆಯ ಲಘುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿರಬೇಕು. ಉಳಿದಂತೆ, ೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳೂ, ೨- ೪ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು ಗುರುಗಳೂ ಇರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ 'ದೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಲಘು ಮೂರನೆಯ ಲಘುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಗುರುವಾಗಿದೆ.

6. ಪ್ರಾಚ್ಯವೃತ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

6   ರ   ಲ ಗ   8   ರ   ಲ ಗ
 — — ಉ — | — ಉ — | ಉ — | — ಉ — ಉ ಉ | — ಉ — | ಉ —

ಪೂರ್ವೇಣ ಯುಕ್ತೋಽಥ ಪಂಚಮಃ ಪ್ರಾಚ್ಯವೃತ್ತಿರುದಿತೀತಿ ಯುಗ್ಮಯೋಃ || ೩೯ ||

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳೂ, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳೂ ಇರಬೇಕು. ಆದರೆ ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲಘುವು ಐದನೆಯ ಲಘುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಗುರುವರ್ಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಲಕ್ಷಣದ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯ' ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕು ಐದನೆಯ ಲಘುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಾಗಿರುವ ಗುರುವಾಗಿದೆ.

7. ಪ್ರವೃತ್ತಕದ ಲಕ್ಷಣ

6   ರ   ಲ ಗ   8   ರ   ಲ ಗ
 ಉ — ಉ — | — ಉ — | ಉ — | — ಉ — ಉ ಉ | — ಉ — | ಉ —

ಯದ್ವಾ ಸಮಾಪೋಜಯುಗ್ಮಕೌಪೂರ್ವಯೋರ್ಭವತಿ ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತಕಮ್ || ೪೦ ||

೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಉದೀಚ್ಯ ವೃತ್ತಿಯ ೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳ ಲಕ್ಷಣವೂ, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವೃತ್ತಿಯ ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳ ಲಕ್ಷಣವೂ ಸಂಗತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತಕ. ಅಂದರೆ ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವೂ ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವೂ ಇರಬೇಕು. ಆದರೆ, ೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಲಘು ಮೂರನೆಯ ಲಘುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿರಬೇಕು, 'ದಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯಂತೆ ಮತ್ತು ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲಘು ಐದನೆಯ ಲಘುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿರಬೇಕು 'ಯೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವಂತೆ. ಇದು ಪ್ರವೃತ್ತಕದ ಲಕ್ಷಣ.

8. ಅಪರಾಂತಿಕಾದ ಲಕ್ಷಣ

8   ರ   ಲ ಗ
 — ಉ — ಉ ಉ | — ಉ — | ಉ —

ಅಸ್ಯ ಯುಗ್ಮರಚಿತಾಪರಾಂತಿಕಾ || ೪೧ ||

ಪ್ರವೃತ್ತಕ ವೃತ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಲಕ್ಷಣವೇ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾದರೆ, ಅದು ಅಪರಾಂತಿಕಾ ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇರಬೇಕು. ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲಘು ಐದನೆಯ ಲಘುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿರಬೇಕು, 'ಯು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ. ಇದು ಅಪರಾಂತಿಕಾದ ಲಕ್ಷಣ.

9. ಚಾರುಹಾಸಿನೀ ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ

6   ರ   ಲ ಗು
 ಉ — ಉ —   ಉ — ಉ —
 ಅಯ್ಯಗೃವಾಚಾರುಹಾಸಿನೀ || ೪೨ ||

ಪ್ರವೃತ್ತಕವೃತ್ತದ ಮೊದಲ ಪಾದದ ಲಕ್ಷಣವೇ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾದರೆ ಅದು ಚಾರುಹಾಸಿನಿ ವೃತ್ತ. ಅಂದರೆ, ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇರಬೇಕು. ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಲಘು ಮೂರನೆಯ ಲಘುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಗುರುವಾಗಿರಬೇಕು, 'ಯು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವೈತಾಲೀಯ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದು.

◆◆◆◆◆

೪. ಅನುಷ್ಠಾಪಕರಣಮ್

1. ವಕ್ರವ ಲಕ್ಷಣ

-----ಯ ಗು-----ಯ ಗು-----
 ವಕ್ತೃಂ ನಾದಾನ್ವಸೌ ಸ್ಯಾತ್ ತಾಮಜ್ಜೇರ್ಯೋಽನುಷ್ಠುಭಿ ಖ್ಯಾತಮ್ || ೪೩ ||

ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಲಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ವಕ್ರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ - ಮೊದಲ ಲಕ್ಷದ ಬಳಿಕ ನಗಣ- ಸಗಣಗಳಿರಬಾರದು. ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು (ಅಬ್ಬಿ) ಲಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ ಯಗಣವಿರಬೇಕು. ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುರುವೇ ಆಗಿರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

2. ಪಠ್ಯಾವಕ್ತೃದ ಲಕ್ಷಣ

ಯುಜೋಜೋನ ಸರಿದ್ರ್ಮುಃ ಪಥ್ಯಾವತ್ಯಂ ಪಕೀರ್ತಿತಮ್ || ೪೪ ||

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ ಯಗಣ, ಗುರುವಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ ಜಗಣ ಗುರುವಿರಬೇಕು. ಇದು ಪಞ್ಚಾವಸ್ಥದ ಅಕ್ಷರಾ.

3. ವಿಪರೀತಜಠ್ವಾವಸ್ಥದ ಲಕ್ಷಣ

ಉ - ಉ - - - - - ಉ - ಉ - - - - - ಉ - - - - -
 ಅಯುಜೋಜೇಗ್ನ ವಾರಿದೇವ ದೇವ ವಿಶ್ವರೇತಾದಿ || ೪೫ ||

ಪಛ್ಯಾವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವೇ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದರೆ ಅದು ವಿಪರೀತಪಛ್ಯಾವೃತ್ತ ವೃತ್ತ. ಅಂದರೆ, ೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ಬಳಕೆ ಜಗಣ, ಗುರುವೂ, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ಬಳಕೆ ಯಗಣ, ಗುರುವೂ ಇರಬೇಕು.

4. ಚಪಲಾವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ

$$\begin{array}{|c|c|c|c|c|c|c|c|} \hline & & & \text{ಸ} & & \text{ಗು} & & \\ \hline \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} \\ \hline \end{array}$$
 ಚಪಲಾವೃತ್ತ ಮಯುಖೋರ್ಣಕಾರಶ್ವೇತ್ ಪಯೋರಾಶೇ: || ೪೬ ||

೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಾದ ಬಳಕೆ ಜಗಣ, ಗುರುವೂ, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಯಗಣ, ಗುರುವೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಚಪಲಾವೃತ್ತ ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

5. ಯುಗ್ಮವಿಪುಲಾದ ಲಕ್ಷಣ

$$\begin{array}{|c|c|c|c|c|c|c|c|} \hline & & & \text{ಯ} & & \text{ಗು} & & \\ \hline \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} \\ \hline \end{array}$$
 ಯಸ್ಯಾಂ ಲ: ಸ್ವಪ್ತಮೋ ಯುಗ್ಮೇ ಸಾ ಯುಗ್ಮವಿಪುಲಾ ಮತಾ || ೪೭ ||

೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಯಗಣ, ಗುರುವೂ, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರ ಲಘುವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ, ಇದು ಯುಗ್ಮವಿಪುಲಾ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮ' ಲಘುವಾಗಿದೆ.

6. ವಿಪುಲಾದ ಲಕ್ಷಣ - (ಸೈತವಾಚಾರ್ಯನ ಮತದಂತೆ) ಮತ್ತು

7. ಭಾದ್ವಿಪುಲಾದ ಲಕ್ಷಣ

$$\begin{array}{|c|c|c|c|c|c|c|c|} \hline & & & \text{(ಐ) ಲ ಗು} & & & & \\ \hline \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} \\ \hline \end{array}$$
 ಸೈತವಸ್ಯಾಖಿಲೇಷ್ಯಪಿ ಭೇದಾಬ್ಧಿ ತೋ ಭಾದ್ವಿಪುಲಾ || ೪೮ ||

1ನೇ ಪಾದ (೬)- ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ('ಷ್ಯ') ಲಘುವಾಗಿದ್ದರೆ ಸೈತವಾಚಾರ್ಯನ ಮತದಂತೆ ಅದು ವಿಪುಲಾ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ (3ನೇ ಪಾದ) (೭)-ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಭಗಣ ಗುರುವಿದ್ದರೆ, ಅದು ಭಾದ್ವಿಪುಲಾ ಆಗುತ್ತದೆ. (೬-ಪಾದಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಗುರುವಾಗಿದೆ.)

8. ರವಿಪುಲಾ - 9. ನವಿಪುಲಾ-ಗಳ ಲಕ್ಷಣ

$$\begin{array}{|c|c|c|c|c|c|c|c|} \hline & & & \text{ರ} & & \text{ಗು} & & \\ \hline \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} & \text{ಉ} \\ \hline \end{array}$$
 ಇತ್ಯಮಸ್ಯಾ ರತ್ನತುರ್ಥಾ ನೋಽಂಬುಧೇಶ್ವೇ ನವಿಪುಲಾ || ೪೯ ||

ಹೀಗೆಯೇ, ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ತಗಣ-ಗುರುವಿದ್ದರೆ, ಅದು (೮) ರವಿಪುಲಾ ಎಂದೂ : ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ನಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ, (೯) ನವಿಪುಲಾ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

10. ತವಿಪುಲಾದ ಲಕ್ಷಣ

— — — — | — — ೮ | — —
ತೋಟೈಸ್ತತೂರ್ವಾನ್ಯಾ ಭವೇತ್ || ೫೦ ||

ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ತಗಣ-ಗುರುವಿದ್ದರೆ, ಅದು ತವಿಪುಲಾ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅನುಪ್ರಸ್ಥಾಪಕರಾಗ ಮುಗಿದುದು.

*****

೫. ಸಮಮಾತ್ರಾಪ್ರಕರಣಮ್

1. ಅಚಲಧ್ವತಿಯ ಲಕ್ಷಣ

೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮
ದ್ವಿಗುಣಿತಮಽಲಘುರಚಲಧ್ವತರಿಷ || ೫೧ ||

ಮಽ = ಎಂಟು , ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಟು — ಅಂದರೆ ಹದಿನಾರು, ಹದಿನಾರು ಲಘುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪಾದವುಳ್ಳದ್ದು ಅಚಲಧ್ವತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಲಕ್ಷಣ.

2. ಮಾತ್ರಾಸಮಕದ ಲಕ್ಷಣ

9 (15) (16) ೧೦
— — ೮ ೮ — ೮ ೮ — — —
ಮಾತ್ರಾಸಮಕಂ ಸಮೋಲ್ಲಾಂತ್ಯಃ || ೫೨ ||

ಹದಿನಾರು ಮಾತ್ರಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಾತ್ರ ಲಘುವೇ ಆಗಿದ್ದು, ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಲಘುತ್ವರವಿದ್ದು, ಅಂತ್ಯವರ್ಣವು (ಅಂದರೆ ೧೫-೧೬ ನೆಯ ಮಾತ್ರ ಸೇರಿ) ಗುರುವಾದಲ್ಲಿ ಅದು ಮಾತ್ರಾಸಮಕವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ವಿಶ್ಲೋಕದ ಲಕ್ಷಣ

— — | ೮ ೮ | — — — — (15) (16) ೧೦
ಜೋ ನ್ನಾವಘಾಂಬುಧೇರ್ವಿಶ್ಲೋಕಃ || ೫೩ ||

ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಿಕ ಜಗಣವಾಗಲೀ, ಅಥವಾ ನಗಣವಾಗಲೀ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಎತ್ತೋಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವೂ (೧೫-೧೬ ಮಾತ್ರಗಳ ಸಂಗಮ) ಇರಬೇಕು.

4. ವಾನವಾಸಿಕಾದ ಲಕ್ಷಣ

— ೮ ೮ — — | ೮ — ೮ — — | ಗು
ತದ್ಯುಗಲಾದ್ಯಾನವಾಸಿಕಾ ಸ್ಯಾತ್ || ೫೪ ||

ಎಂಟು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಿಕ ಜಗಣ ಅಥವಾ ನಗಣ ಲಭು ಇದ್ದರೆ ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಅದು ವಾನವಾಸಿಕಾ ಆಗುತ್ತದೆ.

5. ಚಿತ್ರಾದ ಲಕ್ಷಣ

(5) (8) (9) ಗು
— — ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ — — —
ಚಾಣಾಪ್ತನವಸು ಯದಿ ಲಭ್ಯತಾ || ೫೫ ||

ಚಾಣ = ಐದು, ಐದನೆಯ - ಎಂಟನೆಯ - ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಾತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾನವು ಲಭುವೇ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಗ ಗುರುವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಚಿತ್ರಾ- ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

6. ಉಪಚಿತ್ರಾದ ಲಕ್ಷಣ

— ೮ ೮ — — | ೮ — ೮ — — | ಗು
ಅಬ್ಧಿಯುಗಾದ್ಯಶ್ಚೇದುಪಚಿತ್ರಾ || ೫೬ ||

ಅಬ್ಧಿ = ನಾಲ್ಕು, ಯುಗ = ಎರಡು. ಅಂದರೆ ಅಬ್ಧಿಯುಗಾತ್. ಎಂಟು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಿಕ ಭಗಣ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಅದು ಉಪಚಿತ್ರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

7. ಪಾದಾಕುಲಕದ ಲಕ್ಷಣ

5 8 9 ಗು | — — | ೮ — ೮ — — | ಗು
೮ ೮ — ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ ೮ — ೮ ೮ — — — ೮ ೮ —
ಯದತೀತಕೃತವಿವಿಧಲಕ್ಷ್ಯಯುಕ್ತಮೂತ್ರಾಸಮಾದಿಪಾದ್ಯಃ ಕಲಿತಮ್

೮ ೮ ೮ ೮ — ೮ ೮ | ೮ — ೮ ೮ ೮ — | ೮ ೮ — | ೮ — ೮ — — — ೮ ೮ —
ಅನಿಯತವೃತ್ತಪೂರ್ಮಾಗಾಹಿತಂ ಪ್ರಥಿತಂ ಜಗತ್ತು ಪಾದಾಕುಲಕಮ್ || ೫೭ ||

ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾತ್ರಾಸಮಕ, ವಿಶ್ವೇಕ, ವಾನವಾಸಿಕಾ, ಚಿತ್ರಾ, ಉಪಚಿತ್ರಾ, ಎಂಬ

ಈ ಐದು ವೃತ್ತಗಳ ಜೈತಿ, ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಪಾದ, ಎರಡು ಪಾದ, ಅಥವಾ ಮೂರು ಪಾದ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಪಾದ-ಯಾವುದೇ ವೃತ್ತದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದು ಪಾದಾಕುಲಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ಮಾತ್ರಾಸಮಕವಾಗಬಹುದು, ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಾತ್ರ ಲಘುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುರುವಿರುವುದರಿಂದ; ಅಥವಾ ಈ ಪಾದವು ಚಿತ್ರಾವೃತ್ತವೂ ಆಗಬಹುದು, ಐದು— ಎಂಟು— ನವಮಸ್ಥಾನ ಲಘುವೂ, ಅಂತ್ಯವು ಗುರುವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ. ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಿಕ ಜಗಣವಿದ್ದು, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿರುವುದರಿಂದ, ಎತ್ತೋಕವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು, ಎಂಟು ಮಾತ್ರೆಯ ಬಳಿಕ ಜಗಣ ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿರುವುದರಿಂದ ವಾಸವಾಸಿಕಾ ವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವು, ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರಗಳ ಬಳಿಕ ಜಗಣ, ಹಾಗೂ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಎತ್ತೋಕವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇದು ಪಾದಾಕುಲಕ.

ಹೀಗೆ ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಐದು ವೃತ್ತಗಳ ಜೈತಿ ಅನಿಯತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ಯೋಜನೆಯಿದ್ದರೆ ಅದು ಪಾದಾಕುಲಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುರು ಲಘುಗಳ ಸಂಖ್ಯಾ ನಿಯಮ

ವೃತ್ತಸ್ಯ ಲಾ ವಿನಾ ವರ್ಣ್ಯೋರ್ಗಾ ವರ್ಣಾ ಗುರುಭಿಃ ಸ್ತಥಾ |

ಗುರವೋ ಲೈರ್ಧರೇ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ನಿಶ್ಚಿತಮ್ || ೫೮ ||

ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವ ಪಠ್ಯಾರ್ಯಾದಿ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಲಘು ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ಉಳಿದವು ಗುರುವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಗುರುವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ಉಳಿದವು ಲಘುವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಹಾಗೆಯೇ ಅದೇ ಲಘುಗಳನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ, ದಲವನ್ನು ಅರ್ಧ ಮಾಡಿದಾಗ, ಉಳಿದವು ಗುರುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರ ವಿವರವೆಂದರೆ -

ಆರ್ಯಾ - ಪಠ್ಯಾರ್ಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಐವತ್ತೇಳು ಮಾತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 4 ಮಾತ್ರೆ, x 7 ಗಣ + 2 ಮಾತ್ರೆ (ಗುರು) = 30 ಮಾತ್ರೆ; ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ; 4 ಮಾತ್ರೆ x 6 ಗಣ + 1 ಲಘು (6ನೇ ಗಣ) + 2 ಮಾತ್ರೆ (ಗುರು) = 27 ಮಾತ್ರೆ — ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 57 ಮಾತ್ರೆಗಳು. ಇದೇ ರೀತಿ ವಿಪುಲಾ ಮತ್ತು ಚಪಲಾದ ಮೂರೂ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ 57-57 ಮಾತ್ರೆಗಳು. ಗೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತು ಮಾತ್ರೆಗಳು, ಉಪಗೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕು, ಆರ್ಯಾಗೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಘುಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಿ, ಒಟ್ಟು ಮಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಗುರುವರ್ಣದ ಸಂಖ್ಯೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗುರುವರ್ಣದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಒಟ್ಟು ಮಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದರೆ ಲಘು ವರ್ಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಗುರು- ಎಂಬುದನ್ನು ಎರಡೆರಡು ಮಾತ್ರೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಮಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಘು ವರ್ಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕಳೆದು, ಉಳಿದ ಮಾತ್ರಾ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಎರಡರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದರೆ ಗುರುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

'ಲಕ್ಷ್ಮಿತತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 30 ಮಾತ್ರಗಳೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 27 ಮಾತ್ರಗಳೂ ಇವೆ. ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು 57 ಮಾತ್ರಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಘುಕ್ಷರಗಳು ಒಟ್ಟು 17. ಇದನ್ನು 57 ರಲ್ಲಿ ಕಳೆದರೆ (57-17 = 40) 40 ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 2 ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದರೆ (40 ÷ 2 = 20) ಬರುವ 20 ಗುರ್ವಕ್ಷರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಾತ್ರಾಸಮಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು

***

೬. ದ್ವಿಪಾತ್ಯಕರಣಂ (ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕರಣ)

1. ಶಿಖಾ

ಶಿಖಿಗುಣಿತದಶಲಘುರಚಿತಮಪಗತಲಘುಯುಗಲ —	ಲ	ಗು
ಮಪರಮಿದಮಖಿಲಮ್	28	+ 1
ಸಗುರು ಶಕಲಯುಗಲಕಮಪಿ	ಲ	ಗು
ಸುಪರಿಘಟಿತಲಿತಿಪದವತಿ ಭವತಿ ಶಿಖಾ ೫	30	+ 1

ಶಿಖಿ=ಮೂರು. ಮೂರರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹತ್ತು ಲಘುಗಳು ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಮುವತ್ತು ಲಘುಗಳು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಲಘುಗಳನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಲಘುಗಳು ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುರು ಇರಬೇಕು ಒಂದನೇ ಚರಣದಲ್ಲಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೆಯ ಚರಣದಲ್ಲಿ ಸಹ ಮೂವತ್ತು ಲಘುಗಳಿರಬೇಕು, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುರುವಿರಬೇಕು. ಇದು 'ಶಿಖಾ' ಎಂಬ ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಿಷ್ಟು ಶ್ಲೋಕಾರ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಪಾದದಲ್ಲಿ 28 ಲಘು + 1 ಗುರುವೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 30 ಲಘು + 1 ಗುರುವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಸಂಗತಿ.

2. ಖಿಂಜಾ

ವಿನಿಮಯವಿಹಿತಶಕಲಯುಗಲಲಘುಲಿತಿಪದ —	ಲ	ಗು
ವಿತತಿರಚಿತಗುಣಿಚಯಾ	30	+ 1
ಶ್ರುತಿಸುಖ್ಯದಿಯಮಪಿ ಜಗತಿ ಇತಿ ಜಶಿರ ಉಪಗತವತಿ	ಲ	ಗು
ಸತಿ ಭವತಿ ಖಿಂಜಾ ೬೦	28	+ 1

ಎರಡೂ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಲಕ್ಷಣದ ವೃತ್ತಯವು ಇರಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಶಿಖಾದ ಮೊದಲ ಪಾದದ ಲಕ್ಷಣವು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಲಕ್ಷಣವು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ. ಅದು ಖಿಂಜಾ ವೃತ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ

ಒಂದನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ಲಘುಗಳು ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುರುವೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಲಘುಗಳು ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವೂ ಇರಬೇಕು. ಇದು ಖಂಜಾ ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಥಮಾರ್ಧದ ಲಕ್ಷಣ. ಇದೇ ರೀತಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸಿದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ಲಕ್ಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಲಕ್ಷಣದ ಮೊದಲ ಪಾದದಲ್ಲಿ 30ಲಘು +1 ಗುರುವೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 28ಲಘು +1ಗುರುವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣ ಸಮನ್ವಯ, ಅಂದರೆ ಖಂಜಾ ವೃತ್ತ.

3. ಅನಂಗಕ್ರೀಡಾ

----- = 16ಗುರು

ಅಪ್ಪಾವರ್ಧೇಗಾದ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾಃನಂಗಕ್ರೀಡೋಕ್ತಾ || ೬೦ ||

ಪಾದದ್ವಯದಲ್ಲಿ - ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಟು ಗುರು ಅಂದರೆ ಹದಿನಾರು ಗುರ್ವ ಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೆ ಇದು ಅನಂಗಕ್ರೀಡಾವೃತ್ತ. ಇದೂ ಸಹ ಲರ್ಧಶ್ಲೋಕದ ಲಕ್ಷಣ. ಇದರ ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಪೂರ್ಣಶ್ಲೋಕವಾಗುತ್ತದೆ.

4. ಅತಿರುಚಿರಾ

ದಲಮಪರಮಪಿ ವಸುಗುಣಿತಸಲಿನಿಧಿಲಘು

ಕವಿರಚಿತಪದವಿತತಿ ಭವತಿ | = 32 ಲಘುಗಳು

ತ್ರಿಗುಣನವಲಘುರವಸತಿಗುರುರಿತಿ

ದಲಯುಗ(ಲ)ಕೃತತನುರತಿರುಚಿರಾ || ೬೧ || = 27ಲಘು + 1 ಗುರು

ಪರಾ : ಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಲ' ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸೇರಿದರೆ 28 ಲಘು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಣದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದೆ.

ವಸು = ಎಂಟು. ಸಲಿನಿಧಿ = ನಾಲ್ಕು, ಎಂಟರಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಲ್ಕು - ಅಂದರೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಲಘುಗಳು ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ; ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಣನವ 3 x 9 = 27 ಲಘುಗಳೂ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವೂ ಇರಬೇಕು. ಇದು ಅತಿರುಚಿರಾವೃತ್ತ.

ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಲಘುಕ್ಷರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಂಸದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಲ' ವರ್ಣವನ್ನು ತೆಗೆದು - ದಲಯುಗಕೃತತನುರತಿರುಚಿರಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆಗ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಲಘು, ಒಂದು ಗುರು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ದ್ವಿಪಾತ್ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು.

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾಖ್ಯೇ ಛಂದಸಿ ಸಮಮಾತ್ರಾಪೋ

ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

***

|| ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || (ವರ್ಣಧಂದಸ್)

೧. ಉಕ್ತಾಯಾಮ್ (ಉಕ್ತಾಧಂದಸ್) (ಒಂದಕ್ಕರ)

1. ಶ್ರೀ ವೃತ್ತ

- -
ಗು: ಶ್ರೀ || ೧ ||

ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಗುರ್ವಕ್ಕರವಿದ್ದರೆ ಅದು ಶ್ರೀ(ಧಂದಸ್) ವೃತ್ತ.

೨. ಅಪ್ಯುಕ್ತಾಯಾಮ್ (ಅಪ್ಯುಕ್ತಾ - ಎರಡಕ್ಕರ)

1. ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ

- -
ಗೌ ಸ್ತ್ರೀ || ೨ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ.

೩. ಮಧ್ಯಾಯಾಮ್ (ಮಧ್ಯಾ - ಮೂರಕ್ಕರ)

1. ಸಾರೀವೃತ್ತ

ಮ

- - -
ಮೋ ಸಾರೀ || ೩ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗನಾವಿದ್ದುದಾದರೆ ಅದು ಸಾರೀವೃತ್ತ.

2. ಮೃಗೀ ವೃತ್ತ

ರ

- ಉ -

ರೋ ಮೃಗೀ || ೪ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರಗನಾವಿದ್ದರೆ, ಅದು ಮೃಗೀವೃತ್ತ.

3. ಕೇಶಾ ವೃತ್ತ

ಯ

ಉ - -

ಯ ಕೇಶಾ || ೫ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಯಗನಾವಿದ್ದರೆ, ಅದು ಕೇಶಾವೃತ್ತ.

೪. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಯಾಮ್ (ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರ)

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ = ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದ. ಇದರಲ್ಲಿ,

1. ಕನ್ಯಾ ವೃತ್ತ

	ಮ	ಗು	
-	-	-	-
ಮೌ	ಚಿತ್	ಕನ್ಯಾ	೬

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗಣ, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಕನ್ಯಾವೃತ್ತ.

2. ಪ್ರೀತಾ ವೃತ್ತ

	ಯ	ಗು	
U	-	-	-
ಮಗೌ	ಪ್ರೀತಾ		೭

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಯಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಅದು ಪ್ರೀತಾ ವೃತ್ತ.

3. ರಾಶಿನೀ ವೃತ್ತ

	ಜ	ಗು	
U	-	U	-
ಜ್ಞ	ರಾಶಿನೀ		೮

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಜಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ, ಅದು ರಾಶಿನೀ ವೃತ್ತ.

4. ಸುಮುಖೀ ವೃತ್ತ

	ಭ	ಗು	
-	U	U	-
ಭೌ	ಸುಮುಖೀ		೯

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಸುಮುಖೀ ವೃತ್ತ.

5. ಸುಮತಿ ವೃತ್ತ

	ಸ	ಗು	
U	U	-	-
ಸುಮತಿಃ	ಸೌ		೧೦

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಸುಮತಿ ವೃತ್ತ.

6. ಸಮೃದ್ಧಿ ವೃತ್ತ

	ರ	ಗು	
-	U	-	-
ಗೌ	ಸಮೃದ್ಧಿಃ		೧೧

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ, ಅದು ಸಮೃದ್ಧಿ ವೃತ್ತ.

(೫) ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಯಾಮ್ (ಐದು ಅಕ್ಷರ = ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾ)

1. ಪಂಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯ

ಭ | ಗು | ಗು
- U U - -
ಭೌ ಗಿತಿ ಪಂಕ್ತಿ:

|| ೧ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಗಾ, ಗುರು, ಗುರು, ಇದ್ದಲ್ಲಿ - ಪಂಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯ.

2. ಪ್ರೀತಿವ್ಯತ್ಯ

ರ | ಗು ಗು
- U - - -
ಗೌ ಗಿತಿ ಪ್ರೀತಿ:

|| ೨ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ರಗಾ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿವ್ಯತ್ಯ.

3. ಸತೀ ವ್ಯತ್ಯ

ಜ | ಗು ಗು
U - U - -
ಸತೀ ಜಗೌ ಗ:

|| ೩ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಜಗಾ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಸತೀ ವ್ಯತ್ಯ.

4. ಮಂದಾ ವ್ಯತ್ಯ

ತ | ಲ ಗು
- - U U -
ಮಂದಾ ತಲಗೈ:

|| ೪ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ತಗಾ, ಲಘು, ಗುರು - ಇದ್ದರೆ ಮಂದಾ ವ್ಯತ್ಯ.

೬. ಗಾಯತ್ರಾ ಯಾಮ್ (ಗಾಯತ್ರೀ = ಆರು ಅಕ್ಷರ)

1. ತನುಮಧ್ಯಾ ವ್ಯತ್ಯ

ತ | ಯ
- - U U - -
ತೌ ಸ್ತಸ್ತನುಮಧ್ಯಾ

|| ೧ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ತಗಾ, ಯಗಾಗಳಿದ್ದರೆ ತನುಮಧ್ಯಾ ವ್ಯತ್ಯ.

2. ಶಶಿವದನಾ ವ್ಯತ್ಯ

ನ | ಯ
U U U U - -
ಶಶಿವದನಾ ನೌ

|| ೨ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಗಾ, ಯಗಾಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಶಶಿವದನಾ ವ್ಯತ್ಯ.

3. ಸಾವಿತ್ರೀ ವ್ಯತ್ಯ

ಮ | ಮ
- - - - -
ಮೌ ಸಾವಿತ್ರೀಮಾಹು:

|| ೩ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗಾ, ಮಗಾ, ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾವಿತ್ರೀ ವ್ಯತ್ಯ.

4. ನದೀ ವೃತ್ತ

ಮ	ರ
— — —	— ಉ —
ಮೌ ಯಶ್ಯಾಃ	ಸಾ ನದೀ

|| ೪ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ನದೀ ವೃತ್ತ.

5. ಮುಕುಲ ವೃತ್ತ

ಮ	ಸ
— — —	— ಉ —
ಮೌ ಪ್ರೋಕ್ತಂ	ಮುಕುಲಮ್

|| ೫ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗಣ-ಸಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಮುಕುಲ ವೃತ್ತ.

6. ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ

ರ	ಮ
— ಉ —	— — —
ಮಾಲಿನೀ	ಮಾರ್ಘಾಂ ಶ್ಯಾತ್

|| ೬ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ರಗಣ, ಮಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ.

7. ರಮಣೀ ವೃತ್ತ

ಸ	ಸ
— ಉ —	— ಉ —
ಸಂಯುಗಂ	ರಮಣೀ

|| ೭ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಗಣ-ಸಗಣ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ರಮಣೀ ವೃತ್ತ.

8. ವಸುಮತಿ ವೃತ್ತ

ತ	ಸ
— — ಉ	— ಉ —
ತೌ ಚೀದ್ರಸುಮತಿ	

|| ೮ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ತಗಣ, ಸಗಣ ಇದ್ದರೆ ಅದು ವಸುಮತಿ ವೃತ್ತ.

೭. ಉಚ್ಚಿಹಿ - (ಏಳು ಅಕ್ಷರ - ಉಚ್ಚಿರ್)

1. ಮದಲೇಖಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ಸ	ಗು
— — —	— ಉ —	—
ಮೌ ಗಃ ಶ್ಯಾನ್ಮದಲೇಖಾ		

|| ೧ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಮದಲೇಖಾ ವೃತ್ತ.

2. ಕುಮಾರಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ

ಜ	ಸ	ಗು
— ಉ —	— ಉ —	—
ಕುಮಾರಲಲಿತಾ	ಜೌಗ್	

|| ೨ ||

ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ.

3. ಮಧುಮತೀ ವ್ಯತ್ಯ

ನ	ಭ	ಗು
ಉ ಉ ಉ	ಉಉ	-

ಮಧುಮತೀ ಸಭಾಗಾ:

|| ೩ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ನಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರುವಿದ್ಯಲ್ಲಿ ಮಧುಮತೀ ವ್ಯತ್ಯ.

4. ಹಂಸಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ

ಸ	ರ	ಗು
ಉಉ	ಉಉ	-

ಸರಗಾ ಹಂಸಮಾಲಾ || ೪ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ಯಲ್ಲಿ ಹಂಸಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ.

೮. ಅನುಷ್ಠುಭಿ (ಅನುಷ್ಠುಪ್ = 8 ಅಕ್ಷರ)

1. ಚಿತ್ರಪದಾ ವ್ಯತ್ಯ

ಭ	ಭ	ಗು	ಗು
ಉಉ	ಉಉ	-	-

ಭಾಗ್ನಿಚಿತ್ರಪದಾ ಗು || ೧ ||

ಪದಾ : ಗ್ನಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗ್+ಗ್ = ಎರಡು ಗುರು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಗು' ಎಂದು ಲಿಖಿಸುವುದು ಮೂರು ಗುರುವಿರಬೇಕು - ಎಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬೇ ಅಕ್ಷರಗಳು ಇರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು 'ಭಾಗ್ನಿ ಚಿತ್ರಪದಾ ಗು' ಎಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕಿರುವುದೇ ಸೂಕ್ತ. ಆಗ ಭ+ಭ, ಗ್, ಗ್ ಹೀಗೆ ಲಕ್ಷಣಸಂಗತಿ.

ಭ	ಭ	ಗು	ಗು
ಉಉ	ಉಉ	-	-

ಭಾಗ್ನಿ ಚಿತ್ರಪದಾ ಗು || ೧ ||

ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಪದಾ ವ್ಯತ್ಯ.

2. ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ

ಮ	ಮ	ಗು	ಗು
-	-	-	-

ಮೇ ಮೇ ಗೋ ಗೋ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ || ೨ ||

ಮಗಣ, ಮಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುನ್ಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ.

3. ಮಾಣವಕವ್ಯತ್ಯ

ಭ	ತ	ಲ	ಗು
ಉಉ	ಉಉ	ಉಉ	-

ಮಾಣವಕಂ ಭಾತ್ರಲಗಾ: || ೩ ||

ಭಗಣ, ತಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾಣವಕ ವ್ಯತ್ಯ.

4. ಹಂಸರುತ ವೃತ್ತ

ಮ	ನ	ಗು	ಗು
-	-	-	UUU
ಮೌ	ಗೌ	ಹಂಸರುತಮೇತತ್	೪

ಮಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಹಂಸರುತ ವೃತ್ತ.

5. ನಾಗರಕ ವೃತ್ತ

ಭ	ರ	ಲ	ಗು
-	UU	-	U
ನಾಗರಕಂ	ಭರೌ	ಲಗೌ	೫

ಭಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ನಾಗರಕ ವೃತ್ತ.

6. ನಾರಾಚಿಕಾ ವೃತ್ತ

ತ	ರ	ಲ	ಗು
-	-	U	-
ನಾರಾಚಿಕಾ	ತರೌ	ಲಗೌ	೬

ತಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಾರಾಚಿಕಾ ವೃತ್ತ.

7. ಸಮಾನಿಕಾ ವೃತ್ತ

ರ	ಜ	ಗು	ಲ
-	U	-	U
ಜೌ	ಸಮಾನಿಕಾ	ಗಲೌ	೭

ರಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಲಘುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಿಕಾ ವೃತ್ತ.

8. ಪ್ರಮಾಣಿಕಾ ವೃತ್ತ

ಜ	ರ	ಲ	ಗು
U	-	U	-
ಪ್ರಮಾಣಿಕಾ	ಜರೌ	ಲಗೌ	೮

ಜಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಿಕಾ ವೃತ್ತ.

9. ವಿತಾನ ವೃತ್ತ

ಜ	ತ	ಗು	ಗು
U	-	U	-
ವಿತಾನಮಾಭ್ಯಾಂ	ಯದಸ್ಯತ್	೯	

ಸಮಾನಿಕಾ - ಪ್ರಮಾಣಿಕಾಗಳಿಂದಾದುದು ವಿತಾನ ವೃತ್ತ. ಅಂದರೆ ಜಗಣ, ತಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಅಥವಾ ರಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಲಘು ಬಂದರೆ ಅದು ವಿತಾನ ವೃತ್ತ.

೯. ಬೃಹತ್ಯಾಮ್ (ಬೃಹತೇ = ಒಂಬತ್ತು ಅಕ್ಷರ)

1. ಹಲಮುಖೀ ವೃತ್ತ

ರ	ನ	ಸ
-	U	-
ರಾಸ್ತಸಾವಿಹ	ಹಲಮುಖೀ	೧೦

ರಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣಗಳು ಬಂದಲ್ಲಿ ಹಲಮುಖೀ ವೃತ್ತ.

2. ಭುಜಗತಿಶುಭ್ರತಾ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ಮ	
U	UU	UU	U
ಭುಜಗತಿಶುಭ್ರತಾ ನೌ ಮಃ ೨			

ನಗಣ, ನಗಣ, ಮಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಭುಜಗತಿಶುಭ್ರತಾ ವೃತ್ತ.

೧೦. ಪಂಕ್ತೌ (ಪಂಕ್ತಿ: = ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರ)

1. ಶುದ್ಧವಿರಾಟ್ ವೃತ್ತ

ಮ	ಸ	ಜ	ಗು
-	-	UU	U
ಮೌ ಜೌ ಶುದ್ಧವಿರಾಡಿರಂ ಪುತಮ್ ೧			

ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಿರಾಟ್ ವೃತ್ತ.

2. ಪಣವ ವೃತ್ತ

ಮ	ನ	ಯ	ಗು
-	-	UUU	U
ಮೌ ಯೌ ಚಿತಿ ಪಣವನಾಮೌದಮ್ ೨			

ಮಗಣ, ನಗಣ, ಯಗಣ, ಗುರು-ಬಂದಲ್ಲಿ ಪಣವ ವೃತ್ತ.

3. ಮಯೂರಸಾರಿಣೀ ವೃತ್ತ

ರ	ಜ	ರ	ಗು
-	U	U	U
ಜೌ ರೌ ಮಯೂರಸಾರಿಣೀ ಸ್ಯಾತ್ ೩			

ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಗುರು ಇದ್ದರೆ ಮಯೂರಸಾರಿಣೀ ವೃತ್ತ.

4. ರುಕ್ಮವತೀ ವೃತ್ತ

ಭ	ಮ	ಸ	ಗು
-	UU	-	UU
ಭೌ ಸಗೌಯುಕ್ತೌ ರುಕ್ಮವತೀಯಮ್ ೪			

ಭಗಣ, ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮವತೀ ವೃತ್ತ.

5. ಮತ್ತಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ಭ	ಸ	ಗು
-	-	UU	UU
ಜೈಯಾ ಮತ್ತಾಮಭಿಸಗಯುಕ್ತಾ ೫			

ಮಗಣ, ಭಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಾ ವೃತ್ತ.

6. ಮನೋರಮಾ ವೃತ್ತ

ನ	ರ	ಜ	ಗು
UUU	U	U	U
ನರಜಗೈರ್ಭವನ್ಮನೋರಮಾ ೬			

ನಗಣ, ರಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಮನೋರಮಾ ವೃತ್ತ.

7. ಮೇಘವಿತಾನ ವೃತ್ತ

ಸ	ಸ	ಸ	ಗು
UU	UU	UU	-
ತ್ರಿಸಗಾ	ಅಪಿ	ಮೇಘವಿತಾನಮ್	೭

ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು ವಿದ್ವಲ್ಲಿ ಮೇಘವಿತಾನ ವೃತ್ತ.

8. ಮಣಿರಾಗ ವೃತ್ತ

ರ	ಸ	ಸ	ಗು
-U	UU	U	U
ರತ್ನಸೌ	ಸಗುರು	ಮಣಿರಾಗ:	೮

ರಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮಣಿರಾಗ ವೃತ್ತ.

9. ಚಂಪಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ

ಛ	ಮ	ಸ	ಗು
-UU	-	UU	-
ಚಂಪಕಮಾಲಾ	ಚೇದ್ಯಮಸಾ	ಗು:	೯

ಭಗಣ, ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಚಂಪಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ.

10. ತ್ವರಿತಗತಿ ವೃತ್ತ

ನ	ಜ	ನ	ಗು
UUUU	U	UUU	-
ತ್ವರಿತಗತಿ	ನಜನಗೈ:	೧೦	

ನಗಣ, ಜಗಣ, ನಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತಗತಿ ವೃತ್ತ.

೧೧. ತ್ರಿಪ್ಪುಭಿ (ತ್ರಿಪ್ಪುಪ್ = ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರ)

1. ಉಪಸ್ಥಿತಾ ವೃತ್ತ

ತ	ಜ	ಜ	ಗು	ಗು
-	U	U	U	U
ತೃಜೌ	ಗುರುಣೇಯಮುಪಸ್ಥಿತಾ	ತೃಣಾ	೧	

ತಗಣ, ಜಗಣ ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತಾ ವೃತ್ತ.

2. ವಿಕರೂಪ ವೃತ್ತ

ಮ	ಸ	ಜ	ಗು	ಗು
-	UU	U	U	-
ಮ: ಸೋಜೋ	ಗುರುಯುಗ್ಮಮೇಷರೂಪಮ್	೨		

ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ವಿಕರೂಪ ವೃತ್ತ.

3. ಇಂದ್ರವಜ್ರಾ ವೃತ್ತ

ತ	ತ	ಜ	ಗು	ಗು
-	U	UU	U	-
ಸ್ಯಾದಿಂದ್ರವಜ್ರಾ	ಯದಿ ತೌ ಜಗೌ	ಗು:	೩	

ತಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಜ್ರಾ ವೃತ್ತ.

8. ಶಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ ಮ ತ ತ ಗು ಗು

---|--- U --- U|---

ಶಾಲಿನೀವೃತ್ತಮೃತ್ತಗೌಗೋಬ್ಬಿಲೋಕೈಃ || ೮ ||

ಅಬ್ಬಿ = ನಾಲ್ಕು, ಲೋಕ = ಏಳು, ಮಗಣ, ತಗಣ, ತಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಹೀಗೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಅದು ಶಾಲಿನೀವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಮತ್ತು ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ 'ಶಾಲಿನೀವೃತ್ತ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ, 'ಲೋಕೈಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಯತಿ.

9. ವಾತೋರ್ಮೀ ವೃತ್ತ ಮ ಭ ತ ಗು ಗು

---|--- UU --- U|---

ವಾತೋರ್ಮೀಯಂ ಗದಿತಾ ಮೃತ್ತಗೌಗುಃ || ೯ ||

ಮಗಣ, ಭಗಣ, ತಗಣ, ಗುರು, ಗುರು - ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತೋರ್ಮೀ ವೃತ್ತ.

10. ಭ್ರಮರವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ ಮ ಭ ನ ಲ ಗು

---|--- UU UU|---

ಮೃನ್ನೋಗುಃ ಸ್ಯಾದ್ಭ್ರಮರವಿಲಸಿತಮ್ || ೧೦ ||

ಮಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ.

11. ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ ಭ ತ ನ ಗು ಗು

--- UU --- UU|---

ಪಂಚರಸೈಃ ಸ್ತ್ರೀಭತನಗೈಃ ಸ್ಯಾತ್ || ೧೧ ||

ಭಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ವೃತ್ತ. ಇದರಲ್ಲಿ, ಪಂಚ = ಐದು, ರಸ = ಆರು, ಹೀಗೆ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ, ಹಾಗೆಯೇ, ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಕೆ ಅಂದರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿಯುಂಟು.

12. ರಥೋದ್ಧತಾ ವೃತ್ತ ರ ನ ರ ಲ ಗು

--- U --- UU|--- U ---|U ---

ರಾನ್ನರಾವಿಹ ರಥೋದ್ಧತಾ ಲಗೌ || ೧೨ ||

ರಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು - ಇದ್ದಲ್ಲಿ ರಥೋದ್ಧತಾ ವೃತ್ತ.

13. ಸ್ವಾಗತಾ ವೃತ್ತ ರ ನ ಭ ಗು ಗು

--- U --- UU|--- UU|---

ಸ್ವಾಗತೇತಿ ರನಭಾದ್ಗುರುಯುಗ್ಮಮ್ || ೧೩ ||

ರಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರು, ಗುರುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಗತಾ ವೃತ್ತ.

14. ಪೃಥ್ವೀ(ವೃತ್ತಾ) ವೃತ್ತ
ನ	ನ	ಸ	ಗು ಗು	ಗು ಗು
UUUUUU	UU	UU	- -	- - -
- ನನಸಗುಗುರುರಚಿತಾ ಪೃಥ್ವೀ(ವೃತ್ತಾ) || ೧೪ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀ ವೃತ್ತ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಾವಾಗುತ್ತದೆ
(ತಾ ಪೃಥ್ವೀ = ವೃತ್ತಾ ವಾ)

15. ಸುಭದ್ರಿಕಾ (ಚಂದ್ರಿಕಾ) ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ರ	ಲಗು		
UUUU	UUUU	U	UU	- U	- -

ನನರಲಗುರುಭಿಃ ಸುಭದ್ರಿಕಾ (ಚಂದ್ರಿಕಾ ವಾ) || ೧೫ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇದ್ದರೆ ಸುಭದ್ರಿಕಾ ವೃತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪರಾ : 'ಚಂದ್ರಿಕಾ ವಾ' ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ, ಕವೆಯ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ (U-U-) ಈ ಕ್ರಮವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹ. ಆಗ ಸರಿಯಾದ ಪಾಠವೆಂದರೆ 'ನನರಲಗುರುಭಿಃ ಸುಚಂದ್ರಿಕಾ'

16. ವೈತಿಕಾ ವೃತ್ತ
ರ	ಜ	ರ	ಲ ಗು
-U-	U-U	U-U	U-
- ವೈತಿಕಾ|ರಜಾ ರಲ ಗುರುರ್ಯದಾ || ೧೬ ||

ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವೈತಿಕಾ ವೃತ್ತ.

17. ಮೌಕ್ತಿಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ
ಭ	ತ	ನ	ಗು ಗು
-UU	- - U	UUU	- -
- ಮೌಕ್ತಿಕಮಾಲಾ ಯದಿ ಭತ ನಾದ್ಗ್ನಿ || ೧೭ ||

ಭಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಮೌಕ್ತಿಕಮಾಲಾ ವೃತ್ತ.

18. ಉಪಸ್ಥಿತ ವೃತ್ತ
ಜ	ಸ	ತ	ಗು ಗು
U-U	UU	- - U	- -
- ಉಪಸ್ಥಿತಮಿದಂ ಜ್ಞಿ ತಾದ್ಗ್ನಿಕಾರ್ಥಿ || ೧೮ ||

ಜಗಣ, ಸಗಣ, ತಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತ ವೃತ್ತ.

೧೨. ಜಗತ್ಯಾಮ್ (ಜಗತಿ = ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರ)

1. ಚಂದ್ರವರ್ತ ವ್ಯತ್ಯ ರ | ನ | ಭ | ಸ
 _ U _ | U UU _ | UUUU _
 ಚಂದ್ರವರ್ತ ಗದಿತಂ ತು ರನಭಃ || ೧ ||

ರಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ಸಗಣ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರವರ್ತ ವ್ಯತ್ಯ.

2. ವಂಶಸ್ಥ ವ್ಯತ್ಯ ಜ | ತ | ಜ | ರ
 U _ U | _ _ U | U _ U | U _
 ಜತೌ ತು ವಂಶಸ್ಥಮುದೀತಂ ಜರೌ || ೨ ||

ಜಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಬಂದಲ್ಲಿ ವಂಶಸ್ಥ ವ್ಯತ್ಯ.

3. ಇಂದ್ರವಂಶಾವ್ಯತ್ಯ ತ | ತ | ಜ | ರ
 _ _ U | _ _ U | U _ U | _ U _
 ಸ್ಯಾದಿಂದ್ರವಂಶಾ ತಕಚ್ಚರಸಂಯುತೈಃ || ೩ ||

ತಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರವಂಶಾವ್ಯತ್ಯ.

4. ತೋಟಕವ್ಯತ್ಯ ಸ | ಸ | ಸ | ಸ
 UU _ | UU _ | UU _ | UU _
 ಇಹ ತೋಟಕಮಬುದ್ಧಿಃ ಪ್ರಮಿತಮ್ || ೪ ||

ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣಗಳು ಬಂದಲ್ಲಿ ತೋಟಕ ವ್ಯತ್ಯ (ಅಂಬುಧಿ = 4).

5. ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ ವ್ಯತ್ಯ ನ | ಭ | ಭ | ರ
 U UU | UU | _ UU | U _
 ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತಮಾಹ ನಭೌ ಭರೌ || ೫ ||

ನಗಣ, ಭಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣಗಳು ಬಂದರೆ ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತ ವ್ಯತ್ಯ.

6. ಪುಟವ್ಯತ್ಯ ನ | ನ | ಮ | ಯ
 UU U | UUU | _ _ _ | U _ _
 ವಸು ಯುಗವಿರತಿನೌ ಮ್ ಪುಟೋಽಯಮ್ || ೬ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ಮಗಣ, ಯಗಣ, ಬಂದಲ್ಲಿ ಪುಟ ವ್ಯತ್ಯ.

ವಸು = ಎಂಟು, ಯುಗ = ನಾಲ್ಕು, ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ಅಂದರೆ ನೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ, ಬಳಿಕ 'ಯಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಯತಿ.

7. ಪ್ರಮುದಿತವದನಾ ವ್ಯತ್ಯ ನ | ನ | ರ | ರ
 U U U | U U U | U | U |
 ಪ್ರಮುದಿತವದನಾ ಭವೇನ್ನೋ ರರೊ || 2 ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣಗಳು ಬಂದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುದಿತವದನಾ ವ್ಯತ್ಯ.

8. ಕುಸುಮವಿಚಿತ್ರಾ ವ್ಯತ್ಯ ನ | ಯ | ನ | ಯ
 U U U | U | U U U | U |
 ನಯಸಹಿತೌ ನೌ ಕುಸುಮವಿಚಿತ್ರಾ || 3 ||

ನಗಣ, ಯಗಣ, ನಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕುಸುಮವಿಚಿತ್ರಾ ವ್ಯತ್ಯ.

9. ಉಚ್ಚಲಾ ವ್ಯತ್ಯ ನ | ನ | ಭ | ರ
 U U U | U U U | U | U |
 ನನಭರಸಹಿತಾಭಿಹಿತೋಚ್ಚಲಾ || 4 ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಲಾ ವ್ಯತ್ಯ.

10. ವೈತ್ಯದೇವೀ ವ್ಯತ್ಯ ಮ | ಮ | ಯ | ಯ
 - - - | - - - | U | U |
 ಪಂಚಾಶ್ವಿತ್ಯಿನ್ಯಾ ವೈತ್ಯದೇವೀ ಮಮೌ ಯೌ || 5 ||

ಮಗಣ, ಮಗಣ, ಯಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ವೈತ್ಯದೇವೀ ವ್ಯತ್ಯ. ಪಂಚ = ಐದು, ಅಶ್ವ = ಏಳು, ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಶ್ವಿನ್ಯಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ, ಬಳಿಕ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಯೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

11. ಜಲಧರಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ ಮ | ಭ | ಸ | ಮ
 - - - | U U | U U | - - -
 ಅಬ್ಬಪ್ಪಾಭಿರ್ಜಲಧರಮಾಲಾ ಮೌ ಸೌ || 6 ||

ಮಗಣ, ಭಗಣ, ಸಗಣ, ಮಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಜಲಧರಮಾಲಾ ವ್ಯತ್ಯ. ಅಬ್ಬಿ = ನಾಲ್ಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ 'ಭೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರ 'ಸೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿಯುಂಟು.

12. ನವಮಾಲಿನೀ ವ್ಯತ್ಯ ನ | ಜ | ಭ | ಯ
 U U U | U | U | U | U |
 ಇಹ ನವಮಾಲಿನೀ ನವಾಭ್ಯಾಂ ಪರೌ ಭೌ || 7 ||

ಪರಾ :- ಈ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ತೊಡಕಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಈ ವ್ಯತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಯಗಣ' ಗಳಿರಬೇಕು. 'ಇಹನ' ನಗಣ, ವಮಾಲಿ-ಜಗಣ-ಇಲ್ಲಿಯವರಿಗೆ ಸರಿಯಿದೆ. ಮುಂದೆ ಭಗಣ (- UU) ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ 'ನೀನವಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. 'ಪರೌ ಭೌ'

ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಗಣ' ಎದೆ. ಸರಿಯಾಗಿದೆ. 'ನಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಯಗಣ' ಗಳೆಲ್ಲರ ಅದು ನವಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ.

ಅದ್ದರಿಂದ ಪಾಠ ಹೀಗಿರಬೇಕು.

ನ | ದ | ಭ | ಯ
 ಉ | ಉ | ಉ | ಉ | ಉ | ಉ | ಉ | ಉ |
 ಇಹ ನವಮಾಲಿನೀ ನಜಭಯೈಃ ಪಾತ್ || ೧೨ ||

13. ಪ್ರಭಾವ್ಯಕ್ತ ನ | ನ | ನ | ರ
 ಉಉಉಉಉಉ ಉ _ _ ಉ _
 ಸ್ವರಪದವಿರೂಪನಾ ರಾ ಪ್ರಭಾ || ೧೩ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾ ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತರ = ವಿಳು, ಶರ = ಐದು. ವಿಳು ಮರ್ಗಗಳ ಬಳಿಕ 'ವಿರತಿರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ, ಬಳಿಕ ಐದು ಮರ್ಗಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಭಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

14. ಮಾಲತೀ ವೃತ್ತ

ಏ	ಇ	ಈ	ಊ
ಉ	ಋ	ೠ	ಌ
ಭವತಿ	ನಜಾವಧಿ	ಮಾಲತೀ	ಬರಾ

|| ೧೪ ||

ನಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾಲತೀ ವೃತ್ತ.

15. ತಾಮರಸ ವೃತ್ತ

ನ	ಜ	ಜ	ಯ
ಉಉಉಉ	ಉಉಉಉ	ಉಉಉಉ	ಉಉಉಉ

ಇತಿ ವದ ತಾಮರಸಂ ನವಜಾಡ್ ಯಃ || ೧೫ ||

ನಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ತಾಮರಸ ವೃತ್ತ.

16. ಜಲೋದ್ಭವತಃ ವೃತ್ತ

ಏ	ಸ	ಏ	ಸ
ಉ_ಉ	ಉಉ_	ಉ_ಉ	ಉಉ_

ರಸೇರ್ಜಸಜಾಃ ಜಲೋದ್ಭವತಃ || ೧೬ ||

ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಜಯೋದ್ಧತಗತಿ ವೃತ್ತ.

ರಸ = ಆರು. ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಒಪ್ಪಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ, ಪುನಃ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ.

17. ಭುಜಂಗಪ್ರಯಾತ ವೃತ್ತ

ಯ	ಯ	ಯ	ಯ
U _ _	U _ _	U _ _	U _ _

ಭುಜಂಗಪ್ರಯಾತಂ ಭವೇದ್ವೃತ್ತಕುರ್ಭಾ || ೧೭ ||

ಯಗಣ, ಯಗಣ, ಯಗಣ, ಯಗಣ ಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭುಜಂಗಪ್ರಯಾತ ವ್ಯತ್ಯ.

18. ಸ್ರಗ್ಗಿಣೀ ವೃತ್ತ ರ | ರ | ರ | ರ
 _ U _ | _ U _ | _ U _ | _ U _
 ರೈತ್ತತುರ್ಭಯುತಾ ಸ್ರಗ್ಗಿಣೀ ಸಂಮತಾ || ೧೮ ||

ರಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ರಗ್ಗಿಣೀ ವೃತ್ತ.

19. ಪ್ರಿಯಂವದಾ ವೃತ್ತ ನ | ಭ | ಜ | ರ
 U U U | U U | U _ | U _
 ಭುವಿ ಭವೇನ್ನಭಜರೈಃ ಪ್ರಿಯಂವದಾ || ೧೯ ||

ನಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯಂವದಾ ವೃತ್ತ.

20. ಮಣಮಾಲಾ ವೃತ್ತ ತ | ಯ | ತ | ಯ
 _ _ U | U _ _ | _ _ U | U _
 ತ್ಯಾ ತ್ಯಾ ಮಣಮಾಲಾ ಧಿನ್ಯಾ ಗುಹವಕ್ತ್ರೈಃ || ೨೦ ||

ತಗಣ, ಯಗಣ, ತಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಮಣಮಾಲಾ ವೃತ್ತ. ಗುಹ = ಪೆಣ್ಣು ಬಿ ಅವನ, ವಕ್ತ್ರ = ಮುಖ. ಅಂದರೆ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ 'ಮಾಲಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ.

21. ಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ ತ | ಭ | ಜ | ರ
 _ _ U | U U | U _ | U _
 ಧೀರೈರಭಾಗ ಲಲಿತಾ ತಥಾ ಜರಾ || ೨೧ ||

ತಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ.

22. ಪ್ರಮಿತಾಕ್ಷರಾ ವೃತ್ತ ಸ | ಜ | ಸ | ಸ
 U U _ | U _ | U U U | U U _
 ಪ್ರಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಸಸಸಸ್ಯರುದಿತಾ || ೨೨ ||

ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಪ್ರಮಿತಾಕ್ಷರಾ ವೃತ್ತ.

೧೩. ಅತಿಜಗತ್ಯಾಮ್ (ಅತಿಜಗತೀ = ಪದಿಮೂರು ಅಕ್ಷರ)

1. ಕ್ಷಮಾ ವೃತ್ತ ನ | ನ | ತ | ತ | ಗು
 U U U | U U U | _ _ | U _ | U _
 ತುರಗೈರಸಯತಿನೌ ತತೌ ಗು ಕ್ಷಮಾ || ೧ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ತಗಣ, ತಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಕ್ಷಮಾ ವೃತ್ತ. ತುರಗ = ಎಳೆ, ರಸ = ಆರು,

ಅಂದರೆ ಎಳನೆಯ ಅಕ್ಕರದ ಬಳಿಕ 'ಯತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಯತಿ. ಬಳಿಕ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಕರದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಪ್ರಹರ್ಷಿಣೀ ವೃತ್ತ   ಮ   ನ   ಜ   ರ   ಗು
 -    -   -   ಉ   ಉ   ಉ   ಉ   -
 ಮ್ಮಾ ಜ್ರಾ ಗ್ಮ್ಯ ದಶಯತಿ: ಪ್ರಹರ್ಷಿಣೀಯಮ್ || ೨ ||

ಮಗಣ, ನಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಿಗೇ ವೃತ್ತ. ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಗಡ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ. ಬಳಿಕ ಹತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಯಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

3. ರುಚಿರಾ ವ್ಯಕ್ತ

ಏ	ಛ	ಞ	ಟ	ಠ
ಉ_ಉ	_ಉಉ	ಉಉ_	ಉ_ಉ	ಠ

ಚತುರ್ಗ್ರಂಥವೈಯ್ಯಾಚಿ ರುಚಿರಾ ವ್ಯಕ್ತಾಃ || ೩ ||

ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವರೆರುಚನಾ ವೃತ್ತ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಹೆ'ರಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ, ಮತ್ತು ಗ್ರಹ = ಒಂಬತ್ತು 'ಗಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

4. ಮತ್ತಮಯೂರ ವೃತ್ತ

ಮ	ತ	ಯ	ಸ	ಗು
— — —	— —	U U — —	U U — —	— —

ವೇದಂಧ್ರೈರ್ಮೌರ್ಯಸಗಾಮತ್ತಮಯೂರಮ್ || ೪ ||

ಮಗಣ, ತಗಣ, ಯಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಮತ್ತಮೂರ ವ್ಯತ್ಯ. ವೇದ = ನಾಲ್ಕು, ರಂಧ್ರ = ಒಂಭತ್ತು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಲಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ದ್ವೈರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಲಕ್ಷರದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ರಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

5. ಚಂಚರಿಕಾವಲೀ ವೃತ್ತ

ಯ	ಮ	ರ	ರ	ಗು
೮	೮	೮	೮	೮

ಯಮಾ ರಾ ವಿಷ್ಣುತಾ ಚಂಚರಿಕಾವಲೀ ಗಃ || ೫ ||

ಯಗಣ , ಮಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಚಂಚಲೀಕಾವಲೀ ವೃತ್ತ.

6. ಮಂಜುಭಾಷಿಣ ವೃತ್ತ

ಸ	ಜ	ಸ	ಜ	ಗು
ಉ _	ಉ _ ಉ	ಉ _ ಉ	ಉ _ ಉ	
ಸಜಸಾ	ಜಗಾ ಭವತಿ	ಮಂಜುಭಾಷಿಣ		೬

ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು ಬಂದರೆ ಮಂಜುಭಾಷಿಣೀ ವೃತ್ತ.

7. ಚಂದ್ರಿಕಾ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ತ	ರ	ಗು
UUU	UUU	-- U	-U-	-

ನನತರಗುರುಭಿಶ್ಚಂದ್ರಿಕಾಶ್ವಪ್ರದ್ವಿಃ || ೭ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ತಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಚಂದ್ರಿಕಾ ವೃತ್ತ.

ಅಶ್ವ = ಏಳು. ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಭಿಶ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

೧೪. ಶಕ್ತಿಯೋಮ್ (ಶಕ್ತೀ = ಹದಿನಾಲ್ಕು)

1. ಅಸಂಬಾಧಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ತ	ನ	ಸ	ಗು	ಗು
- - -	-- UU	UUUU	UU	- - -	- - -

ಮೌನ್ಯ ಗಾಢತ್ವಗ್ರಹವಿಡಿರಸಂಬಾಧಾ || ೧ ||

ಮಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಅಸಂಬಾಧಾ ವೃತ್ತ. ಅಕ್ಷ = ಐದು, ಗ್ರಹ = ಒಂಭತ್ತು, ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತ್ವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಧಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಅಪರಾಜಿತಾ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ರ	ಸ	ಲ	ಗು
UUU	UUU	- U	UU	- U	-

ನನರಸಲಘಃ ಸ್ವರೈರಪರಾಜಿತಾ || ೨ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಅಪರಾಜಿತಾ ವೃತ್ತ. ಸ್ವರ = ಸಪ್ತ. ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಘಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ.

3. ಪ್ರಹರಣಕಲಿಕಾ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ಭ	ನ	ಲ	ಗು
UUU	UUU	- UU	UUUU	-	-

ನನಭನಲಗ್ನಿ ಪ್ರಹರಣಕಲಿಕಾ || ೩ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಪ್ರಹರಣಕಲಿಕಾ ವೃತ್ತ.

4. ವಸಂತತಿಲಕಾ ವೃತ್ತ

ತ	ಭ	ಜ	ಜ	ಗು	ಗು
- - U	- UU	- UU	- U	-	-

ಉಕ್ತಾ ವಸಂತತಿಲಕಾ ತಭಜಜಗು || ೪ ||

ತಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ವಸಂತತಿಲಕಾ ವೃತ್ತ.

5. ಸಿಂಹೋನ್ನತಾ ವೃತ್ತ   ತ   ಭ   ಜ   ಜ   ಗು ಗು
 _ _ ಉ _ ಉ ಉ _ ಉ _ ಉ _
 ಸಿಂಹೋನ್ನತೇತಿ ಗದಿತಾ ಮುನಿಕಾಶ್ಯಜೇನ || ೫ ||

ಈ ಮೇಲ್ಕಂಡ ವಂಶತಲಕಾವೃತ್ತವನ್ನೇ ಕಾಶ್ಯಪಮುನಿಯು 'ಸಿಂಹೋನ್ನತಾ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ.

6. ಇಂದುವದನಾ ವೃತ್ತ   ಭ   ಜ   ಸ   ನ   ಗು ಗು
 _ ಉ ಉ _ ಉ _ ಉ _ ಉ ಉ _
 ಇಂದುವದನಾ ಭಜಸನ್ಯಃ ಸಗುರುಯುಗ್ಮೈಃ || ೬ ||

ಭಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದರೆ ಇಂದುವದನಾ ವೃತ್ತ.

7. ಅಲೋಲಾ ವೃತ್ತ   ಮ   ಸ   ಮ   ಭ   ಗು ಗು
 _ _ _ ಉ ಉ _ _ _ _ _ ಉ ಉ _
 ದ್ವಿಃ ಸಪ್ರಚ್ಛಿದಲೋಲಾ ಮ್ನಾ ಮ್ನಾ ಗೌ ಚರಣೇ ಚೇತ್ || ೭ ||

ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಮಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರು, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಲೋಲಾ ವೃತ್ತ. ಏಳು - ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ. ' -ಲಾ ' ಚೇತ್ ' - ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

೧೫. ಅತಿಶಕ್ತರ್ಯಾಮ್ (ಅತಿಶಕ್ತರೀ = ಹದಿನೈದು)

1. ಶಶಿಕಲಾ ವೃತ್ತ   ನ   ನ   ನ   ನ   ಸ
 ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ
 ದ್ವಿಹತಹಯಲಘುರಥಗಿತಿ ಶಶಿಕಲಾ || ೮ ||

ಹಯ = ಏಳು, ದ್ವಿಹತ = ದ್ವಿಗುಣಿತ, ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲಘುಗಳು ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಶಶಿಕಲಾ ವೃತ್ತ.

2. ಸ್ರಗ್ವೃತ್ತ   ನ   ನ   ನ   ನ   ಸ
 ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ
 ಸ್ರಗಿತಿ ಭವತಿ ರಸನವಕಯತಿರಿಯಮ್ || ೯ ||

ಇದೇ ಶಶಿಕಲಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ, ರಸ = ಆರು, ನವ = ಒಂಬತ್ತು, ಅಂದರೆ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಯಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ- ಬಂದಲ್ಲಿ, ಅದನ್ನು 'ಸ್ರಗ್ವೃತ್ತ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಮನೆಗಾಕಿರಣ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ನ	ನ	ಸ
ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ

ಮು ಮುನಿಯತಿರಿಹ ಮನೆಗಾಕಿರಣ || ೩ ||

ಇದೇ ಶತಿಕಲಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಮು= ಎಂಟು, ಮುನಿ= ಏಳು, ಅಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ರಿಹ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಕಿರಣ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡರೆ, ಅದು ಮನೆಗಾಕಿರಣ ವೃತ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

4. ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ಮ	ಯ	ಯ
ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ

ನನಮಯಯಯುತೇಯಂ ಮಾಲಿನೀ ಭೋಗಿಲೋಕೈಃ || ೪ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ಮಗಣ, ಯಗಣ, ಯಗಣವಿದ್ದರೆ ಅದು ಮಾಲಿನೀ ವೃತ್ತ. ಭೋಗಿ = (ಅಪ್ಪ) ಎಂಟು, ಲೋಕ = ಏಳು, ಅಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಯಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಕೈಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

5. ಪ್ರಭದ್ರಕ ವೃತ್ತ

ನ	ಜ	ಭ	ಜ	ರ
ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ

ಭವತಿ ನಜಾ ಭಜಾರಸಹಿತಾ ಪ್ರಭದ್ರಕಮ್ || ೫ ||

ನಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭದ್ರಕ ವೃತ್ತ.

6. ಅತಿರೇಖಾ ವೃತ್ತ

ಸ	ಜ	ನ	ನ	ಯ
ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ	ಉ ಉ ಉ

ಸಜನಾನಯೌ ಶರದಶಯತಿರತಿರೇಖಾ || ೬ ||

ಸಗಣ, ಜಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅತಿರೇಖಾ ವೃತ್ತ. ಶರ = ಪಂಚ, ದಶ = ಹತ್ತು. ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಯೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಖಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

7. ಚಂದ್ರಲೇಖಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ರ	ಮ	ಯ	ಯ
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—

ಮ್ರ ಮ್ರ ಯಾಂತ್ ಭವೇತಾಂ ಸಪ್ತಾಕ್ಷಭಿತ್ವದ್ರಲೇಖಾ || ೩ ||

ಮಗಣ, ರಗಣ, ಮಗಣ, ಯಗಣ, ಯಗಣಗಳು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಲೇಖಾ ವೃತ್ತ. ಸಪ್ತ = ಏಳು, ಅಷ್ಟ = ಎಂಟು. ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಖಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

೧೬. ಅಪ್ಪೊ - (ಅಚ್ಚಿ = ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರ)

1. ಯಪಭಗಜವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ

ಭ	ರ	ನ	ನ	ನ	ಗು
—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—

ಭೌತ್ತಿನಗಾಃ ಸ್ವರಾಃ ಖಮ್ಯಪಭಗಜವಿಲಸಿತಮ್ || ೧ ||

ಭಗಣ, ರಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಅದು ಯಪಭಗಜವಿಲಸಿತ ವೃತ್ತ. ಸ್ವರ = ಏಳು, ಖಂ = (ಗ್ರಹ) ನವ. ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಖಿ (ಮ್)' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಜಾಗಣೀ ವೃತ್ತ

ನ	ಜ	ಭ	ಜ	(ತ) (ರ) ಗು
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—

ನಜಭಜತ್ಯಃ ಸದಾ ಭವತಿ ಜಾಗಣೀ ಗಾನ್ಧೀತ್ಯಃ (ಗಯುಕ್ತಃ) || ೨ ||

ಪರಾ :- ಈ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಗಣವು 'ರಗಣ' ವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು 'ಶ್ಯಃ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಐದನೇ ಗಣವು 'ತಗಣ' ವಾಗಿದೆ. 'ನಜಭಜತ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಜಭಜತ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ (೧) ರಗಣ ಅಥವಾ (೨) ತಗಣ ಈ ಎರಡು ಗಣಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಗಣವಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಗಯುಕ್ತಃ ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರದಿಂದ ರಗಣವಾಗುತ್ತದೆ. ನಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ (ತಗಣ) ಗುರುವಿದ್ವರಲ್ಲಿ ಜಾಗಣೀ ವೃತ್ತ.

(೧೭) ಅತ್ಯಪ್ಪೊ (ಅತ್ಯಚ್ಚಿ = ಹದಿನೇಳು ಅಕ್ಷರ)

1. ಶಿಖರಿಣೀ ವೃತ್ತ

ಯ	ಮ	ನ	ಸ	ಭ	ಲಗು
—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—

ರಸ್ಯರುದ್ರೈಶ್ಚಿನ್ಯಾಯಮನುಸಭಲಾಗಃ ಶಿಖರಿಣೀ || ೩ ||

ಯಗಣ, ಮಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಭಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಶಿಖರಿಣೀ ವೃತ್ತ.
ರಸ = ಆರು, ರುದ್ರ = ಏಕಾದಶ. ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ' -ನ್ನಾ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹನ್ನೊಂದನೆಯ
ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ಣೀ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಪೃಥ್ವೀ ವೃತ್ತ

ಐ	ಸ	ಐ	ಸ	ಯ	ಲ ಗು
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ
ಐ	ಐ	ಐ	ಐ	ಐ	ಐ

ಜಸೌ ಜಸಯಲಾ ವಸುಗ್ರಹಯತಿತ್ವ ಪೃಥ್ವೀ ಗುರುಃ || ೨ ||

ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಯಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀ ವೃತ್ತ.
ವಸು = ಎಂಟು, ಗ್ರಹ = ಒಂಭತ್ತು, ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ವಸು' ಎಂಬಲ್ಲಿ,
ಬಳಿಕ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ಗುರುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

3. ವಂಶಪತ್ರಪತಿತ ವೃತ್ತ

ಭ	ರ	ನ	ಭ	ನ	ಲ ಗು
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ದಿಹ್ಮುನಿ ವಂಶಪತ್ರಪತಿತಂ ಭವಭವಲಗ್ನಿಃ || ೩ ||

ಭಗಣ, ರಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಂಶಪತ್ರಪತಿತ ವೃತ್ತ.
ದಿಹ್ = ಹತ್ತು, ಮುನಿ = ಏಳು. ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ ' -ತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪುನಃ ಏಳನೆಯ
ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ಗ್ನಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

4. ಹರಿಣೀ ವೃತ್ತ

ನ	ಸ	ಮ	ರ	ಸ	ಲ ಗು
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ರಸಯುಗಹಯೈರ್ನಾ ಮ್ರಿ ಸ್ವಗೋ ಯದಾ ಹರಿಣೀ ತದಾ || ೪ ||

ನಗಣ, ಸಗಣ, ಮಗಣ, ರಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಹರಿಣೀ ವೃತ್ತ.
ರಸ = ಆರು, ಯುಗ = ನಾಲ್ಕು, ಹಯ = ಏಳು, ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ಯೈರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ,
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ನಂತರ ' -ಗೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ದಾ'
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ, ಮೂರು ಯತಿ.

*5. ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ಭ	ನ	ತ	ತ	ಗು ಗು
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ

ಮಂದಾಕ್ರಾಂತಾ ಜಲಧಿಪದ್ಯಮ್ಯೈ ನತೌ ತಾದ್ಗುರೂ ಚೇತ್ || ೫ ||

2. ಹರನರ್ತಕ ವೃತ್ತ

ರ	ಸ	ಜ	ಜ	ಭ	ರ
U	UU	U	UU	UU	U

ಸೌ ಜಜೌ ಭರಸಯುತೌ ಕುಬಾಣ್ಯಹರನರ್ತಕಮ್ || ೨ ||

ರಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಹರನರ್ತಕ ವೃತ್ತ. ಕರಿ = ಅಪ್ಪ, ಬಾಣ = ಐದು. ಎಂಬನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ತೌ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ಕೈರ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ.

ಹರಾ:- ಪಾದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇದ್ದರೂ ಅದು ಸಿದ್ಧವೇ ಆದುದು.

3. ಸಿಂಹವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ

ನ	ನ	ರ	ರ	ರ	ರ
UUU	UUU	U	U	U	U

ಕಥಿಕವಿಷ ನನೌ ರರೌಚೀದ್ರೌ ಸಿಂಹವಿಕ್ರೀಡಿತಮ್ || ೩ ||

ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣಗಳು ಬಂದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ.

೧೯. ಅತಿಧೃತೌ (ಅತಿಧೃತಿ = ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು)

1. ಮೇಘವಿಸ್ಫೂರ್ಜಿತಾ ವೃತ್ತ

ಯ	ಮ	ನ	ಸ	ರ	ರ	ಗು
U	-	UUU	UU	U	U	-

ರಸತ್ಯುತ್ಪರ್ಯಾ ನೌ, ರರಗುರುಯುತೌ ಮೇಘವಿಸ್ಫೂರ್ಜಿತಾ ಸ್ಯಾತ್ || ೧ ||

ಯಗಣ, ಮಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ರಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಮೇಘವಿಸ್ಫೂರ್ಜಿತಾ ವೃತ್ತ.

ರಸ = ಆರು, ಋತು = ಆರು, ಅಶ್ವ = ಏಳು, ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ನೌ, ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳ ನಂತರ ' -ತೌ, ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' ಸ್ಯಾತ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ

ಮ	ಸ	ಜ	ಸ	ತ	ತ	ಗು
-	UU	U	UU	U	U	-

ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಮಗಸದ್ವತಾಃ ಸಗುರವಃ ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತಮ್ || ೨ ||

ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ತಗಣ, ತಗಣ, ಗುರುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ. ಸೂರ್ಯ = ಹನ್ನೆರಡು, ಅಶ್ವ = ಏಳು. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' - ರವಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ ' -ತಮ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

೨೦. ಕೃತೌ (ಕೃತಿ: = ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು)

1. ಮತ್ತೇಭವಿತ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ

ಸ	ಭ	ರ	ನ	ಮ	ಯ	ಲ ಗು
UU	UU	UU	UUUU	UU	UU	UU

ಸಭರಾನಮ್ನಗಿತ ತ್ರಯೋದಶಯತಿರ್ಮತ್ತೇಭವಿತ್ರೀಡಿತಮ್ || ೧ ||

ಸಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣ, ನಗಣ, ಮಗಣ, ಯಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಅದು ಮತ್ತೇಭವಿತ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತ. ತ್ರಯೋದಶ = ಹದಿಮೂರು. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರವ ಬಳಿಕ 'ತಿರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಸುವದನಾ ವೃತ್ತ

ಮ	ರ	ಭ	ನ	ಯ	ಭ	ಲ ಗು
UU	UU	UUUU	UU	UU	UU	UU

ಚ್ಚೇಯಾ ಸಪ್ತಾಶ್ವಪದ್ವಿರ್ಮರಭನಯಫುಮುಕೌ ಭೌ ಗ: ಸುವದನಾ || ೨ ||

ಮಗಣ, ರಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಯಗಣ, ಭಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಸುವದನಾ ವೃತ್ತ. ಸಪ್ತ = ಏಳು, ಅಶ್ವ = ಏಳು, ಪದ್ವಿ = ಆರು. ಮೊದಲ ಏಳು ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ದ್ವಿರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಯತಿ, ಪುನಃ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ತೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಯತಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ ಅಂದರೆ ಕಡೆಯ 'ನಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

3. ವೃತ್ತ ವೃತ್ತ

ರ	ಜ	ರ	ಜ	ರ	ಜ	ಗು ಲ
UU	UU	UU	UU	UU	UU	UU

ತ್ರಿರಜೌ ಗರೌ ಭವೇದಿಷೇದೃಶೇನ ಲಕ್ಷಣೇನ ವೃತ್ತ ನಾಮ || ೩ ||

ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಲಘುವಿದ್ವರೆ, ಅದು ವೃತ್ತವೆಂಬ ಪೆಸರಿನವೃತ್ತ. 'ತ್ರಿರಜೌ' = ರ-ಜಗಣಗಳ ಮೂರಾವರ್ತ

4. ಪ್ರಮದಾನನ ವೃತ್ತ

ಸ	ಜ	ಜ	ಭ	ರ	ಸ	ಲ ಗು
UU	UU	UU	UU	UU	UU	UU

ಸಜಜಾ ಭರೌ ಸಲಗಾಶ್ವ ಚೇದುದಿತಂ ತದಾ ಪ್ರಮದಾನನಮ್ || ೪ ||

ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ವರೆ ಪ್ರಮದಾನನ ವೃತ್ತ.

ನಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಜಗಣ, ಭಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಗಳಿದ್ದರೆ ಅಶ್ವಲಿತಿತ್ಯತ್ಯ. ಹರ = ಹನ್ನೊಂದು, ಅರ್ಕ = ಹನ್ನೆರಡು. ಮೊದಲ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಲಗ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಬಳಿಕ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಮತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಮತ್ತಾಕ್ರೀಡಾ ವ್ಯತ್ಯ

ಮ	ಮ	ತ	ನ	ನ	ನ	ನ	ಗು
---	---	---	---	---	---	---	---

ಮತ್ತಾಕ್ರೀಡಾ ಮೌತ್ಯ ನೌ ಸಲ್ಲಿತಿ ಭವತಿ ವಸುರದರಮತಿಮುತಾ || ೨ ||

ಮಗಣ, ಮಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಮತ್ತಾಕ್ರೀಡಾ ವ್ಯತ್ಯ, ವಸು = ಎಂಟು, ಶರ = ಐದು, ದರ = ಹತ್ತು, ಮೊದಲ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಸಲ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ವತಿ'; ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

3. ಮಯೂರಗತಿ ವ್ಯತ್ಯ

ಭ	ಭ	ಭ	ಭ	ಭ	ಭ	ಭ	ಗು	ಗು
---	---	---	---	---	---	---	---	---

ಭೈರವಸಪ್ತಭರತ್ಯ ಕೃತಾ ಗುರುಣಾ ಗುರುಣಾ ಚ ಮಯೂರಗತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ || ೩ ||

ಸಪ್ತಭಿಃಭೈಃ ಏಳು ಭಗಣಗಳೂ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುರುಗಳೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮಯೂರಗತಿ ವ್ಯತ್ಯ.

೨೪. ಸಂಕೃತೌ (ಸಂಕೃತಿಃ = ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು)

1. ತನ್ವೀ ವ್ಯತ್ಯ

ಭ	ತ	ನ	ಸ	ಭ	ಭ	ನ	ಯ
---	---	---	---	---	---	---	---

ಭೂತ ಮುನಿನ್ಯಯಾತಿರಿತಾಭವಣಾ ಸ್ವಿ ಭನುಯಾತ್ಯ ಯದಿ ಭವತಿ ತನ್ವೀ || ೧ ||

ಭಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಭಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ಯಗಣವಿದ್ದರೆ ತನ್ವೀ ವ್ಯತ್ಯ. ಭೂತ = ಐದು, ಮುನಿ = ಏಳು, ಇನ = ಸೂರ್ಯ = ಹನ್ನೆರಡು. ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ನ್ವೀ', ಅನಂತರ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತವಣಾಃ', ಕಡೆಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ನ್ವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

೨೫. ಅತಿಕ್ಯತೌ (ಅತಿಕ್ಯತಿ: = ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಅಕ್ಷರಗಳು)

1. ಕ್ರೌಂಚಪದಾ ವೃತ್ತ

ಭ	ಮ	ಸ	ಭ	ನ	ನ	ನ	ನ	ಗು
ಉ		ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	

ಕ್ರೌಂಚಪದಾ ಭೃ ಸೌ ನನಾನಾ ವಿಮಲರಮಮನಿರತಿರಿಹ ಭವೇತ್ || ೧ ||

ಭಗಣ, ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಭಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಕ್ರೌಂಚಪದಾ ವೃತ್ತ. ಇಮು = ಬಾಣ = ಐದು, ಶರ = ಐದು, ವಸು = ಎಂಟು, ಮುನಿ = ಏಳು. ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ಭೃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪುನಃ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ನಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಳಿಕ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಮುನಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ವೇತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಈ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಯತಿಯುಂಟು.

೨೬. ಉತ್ಪತ್ತೌ (ಉತ್ಪತ್ತಿ: = ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳು)

1. ಭುಜಂಗವಿದ್ಯಂಭಿತ ವೃತ್ತ

ಮ	ಮ	ತ	ನ	ನ	ನ	ರ	ಸ	ಲ ಗು
		ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	

ಮೃಗಾಶ್ವಚ್ಯವೋಜೇತಂ ವಾಮತುಯುಗೈರಧಿಗೈ ಭುಜಂಗವಿದ್ಯಂಭಿತಮ್ || ೧ ||

ಮಗಣ, ಮಗಣ, ತಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದರೆ ಭುಜಂಗವಿದ್ಯಂಭಿತ ವೃತ್ತ. ಮರು+ ಈಶ+ ಅಶ್ವ, ಮರು=ಎಂಟು, ಈಶ= ಏಕಾದಶ = ಹನ್ನೊಂದು, ಅಶ್ವ= ಏಳು. ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಗೈರ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬಳಿಕ 'ವಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

2. ಅಪವಾಹ ವೃತ್ತ

ಮ	ನ	ನ	ನ	ನ	ನ	ನ	ಸ	ಗು ಗು
	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	

ಮೋನಾಃ ಪು ಸುಗತಿ ಯದಿ ನವರೂರಸಶರಯುತಮಪವಾಹಾವ್ಯಮ್ || ೨ ||

ಮಗಣ, ಅರು ನಗಣಗಳು, ಸಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಬಂದಲ್ಲಿ ಅದು ಅಪವಾಹ ವೃತ್ತ. ನವ = ಒಂಭತ್ತು, ರಸ = ಅರು, ಶರ = ಐದು. ಮೊದಲ ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ದಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಅರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ರಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನಂತರ ಅರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ಯುತ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಕಡೆಗೆ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬಳಿಕ 'ವ್ಯಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಿ.

|| ಇತಿ ಪದ್ವಿಂಶತಿಶ್ವಂದಾಂ ||

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಮುಗಿದವು ||

೨೭. ಅಥ ದಂಡಕಾಃ (ದಂಡಕಗಳು)

1. ಚಂಡವೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾತ ದಂಡಕ

ನ	ನ	ರ	ರ	ರ	ರ	ರ	
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	

ಯದಿವ | ನಯಗಲಂ ತತಃ | ಸಪ್ತರೇಘಾಸ್ತದಾ | ಚಂಡವೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾನೋಃ

ರ	ರ
ಉ	ಉ

ಭವೇದ್ದಂಡಕಃ || ೧ ||

ಎರಡು ನಗಣಗಳು, ಏಳು ರಗಣಗಳು ಬಂದಲ್ಲಿ ಚಂಡವೃಷ್ಟಿಪ್ರಯಾತ ದಂಡಕ.

2. ಇತರ ದಂಡಕಪ್ರಕಾರಗಳು

ನ	ನ	ರ	ರ	ರ	ರ	ರ	
ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	ಉ	

ಪ್ರತಿಚರಣಾವೃದ್ಧರೆಃ ಫಾಃ ಸ್ಕಂಧಾರ್ಣವವ್ಯಾಲಜೀಮೂತಲೀರಾ

ರ	ರ	ರ
ಉ	ಉ	ಉ

ಕರೋದ್ಧಾಮಶರಾದಯಃ || ೨ ||

ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಮುಂದೆ ಒಂದೊಂದು ರಗಣ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ದಂಡಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ

೧. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಮುಂದೆ ಎಂಟು ರಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ' ಅರ್ಣ ದಂಡಕ '
೨. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಮುಂದೆ ಒಂಬತ್ತು ರಗಣವಿದ್ದರೆ ' ಅರ್ಣವ ದಂಡಕ '
೩. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಹತ್ತು ರಗಣವಿದ್ದರೆ ' ವ್ಯಾಲ ದಂಡಕ '
೪. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಹನ್ನೊಂದು ರಗಣವಿದ್ದರೆ ' ಜೀಮೂತ ದಂಡಕ '
೫. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಹನ್ನೆರಡು ರಗಣವಿದ್ದರೆ ' ಲೀಲಾಕರದಂಡಕ '
೬. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಹದಿನಾರು ರಗಣವಿದ್ದರೆ ' ಉದ್ಧಾಮ ದಂಡಕ '
೭. ಎರಡು ನಗಣಗಳ ನಂತರ ಹದಿನಾಲ್ಕು ರಗಣವಿದ್ದರೆ, ' ಶಂಖ ದಂಡಕ '

'ಅದಯ:' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದಂಡಕ, ಸಮುದ್ರದಂಡಕ, ಭುಜಂಗದಂಡಕಾದಿಗಳನ್ನು, ಪ್ರಯೋಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

3. ಪ್ರಚಿತಕ ದಂಡಕ

ನ | ನ | ಯ | ಯ | ಯ | ಯ | ಯ | ಯ
 U U U | U U U | U _ _ | U _ _ | U _ _ | U _ _ | U _ _
 ಪ್ರಚಿತಕಸಮಾಧೋ ಧೀರಧೀಭಃ | ಸ್ವತೋ ದಂಡತೋ ನಕ್ಷಯಾದು ಕ್ತರೈಃ

ಯ
 _ U _ _
 ಸಪ್ತಫರ್ಯಾಃ || ೩ ||

ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಏಳು ಯಗಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಚಿತಕವೆಂಬ ದಂಡಕ.

4. ಈ ದಂಡಕದ ಇತರ ಭೇದಗಳು

_ U _ | UU _ U _ _ _ | U _ _ | U _ U _ _

ನ ದ್ವಯಾತ್ಮರತಸ್ತಕಾರೇಣಾಪಿ ಕೃಚಿದ್ವಂದಕಾ ದೃಶ್ಯಂತೇ || ೪ ||

ಪಠಾ : ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ ಸಮನ್ವಯವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಭೇದಗಳ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಏನೆಂದರೆ ' ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಬಳಿಕ ಏಳು ತಗಣಗಳುಳ್ಳ ದಂಡಕಭೇದಾದಿಗಳೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. '

5. ಇದರ ಇತರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳು

ವಿವಮೇಕೋನಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರವೃದ್ಧಿ ಭವತಿ ದಂಡಕಂ ವೃತ್ತಮ್ || ೫ ||

ಹೀಗೆ ಎರಡು ನಗಣಗಳ ಮುಂದೆ ರಗಣ, ಯಗಣ, ತಗಣಗಳ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದಾಗಿ ದಂಡಕ ವೃತ್ತವು ಏಕ - ಲೂನ - ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ = ಒಂಬತ್ತನೂರು ತೊಂಬತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾಖ್ಯೇ ಭಂದಃಶಾಸ್ತ್ರೇ ವರ್ಣವೃತ್ತಕಥನಂ ನಾಮ

|| ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿದುದು ||

ॐ

|| ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

|| ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ||

(ಅರ್ಥಸಮವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ)

೧. ಉಪಚಿತ್ರ

ಸ	ಸ	ಸ	ಲ ಗು
ಉಉ—	ಉಉ—	ಉಉ—	ಉ—

ವಿಷಮೇ ಯದಿ ಸೌ ಪಲಗಾ ದಲೇ | (೧೧)

ಛ	ಛ	ಛ	ಗು ಗು
— ಉಉ	— ಉಉ	— ಉಉ	— —

ಭೌ ಯುಜಿ ಭಾದ್ ಗುರುಕಾವ್ಯನಚಿತ್ರಮ್ || ೧ || (೧೧)

ವಿಷಮ ಪಾದಗಳಾದ ೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಗಣಗಳು, ಲಘು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಸಮಪಾದಗಳಾದ ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಗಣಗಳು, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪಚಿತ್ರ ವೃತ್ತ.

೨. ದ್ರುತಮಧ್ಯಾ

ಛ	ಛ	ಛ	ಗು ಗು
— ಉಉ	— ಉಉ	— ಉಉ	— —

ಭತ್ತಯಮೋಜಗತಂ ಗುರುಗೇ ಚೇತ್ | (೧೧)

ನ	ಜ	ಜ	ಯ
ಉಉಉ	ಉಉಉ	ಉಉಉ	ಉಉಉ

ಯುಜಿ ಚಿ ನಜೌ ಜ್ಯಯುತೌ ದ್ರುತಮಧ್ಯಾ || ೨ || (೧೨)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಗಣಗಳು, ಎರಡು ಗುರು ಇರಬೇಕು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ಯಗಣಗಳು ಇರಬೇಕು. ಆಗ ಅದು ದ್ರುತಮಧ್ಯಾ ವೃತ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

೩. ವೇಗವತೀ

ಸ	ಸ	ಸ	ಗು
ಉಉ—	ಉಉ—	ಉಉ—	—

ಸಯುಗಾತ್ಸಗುರೂ ವಿಷಮೇ ಚೇದ್ | (೧೦)

ಛ	ಛ	ಛ	ಗು ಗು
— ಉಉ	— ಉಉ	— ಉಉ	— —

ಭಾವಿಹವೇಗವತೀ ಯುಜಿಭಾದೌ || ೩ || (೧೧)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಗಣ, ಗುರು ಇದ್ದು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು

ಭಗಣ, ಎರಡು ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವೇಗವತೀ ವೃತ್ತ.

೪. ಭದ್ರವಿರಾಟ್

ತ	ಜ	ರ	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

ಓಜೀ ತಪರೌ ಜರೌ ಗುರುಶ್ವೇನ್ - | (೧೦)

ಮ	ಸ	ಜ	ಗು	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —	— — —

ಮೌ ಜೌ ಭದ್ರವಿರಾಟ್ ಭವೇದ್ಘೋಷೇ || ೪ || (೧೧)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ತಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ಯು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಭದ್ರವಿರಾಟ್ ವೃತ್ತ.

೫. ಕೇತುಮತೀ

ಸ	ಜ	ಸ	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

ಅಸಮೇ ಸಜೌ ಸಗುರುಯುಕ್ತಾ | (೧೦)

ಭ	ರ	ನ	ಗು	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —	— — —

ಕೇತುಮತೀ ಸಮೇ ಭರನಗಾದ್ಧಃ || ೫ || (೧೧)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರುವು, ೨-೪ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಭಗಣ, ರಗಣ, ನಗಣ, ಗುರು, ಗುರುವು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಕೇತುಮತೀ ವೃತ್ತ.

೬. ಲಲಿತಾ

ಸ	ಸ	ಜ	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

ಸುಸಜಾ ವಿಷಮೇ ಯದಾ ಗುರುಃ | (೧೦)

ಸ	ಭ	ರ	ಲ	ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —	— — —

ಸಭರಾ ಸ್ಯಾಲ್ಲಲಿತಾ ಸಮೇ ಲಗೌ || ೬ || (೧೧)

೧-೩ ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರುವಿದ್ಯು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಭಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಲಲಿತಾ ವೃತ್ತ.

2. ಅಖ್ಯಾತಕೀ

ತ	ತ	ಜ	ಗು ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

 ಅಖ್ಯಾತಕೀ ತೌ ಜಗುರೂ ಗಃ | (೧೧)

ಜ	ತ	ಜ	ಗು ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

 ಜತಾವನೋಜೀ ಜಗುರೂ ಗುರುಶ್ವೇತ್ || ೭ || (೧೧)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ತಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತಕೀ.

೮. ವಿಪರೀತಪೂರ್ವಾ (ವಿಪರೀತಾಖ್ಯಾತಕೀ)

ಜ	ತ	ಜ	ಗು ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

 ಜತೌ ಜಗೌ ಗೋ ವಿಷಮೇ ಸಮೇ ಚೇತ್ | (೧೧)

ತ	ತ	ಜ	ಗು ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

 ತೌ ಜ್ಞೌ ಗವಿಪಾ ವಿಪರೀತಪೂರ್ವಾ || ೮ || (೧೧)

ಅಖ್ಯಾತಕೀವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವು ವೃತ್ತಸ್ತವಾದಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತಪೂರ್ವಾ (ವಿಪರೀತಾಖ್ಯಾತಕೀ) ವೃತ್ತ. ಲಂದರೆ, ೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು ಇದ್ದು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ತಗಣ, ತಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಗುರು, ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತಾಖ್ಯಾತಕೀ.

೯. ಹರಿಣಪ್ಪುತಾ

ಸ	ಸ	ಸ	ಲ ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —

 ಸಯುಗಾತ್ ಸಲಘ್ನಾ ವಿಷಮೇ ಗುರುರ್ | (೧೧)

ನ	ಭ	ಭ	ರ
— — —	— — —	— — —	— — —

 ಯುಜಿ ನಭೌ ಚಭರೌ ಹರಿಣಪ್ಪುತಾ || ೯ || (೧೨)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವಿದ್ದು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ಭಗಣ, ಭಗಣ, ಲಘು, ರಗಣಗಳಿದ್ದರೆ ಹರಿಣಪ್ಪುತಾ.

೧೦. ಅಪರವಕ್ತೃ

ನ	ನ	ರ	ಲಗು
ಉ ಉ ಉ	ಉಉಉ	— ಉ —	ಉ —

ಅಯುಜಿ | ನನರಾ ಗುರು | ಸಮೇ | (೧೦)

ನ	ಜ	ಜ	ರ
ಉ ಉ ಉ	ಉಉಉ	— ಉ —	ಉ —

ಸ್ವಮಪರವಕ್ತೃಮಿದಂ ತೋ ಜಠಾ || ೧೦ || (೧೧)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುಪೂ ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣಪೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರವಕ್ತೃ.

೧೧. ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾ

ನ	ನ	ರ	ಯ
ಉ ಉ ಉ	ಉಉಉ	— ಉ —	ಉ —

ಅಯುಜಿ | ನಯುಗನೇಫತೋಯಕಾರೋ (೧೨)

ನ	ಜ	ಜ	ರ	ಗು
ಉ ಉ ಉ	ಉಉಉ	ಉಉಉ	ಉಉಉ	—

ಯುಜಿ ಚ | ನಜಾ ಜರಗಾಪ್ಪ ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾ || ೧೧ || (೧೩)

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ನಗಣ, ರಗಣ, ಯಗಣಗಳಿದ್ದು ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಗಣ, ಜಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾ.

೧೨. ಅಪರವಕ್ತೃ - ವೈತಾಲೀಯ, ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾ - ಔಚ್ಯಂದೂಕ - ಇವುಗಳ ಅಭಿನ್ನತೆ -

ವದಂತ್ಯಪರವಕ್ತೃಖ್ಯಂ ವೈತಾಲೀಯಂ ವಿಪಶ್ಚಿತಃ |

ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾಭಿಧಂ ಔಚ್ಯಂದೂಕಂ ತಥಾ ||

ಕೆಲವು ಮಂದಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಅಪರವಕ್ತೃವನ್ನು ವೈತಾಲೀಯವೆಂದೂ ಪುಷ್ಪತಾಗ್ರಾವನ್ನು ಔಚ್ಯಂದೂಕವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅ) ವೈತಾಲೀಯ

6	ರ	ಲಗು
— ಉ —	— ಉ —	ಉ —

ಪದ್ ವಿಪಮಣಾಪ್ಪ ಸಮೇಕರಾಃ |

8	ರ	ಲಗು
— ಉ —	— ಉ —	ಉ —

ಪದ್ ಚ ಸಮೇ ಸ್ವನೋ ನರರಾಃ |

೧-೩ರಲ್ಲಿ - ಆರುಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವೂ, ೨-೪ರಲ್ಲಿ - ಎಂಟುಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಲಘು, ಗುರುವೂ ಇರುವುದು ವೈತಾಲೀಯ. ಇದು ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಮೇಲ್ಕಂಡ ವರ್ಣಾವೃತ್ತವಾದ ಅಪರವಕ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅ) ಔಪಚ್ಯಂದಸಿಕ

6		ರ		ಯ
— — —	—	U	—	U — —
ಪರ್ಯಂತೇ	ಯೋ	ತಥೈವ	ಶೇಷಂ	
8		ರ		ಯ
— — — UU	— U —	U — —		
ಔಪಚ್ಯಂದಸಿಕಂ	ಸುಧೀನೈರುಕ್ತಮ್			

೧-೩ರಲ್ಲಿ - ಆರುಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಯಗಣಗಳು, ೨-೪ ರಲ್ಲಿ ಎಂಟು-ಮಾತ್ರ, ರಗಣ, ಯಗಣಗಳು ಇರುವುದು ಔಪಚ್ಯಂದಸಿಕ. ಇದೂ ಸಹ ಮಾತ್ರಾವೃತ್ತ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ವರ್ಣಭಂದಸ್ಸಾದ ಪುಷ್ಪಿತ್ಯಾಗ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

೧೩. ಯವಮತೀ

ರ	ಜ	ರ	ಜ	
— U —	U — U —	U —	U — — U	
ಸ್ವಾದಯುಗ್ಮಕೇ	ರಜೌ ರಜೌ	ಸಮೇ(ಚೇತ್)ತು		
ಜ	ರ	ಜ	ರ	ಗು
U — —	U — U —	U —	U —	—
ಜರೌ ಜರೌ	ಗುರುರ್ಯವಾತ್	ಜರಾಮತೀ	ಯಮ್	

೧-೩ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಜಗಣಗಳು, ೨-೪ನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಣ, ರಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಗುರುವೂ ಇದ್ದರೆ ಯವಮತೀ.

ಪದಾ : 'ಸಮೇ ಚೇತ್' - ಎಂಬ ಪಾಠವು ಸರಿಯಲ್ಲ, 'ತು' ಎಂಬ ಪಾಠ ಸರಿ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸಮೇ ತು' ಎಂಬುದು 'ಜಗಣ'ವಾಗಬೇಕು. 'ಸಮೇ ಚೇತ್' ಎಂಬುದು 'ಯಗಣ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಯುಕ್ತಪಾಠವೆಂದರೆ - 'ಸ್ವಾದಯುಗ್ಮಕೇ ರಜೌ ರಜೌ ಸಮೇ ತು'.

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾಖ್ಯೇ ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರೇಽರ್ಧಸಮವರ್ಣಾವೃತ್ತಕಥನಂ ನಾಮ

|| ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರ್ಧಸಮವರ್ಣಾವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿದುದು.

|| ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

|| ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ||

(ವಿಷಮವೃತ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ) (ಪದಚತುರೂರ್ಧ್ವಪ್ರಕರಣ)

೧. ಪದಚತುರೂರ್ಧ್ವ

ಸ	ರ	ಗು ಗು
U U	U	

ಮುಖಪಾಚೋಽಪ್ಪಭಿರ್ಘೋಃ |

(8 ವರ್ಗ)

ಯ	ಸ	ಜ	ಮ
U	U U	U	U

ಪರೋಽನ್ಯಾನ್ಯಕರಾಫಯೈಃ ಕ್ರಮಾದ್ವದ್ಧಾಃ |

(8+4=12)

ಸ	ಭ	ಮ	ಮ	ಯ	ಗು
UU	U U			U	

ಸತತಂ ಯಸ್ಯ ವಿಚಿತ್ಯಃ ಪಾದ್ಯಃ ಸಂಪನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯಮ್ |

(12+4=16)

ನ	ನ	ಸ	ಭ	ಸ	ರ	ಗು ಗು
UUU	UUU	UU	UU	UU	U	

ಪದಭಿಹಿತಮಮಲಭಿಃ ಪದಚತುರೂರ್ಧ್ವಾಭಿಧಂ ವೃತ್ತಮ್ || ೧ || (16+4=20)

ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ವರ್ಗಗಳಿರಬೇಕು. ಆನಂತರದ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು, ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳು, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ (8+4=12) ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 12+4=16 ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರಗಳು, ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ (16+4=20) ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು-ಹೀಗೆ ಯೋಜಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ, ಇದು ಪದಚತುರೂರ್ಧ್ವ ವೃತ್ತ.

ಮಕರಾಲಯಃ = ಸಮುದ್ರ = ನಾಲ್ಕು. ಈ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಲಘು, ಗುರು, ಗಣಾದಿಗಳ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಿಯಮವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವರ್ಗಗಳ ವೃದ್ಧಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ.

೨. ಆಚೀಡ

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಪ್ರಥಮಮುದಿತವೃತ್ತೇ | (8=6+ಗು. ಗು)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ವಿಚರಿತ ವಿಷಮಚರಣಭಾಜಿ | (12=10+ಗು.ಗು.)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಗುರುಕಯುಗಲನಿಧನ ಇವ ಕಲಿತ ಆಜೌ | (16=14+ಗು.ಗು.)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ವಿಧ್ಯತರುಚರಪದವಿತತಿಯತಿರಿತಿ ಭವತಿ ಪೀಡಃ || ೨ || (20=18+ಗು.ಗು.)

ಪದಚತುರ್ದಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳ ವೃದ್ಧಿಯುಂಟು. ಆದರೆ, ಪ್ರತಿಪಾದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುರುವರ್ಣಗಳು ಇರಬೇಕು. ಇದು ಆಶೀದ ವೃತ್ತ.

೩. ಕಲಿಕಾ

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಪ್ರಥಮಮಿತರಚರಣಾಸಮುತ್ಥಂ | (12= 10+ಗು.ಗು.)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಶ್ರಯತಿ ಜಗತಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ | (8=6+ಗು.ಗು.)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಇತರದಿತರಜನಿತಮಪಿ ಯದಿ ಚತುರ್ಯಂ | (16=14+ಗು.ಗು.)

ಗು ಗು

ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ ಉ — —

ಚರಣಯುಗಲಕಮವಿಕ್ಯತಮಚರಮಿತಿ ಕಲಿಕಾ ಸಾ || ೩ || (20=18+ಗು.ಗು.)

ಆಶೀದವೃತ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಮೂರು-ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ, ಕಲಿಕಾ ವೃತ್ತ.

೪. ಲವಲೀ

ರ	ನ	ಭ	ಗು
—	—	—	—
—	—	—	—
ನೌ ಭಗೌ	ಭವತಿ	ಸೌರಭಕಂ	
ಸ	ಜ	ಸ	ಜ
—	—	—	—
—	—	—	—
ಚರಣೇ	ಯದೀಹ	ಭವತ್ಸುತೀಯಕೇ	

|| ೨ ||

ಉದ್ಗತಾವೃತ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ, ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳ ಲಕ್ಷಣವೇ ಈ ಸೌರಭವೃತ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ, ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರಗಣ, ನಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರುವಿರಬೇಕು. ಇದು ಸೌರಭವೃತ್ತ. ಅಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ-ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ, ಲಘು, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ - ನಗಣ, ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಗುರು, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ-ರಗಣ, ಸಗಣ, ಭಗಣ, ಗುರು, ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಗಣ, ಜಗಣ, ಸಗಣ,ಜಗಣ, ಗುರು-ಹೀಗೆ ಇರುವುದು ಸೌರಭವೃತ್ತ.

೩. ಲಲಿತ

ಸ	ಜ	ಸ	ಲ
—	—	—	—
—	—	—	—
ನಯುಗಂ	ಸತಾರಯುಗಲಂ	ಚ	
ನ	ಸ	ಜ	ಗು
—	—	—	—
—	—	—	—
ಭಜತಿ	ಚರಣಂ	ತೃತೀಯಕಮ್	
ನ	ನ	ಸ	ಸ
—	—	—	—
—	—	—	—
ತದುದಿತಗುರುಮತಿಭರ್ಲಲಿತಂ			
ಸ	ಜ	ಸ	ಜ
—	—	—	—
—	—	—	—
ಯದಿ ಶೇಷಮಶ್ಯ	ಖಿಲು ಪೂರ್ವತುಲ್ಯಕಮ್		

|| ೩ ||

ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಉಳಿದ ಒಂದು, ಎರಡು, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉದ್ಗತಾವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವಿರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಲಲಿತ ವೃತ್ತ.

|| ಇತ್ಯುದ್ಗತಾಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದ್ಗತಾಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು.

ಉಪಸ್ಥಿತ ಪ್ರಚುಪಿತ ಪ್ರಕರಣ

೧. ಉಪಸ್ಥಿತ ಪ್ರಚುಪಿತ

ಮ	ಸ	ಜ	ಭ	ಗು ಗು
— — —	— — —	— — —	— — —	— — —
ಮೌ ಜೌ ಗೌ	ಪ್ರಥಮಾಂ	ಸ್ವರೇಕತಃ	ಪ್ರಥಮನ್ತತ್	

ప	న	జ	ర	గు
పప—	పపప—	ప—	ప—	—
త్రితయం	పనజరగాప	థా	ననా	పః

ನ | ನ | ಸ
 ಉ ಉ | ಉಉ | ಉಉ —
 ಅನುಪುರಿತವಿದು

ಪ್ರಚುಪ್ತಿತಮಿದಮುದಿತಮುಪ್ಪಿತಪೂರ್ವಮ್ || ೦ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಗೂ, ಸುಗೂ, ಜಗೂ, ಭಗೂ, ಗುರು, ಗುರು ಇರಬೇಕು; ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸುಗೂ, ನಗೂ, ಜಗೂ, ರಗೂ, ಗುರು ಇರಬೇಕು; ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಗೂ, ನಗೂ, ಸುಗೂ ಇರಬೇಕು; ಹಾಗೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಗೂ, ನಗೂ, ನಗೂ, ಜಗೂ, ಯಗೂ, ಇರಬೇಕು. ಇದು ಉಪಸ್ಥಿತ ಪ್ರಚುಕಿತ ವ್ಯಕ್ತ.

೨. ಪ್ರವರ್ಧಮಾನ

ಮ   ಸ   ಜ   ಭ   ಗು ಗು
— — — — —
ನೌ ಪಾದೇಶ್ವರ ತೃಪ್ತಿಯಯಕೇ ಸುನೌ ನಸುಯುಕೌ.

ಪ್ರಥಮಾಂಘ್ರಿಕೃತಯುತಿಃ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಮ್ |

ಲ ಲ ಸ ಲ ಲ ಸ
 ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ — ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ ಲ —
 ತ್ರಿ, ತಯ, ಮುಕರ, ಮುಖ, ಪೂರ್ವ, ಸದ, ಶಮಿಹ, ಭವತಿ |

[illegible]

ಮೇಲ್ಕಂಡ ಉಪಸ್ಥಿತ ಪ್ರಚುಪಿತವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ ನಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ-ಇದ್ದಲ್ಲಿ, ಅದು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವೃತ್ತ. ಮೊದಲ ಪಾದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

೨. ಶುದ್ಧವಿರಾಡಾರ್ಷಭ

ಮ	ಸ	ಜ	ಭ	ಗು	ಗು
— — — —	ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	— —

ಅಸ್ತಿನೈವ ತ್ಯತಿರಾಷ್ಠಾಂ ತಜ್ಞಾಃ ಸ್ತುಃ |

ಸ	ನ	ಜ	ರ	ಗು
ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	— —

ಪ್ರಥಮೇ ಚ ವಿರತಿರಾರ್ಷಭಂ ಬ್ರುವಂತಿ |

ತ	ಜ	ರ
— —	ು ಁ	ು ಁ

ತಚ್ಛುದ್ಧವಿರಾಡಾರ್ಷಭಃ ಸ್ತುತಂ |

ನ	ನ	ಸ	ಸ	ಗು
ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	— —

ತ್ರಿತಯಮಪರಮಪಿ ಪೂರ್ವಸಮಂ ಸ್ವಾತ್ || ೨ ||

ಪರಾ : ಈ ಲಕ್ಷಣದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನಗಣ, ನಗಣ, ನಗಣ, ಜಗಣ, ಯಗಣ-ಹೀಗೆ ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಗಣ, ನಗಣ, ಸಗಣ, ಸಗಣ, ಗುರು-ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೋಷವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ನ	ನ	ನ	ಜ	ಯ
ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	ು ಁ	— —

ತ್ರಿತಯಮಪರಮಪಿ ಯದಿ ಪೂರ್ವಸಮಂ ಸ್ವಾತ್ ||

ಎಂಬ ಈ ಪಾಠವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಪಾಠವಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈಗ ಈ 'ಶುದ್ಧವಿರಾಡಾರ್ಷಭ ವೃತ್ತ'ದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ-ಒಂದು-ಎರಡು-ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತಪ್ರಚುಪಿತವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇರಬೇಕು. ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ತಗಣ, ಜಗಣ, ರಗಣ, ಇರಬೇಕು ಇದು ಶುದ್ಧವಿರಾಡಾರ್ಷಭ.

|| ಇತ್ಯುಪ್ಪಿತಪ್ರಚುಪಿತಪ್ರಕರಣಮ್ ||
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಪ್ಪಿತಪ್ರಚುಪಿತ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು

ಛೇದ

೧. ಗಾಥಾ

ವಿಷಮಾಕ್ಷರಪಾದತ್ವಾತ್ ಪಾದೈರಸಮಂಜಸಂ ಧರ್ಮವತ್ |

ಯಚ್ಚಂದಸಿ ನೋಕ್ತಮತ್ರ ಗಾಥೇತಿ ತತ್ ಸೂರಿಭಃ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್ || ೧ ||

ಈ ಛಂದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ, ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೇಳದೇ ಇರುವ ವೃತ್ತವನ್ನು ಛಂದಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಗಾಥಾ-ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ-ಈ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾದ ಪಾದಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಷಮಾಕ್ಷರ ಪಾದಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ವಿಷಮಮಾರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಯಃ ಈ ಗಾಥಾವೃತ್ತವು ಪ್ರಯೋಗದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚುರವಾಗಿದ್ದು, ಕಾವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾಗಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಕರಾವ್ಯೇ ಛಂದಸಿ ವಿಷಮವೃತ್ತಕಥನಂ ನಾಮ

|| ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಷಮವೃತ್ತವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾದ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿದುದು.

|| ಪಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

|| ಅರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ||

(ಪಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಧ್ಯಾಯ)

ಪ್ರಸ್ತಾರೋ ನಪ್ತಮುದ್ಧಿಪ್ತಮೇಕದ್ವಾದಿಲಗ್ನಿಕ್ರಿಯಾ |

ಸಂಖ್ಯಾನಮಧ್ಯಯೋಗಶ್ಚ ಪಡೇತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ತುತಾಃ || ೧ ||

ಪಾದೇ ಸರ್ವಗುರಾವಾದ್ಯಾಲ್ಲಘುಂ ನೃಸ್ಯ ಗುರೋರಧಃ |

ಯಥೋಪರಿ ತಥಾ ಶೇಷಂ ಭೂಯಃ ಕುರ್ಯಾದಮುಂ ವಿಧಿಮ್ || ೨ ||

ಉನೇ ದದ್ಯಾದ್ಗುರೋನೇವ ಯಾವತ್ಸರ್ವಲಘುರ್ಭವೇತ್ |

ಪ್ರಸ್ತಾರೋಽಯಂ ಸಮಾಖ್ಯಾತಶ್ಚಂದೋವಿಚಿತಿವೇದಿಭಃ || ೩ ||

(ಯುಗ್ಮಮ್)

೧. ಈಗ ಪಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ —

೧. ಪ್ರಸ್ತಾರಃ ೨. ನಪ್ತಮ್ ೩. ಉದ್ಧಿಪ್ತಮ್ ೪. ಏಕದ್ವಾದಿಲಗ್ನಿಕ್ರಿಯಾ

೫. ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಮತ್ತು ೬. ಅಧ್ಯಯೋಗಃ - ಈ ಅರನ್ನು ಛಂದಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತರು 'ಪಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯೆಂದರೆ —

೧. ಪ್ರಸ್ತಾರವಿಧಿ (ಕಾರಿಕಾ ೨ + ೩ ಏಕಾನ್ವಯ)

ಸರ್ವಗುರುವುಳ್ಳ ಮೂರು ಅಕ್ಷರದ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಜಾತಿ - ಎಂದರೆ 'ಮಧ್ಯಾ.' ಇದರಲ್ಲಿ ಮಗಣ ಅಂದರೆ ಮೂರು ಗುರುವುಳ್ಳ ವೃತ್ತವೆಂದರೆ 'ಮೋ ನಾರೀ ' ನಾರೀವೃತ್ತ '. ಇದರ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಗುರು ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು

ಮೊದಲು ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ—

—	—	—	(ಮಗಣ) ಇದು ಮೊದಲ ಭೇದ
U	—	—	(ಯಗಣ) ಎರಡನೆಯ ಭೇದ
—	U	—	(ರಗಣ) ಮೂರನೆಯ ಭೇದ
U	U	—	(ಸಗಣ) ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭೇದ
—	—	U	(ತಗಣ) ಐದನೆಯ ಭೇದ
U	—	U	(ಜಗಣ) ಆರನೆಯ ಭೇದ
—	U	U	(ಘಗಣ) ಏಳನೆಯ ಭೇದ
U	U	U	(ನಗಣ) ಎಂಟನೆಯ ಭೇದ

ಮೊದಲ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಎರಡನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಲಘುವನ್ನು ಬರೆದು, ಉಳಿದವನ್ನು ಗುರುವಾಗಿಯೇ ಇಡಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರುವನ್ನು ಬರೆದು ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನು ಬರೆದು, ಕಡೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರುವನ್ನೇ ಬರೆಯಬೇಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘು, ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘು, ಕಡೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರು-ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬೇಕು.

ಐದನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರು, ಎರಡನೆಯ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರು ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘು ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನು, ಎರಡನೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಪುನಃ ಗುರುವನ್ನೂ, ಕಡೆಯ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಏಳನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಗುರುವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಎಂಟನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಗುರುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಲಘುವಿನ ಕೆಳಗೆ ಲಘುವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಕಡೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಕೇವಲ ಲಘುಗಳಿರುವಂತೆ ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಇದರ ಇನ್ನೂ ಸುಲಭದ ರೀತಿಯೆಂದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗುರು, ಲಘು, ಗುರು, ಲಘು, ಗುರು, ಲಘು, ಗುರು, ಲಘು -ಹೀಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುರು, ಒಳಕ ಎರಡು ಲಘು, ಅನಂತರ ಎರಡು ಗುರು, ಒಳಕ ಎರಡು ಲಘು -ಹೀಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ಅಥವಾ ಕಡೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಗುರು, ಅನಂತರ ಕಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಲಘು-ಹೀಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾರ ರೀತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮಧ್ಯಾಧಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿದಂತೆ ಗಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಎಂಟು ವ್ಯತ್ಯ ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಧಂದಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರದರು 'ಪ್ರಸ್ತಾರ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರದ ವೃತ್ತವಾದರೆ

ಎಲ್ಲ ಗುರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ,
ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಲಘು
ಗಳಿಂದ ಅಂತ್ಯ — ಹೀಗೆ
ಇರುವಂತೆ ಪ್ರಸ್ತಾರ
ಹಾಕುವ ಕ್ರಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರದ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಕೆ
ಪಡಿನಾರು ಭೇದಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು
ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ
ತಿಳಿಯಬೇಕು

—	—	—	—	(1)
U	—	—	—	(2)
—	U	—	—	(3)
U	U	—	—	(4)
—	—	U	—	(5)
U	—	U	—	(6)
—	U	U	—	(7)
U	U	U	—	(8)
—	—	—	U	(9)
U	—	—	U	(10)
—	U	—	U	(11)
U	U	—	U	(12)
—	—	U	U	(13)
U	—	U	U	(14)
—	U	U	U	(15)
U	U	U	U	(16)

೨. ನಪ್ಪವೃತ್ತವಿಧಿ (ಕಾರಿಕೆ - ೪)

ನಪ್ಪಸ್ಯ ಯೋ ಭವೇದಂಕಸ್ತಸ್ಯಾರ್ಥೋರ್ಥೇ ಸಮೇ ಚ ಲಃ |

ವಿಷಮೇ ಚೈಕಮಾಧಾಯ ತಸ್ಯಾರ್ಥೋರ್ಥೇಗುರುಭವೇತ್ || ೪ ||

ಯಾವುದಾದರೂ ನಪ್ಪಗೊಂಡಿರುವ ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ, ಆ ನಪ್ಪವೃತ್ತದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಲಘುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನಂತರ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅರ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಅರ್ಧಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾದರೆ ಪುನಃ, ಹಿಂದಿನ ಲಘುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಘುಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕು; ಆ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಬೆಸಸಂಖ್ಯೆಯಾದರೆ, ಗುರುಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಉಳಿದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಬೆಸಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ಪುನಃ ಅರ್ಧಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅರ್ಧಿಸಿದರೆ, ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯು ವಿಷಮವಾದರೆ ಗುರು ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನೂ, ಸಮವಾದರೆ ಲಘು ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನೂ, ಬರೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವೃತ್ತದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವೃತ್ತದ

ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾರ (ವೃತ್ತ)ದಲ್ಲಿ, ಎರಡನೆಯ ವೃತ್ತಭೇದವು ಯಾವ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು? ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ವೃತ್ತಭೇದದ ಸಂಖ್ಯೆ ಎರಡು. ಇದು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದು. ಮೊದಲು ಲಘು ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಗುರುತು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಎರಡನ್ನು ಅರ್ಧಮಾಡಿದರೆ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆ-ಒಂದು. ಇದು ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲ ಲಘುವಿನ ಮುಂದೆ ಗುರುಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಈಗ ಈ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆ ವಿಷಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಅದು ಎರಡು ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ ಇದನ್ನು ಅರ್ಧಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುರುವಿನ ಮುಂದೆ ಪುನಃ ಗುರು ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಸ್ತಾರಗಳು ಅಂದರೆ U — ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಎರಡನೆಯ ಭೇದದ ಸ್ವರೂಪ U — (ಎಫ್‌ಗಾ)ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರನೆಯ ಭೇದವಾವುದು? ಎಂದರೆ, ಮೂರು ವಿಷಮ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಗುರುಚಿಹ್ನೆ. ಮೂರು ಅರ್ಧಮಾಡಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು. ಇದನ್ನು ಅರ್ಧಿಸಿದರೆ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆ ಎರಡು. ಇದು ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುರುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಘು ಚಿಹ್ನೆ ಇಡಬೇಕು. ಈ ಎರಡರ ಅರ್ಧ ಒಂದು. ಇದು ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುರು ಚಿಹ್ನೆ ಇಡಬೇಕು ಆಗ — U — ಎಂಬ ರಂಗಾತ್ಮಕ ತೃತೀಯ ಭೇದ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಭೇದಗಳ ಪರಿಚ್ಛಾನ.

|| ಇತಿ ಸಪ್ತವೃತ್ತವಿಧಿಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಪ್ತವೃತ್ತವಿಧಿಯು ಮುಗಿದುದು

೩. ಉದ್ದಿಷ್ಟಪಾದಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ (ಕಾರಿಕೆ — ೫)

ಉದ್ದಿಷ್ಟಂ ದ್ವಿಗುಣಾನಂಕಾನುಪರ್ಯಾದ್ಯಾತ್ ಸಮಾಲಿಖೇತ್ |

ಲಘುಸ್ಯಾ ನೇ ತು ಯೇಕಂಕಾಃ ಸುಖೈಃ ಸೈಕೈರ್ಮಿಶ್ರಿತ್ಯರ್ಥವೇತ್ || ೫ ||

ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವೃತ್ತಪಾದದ ಹೆಸರನ್ನು ಬರೆಯಕೊಂಡು, ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು (1) ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದರ ಎರಡರಷ್ಟು ಅಂದರೆ $1 \times 2 = 2$, ಹೀಗೆ ಗುಣಿತದಿಂದ ಬಂದ ಎರಡು — ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಕೆಳಗೆ, ಈ ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆಯ ದ್ವಿಗುಣಿತ ಅಂದರೆ $2 \times 2 = 4$, ನಾಲ್ಕು — ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದು ಮುಂದಿನ ಅಕ್ಷರಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡರಷ್ಟು ಎರಡರಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ ಸಾಗಬೇಕು. ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಲಘುಕ್ಷರದ ಕೆಳಗೆ ಯಾವ ಸಂಖ್ಯೆಯುಂಟೋ, ಆ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವೃತ್ತದ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ —

ಮಧ್ಯಾಭಂದಿಸಿನ (ಮೂರು ಅಕ್ಷರ) 'ಮೃಗೀ' ವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ ಹೀಗಿದೆ- 'ರೋ ಮೃಗೀ'
ಇದರ ಕೆಳಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 1 2 4 ಬರೆಯಬೇಕು — (ರೋ ಮೃಗೀ)
(1, 1 x 2 = 2, 2 x 2 = 4)

ಹೀಗೆ ಬರೆದ ಬಳಿಕ, ಲಘುಕ್ಷರವಾದ 'ಮೃ' ವರ್ಗದ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯೆ ಎರಡಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು (2+1=3) ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆ 'ಮೂರು', ಈ ವೃತ್ತದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, 'ಮಧ್ಯಾ' ಭಂದಿಸಿನಲ್ಲಿ, 'ಮೃಗೀ' ಎಂಬ ವೃತ್ತವು ಮೂರನೆಯದಾಗಿರುತ್ತದೆ. — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ವೃತ್ತಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಹ ತಿಳಿಯುವುದು.

|| ಇತಿ ಉದ್ಧಿಪ್ತಪಾದಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದ್ಧಿಪ್ತಪಾದಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಯು ಮುಗಿದುದು

೪. ವಿಶ — ದ್ವಾದ್ವಿಗುರುಲಘುಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ — (ಕಾರಿಕೆ ೭ + ೭)

ವರ್ಣಾನ್ ವೃತ್ತಭವಾನ್ ಸೈಕಾನೌತ್ತರಾಧರ್ಯತಃ ಸ್ಥಿತಾನ್ |

ವಿಕಾದಿಕ್ರಮರಶ್ಮಿತಾನುಪರ್ಯಪರಿ ನಿಕ್ಷಿಪೇತ್ || ೭ ||

ಉಪಾಂತ್ಯತೋ ನಿವರ್ತೇತ ತ್ಯದನ್ನೇಕೈಕಮೂರ್ಧ್ವತಃ |

ಉಪರ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಗೋರೇವಮೇಕದ್ವಾದಿ ಲಗಕ್ರಿಯಾ || ೮ ||

(ಯುಗ್ಮಮ್)

ಯಾವುದೇ ವೃತ್ತವು ಎಷ್ಟು ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಒಂದು, ಒಂದು ಹೀಗೆ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಡೆಯ ಒಂದು-ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಂದೆ ವೃತ್ತಪಾದದ ವರ್ಣಗಳಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಒಂದು-ಒಂದು-ಇತ್ಯಾದಿ ಅಡ್ಡಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಕಂಬಸಾಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನ ಕಡೆಯ ಒಂದಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಏದನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದಕ್ಕೂ ಸೇರಿಸಿ, ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನ, ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದು ಸೂಕ್ತ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾ-ಭಂದ್ಯನ್ನು ನೋಡೋಣ. ಈ ಭಂದ್ಯು ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದು. ಅದರಿಂದ 5 + 1 = 6 ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

	①	②	③	④	⑤
1 ↓ ①					
2 1		(4+1) ⑤	—		
3 ↓ 1		(3+1) 4	(6+4) ⑩		
4 1		(2+1) 3	(3+3) 6	(4+6) ⑩	
5 ↓ 1	↑ (1+1) 2	(1+2) 3	(1+3) 4	(1+4) ⑤	
6 ↓ 1	→ 1	→ 1	1	①	

ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿನ ಕಡೆಯ ಒಂದಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಐದನೆಯ ಸಾಲಿನ, ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕು. ಈ ಎರಡಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಾಲಿನ, ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನ ಮೂರನೆಯದನ್ನಾಗಿ ಬರೆಯಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಸಾಲಿನ ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕು. ಈ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಐದನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಸಾಲಿನ -ಎರಡನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿರುವಂತೆ, ಮೂರನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು, ಮೂರು, ಆರು, ಹತ್ತುನ್ನು ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಂಬಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು, ನಾಲ್ಕು, ಹತ್ತು-ಗುರುತಿಸಬೇಕು. ಕಡೆಯಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಐದು-ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಿರುವ ಒಂದು, ಐದು, ಹತ್ತು, ಐದು, ಒಂದು-ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸಂಖ್ಯೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು, ಐದಕ್ಕಿಂತ ವೃತ್ತ ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ - ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಗ ಗುರ್ವಕ್ಷರ, ಲಘುವಕ್ಷರಗಳ ಪರಿಚ್ಛೇದ, ಹೇಗೆಂದರೆ, ಗುರ್ವಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮೇಲಿನಿಂದಲೂ, ಲಘುವಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕೆಳಗಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂದರೆ 1. ಐದು ಗುರುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತ ಒಂದು ವಿಧ 2. ನಾಲ್ಕು ಗುರುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಐದು 3. ಮೂರು ಗುರುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಹತ್ತು 4. ಎರಡು ಗುರುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಹತ್ತು 5. ಒಂದು ಗುರುವನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಐದು. ಹಾಗೆಯೇ, 6. ಐದು ಲಘುಗಳನ್ನುಳ್ಳವೃತ್ತ ಒಂದು 7. ನಾಲ್ಕು ಲಘುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಐದು 8. ಮೂರು ಲಘುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಹತ್ತು 9. ಎರಡು ಲಘುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ವೃತ್ತಗಳು ಹತ್ತು ಮತ್ತು 10. ಒಂದು ಲಘುವನ್ನುಳ್ಳವೃತ್ತಗಳು ಐದು -ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

|| ಇತ್ಯೇಕ-ದ್ವಾದಿಗುರುಲಘುಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಕ-ದ್ವಾದಿಗುರುಲಘುಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಯು ಮುಗಿದುದು

೫. ವೃತ್ತಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ (ಕಾರಿಕೆ - ೮)

ಲಗಕ್ರಿಯಾಂಕಸಂದೋಹೇ ಭವೇತ್ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಮಿಶ್ರಿತೇ |

ಉದ್ವಿಷ್ಟಾಂಕಸಮಾಹಾರಃ ಸೈಕೋ ವಾ ಜನಯೇದಿಮಾಮ್ || ೮ ||

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಆವಾಂತರಭೇದಗಳಿರಬಹುದು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈ ಕಾರಿಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಆರು, ಎಳನೆಯ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ವೃತ್ತ ಭೇದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಮೊದಲ ವಿಧವೆಂದು ಈ ಕಾರಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಐದು ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೇಲೆ ನೋಡಿದಂತೆ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧ. ಮತ್ತೊಂದು ಅಂದರೆ

ಎರಡನೆಯ ವಿಧವನ್ನು ಈ ಕಾರಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ - ವೃತ್ತದ ವರ್ಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು 1,2,3 ಇತ್ಯಾದಿ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಕೆಳಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ, 1, $1 \times 2 = 2$, $2 \times 2 = 4$, ಇತ್ಯಾದಿ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಡೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ದ್ವಿಗುಣಗೊಳಿಸಿದರೆ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ವೃತ್ತಗಳ ಭೇದ. ಅಥವಾ ಹಾಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಮೊತ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಬರುವ ಮೊತ್ತವೇ ವೃತ್ತಭೇದದ ಸಂಖ್ಯೆ. ಉದಾಹರಣೆ - ಮಧ್ಯಾಭಂದಸ್ - 3 ವರ್ಗ

1   2   3

1   2   4 $4 \times 2 = 8$ } (8 ವೃತ್ತ ಭೇದ)
(1 x 2)   (2 x 2)

ಅಥವಾ $1 + 2 + 4 = 7$

$7 + 1 = 8$

ಸುಪ್ರತಿಪ್ತ್ಯಾಭಂದಸ್ - 5ವರ್ಗ (32 ವೃತ್ತ ಭೇದ)

1   2   3   4   5
(1x2)   (2x2)   (4x2)   (8x2)

1   2   4   8   16 $16 \times 2 = 32$

ಅಥವಾ $1 + 2 + 4 + 8 + 16 = 31$

$31 + 1 = 32$ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದು

|| ಇತಿ ವೃತ್ತ ಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿ: ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವೃತ್ತಸಂಖ್ಯಾವಿಧಿಯು ಮುಗಿದುದು

೬. ಪ್ರಸ್ತಾರಭೂಮಿಮಾನವಿಧಿ - (ಕಾರಿಕೆ ೯)

ಸಂಖ್ಯೆವ ದ್ವಿಗುಣ್ಯಕೋ ನಾ ಸದ್ವಿರಧ್ಯಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತ: |

ವೃತ್ತಸ್ಯಾಂಗುಲಿಕೇ ವ್ಯಾಪ್ತರಥಃ ಕುರ್ಯಾತ್ತಥಾಂಗುಲಿಮ್ || ೯ ||

ಈ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರತಿ ಭಂದಸ್ಸಿನ ವೃತ್ತಭೇದದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಭಂಧಶಾಸ್ತ್ರವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಈ ವೃತ್ತಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಲಘು - ಗುರು-ಗಣ ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ವೃತ್ತಭೇದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕಳೆದರೆ, ಶೇಷವು ವೃತ್ತ ಪದ್ಯಪಾದದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಭೇದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಬರುವ ಸಂಖ್ಯೆ ವೃತ್ತಗಳ ಅಂತರಾಂಗುಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಮಧ್ಯಾಭಂದಸ್. ಇದು ಮೂರು ವರ್ಣಗಳ ಭಂದಸ್. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಭೇದಗಳುಂಟು. ಈ ಎಂಟರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಬರುವ ಏಳು ಅಂತರಾಂಗುಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಂಟನ್ನು ಎರಡರಿಂದ ಗುಣಿಸಿದರೆ ಹದಿನಾರು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹದಿನಾರರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಕಳೆದರೆ, ಹದಿನೈದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹದಿನೈದು ಸಂಖ್ಯೆ ಈ ವೃತ್ತದ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಇತಿ ಪ್ರಸ್ತಾರ ಭೂಮಿಮಾನವಿಧಿ: ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾರ ಭೂಮಿಮಾನವಿಧಿಯು ಮುಗಿದುದು

ಮುಕ್ತಾಯ ವಾಕ್ಯ

ವಂದೇಃಭೂತ್ ಕರ್ತೃಪಸ್ಯ ಪ್ರಕಟಗುಣಗಣಃ ಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತವೇತ್ಯಾ |
ವಿಪ್ರಃ ಪಟ್ಟೀಕ ಸಾಮಾ ವಿಮಲತರಮತಿರ್ವೇದರಾಷ್ಟ್ರಾರ್ಥಬೋಧೀ |
ಕೇದಾರಸ್ತಸ್ಯ ಸೂನುಃ ಶಿವಚರಣಯುಗಾರಾಧನೈಕಾಗ್ರಚಿತ್ತಃ |
ಭಂದಸ್ತೇನಾಭಿರಾಮಂ ಪ್ರವಿರಚಿತಮಿದಂ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾವ್ಯಮ್ ||

ಇತಿ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರಾಖ್ಯೇ ಭಂದಸಿ ಪ್ರಸ್ತಾರಾದಿಕಥನಂ ನಾಮ

|| ಪಷ್ಕೋಽಧ್ಯಾಯ ||

|| ಸಮಾಪ್ತಶ್ಚಾಯಂ ಗ್ರಂಥಃ ||

ಅನೇಕ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ, ಶೈವಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವನೂ, ಪರಿಶುದ್ಧ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನುಳ್ಳವನೂ, ವೇದ-ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನೂ ಮತ್ತು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಕಶ್ಯಪಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನೂ ಆದ ಪಟ್ಟೀಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠನಿರುವನು. ಇವನ ಪುತ್ರನಾದ ಕೇದಾರನೆಂಬುವನು ಸದಾಕಾಲ ಶಿವನ ಪಾದಯುಗಲದ ಸಮಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತೊಡಗಿರುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಈ ಇವನು ಈ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಭಂದಾಸ್ತ ಸಂಬಂಧಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವನು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವೃತ್ತರತ್ನಾಕರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭಂದೋಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾರಾದಿಕಥನವೆಂಬ

ಅರಣೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿದುದು

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಮುಗಿದುದು ||

|| ಶಿವಂ ಭೂಯಾತ್ ||

